

# ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ ગુજરાતી કૉપીરાશિટ વિભાગ ]

અનુક્રમાંક ૮૧૧૫ વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ સૌંદર્ય-આપા-૨

વિષય ૬ - ૩

# આસામ પર હુલો.

( સચિત્ર ઐતિહાસિક નવલકથા. )

લેખક—મણિલાલ જેઠાલાલ બ્યાસ.

આસામના રાજા નીલાચરે પોતાની સ્ત્રી ઉષારાણી અને મધાનપુત્ર કલ્પરૂપ વચ્ચેના અનિષ્ટ સંબંધના બહેમ માત્રથી કલ્પરૂપનો ધાત કરવાનું જે દુષ્ટ કૃત્ય કર્યું હતું તે કૃત્ય આસામ ઉપર લયાનક આક્રમક લાવનારં થઈ પડ્યું હતું અને તેમાં નીલાચરની બારે ખુહારી થઈ હતી. આ કથામાં કલ્પરૂપ અને તેના પિતા વિશ્વરૂપનું પવિત્ર જીવન, કલ્પરૂપની સાધ્વી સ્ત્રીની પતિસેવા, અને છેવટે ઇંછેડાએના વિશ્વરૂપની વૈરાગ્યતા બહુજ ઉપદેશક પ્રસંગો પૂરા પાડે છે. કથા અત્યંત રસિક છે અને તેમાં સુંદર ચિત્રો પણ આપેલાં છે. આસામના ઇતિહાસની આ નવલકથા ગુજરાતી ભાષામાં પહેલ વહેલીજ છે, પ્રકલ્પલગ ૧૫૦, ઉંચા કાગળ, સુંદર પાકું પૂઠું. મુલ્ય ૧૪ આના. સુંદર ફોટોગ્રાફિક ચિત્રો.

પુંજલાલ ભગવાન પારેખ.

વલ્લાણ સીંધી.

# કામરૂ દેશની કુટિલ કામિની.

( આવૃત્તિ ૨ જી. )

( સચિત્ર ડિટેક્ટિવ ઉપન્યાસ. )

લેખક—ચુનીલાલ વર્ધમાન શાહ.

આ ડિટેક્ટિવ નવલકથામાં છૂપી પોલિસની ચાલાકી તથા મનોરમા અને તેના સાથીની ડિટેક્ટિવને હંફાવવાની યુક્તિઓનું ચમત્કારપૂર્ણ ચિત્ર આપવામાં આવ્યું છે. મનોરમા નામની જાદુઈ વિદ્યા જાણનારી કામરૂ દેશની કુટિલ કામિની કેટલાંક નિરપરાધીઓનાં ખુનો કરીને એક અખજાની તમામ મીલકત પચાવી પાડે છે અને દેવેન્દ્રનાથ નામનો એક ચતુર ડિટેક્ટિવ અમલદાર તેની તપાસમાં ફરે છે, મનોરમા દેવેન્દ્રને હંફાવે છે અને તેને તથા તેની પત્નીને આપત્તિમાં ફસાવવાને અનેક પ્રયત્નો કરે છે. પરંતુ ચતુર ડિટેક્ટિવ એ જાદુગર-ણીની જાળમાં નહિ ફસાતાં તેના પ્રયત્નોને નિષ્ફળ કરતો જાય છે. છેવટે મનોરમા કે જેનું એક નામ જુમેલીયા છે તે પોતે આત્મઘાત કરીને કબરમાં દટાય છે. પરંતુ પુનઃ તે જીવતી થાય છે અને ઘણા માણસોનાં ખુનો કરે છે, છતાં દેવેન્દ્ર સતત ખંત અને બહાદુરીથી એ દુષ્ટાને છેવટે મરણનું શરણુ ગ્રહણ કરવાની ફરજ પાડે છે અને હકદારને તેની મીલકત પાછી અપાવે છે. આ આખો પ્રસંગ અનેક ચમત્કાર-વૈધી ભરપુર છે અને વાંચનાર પ્રકરણે પ્રકરણે આશ્ચર્યમાં ગરકાવ બની જાય છે. વાર્તાના કેટલાક પ્રસંગોનાં સુંદર ચિત્રો ચતુર ચિત્રા રાને હાથે ખાસ તૈયાર કરાવવામાં આવ્યાં છે, પૃષ્ઠ ૨૫૦ સોનેરી પાકું પુકું મૂલ્ય ૩. ૧૥

પુંજલાલ ભગવાન પારેખ—વડવાણ સીટી.

પ્રમોદા યાને દિલેર દિલારામ—( ઐતિહાસિક નવલ કથા )

લેખક—ચુનીલાલ વર્ધમાન શાહ—ગુજરાતના ઇતિહાસને લગતી આ નવલકથા છે. ગુજરાતના ઇતિહાસ ઉપર કલંક છે કે પાટણના રાજા કરણની રાણી કૌશાદેવી અને પુત્રી દેવળદેવી અલાઉદ્દિનના જનનાખાનામાં દાખલ થઈ હતી. પરંતુ તે આલેખ ખોટો છે અને દિલારામ તથા તેની પુત્રી લાલાં, કૌશાદેવી અને દેવળદેવીનું નામ ધારણ કરીને અલાઉદ્દિનના જનનાખાનામાં દાખલ થઈ હતી એ વાત આ નવલકથામાં સિદ્ધ કરી આપી ગુજરાતના ઇતિહાસ ઉપરનું કલંક ઘોષ નાંખવાનો પ્રશંસનીય પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે. પૃષ્ઠ ૧૫૦, ઉંચા કાગળ, પાકું પુંકું મૂલ્ય ૧૪ આના.

રાજનૈતિક પડ્યંત્ર અથવા મરૂબૂમિની મોહિની—રાજપૂતોના વીરત્વ, ટેક અપૂર્વ ધૈર્ય અરે સાહસકર્મને દર્શાવનારી આ નવલકથામાં કોટાના રાજ્ય પ્રતિનિધિનું કૌપલ્ય, અંગ્રેજોની દિર્ઘ-દર્ષિતા અને ન્યાયવૃત્તિ, જેસલમીરના રાજકુમાર ગજસિંહની અપ્રતિમ સહાસિકતા, ગરબતદાસની નીચતા અને કોટાના રાજકુમારોની વીરતા આદિના પ્રસંગો સાથે કેટલાક પ્રેમ પ્રસંગો પણ આલેખાયેલા છે. રાજપૂતોનું ક્ષાત્રત્વ પાને પાને જળકી ઉઠે છે. સુંદર પાકું સોનેરી પુંકું મૂલ્ય રૂ. ૩. ૧૧

પુંજલાલ ભગવાન પારેખ.

વલ્લભ સીરી.

અંગ્રેજી નવલકથાકાર રેનોલ્ડઝની 'લયલા' નામની  
સુપ્રસિદ્ધ નવલકથાને આધારે લખાયેલી

## અમત્કારિક ગુફા.

( સચિત્ર અદ્ભુત નવલકથા. )

પ્રયોજક-ચંદુલાલ જેઠાલાલ વ્યાસ.

સુવિખ્યાત રેનોલ્ડઝે લખેલી 'લયલા' નામની નવલકથા એટલી  
બધી લોકપ્રિય નિવડી છે કે અંગ્રેજી ભાષામાં તેની અનેક આવૃત્તિઓ  
બહાર પડી ચૂકી છે. તે નવલકથાનો ગુજરાતી ભાષામાં આ પ્રથમ  
અનુવાદ છે. માળવા પ્રાંતમાં વિખ્યાયણ પર્વતમાં આવેલી નંદનવનની  
અમત્કારિક ગુફા કે જેમાં અગાધ સંપત્તિ ભરેલી છે, તે તેના ખરા  
હક્કદારને સુપ્રત કરવાનો ઉલ્લખનીના શેઠ બળભદ્રદાસનો ઈરાદો છે,  
પરંતુ તેમનો નિમકહરામ નોકર સંઘ્રામસિંહ એક લૂટારાને મળી તે  
ગુફાની સંપત્તિ પોતે પચાવી પાડવાની નીચ યુક્તિ રચે છે. હૃદયભેદક  
પ્રત્યંગાને આ વાર્તામાં એવી રીતે ગુંથવામાં આવ્યા છે કે એક  
પછી એક પ્રકરણ વાંચતાં વાચકની જીજ્ઞાસા વધતી જાય છે અને  
આગળ શું આવશે તે જાણવાને તેનું મન તદ્દપી રહે છે. ભાષા  
અને શૈલી સરલ અને રસિક હોઈ વીર અને અદ્ભુત રસના મિશ્ર-  
ણવાળી છે. ચાર સુંદર ભાવ પૂર્ણ ફોટોગ્રાફિક ચિત્રો પણ આપ્યા  
છે. પાકું સોનેરી પુંકું ૫૯ ૩૭૫ કી. રૂ. ૨.

પુનઃપ્રકાશન ભગવાન પારેખ.

વલ્લભ સીરી.

# સૌંદર્ય-જ્વાળા.

ભાગ ૨ જો.

(આધ્યાત્મિક નવલકથા.)

પ્રયોજક,

ભૂધરદાસ ગણેશજી દુબળ.

વહવાણ કેમ્પ.

પ્રકાશક,

પુંજસાલ ભગવાન પારેખ.

વહવાણ સીટી.

સંવત ૧૯૭૫

પ્રથમાવૃત્તિ

ઈ. સ. ૧૯૧૯

પ્રત ૧૧૦૦

(સર્વાધિકાર પ્રકાશકને સ્વાધીન.)

મૂલ્ય રૂ. ૧-૮-૦

ગુજરાતી કૉપીરાઈટ સગલું પુસ્તક મળવાનાં સ્થળ.

પુંજલાલ ભગવાન પારેખ—વઢવાણ સીટી.  
મહાદેવ રામચંદ્ર જાગુષ્ટે—અમદાવાદ.  
જીવણલાલ અમરશી મહેતા—પીરમશા રોજ—અમદાવાદ.  
અંબાલાલ દામોદર શુક્લ—વઢવાણ કેમ્પ.  
જયશંકર હરિશંકર—વઢવાણ સીટી.  
એન. એમ. ત્રીપાઠી—કાલબાદવી—મુંબઈ.  
મેઘજી હીરજી—પાયધુની—મુંબઈ.  
રતિલાલ સોમનાથ ભટ્ટ—ઘાંગઘા.  
લક્ષ્મીચંદ ઉત્તમચંદ માસ્તર એન્ડ કો.—રાજકોટ પરા.  
કુંવરજી લીખાલાલ બુકસેલર—ભાવનગર.  
કચરાલાલ વનમાળી પટેલ—મોટી હુમામ—અમદાવાદ.

---

આ પુસ્તક અમદાવાદમાં શાંતિવિજય પ્રિન્ટીંગ પ્રેસમાં ઈશ્વરલાલ  
કેશવલાલ વકીલ તથા માણેકલાલ માધવજીએ અને  
લીંબડીમાં જસવંતસિંહજી પ્રિન્ટીંગ પ્રેસમાં  
દયારામ ગણેશજીએ છાપ્યું.

---

## પ્રસ્તાવના.

પ્રથમ ભાગ પ્રકટ થયા પછી આ દ્વિતિય ભાગ આજે લગભગ ૭ માસે પ્રકટ થઈને વાચકગણના કરકમળમાં સાદર થાય છે. આ કથાના પ્રથમ ભાગ વાંચનારને કથાનકના ઉદ્દેશનો ખ્યાલ તો આવી શક્યો હશેજ. જે ઉદ્દેશથી આ ઘટના વિરચિત થઈ છે તે ઉદ્દેશ દ્વિતિય ભાગથી સિદ્ધિને પામતો જણાઈ આવ્યા સિવાય રહેશે નહિ. પૂર્વજન્મ કે પુનર્જન્મને નહિ માનનારાઓ—અનાત્મવાદીઓ આ વિશ્વરૂપી ઘટના એક પ્રકારના પ્રકાશમય વાયુનીજ બનેલી છે. એમ માને છે. દેહ અને આત્મા ભિન્ન ન હોતાં આત્મા એ દેહનો એક ભાગ—અવયવ છે એવું તહેમતું મત છે. પરંતુ તહેમતી માનિતતામાં ખામી જણાવ છે તે એજ છે કે જે દેહ અને આત્મા અભિન્ન હોય તો જેને આપણું મૃત્યુકાળ કહીએ છીએ તે સમયે દેહ જડત્વને પ્રાપ્ત થાયજ નહિ. વસ્તુના દેહ જડ છે. માત્ર ચૈતન્ય આત્માના સંલગ્નથીજ તે ચેતના વાળો જણાય છે. જ્યારે આત્મા તહેનો ત્યાગ કરીને ચાલ્યો જાય છે ત્યારે તે દેહ પોતાના મૂળ ધર્મ—જડત્વને સ્વીકારે છે. આ વિષયનો વિચાર નહિ કરનારા મૂઢ જનો કિંવા પાપાત્માઓ કેવળ ‘ઋણં કૃત્વા ઘૃતં પીબેન્’ એ સૂત્રને અનુસરવામાંજ આનન્દ માને છે. એને આશા છે કે આ નવલકથાના વાચનથી તહેમતો મનઃચક્ષુ માંહેનો મળ ધાડે ઘણે અંશે દૂર થયા સિવાય રહેશે નહિ.

આ નવલકથાનું મુખ્ય લક્ષ્ય પૂર્વજન્મના પ્રતિપાદનને સિદ્ધ કરવાનું છે. પ્રથમ ભાગના ૨૨ મા પ્રકરણમાં પૂર્વજન્મના રહસ્યની



સિદ્ધિને અર્થે યથાશક્તિ પ્રયાસ થયો છે. દ્વિતીય ભાગના છેવટનાં પ્રકરણો પરથી પણ ત્હેની વિશેષ પ્રતિભા થઈ શકશે. જન્મતના આણી માત્રના પરસ્પર સમ્બન્ધ કે વિરોધનું બારિકાઈપૂર્વક અવલોકન કરનારને જાણાઈ આવ્યા સિવાય રહેશે નહિ કે એ સર્વ પૂર્વજન્મના સંસ્કારોનેજ આભારી છે. શાળામાં દરેક વિદ્યાર્થીને શિક્ષક એક સરખુંજ શિક્ષણ આપે છે છતાં એક વિદ્યાર્થી હુશિયાર નિકળે છે અને અન્ય વિદ્યાર્થી એકનો એકજ પાઠ ચાર પાંચ વખત વાંચવા છતાં યાદ રાખી શકતો નથી. આનું કારણ પૂર્વજન્મના સંસ્કાર સિવાય અન્ય શું હોઈ શકે? પૂર્વજન્મમાં જો વિદ્યાર્થીએ સારું શિક્ષણ મેળવ્યું હોય તો આ જન્મમાં તે વિદ્યાર્થી વિદ્યા જલદી પ્રાપ્ત કરી શકે છે, કારણકે ત્હેની પૂર્વજન્મની સ્મૃતિ જન્મત થાય છે અને એ જન્મતીને લીધેજ તે એક વખત વાંચતા યાદ રાખી શકે છે. વળી એક માતાની કુખે જન્મેલા, બાલપણથીજ એક બીજની સાથે વિકટમાં એક સરખી રીતે ઉછરેલા, એકજ પિતાની સંપત્તિ ઉપર એક સરખો હિસ્સો ધરાવતા બે બાઈઓ વચ્ચે એક સમયે એવો વિરોધ એકાએક પ્રકટી નિકળે છે કે પછી તેઓ એક બીજનું નિકંદન કરવાને, એક બીજને સર્વનાશ કરવાને તયાર થાય છે! એમ થવાનું શું કારણ? ઉંડો વિચાર કરતાં પ્રત્યક્ષ થશે કે એ આચારા જન્મજન્માંતરના ઋણાનુબંધનું પરિણામ છે. તેજ કારણને લઈ તે યોગમાયાને એક પુરુષના વેશમાં જોવા છતાંજે આ નવલકથાનો નાયક રામચન્દ્ર ત્હેના સુસ્વરૂપથી મુગ્ધ બનીને વાદોની મોરલીના નાદથી આકર્ષાતા સર્પની માફક ત્હેની પાછળ પાછળ ખેંચાય છે.

અત્ર એક પક્ષ દ્વિપરિસ્થિત થવાનો સમ્ભવ રહે છે! જો પૂર્વજન્મ

હોય તો આત્માને તહેના આ જન્મમાં પૂર્વજન્મની સ્મૃતિ રહેતી નથી એનું શું કારણ? આ પ્રશ્ન બેશક વિચારવા યોગ્ય છે; અને જ્યાં સુધી તહેનું યથાર્થ નિરાકરણ ન થઈ શકે ત્યાં સુધી પૂર્વજન્મના અસ્તિત્વ વિષેની આશંકા સર્વથા નિર્મૂળ થવાનો સમ્ભવ નથી. પરંતુ તહેનું શાસ્ત્રિય રીતે વિસ્તારપૂર્વક વિવરણ કરવાનો અત્ર અવકાશ નથી. તેમજ ગીતા, આદિ વેદાન્ત ગ્રંથોમાં પુનર્જન્મના પ્રતિપાદનના વિષયમાં એટલું બધું લખવામાં આવ્યું છે કે તત્સમ્યન્ધો કાંઈ પણ વિશેષ લખવા જેવું રહેતું હોય એમ પણ લાગતું નથી. અત્ર સામાન્ય રીતે ટુંકામાં માત્ર એટલુંજ બસ થશે કે આ જન્મમાં પણ ન્યારે જૂતકાળમાં બનેલી ઘણી બાબતોનું સ્મરણ પાછળથી રહી શકતું નથી, કેટલીક વાર એક વખત જોયેલી-અનુભવેલી વસ્તુ પણ પુનઃ દૃષ્ટિગોચર થતાં પ્રથમ વખત જોયા જેટલુંજ આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થાય છે; તો પછી ચત્ જન્મના બનાવોની સ્મૃતિ ન રહે એમાં વિશેષ આશ્ચર્ય પામવા સરખું કાંઈ પણ હોય એમ લાગતું નથી. એક બાલકનો પિતા તહેને ખાર માસનો મૂકાને મરણ પામે અને પશ્ચાત્ બાલક મોટી ઉમરનો થતાં તહેને પોતાના પિતાની સ્મૃતિ ન રહે એથી કાંઈ એમ કરતું નથી કે એ બાલકનો પિતાજ નહોતો ! તદનુસાર આ જન્મમાં આત્માને પોતાના ગત બવનું સ્મરણ ન રહે એથી પૂર્વજન્મનું અસ્તિત્વજ નથી એમ કહેવાનું સાહસ કરવું એ કાંઈ પણ રીતે યોગ્ય નથી.

હવે આપણે એક બીજી બાબતનો વિચાર કરીશું. આ નવલ-કથાનો હેતુ, પ્રથમ ભાગની પ્રસ્તાવનામાં હું જણાવી મએ છું તે પ્રમાણે 'સૌન્દર્યમાં મુગ્ધ બનેલો સૌન્દર્યપિપાસુ મતુખ્ય વિવેક-

વિવેકનો શુદ્ધિથી વિચાર નહિ કરવાને પરિણામે અંતે સૌન્દર્ય-જ્ઞાન-  
 જ્ઞાનો ભોગ થઇ પડે છે એ દર્શાવવાનો ' છે. આ સંસારચક્રના  
 વચ્ચળમાં અટવાતાં અનેક મનુષ્યોની સ્થિતિ તરફ લક્ષ આપો ! ધન-  
 સંપત્તિની પ્રાપ્તિ અર્થે બિષણુ પ્રયત્ન કરવા છતાંએ તહેની પ્રાપ્તિ  
 તો એક બાબુએ રહી પરંતુ પોતાની પાસેનું દ્રવ્ય ગુમાવી બિખા-  
 રીની દશાએ જઇ પહોંચનારા અનેક મનુષ્યો જોવામાં આવશે. આ-  
 ત્માને ઉન્નત બનાવવાને માટે સંસારનો લાગ કરી વિરક્તાવસ્થામાં  
 વિચરવાનો ડોળ કરનારાઓ ઉન્નતિને બદલે અધોગતિને સાધતા  
 જણાશે. પ્રત્યક્ષ દ્રશ્યન્ત લઇએ: પોતાની મહત્વાકાંક્ષાની તૃપ્તિને અર્થે  
 જર્મનીના માજી અધીરા વિદ્વેહેમે કેટલો અતોનાત પ્રયત્ન કર્યો હતો ?  
 તહેના યત્નના પ્રારંભમાં કેટલાકો એમ માનવાને પણ લલચાવેલા  
 જણાતા હતા કે તહેને પોતાના પ્રયાસમાં વિજયજ મળશે ! પરંતુ  
 અત્યારે તહેની શી દશા છે ? જે હતું તે તો તહેણે ગુમાવ્યુંજ છે,  
 પરંતુ એથી વિશેષ તહેણે પોતાની દૈહિક, માનસિક અને આત્મિક  
 ત્રણે પ્રકારની અવનતિને આલોકમાં મૂર્તિમંત કરી છે ! આવા અનેકા-  
 નેક બનાવો સદૈવ દૃષ્ટિગોચર થતા હોવા છતાં પણ મનુષ્યસ્વભા-  
 વની વિચિત્રતાને કારણે ક્ષણભંગુર સુખની પ્રાપ્તિના વિચારમાં મૂર્ખ  
 જનોને વિવેકાવિવેક-ચોગ્યાચોગ્યતાનો વિચાર ભાગ્યેજ થાય છે ! આ  
 દશા માત્ર આપણા દેશનીજ છે એમ નથી, પરંતુ સમસ્ત સૃષ્ટિમાં  
 બદલે એમ કહેવામાં પણ અતિશયોક્તિ નહિ લેખાય કે આખા  
 વિશ્વમાં એ સ્થિતિ થોડે ઘણે અંશે દ્રશ્ય થાય છે. જેમને આપણે  
 જ્ઞાની કહી શકીએ, જેમને વિદ્વાનપદથી શોભાવી શકીએ, જેમને  
 મહાત્માની ઉપમાથી અલંકૃત કરી શકીએ તેવા મહાજનો પણ કોઈ

કાંઈ વાર ભૂલથાપ ખાઈ જાય છે. એનું મુખ્ય કારણ આત્માને માયાનું બંધન છે તેજ છે. એ બંધનમાંથી જો મુક્ત થઈ શકાય તોજ આત્માની ખરી ઉન્નતિ સાધી શકાય. શોકની વાર્તા માત્ર એટલીજ છે કે આ પરિસ્થિતિનું જ્ઞાન અને તહેનો ખ્યાલ હોવા છતાં પણ એ સ્થિતિમાં સુધારો કરવાનો બહુ ઓછો—નહિ જોવોજ પ્રયત્ન થાય છે. ખરેખર ‘જગત્ જાગે છે’ એમ કહેવા કરતાં ‘જગત્ સ્વપ્નમાં રમમાણુ કરે છે’ એમ કહેવું તેજ સાંપ્રત સ્થિતિને માટે ઉચિત છે.

આ વિષયમાં પરમાત્મપદ્ધતી વિભૂષિત થયેલા ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ-ચન્દ્રે પાર્થને ઉપદેશતાં સત્યજ કહ્યું છે કે ‘કર્મણ્યે વાધિકારસ્તે માફલેષુ કદાચન’ મનુષ્ય માત્રને કર્મનો અધિકાર છે પણ તે કર્મનાફળની પ્રાપ્તિ મનુષ્ય પોતાની સ્વેચ્છા પ્રમાણે કરી શકતો નથી. પરંતુ એ સૂત્રનો વિચાર કર્યા વગર પોતાના પ્રયત્નનું પોતાની ધારણા મુજબ ફળ મેળવવાને ધસતો મનુષ્ય ફળપ્રાપ્તિને બદલે પોતાના સર્વનાશનુંજ કારણ બને છે. ખેદની વાત છે કે ભગવદ્ગીતાના સદુપદેશથી રંગાયેલા ભારતવર્ષનાં બાળકો પોતાની ગીતા માતાના સ્તનપાનને લગવનારાં નિવડતાં જોવામાં આવે છે. હે ભગવન! ત્હારા પ્રિય બાળકોના અજ્ઞાનને નિવારી દઇ, તહેમને સન્માર્ગે પ્રેરવાને ત્હારી અદ્ભુત શક્તિઓની સહાયતા આપ! ‘યદાયદાહિ ધર્મસ્ય ગ્લાનિર્ભવતિ ભારત, અભ્યુત્થાનમધર્મસ્ય તદાત્માનં સૃજામ્યહમ્’ એ વાક્યને સિદ્ધ કરી આપવાની કૃપા કર, એજ ઇચ્છા! એજ આશા!! એજ પ્રાર્થના!!!

હવે માત્ર એક વાર્તા કહેવાની રહી છે. સત્ત્વ, રજસ અને તમસ એ ત્રિગુણાત્મક પ્રકૃતિથી આ જગત બરેલું છે. પ્રકૃતિની એ અવસ્થામાં બેઠ પાડવાનો—તેને કેવળ સાત્ત્વિક, કેવળ રાજસી કિંવા કેવળ તામસી બનાવવાનો—અપભ થયો છે, થાય છે અને થશે; પરંતુ હજી સુધી તેમાં સફળતા મળી શકી નથી અને ભવિષ્યમાં મળશે કે કેમ તે એક શંકાજ છે. તેનું કારણ એકજ છે કે એ ત્રણ ગુણો વિભિન્ન સ્વભાવના હોવા છતાં તેનું મૂળ એકજ છે. જળ, બરફ અને વરાળ એ ત્રણ વસ્તુઓના સ્વભાવમાં, સ્વરૂપમાં અને ક્રિયામાં કાંઈક ભેદ બાસે છે, પરંતુ તેનું મૂળ એકજ છે. શિતળતા આપતું જળ વરાળરૂપે ત્વચાને ઢગ્ધ કરે છે, છતાં બન્નેમાં એકજ વસ્તુ રહેલી છે. તેજ પ્રમાણે સત્ત્વ, રજસ અને તમસ એ ત્રણેનું મૂળ એકમાંજ છે. એ મૂળ તેજ પરમાત્મા ! એ સર્વશક્તિમાન, સગુણ અને નિર્ગુણ પરમાત્મા પોતામાંથી આ બ્રહ્માંડને રચે છે, પોતેજ આ બ્રહ્માંડમાં બિન્નબિન્ન ગુણ અને આકારરૂપે વિચરે છે. ‘યે ચયા માં પ્રપચન્તે તાંસ વૈવ મજામ્યહમ્’ એ ગીતા વાક્ય પણ ઉક્ત કથનનેજ અનુમોદન આપે છે. તેમાં કહ્યું છે કે ‘જેઓ મૂળે જ પ્રકારે બને છે તેઓને હું તે પ્રકારેજ ફળ આપું છું. હે પાર્થ ! જામે તે તરફ ચાલે પરંતુ મનુષ્ય મહારાજ માર્ગને આવી મળે છે. અર્થાત આપું બ્રહ્માંડ પરમાત્મામય હોવાથી તેનાથી પર એવી બળવાની એક વસ્તુજ કેવી રીતે હોઈ શકે ? તેનાથી પર એવું બ્રહ્માંડમાં કશુંજ નથી. એ દ્રષ્ટિએ પણ સત્ત્વ, રજસ અને તમસ એ ત્રણે ગુણો વિભિન્ન સ્વભાવના હોવા છતાંયે તેની એકવાક્યતા સિદ્ધ થાય છે. એ ત્રણ ગુણોનું દિગ્દર્શન કરાવવાના હેતુથીજ આ નવલકથામાં પ્રભાવતી, ચેતનમાયા

અને શમચન્દ્ર, એ ત્રણ પાત્રો યોજાયા છે. પ્રભાવતીને સત્ત્વ, યોગમાયાને રજો અને શમચન્દ્રને તમોગુણી સ્વભાવનાં ચિત્રવામાં આવ્યા છે. તમોગુણ રજોગુણની પ્રાપ્તિનો પ્રયત્ન કરતાં પોતાના સ્વભાવથી પદચ્યુત થાય છે-પોતાનો નાશ કરે છે, એટલુંજ નહિ પરંતુ પોતાની સાથે રજોગુણની પણ વિષમાવસ્થા બનાવી દે છે. ત્હેમના ઉદ્ધાર માટેનો એકજ હિપાય છે અને તે એ છે કે સત્ત્વગુણે ત્હેમને પોતામાં બેળવવા. તેથીજ મહાત્મા સ્વચ્છિદાનન્દ સત્ત્વ સ્વરૂપી પ્રભાવતીને આદેશે છે કે ' પ્રભાવતી ! પુત્રી ! તુંજ ત્હારા સ્વામીનો ઉદ્ધાર કરી શકે એમ છે. એ કાચકર નરકાગ્નિમાંથી તુંજ ત્હેને મુક્ત કરી શકે એમ છે. કાયમ સ્વહૃદય વૃત્ત પાળજે ! ત્હારા મૃત્યુ પછી ત્હમે ત્રણે એકઠા થશો અને તે વખતે સત્ત્વ, રજસ અને તમસ એક થઈ જશે. \* \* \* \* ત્હમે ત્રણે તે સમયે એક થઈનેજીવ્યજીવ જશો ! ' અસ્તુ.

આ દ્વિતિય ભાગમાં આ નવલકથાની સમાપ્તિ થાય છે. આ નવલકથામાં આધ્યાત્મિક વિષયને છેડેલો હોઈ ત્હેમાંનો કોઈ કોઈ પ્રસંગ સામાન્ય વાચકોને કઠિન લાગે એ બનવાબેગ છે. તદ્દપિ ભાષા અને શૈલીને બની શકી તેટલી સરલ રાખવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. છેવટે વાચકો પૂર્વજન્મને અને પુનર્જન્મને સત્ય માની, સત્કર્મો તરફ વિશેષ દોરાય એવી પરમાત્મા પ્રત્યે અભ્યર્ચના સાથે વાચકોના અધિરાં બનેલાં મનને અત્ર નહિ રોકતાં વાર્તાના વળા તરફ પ્રેરવાને સૂચવીશ.

વહવાણુ કેમ્પ,  
વિક્રમાઈ ૧૯૧૭  
ફાલ્ગુન સુદી ત્રયમ.

ભૂવરદાસ મહેરાજી દુબળ

## એક ખુલાસો.

લડાઈ બંધ પડી ગઈ છે. પરંતુ કાગળો, પુંડા, છીટ, શાહી, વગેરેના ભાવો ઘટવાને બદલે વધ્યા છે. એથી આ દ્વિતીય ભાગનું મૂલ્ય પ્રથમ ભાગના જેટલુંજ રાખવાની ઇચ્છા હોવા છતાંયે લાચારીથી ખર્ચાને પહોંચી વળવાના હેતુથી તેમાં સહેજ વધારો કરવાની અમને ફરજ પડી છે. જે કે તેમ છતાંયે અમે ખીજાં ઘણાં પુસ્તકો ખનાવી શંકાસ્થું કે જેમની સરખામણીમાં તો આ પુસ્તકની કીમત ઓછી છે એમ જણાઈ આવ્યા સિવાય રહેશે નહિ.

આ નવલકથાના પ્રથમ ભાગની કેટલાક સંજ્ઞાઓએ પ્રશંસા કરીને આવી અધ્યાત્મિક વિષયને લગતી નવલકથા પ્રકટ કરવા માટે મને અભિનંદન આપ્યું છે, તે માટે હું તેમનો આભાર માનું છું. અને તે સાથે એટલું પણ જણાવવાની રજા લઉં છું કે આ નવલકથા ગુજરાતી વાચકગણને અધ્યાત્મ તરફ વાળી શકે, તેમતા અંતરાત્માને ઉચ્ચગામિ અને મોક્ષનો અધિકારી ખનાવી શકે તો તેનું ભવ્ય ક્રેયઃ નવલકથાના પ્રયોજકને જ ધટે છે. ‘ **इत्यलम्** ’

પુંજાલાલ ભગવાન પારેખ.

બડવાણ સીટી.

# અનુક્રમણિકા.

પ્રકરણ.	પૃષ્ઠ.
૧ હું અરણ્યમાં આશ્ચર્ય !...	૧
૨ જીં આંગોચી પર્વત ...	૭
૩ જીં ગુપ્તગૃહ ...	૧૬
૪ જીં તામસી ...	૨૫
૫ મું ભયકંર વિષ ...	૩૪
૬ હું હત્યાનો પુરસ્કાર ...	૪૫
૭ મું કાળસિંહની મુક્તિ....	૫૨
૮ મું માનસિંહની વ્યથા....	૬૨
૯ મું પ્રેમનો બદલો ...	૬૭
૧૦ મું ઉપાસના કે આરાધના ? ...	૭૩
૧૧ મું પિશાચસિદ્ધિ ...	૮૨
૧૨ મું. રામચન્દ્રની અદ્ભુત શક્તિ ...	૮૭
૧૩ મું આવ ભાઈ હરખા કે આપણે બન્ને સરખા ! ...	૯૬
૧૪ મું રામચન્દ્રની નિરાશા ...	૧૦૫
૧૫ મું ભદ્રાની પાવત્રતા ...	૧૧૩



૧૧ મું કરો અને પામે !	...	...	...	૧૨૨
૧૭ મું પ્રભાવતીની દહતા	...	...	...	૧૩૦
૧૮ મું પવિત્રતાની અસર ...	...	...	...	૧૩૭
૧૯ મું નિમકહરામીનો બદલો	...	...	...	૧૪૬
૨૦ મું સુખ પણ દુઃખજ !	...	...	...	૧૫૬
૨૧ મું પૂર્વજન્મનો સમ્બન્ધ	...	...	...	૧૬૪
૨૨ મું દૈવી અને આસુરી શક્તિ	...	...	...	૧૮૬
૨૩ મું અમૃત બેગમની પિછાણ	...	...	...	૧૯૫
૨૪ મું વાસનાની પ્રખળતા	...	...	...	૨૦૫
૨૫ મું મિલન, પણ છેલુંજ !	...	...	...	૨૧૩
૨૬ મું સત્ય, રજસ અને તમસ	...	...	...	૨૧૬



# સૌન્દર્ય-જ્વાળા.

ભાગ બીજો.

પ્રકરણ ૧ લું.

અરણ્યમાં આશ્ચર્ય !

રામચન્દ્ર યોગમાયા પાસેથી રજ્જ લઈ, પૂર્વ દિશા તરફ ચાલવા લાગ્યો. કવચિત કોઈ વિજ્ઞપુર આદશાહનો નોકર જોઈ જાય અને તે પોતાને પકડીને પુનઃ વિજ્ઞપુરની અદાલતમાં ખડો કરે એ ભયથી રામચન્દ્ર ક્યાંઈ પણ અટક્યા સિવાય દ્રુત ગતિથી ચાલ્યો જતો હતો. તે ક્યાં જાય છે-ક્યાં જવાનો છે-ક્યાં જશે તે આશ્રયસ્થાન મળી શકશે એનો કાંઈ પણ નિર્ણય રામચન્દ્રે કર્યો નહોતો.

ક્રમે રાત્રિનો અન્ધકાર ચાલ્યો જવા લાગ્યો. પૂર્વાકાશમાં સૂર્યનારાયણે આવાગમન કર્યું. રામચન્દ્ર મનુષ્ય દેખીને ભય પામતો હોય તેમ તે કોઈ પણ ગામ તરફ ન ચાલતાં જંગલમાંજ ચાલ્યો જતો હતો. જંગલમાં તે વૃક્ષના ફળપુષ્પનો જ આહાર કરતો હતો. કોઈ પણ ગામમાં જવાની તહેની હિંમત ચાલતી નહોતી. ઘણે દૂર ગયા બાદ ગામમાં પ્રવેશ કરવો એવો રામચન્દ્રે નિશ્ચય

કર્યો હતો કારણ કે ઘણે દૂર જવાથી ત્યાં વિજયપુરના બાદશાહની સત્તા નહિ હોય અને તેથી પોતે નિશ્ચિંત-સુખરૂપ રહી શકશે. આથી તે ફળાહાર કરતો ચાલ્યો જતો હતો. આ સ્થિતિમાં લગભગ એ માસ વ્યતિત થઈ ગયા ! રામચન્દ્રે ભાગ્યે જ આ મુદત દરમ્યાન કોઈ પણ મનુષ્યના દર્શન કર્યા હતાં. કવચિત્ જો કોઈ મળી આવતું તો પોતે રસ્તાનો ત્યાગ કરી જંગલના અન્દરના ભાગમાં ચાલ્યો જતો હતો. જેટલો ભય તહેને પ્રાણીઓનો લાગતો નહોતો તેથી વિશેષ ભય મનુષ્યનો લાગતો હતો. તે આગળ ને આગળ ચાલ્યો જ જતો હતો. ક્રમે તે અનેક પર્વતોથી ઘેરાયેલાં જંગલમાં જઈ પહોંચ્યો.

પોતે કયા સ્થળે આવ્યો છે એ રામચન્દ્રને ગિલકુલ ખજૂર નહોતી. હવે તહેને ખાત્રી તો થઈ ગઈ હતી કે વિજયપુર બાદશાહના રાજ્યની હદ પોતે ઓળંગી ગયો છે. તહેનો વિચાર હવે એકાદ ગામમાં જઈને રહેવાનો થયો હતો, પરંતુ કઈ દિશાએ જવાથી ગામ આવશે-કેટલું તે દૂર હશે એ સર્વથી રામચન્દ્ર અજ્ઞાત હતો. અત્યારે તે જે સ્થળે પહોંચ્યો હતો તે સ્થળ પર્વતોથી ઘેરાયેલું હતું. ઝાડો પણ વિશેષ હતી. ક્યાંય પણ મનુષ્યનો વસવાટ હોય એવા ચિન્હ જણાતા નહોતા. સર્વ દિશાએ વૃક્ષની હારની હાર જણાતી હતી. ફળપુષ્પથી લચ્ચી રહેલાં અનેક નવિન જાતના વૃક્ષોની શાખા ઉપર પક્ષીઓ કિલકિલાટ કરતાં હતાં. આ પુષ્પોની સુગન્ધ રામચન્દ્રના વ્યથિત હૃદયને શાન્તિ અર્પવા વ્યર્થ પ્રયત્ન કરતી હતી.

રામચન્દ્રે દુઃખિત હૃદયે ચારે તરફ દ્રષ્ટિ ફેંકી. તે રખડી રખડીને કંટાળી ગયો હતો. હવે તો કોઈ સ્થળે સ્થાયી રહેવાનો તહેણે દૃઢ સંકલ્પ

કર્યો હતો, પરંતુ લોકાલયથી પોતે ફટલો દૂર છે તે જણાય નહિ ત્યાં સૂધી રામચન્દ્રને પોતાની ઇચ્છા પૂર્ણ કરવી અસંભવિત હતી.

સન્ધ્યાનો સમય થયો હોવાથી રામચન્દ્રે રાત્રિ નિર્વિઘ્ને ગાળી શકાય એવા સ્થળની તપાસ કરવા માંડી. તપાસ કરતાં તહેને મન પસંદ સ્થળ ન મળવાથી પર્વત ઉપર જઈને રાત્રિ ગાળવાનો તહેણે વિચાર કર્યો. વળી પર્વત ઉપર હિંસક પ્રાણીઓનો ભય પણ કંઈક અંશે ઓછો હોય છે.

રામચન્દ્ર ઉભો થયો. પર્વતના વાંકાચુકા, ખાડાખડિયા અને પથ્થરવાળા રસ્તાથી રામચન્દ્રે ઉપર ચડવા માંડ્યું. થોડો વખત ચાલીને વળી વિશ્રાન્તિ લેવા તે બેસતો હતો. આ પ્રમાણે વિશ્રાન્તિ લેતાં લેતાં પર્વતના શિખર ઉપર તે પહોંચી ગયો.

પર્વતના શિખર ઉપરથી રામચન્દ્રે જોયું કે પર્વતની અન્ય બાજુએ અપૂર્વ સુંદર સ્થળ છે. તે સમયે સૂર્ય પશ્ચિમાકાશમાં ડૂબી જતો હોવાથી પર્વતના શિખર ઉપર અને પથ્થરો ઉપર તહેના સુવર્ણ કિરણ પડી જોનારને કુદરતના સૌન્દર્યનું ભાન કરાવતો હતો. આ અપૂર્વ સૌન્દર્ય જોઈને રામચન્દ્રના મ્હાન મુખ ઉપર સ્હેજ હાસ્યની છાંયા પથરાઈ ! વળી ઘણે સ્થળેથી ન્હાના ન્હાના ઝરણાં ખળખળ અવાજ કરતાં વહેતાં હતાં.

સહસા રામચન્દ્રે જોયું કે થોડે દૂર એક મહાન વૃક્ષની ઘટા નીચે સાદડી પાથરી એક સંપૂર્ણ યૌવનાવસ્થા પ્રાપ્ત કરેલ રમણી બેઠી હતી. તહેના હસ્તમાં વીણાના જેવું એક વાજિંત્ર હતું. આ વાજિંત્ર ઉપર રમણી પોતાની સુક્રામળ અંગુલીઓ ફેરવતી ફેરવતી સુમધુર કંઠથી ગાતી હતી. તહેની સામે એક રષ્ટ્ર પુષ્ટ મુવતિ દુનિયાની દરકાર

ન હોય તેમ નિશ્ચિત બાવે લાંબી થઈને ચત્તાપાટ સુતી સુતી ગાયન શ્રવણ કરતી હતી. ત્હેના કપડા યથા-સ્થાનેથી ખસી ગયેલ હોવા છતાં પણ તે ત્હેની દરકાર કરતી નહોતી. આ સિવાય પણ અન્ય પાંચ સાત રમણીઓ હતી. એમાંથી કોઈ શાન્તિથી ગાયન સાંભળતી હતી તો કોઈ વળી પોતાની સુંદર હથેલીઓથી તાળી પાડી તાલ આપવામાં લીન થઈ ગઈ હતી. કોઈ રમણી વળી સંગીત સાંભળવાની દરકાર ન હોય તેમ તે તરફ દ્રષ્ટિપાત પણ ન કરતા અન્ય સ્થળનું નિરક્ષણ કરતી હતી. દરેક રમણી પોતાની ઇચ્છાનુસાર વર્તતી હોવા છતાં પણ ત્યાં શાન્તિનો ભંગ થતો નહોતો. સર્વ ઓઠ્યા સિવાય જ પોતાનું ઇચ્છિત કાર્ય કરતી હતી. આશ્ચર્ય જેવું તો એ હતું કે આ સર્વ સુંદરીઓ સૌન્દર્યમાં એક બીજીને ટક્કર મારે તેવી હતી.

રામચન્દ્રને તો આવી સૌન્દર્યશાળી સુંદરીઓ આવે સ્થળે જોઈને અતિ આશ્ચર્ય લાગ્યું. આવી સૌન્દર્યશાળી રમણીઓ રામચન્દ્રના જોવામાં બણી આવી હતી છતાં પણ રામચન્દ્ર આ રમણીઓને જોઈને તો સ્તબ્ધ જ થઈ ગયો. તે વિચારવા લાગ્યો: “ હું તે અપ્સરાના ગામમાં આવી પહોંચ્યો છું કે શું ? આવી ગૌરવર્ણની સુંદરીઓ મ્હેં કદી પણ જોઈ નથી. વળી વિશેષ આશ્ચર્યની વાત તો એ છે કે આટલામાં કોઈ પણ પુરુષ દેખાતો નથી. શું આ સર્વ સ્ત્રીઓ કુમારિકા હશે ? કુમારિકા હોય એવું ત્હેમના અંગ ઉપરથી તો જણાતું નથી ! ત્યારે આ શું ? આ પહાડ શું આવી અપરંપ સુંદરીઓનું વાસસ્થાન હશે ? શું અપ્સરાઓનું કેલી સ્થળ હશે ? ”

આજ સમયે એક સુંદરીની નજર રામચન્દ્ર ઉપર પડી. રામચન્દ્રને જોતાંજ તે સુંદરીને અતિ આશ્ચર્ય લાગ્યું. તે થોડો

વખત રામચન્દ્ર સામું જોઈ રહી અને પછી તહેજે પોતાની સખી-  
ઓને રામચન્દ્ર તરફ અંગુલી કરી તહેને બતાવ્યો.

રામચન્દ્રે જોયું કે રમણીએ ગામન બંધ કરી દીધું અને  
સર્વ પોતાના તરફ જોવા લાગી. તેઓના જોવાના ભાવ ઉપરથી  
રામચન્દ્ર સારી રીતે જાણી શક્યો કે તહેમની દ્રષ્ટિમાં કંઈક  
વિસ્મયતા હતી.

રામચન્દ્રને આથી ભય જણાયો. તે ઉભો હતો ત્યાંથી પાછળ  
હઠવા લાગ્યો પરંતુ તે પાછળ હઠવા લાગ્યો કેતુરત જ આ રમણીમાં  
જે પ્રાદ્ય હતી તહેજે પોતાનો ગારવણ હસ્ત ઉઘો કરી રામચન્દ્રને  
પોતાની પાસે આવવાનું જણાવ્યું.

પ્રથમ તો રામચન્દ્રને તહેમની પાસે જવામાં કાંઈક ભય લાગ્યો  
પરંતુ ઈવટ ભયને ન ગણકારતાં તે રમણીઓની પાસે ગયો.

યુવતિઓ ઉભી થઈ ગઈ. રામચન્દ્રે જોયું કે દરેક રમણી  
રૂપમાં, હાવમાં અને ભાવમાં સાક્ષાત રતિ જેવી જ દેખાતી હતી.

જે સર્વથી વયમાં વિશેષ હતી તહેજે રામચન્દ્રને કાંઈક પૂછ્યું.  
આ રમણીનો કંઈ અતિ મૃદુ અને મધુર હતો. પરંતુ જે ભાષામાં  
રમણીએ પૂછ્યું તે ભાષાથી રામચન્દ્ર તદ્દન અજાત હતો. રામચન્દ્રે  
આથી જવાબ આપ્યો: “હું તમારી ભાષા સમજી શકતો નથી.”

રામચન્દ્રના આ કથનથી રમણીઓ એક બીજાના સામું જોવા  
લાગી. રામચન્દ્ર સમજી ગયો કે આ યુવતિઓ પોતાનું કહેવું  
સમજી શકી નથી. આથી રામચન્દ્રે હિન્દીમાં કહ્યું છતાં પણ સ્ત્રીઓ  
તે સમજી શકી નહિ. હવે કરવું શું ? કંઈ રસ્તો રહ્યો નહિ.  
રામચન્દ્ર આથી કાંઈ પણ બોલ્યા સિવાય શાન્ત ઉભો જ રહ્યો.

રમણીના મ્હેરા ઉપરથી જણાતું હતું કે તેઓ પણ લાપા ન સમજવાથી વિચારમાં પડી ગઇ હતી.

છેવટે રમણીઓએ રામચન્દ્રને પોતાની સાથે આવવાને હાથથી નિશાની કરી. આશ્ચર્યહિન રામચન્દ્રને ત્હેમનો ત્યાગ કરવો એ ઉચિત લાગ્યું નહિ. રમણીઓ હંસી માફક મન્દ મન્દ ગતિથી ચાલવા લાગી. રામચન્દ્ર પણ આ હંસી યુથની પછવાડે ત્હેમના સ્નાન્યનું પાન કરતો કરતો ચાલવા લાગ્યો.

વાંકાચુંકા, ઉંચાનીચા અને ખાડાખડિયાવાળા અનેક રસ્તાઓ ઉપર તેઓ ચાલ્યા જતાં હતાં. છેવટે એક મ્હોટા મેદાન પાસે સર્વ જઇ પહોંચ્યાં. રામચન્દ્રે જોયું કે આ મેદાનમાં ન્હાની ન્હાની પર્ણકુટીની હારો છે.

વળી રામચન્દ્રે આશ્ચર્ય સાથે જોયું કે ત્યાં આ રમણીના જેવાં જ અનેક સુંદરીઓ આમ તેમ ફરે છે અને મહાન બલિષ્ઠ પરંતુ ભયંકર દ્રષ્ટિવાળા અનેક પુરૂષો જૂદા જૂદા કાર્યમાં જોડાયા છે. કોઇ કોઇ ધનુષ્ય લઇને નિર્દોષ પક્ષીઓના પ્રાણ સંહાર કરતાં હતાં. કોઇ વળી હરણના બચ્ચાને મારીને હસતાં હતાં. રામચન્દ્રને રમણીઓની પછવાડે જોઇને કોઇ તિવ્ર દ્રષ્ટિથી ત્હેના તરફ જોવાં લાગ્યાં. આથી રમણીઓએ પુરૂષોને ત્હેમની લાપામાં કાંઇક કહ્યું. પુરૂષો આથી કાંઇ પણ બોલ્યા નહિ, તેમજ રામચન્દ્રના તરફ દ્રષ્ટિપાત કરવાનું પણ તેઓએ માંડી વાળ્યું. રમણીઓએ રામચન્દ્રને એક ન્હાની કાટડી બતાવી દીધી. રામચન્દ્રે ત્હેમાં પ્રવેશ કર્યો. આ સર્વ કાર્ય મુંગા મુંગાજ થયું હતું.

## પ્રકરણ ૨ જી.

### આંગોચી પર્વત.

રાત્રિના અન્ધકારમાં સમસ્ત પર્વત રાશિ ડૂબી ગઈ. દૂર-દૂરથી હિંસક પ્રાણીઓની હ્રદય બેદક ચિસો સંભળાતી હતી. કવચિત વળી પવન પુષ્પોની સુગન્ધને ઘસડી રામચન્દ્રની કાટડીમાં લાવતો હતો. રામચન્દ્રનું હ્રદય તો અત્યારે ગૂઢાળ વિચાર કરતું હતું. તે જન-માનવશૂન્ય કાટડીના દ્વારમાં બેસીને વિચારતો હતો: “ હું ક્યાં આવી પડ્યો છું ? ઘણા દિવસ થયા વિજયપુરનો ત્યાગ કર્યો છે-ઘણા દિવસ અરણ્યમાં આથડ્યો છું. હવે વળી ભાગ્યમાં શું લખ્યું છે તે કાણ જાણે ? આ કયું સ્થળ હશે ? આ લોકો કાણ હશે ? વિશેષ કાંઈ વિપદ તો આવી નહિ પડે ને ? સ્ત્રીઓ તો અતિ મૌન્દર્યવાન હોવા સાથે સરળ હ્રદયની હોય એમ જણાય છે. પરંતુ પુરૂષો તો તદ્દન ભિન્ન સ્વભાવના છે. યમદૂતમાં અને આ લોકોમાં કાંઈ પણ જાતની ભિન્નતા મળે તો જણાતી નથી. તેઓને જ્ઞેતાં જ અન્તરાત્મા ટુંબી ઉઠે છે. મળે તો તેઓની રીતભાત ઉપરથી એવી પણ શંકા આવે છે કે રખેને પોતાને ખુશી કરવાની ખાતર-પોતાના હ્રદયને આનન્દિત કરવાની ખાતર મ્હારા સરીરમાં તીક્ષ્ણ છૂરી બોંકી મ્હારી સર્વ આશાઓનો અત્યારે જ નાશ કરી દેય ! નક્કી, આ કાંઈ અસમ્ય જાતિ હોય એમ જણાય છે. પરંતુ રમણીઓની સંગિતપ્રિયતા, સરળ હ્રદય અને ઉદારતા જોઈને આ શંકા ચાલી જાય છે. ”

રામચન્દ્ર કાંઈ પણ સ્થિર કરી શક્યો નહિ. જેને કાંઈ આત્મિય નથી, સ્વજન નથી, ઘર નથી, જેને કંઈ આશ્રય નથી, જેને



પોતાના દેશમાં મૃત્યુ દંડની શિક્ષા થયેલી છે, જેણે કારાગૃહમાંથી પલાયન કરેલ છે અને જે પરિચિત વ્યક્તિનો આશ્રય લેવાને કે પરિચિત સ્થાને એક પણ મુહૂર્ત ઉભો રહેવાને શક્તિવાન નથી ત્હેને માટે મૃત્યુ કાંઈ ભયંકર નથી. વિયોગ-વ્યથા મનુષ્યને મૃત્યુના જેટલી વ્યથા કરે છે ત્યારે જેને સમસ્ત જીંદગી વિયોગાવસ્થામાં જ વ્યતિત કરવાની છે ત્હેને મૃત્યુનો કાંઈ વિશેષ ભય હોય નહિ એ સ્વાભાવિક છે. જેને મરણનો ભય હોતો નથી ત્હેનામાં સાહસ ખેડવાની શક્તિ પણ હોય છે. આથી જ રામચન્દ્રે આ સાહસ ખેડ્યું હતું નહિ તો વળી અપરિચિત વ્યક્તિના દુક્ત મંસારા ઉપર શી રીતે વિશ્વાસ મૂકી શકાય ? અન્ધકારથી ઘેરાયેલાં એ મેદાનમાં ભિષણ સ્વભાવના મનુષ્યની કાટડીમાં એકલાં શી રીતે ખેસી શકાય ?

તે દિવસે શુકલ-પંક્તની ત્રીજ હોવાથી રાત્રિ થોડી વિતી ન વિતી ત્યાં તો ચન્દ્રદેવે પર્વતના શિખરોને પ્રકાશિત કરી મેદાન ઉપર પોતાના કિરણો ફેંકવા માંડ્યા. આ કિરણો રામચન્દ્રના શરીર ઉપર અને કાટડીમાં પડવા લાગ્યા. અન્ધકારનું જોર ધીમું પડી ગયું.

રામચન્દ્ર એક દીર્ઘ નિઃશ્વાસ નાખી ઉભો થયો અને પોતાની કાટડીમાં જમને સુવાની તૈયારી કરવા લાગ્યો. આ સમયે રામચન્દ્ર જે કાટડીમાં એકલો બેઠો હતો એ કાટડીની દક્ષિણ બાજુએથી કેટલાક મનુષ્યોનો કંઠ-સ્વર આવવા લાગ્યો. રામચન્દ્ર તે સ્થિર ચિત્તે સાંભળવા લાગ્યો પરંતુ ત્હેને તેઓની ભાષાનું જ્ઞાન ન હોવાથી કાંઈ પણ સમજી શક્યો નહિ.

અનેક ક્ષણ પર્થત તેઓએ એક જ સ્થળે ઉભા રહી વાતચિત કરી. વિશેષ કાલાહલ ઉપરથી રામચન્દ્રને જણાયું કે ત્યાં ઘણા માણસો

હોવા જોઈએ. તેઓ શું વાત કરતા હશે એજ રામચન્દ્ર વિચારતો હતો. તેઓની રીતભાત ઉપરથી રામચન્દ્રને ખાત્રી થઈ ગઈ હતી કે તેઓ અતિ નિષ્કુર છે. રામચન્દ્રને એજ ચિન્તા થતી હતી કે રખેને તેઓ પોતાનું કાસળ કાઢવા કાંઈ મસ્લત ચલાવતા હોય ! પરંતુ ત્યાર પછી થોડી દુલ્હો વીત્યા બાદ તેઓ સર્વ જૂદી જૂદી દિશાએ ચાલ્યા ગયા. તેઓના ચાલ્યા ગયાથી રામચન્દ્રને કાંઈક શાન્તિ થઈ પરંતુ તે નિશ્ચિંત તો થઈ શક્યો નહિ.

રામચન્દ્ર કાટડીમાં એક પથરણું પડ્યું હતું તે પાથરીને સુતો પરંતુ તે સમયે વળી પુનઃ કાંઈ મનુષ્યના પદચન્દ્ર સંભળાયા. રામચન્દ્રે જોયું કે એ વ્યક્તિ પોતાની કાટડી તરફ આવે છે. તે પથારીમાંથી ઉભો થયો.

આગન્ટુક વ્યક્તિમાં એક અલિષ્ટ પુરુષ અને અન્ય એક સુંદર યુવતિ હતી. તેઓ બન્ને રામચન્દ્રની કાટડીના દાર પાસે આવ્યા. યુવતિના હસ્તમાં એક લાકડાનો કટકો હતો. આ કટકાને એક બાજુએ સળગાવેલો હતો. તેઓ દીવાને બદલે આનો જ ઉપયોગ કરતાં હતાં. પ્રકાશ પણ આથી સારો પડતો હતો.

તેઓ આવ્યા કે તુરત જ રામચન્દ્ર દાર પાસે આવ્યો અને અતિ નમ્રતાપૂર્વક તેઓની પાસે ઉભો રહ્યો.

રામચન્દ્રે અહીં આવીને જેવા દુષ્ટ મનુષ્યો જોયા હતા તેવા આ પુરુષ નહોતો. આ પુરુષમાં કાંઈક નમ્રતા હોય એમ જણાતું હતું. પરંતુ શરીર તો ત્હેનું પણ અન્ય મનુષ્યોના જેવું અલિષ્ટ જ હતું. આની સાથે આવેલ યુવતિ તો જે રમણીઓ રામચન્દ્રને અહીં લાવી હતી તે માંહેની જ એક હતી.

આવનાર પુરૂષે રામચન્દ્રની સાથે વાતચિત કરવા માંડી. આ પુરૂષ જેવું તેવું હિન્દી જાણતો હોવાથી તે હિન્દીમાં બોલતો હતો. આ પુરૂષે હિન્દીનો અભ્યાસ કર્યો નહોતો પરંતુ તે પરદેશ વિશેષ રખડેલ હોવાથી હિન્દીનું તહેને થોડું ઘણું જ્ઞાન મળ્યું હતું. હિન્દી સાંભળીને રામચન્દ્રના હૃદયમાં કાંઈક આનન્દનો સંચાર થયો.

આવનાર પુરૂષે પૂછ્યું: “ત્હમારા મહેરા ઉપરથી ત્હમે દક્ષિણી હો તેમ જાણાય છે. કેમ, મહારાં અનુમાન સાચું છે કે નહિ?”

રામચન્દ્રે અતિ નમ્રતાથી કહ્યું: “હા. આપનું અનુમાન સત્ય છે. હું દક્ષિણી છું પરંતુ હું મહાન દુઃખમાં આવી પડવાથી દેશનો ત્યાગ કરી ઘણે દૂર અને અપરિચિત સ્થળે આવી પડ્યો છું.”

આવનાર પુરૂષ અને યુવતિ કોટડીમાં જઈને પાસે પાસે બેઠાં. યુવતિએ કોટડી જ્યાર એક પથ્થર ઉપર લાકડાનો કટકો મૂકી દીધો હતો. રામચન્દ્ર પણ તેઓની સામે બેઠો. ત્રણેના બેઠા બાદ પેલા પુરૂષે કહ્યું: “હું ધારું છું કે ત્હમે અમારી ભાષા જાણતા નહિ હો.”

“હા હું આપની ભાષાનો એક પણ શબ્દ જાણી શકતો નથી. ક્યાં આવ્યો છું તે પણ જાણી શક્યો નથી. જો આપ કૃપા કરીને આ સ્થળનો અને આપનો પરિચય મ્હને આપશો તો હું આપનો અત્યંત આભાર માનીશ.”

“હું સર્વ કહીશ પરંતુ પ્રથમ ત્હમારો પરિચય મ્હને આપો! આશા રાખું છું કે કાંઈ પણ ત્હમે ગુપ્ત રાખ્યો નહિ અને મિથ્યા કહેશે નહિ. અમારી દ્વારા ત્હમારું અનિષ્ટ થશે નહિ એ ત્હમારે ખાતરીથી માનવું.”

“હું દેશમાંથી પ્રાણ બચાવવાની ખાતર ન્હાસીને આવ્યો છું

આટલા મારે મ્હારે પ્રથમ જાણવું જોઈએ કે આ સ્થળ કોના તાબામાં છે. ”

“ ઓહો ! સમજી ગયો ! ત્હમને ત્હમારા દેશના રાજથી મૃત્યુ-દંડની શિક્ષા થઈ હશે અને તેથીજ ત્હમે પલાયન કરી અહીં આવ્યા હશે. હરકત નહિ. ત્હમારે અહીં એ જય બિલકુલ રાખવાનો નથી. દક્ષિણમાંથી ત્હમે ઘણું દૂર આવ્યા છો. અહીં કોઈ પણ દક્ષિણી કદી આવે એમ નથી. વળી આ સ્થળ કોઈના તાબામાં પણ નથી. થોડા વખત થયાં અમે કેટલાક માણસો અહીં આવીને રહ્યાં છીએ. ”

રામચન્દ્રને ખાત્રી થઈ ગઈ કે વિઝનપુરના બાદશાહનો અહીં લેશ માત્ર પણ જય નથી. આથી ત્હણે પોતાની સમસ્ત હકીકત આવનાર માણસને નિવેદન કરી.

સર્વ વાત સાંભળીને આગન્તુકે કહ્યું : “ ત્હમારી વાત ઉપરથી ત્હમે હૃદ્દિમાન અને નમ્ર હો તેમ જણાય છે છતાં પણ ત્હમે જે પ્રતિજ્ઞા કરે કે ત્હમે અહીં જે કાંઈ જુઓ તે કદી પણ કોઈને કહેશો નહિ અને અમે જે જે કરીએ છીએ તે પ્રમાણે ત્હમે કરશો. જે આ પ્રમાણે ત્હમે વચનથી બંધાવ તો હું ખાત્રીથી કહું છું કે ત્હમે અહીં નિર્ભયતાથી રહી આનન્દમાં ત્હમારા દિવસો અમારી સાથે ગાળી શકશો. કહો, આ પ્રમાણે ત્હમે કબુલ છો ! ”

“ જ્યારે હવે મ્હારાથી દેશમાં જવાનું બની શકે એમ નથી-દક્ષિણી સમાજમાં જન્મ શકાય એમ નથી ત્યારે પછી મ્હારે મારે અહીં રહેવું એજ વિશેષ ઉત્તમ છે. આપે જે પ્રમાણે કહ્યું તે પ્રમાણે વર્તવા હું તૈયાર છું. હું કદી પણ કોઈને અહીં જે કાંઈ

જોઈશ તે કહીશ નહિ. વળી હું અહીં કહું પણ કોને ? અન્ય જાતિનો મનુષ્ય અહીં મ્હને મળે એમ પણ ક્યાં છે ? વળી આપના માણસોની ભાષા હું જાણતો નથી એટલે ત્હમને પણ કાંઈ કહી શકું એમ નથી. ફક્ત આપની સાથે જ હું વાતચિત કરી શકું એમ છું. અન્ય કોઈ આપની માફક હિન્દી જાણે છે ? ”

“ ના. અહીં જેટલા મનુષ્યની વસ્તિ છે ત્હમાં હું જ ફક્ત હિન્દી જાણું છું. હું ઘણા સ્થળે રખડ્યો હોવાથી મ્હને આ ભાષાનું જ્ઞાન થયું છે. ”

“ આપનું ઘર પણ અહીં જ છે ? ”

“ ના. ”

“ આ સ્થળનું નામ શું ? હું ક્યાં આવ્યો છું તે જાણવાની મ્હારી પ્રવળ ઇચ્છા છે. ” રામચન્દ્રે હસાસાથી પૂછ્યું.

“ દક્ષિણમાંથી ત્હમે ઘણે જ દુર આવ્યા છો. આ સ્થળ આંગોચી મર્વતના નામથી ઓળખાય છે. ”

“ આપ કાયમ અહીં જ રહો છો ? ”

“ ના, અમે અત્યાચારને લીધેજ થોડો સમય થયાં અહીં આવ્યા છીએ. ”

“ આપ ક્યા દેશના છો ? ”

“ તે ધીમે ધીમે જણાશે. ત્હમને હું એક વાત કહું છું. જો ત્હમે દેશમાં જઈ શકો એમ ન જ હોય તો પછી અહીં ત્હમારી પ્રતિષ્ઠા વધે અને ત્હમે એક અગ્રગણ્ય વ્યક્તિ તરીકે ઓળખાવ એવું કાર્ય કરતાં જીલતાં નહિ. ”

“ અરે ! એ તો દરેક મનુષ્યની ઇચ્છા જ હોય ! પરંતુ શું કાંઈ ધારીએ એમ અને છે ? ”

“ તહેનો ઉપાય છે. તહમે જે મ્હારા કલા પ્રમાણે વર્તશો તો થોડા દિવસમાં જ હું તહમને અમારા અહીંના અગ્રગણ્ય માણસો સાથે મેળવી દઈશ. ”

“ હું તૈયાર છું પરંતુ આપની ભાષા હું જાણતો ન હોવાથી કાંઈની સાથે વાતચિત શી રીતે કરી શકવાનો હતો ? ”

“ હું તહમને અમારી ભાષા થોડા વખતમાં શિખવી દઈશ. પંદર દિવસ જે બરાબર અભ્યાસ કરશો તો સાધારણ વાતચિત કરવામાં તહમને હરકત આવશે નહિ. ”

“ આપની મ્હારા પ્રત્યે આ ઓછી લાગણી ન કહેવાય ! ” રામચન્દ્રે આભારયુક્ત સ્વરે કહ્યું. ”

“ હું તહમને મ્હારા પુત્રની માફક જાળવીશ, બંધુની માફક ઉપદેશ આપીશ અને શિક્ષકની માફક શિક્ષા આપીશ પરંતુ કદી પણ મ્હારી અનુમતિ સિવાય કાંઈ કરશો નહિ. અમે અહીં જેટલા પુરુષ અને સ્ત્રીઓ રહીએ છીએ તે સર્વ એક મહાન કાર્યમાં ગુંથાયેલા છીએ. આ કાર્યમાં ફતેહ મેળવવાને અમે પ્રાણપણે ચત્ન કરીએ છીએ અને તેથી જ મ્હેં પૂર્વે કહ્યું છે જતાં પુનઃ કહું છું કે તહમે જે કાંઈ અહીં જુઓ તે કદી પણ કાંઈને કહેશો નહિ. ”

“ આપની સમક્ષ હું પ્રતિજ્ઞા કરું છું કે કદી આ બાબતનો એક શબ્દ પણ મ્હારા મુખમાંથી નિકળશે નહિ. મ્હને જણાય છે કે આપ જાણનાર સરદાર છો. હું ધારું છું કે મ્હારું અનુમાન ખોટું નથી. ”

“ ના, હું અહીંના સરદાર નથી. સરદાર અમુક કારણથી એક સ્થળે બંદી થયેલ છે. તહમને મુક્ત કરાવવા એજ અમારો મહાન ઉદ્દેશ છે. ”

“ જો હું આ કાર્યમાં કાંઈ પણ મદદ આપી શકું એમ હોઈ તો હું મ્હને પોતાને ભાગ્યશાળી માનીશ. તેઓ ક્યાં બન્દી થયા છે ? ”

“ ધીમે ધીમે સર્વ જણાશે. ત્હમારા દ્વારા અમારું કાર્ય સારી રીતે પાર પડશે એમ ધારીને જ હું ત્હમને અહીં રહેવાને કહેવા આવ્યો હતો પરંતુ ત્હમારી અહીં રહેવાની ઇચ્છા છે જણીને ધ-  
ઓળ ખુશી થયો છું. હવે વિશેષ કહેવા હું ઇચ્છતો નથી. હાલતો ત્હમે થોડા દિવસ અહીં રહો, અમારી ભાષાનું જ્ઞાન મેળવો અને આચાર, વ્યવહાર રીતિ-નીતિથી જાણીતા થાવ ! અમે પણ ત્હમારા સ્વભાવથી એટલાં વખતમાં માહિતગાર થઈ શકશું અને પછી ત્હમને હું સર્વ વાત જણાવીશ. ”

“ જેવી આજ્ઞા. ”

આ સમયે એક માણસ પત્રાવળીમાં કેટલાંક ફળ અને પાણી લઈને આવ્યો. રામચન્દ્રની સન્મુખ આ પત્રાવળીને મૂકી તે માણસ આવ્યો ગયો. આવનાર પુરૂષ પેલી યુવતિના સામી નજર કરી. યુવતિએ તરતજ ઉભા થઈ બહાર જઈ પથ્થર ઉપર મૂકેલ લાકડાના કટકાને હસ્તમાં લીધો.

“ ત્હમારે માટે આ ભોજન આવ્યું છે. શાન્તિથી આહાર કરો ! ” એટલું કહી આવનાર પુરૂષ બહાર નિકળ્યો. પરંતુ તે થોડે દૂર જઈને પુનઃ કાંઈક યાદ આવવાથી પાછો આવ્યો અને રામચન્દ્રને ત્રેણે કહ્યું : “ અત્યારે ત્હમારે માટે આહારનો કાંઈ બન્દોબસ્ત થઈ શકે એમ ન હોવાથી ફક્ત ફળ જ લાવવામાં આવ્યા છે. પરંતુ હવે કાલથી ત્હમારા આહાર માટે યોગ્ય બન્દોબસ્ત કરવામાં આવશે. ”

“ મહારા પ્રતિ આપની દયા જોઈએ તે કરતાં પણ વિશેષ છે અને એજ મહને આ અપરિચિત સ્થળમાં આશ્વાસનરૂપ થઈ પડી છે. આપનું નામ જાણવાની મહારી ઇચ્છાને હું રોકી શકતો નથી.”

“ મહારં નામ વિરેન્દ્રસિંહ છે. ત્હમને એક વિશેષ વાત કહેવાની મહારી ઇચ્છા છે. ”

“ ખુશીથી આપ કહો, હું સાંભળવાને તૈયાર જ છું. ”

“ હું ત્હમારા દેશમાં ઘણો વખત રહ્યો છું અને એ ઉપરથી જાણી શક્યો છું કે ત્હમારા દેશમાં સ્ત્રીઓ પુરૂષની સાથે વિશેષ છૂટથી હરતી ફરતી નથી એટલું જ નહિ પરંતુ વાતચીત પણ કરતી નથી. મહારં કહેવું જોઈએ કે અહીં એવો રીવાજ નથી. અહીં તો સ્ત્રીઓને સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતા છે. તેઓ ગમે તેની સાથે છૂટથી વાતચીત કરી શકે છે અને ગમે ત્યાં હરી ફરી શકે છે. ત્હમે આ રિવાજથી એવું ધારણો નહિ કે અમે સર્વ અસત્ય પથના અવલમ્બિ છીએ. આ વાત ત્હમને ખાસ કહેવાનું કારણ તો એ જ છે કે સ્ત્રીઓની આ સ્વતંત્રતાથી કવચિત અમારા વિષે ત્હમે હલકો મત આંધી વાળો ! ”

“ આ વાત આપે મહને જાણાવી તે ઉત્તમ ક્યું છે. જો કે અમારા દેશમાં સ્ત્રીઓને સ્વતંત્રતા આપવામાં આવતી નથી પરંતુ હું પોતે તો આજ પસંદ કરું છું. ”

“ ત્યારે હવે અમે જઈએ છીએ. ત્હમે નિશ્ચિંતભાવે આહાર કરજો. અન્નર પધારી છે. આહારાદિ કરી શાન્ત નિદ્રાનું સેવન કરજો. ”

“ ભલે. ”



વિરેન્દ્રસિંહ અને યુવતિ ચાલ્યા ગયા. રામચન્દ્રનાં હૃદયને વિરેન્દ્રસિંહ સાથેની વાતચિત ઉપરથી કાંઈક આશ્વાસન મળ્યું. તે ફળનો આહાર કરી પથારીમાં લાંબો થઈને પડ્યો. છેવટ રામચન્દ્ર આ સ્થળના મનુષ્યોના નીચ કાર્યનો, વિરેન્દ્રસિંહની ઉદારતાનો અને સુંદરીઓના સૌન્દર્યનો વિચાર કરતો કરતો નિદ્રાધિન થઈ ગયો.

### પ્રકરણ ૩ જી.

#### ગુપ્તશૃંગ.

રામચન્દ્રને આંગોચી પર્વત ઉપર આવ્યાને એક માસ વ્યતીત થઈ ગયો. આ વખત દરમ્યાન રામચન્દ્રે એ લોકોની ભાષાનો થોડો ધણો અભ્યાસ કરી લીધો. હવે તે તેઓની સાથે મળીને વાતચિત, માન, અને અનેક પ્રકારનો આનન્દ કરતો હતો.

રામચન્દ્ર તેઓની સાથે મળીને આનન્દનો ઉપભોગ કરી શકતો હતો ખરો. પરંતુ તહેમના દરેક કાર્ય જોઈને તહેનું હૃદય કંપી ઉઠતું હતું. તેઓના દરેક કાર્યમાં એવી ભયંકરતા રહેલી હતી કે તે મનુષ્ય સ્વભાવને તો કદી પણ અનુકુળ આવી શકે નહિ. તે પુરોના સ્વભાવમાં ઉદ્વિગ્ન, હૃદયમાં નિષ્કુરતા, કાર્યમાં કુટીલતા અને વાણીમાં અસત્યતા જોઈને રામચન્દ્રને એમ પણ ખાતરી થઈ હતી કે પોતાની ભવિષ્યની જીંદગી આ લોકોના સહવાસથી ભગડ્યા સિવાય રહેશે નહિ.

એક દિવસ વિરેન્દ્રસિંહે રામચન્દ્રને કહ્યું: “ અમારી સાથે તમારે અમારા દેશમાં આવવું પડશે. અમારા સરદાર જે સ્થળે

બન્દી છે તે સ્થળે જઈને ત્હેનો ઉદ્ધાર કરવાનો સમય હવે આવી  
લાગ્યો છે અને એ કાર્યમાં ત્હમારે ત્હમારાથી બનતી સહાય આ-  
પવી પડશે. આ બાબત પ્રથમ પણ મ્હેં ત્હમને કહ્યું છે. ”

તેઓનો દેશ ક્યાં છે, સરદાર શા માટે બન્દી થયેલ છે, તે  
કાનાથી બન્દી થયો છે, શા અપરાધ માટે ત્હેને આ શિક્ષા ભોગ-  
વવી પડી છે એ કાંઈ પણ રામચન્દ્ર હજી સૂધી જાણવા પામ્યો  
નહોતો; છતાં પણ આ કાર્યમાં પોતાની સહાયતા આપવાની ત્હેણે  
સંમતિ આપી હતી. તે તો એટલું જ વિચારતો હતો કે જેણે  
મ્હને એક આત્મિયની માફક રાખ્યો છે—પાલન કર્યું છે, સર્વ બા-  
બતની સગવડતા કરી આપી છે, જેના આશ્રયનો ત્યાગ કરવાથી  
કવચિત વિજનપુરના બાદશાહના ક્રોધ અગ્નિનો ભોગ થવું પડે એમ  
છે અને છંદગીની સર્વ ઇચ્છાઓનો નાશ થાય એમ છે ત્હેના  
સરદારનો ઉદ્ધાર કરવાના કાર્યમાં મદદરૂપ ન થવું એ મહાન  
કૃતઘ્નતા જ કહેવાય ! વળી વિરેન્દ્રસિંહે મ્હને કહ્યું છે કે જો તે-  
ઓના આ કાર્યમાં હું મદદ કરું તો તેઓ યોગ્ય બદલો આપવાને  
તત્પર છે અને એક અગ્રગણ્ય વ્યક્તિ તરીકે મ્હને સ્થાપવા તે પો-  
તાથી બનતો યત્ન કરવા પણ તૈયાર છે. જ્યારે દેશમાં જવાનો  
મ્હારે માટે એક પણ રસ્તો નથી, યોગમાયાને જોવાનો સુયોગ મળે  
એમ નથી અને પ્રભાવતીના કાંઈ પણ ખબર મેળવવાની શક્તિ  
નથી ત્યારે આ દેશમાં—આ સ્થળના સમાજમાં કાંઈક ઉન્નતિ થઈ  
શકતી હોય તો અહીં રહેવું અને તેઓના કાર્યમાં મદદરૂપ થવું  
એજ શ્રેયસ્ક છે.

રાત્રિનો એક પ્રહર વિતી ગયો હતો. અન્ધકાર સર્વત્ર પથરાઈ  
ગયો હતો. રામચન્દ્રની કાટડીની આસપાસની કાંઈ વસ્તુ દ્રષ્ટિગોચર

ચતી નહોતી. જાણે કે કોટડીની આસપાસ અન્ધકારનું વાદળ છ-  
વાઈ ગયું ન હોય ! સર્વત્ર શાન્તિ હતી. કવચિત કવચિત પક્ષિઓનો  
અવાજ સાંભળાતો હતો. રામચન્દ્ર શાન્ત ચિત્તે પોતાની શય્યામાં  
પડ્યો પડ્યો ઉપયુક્ત વિચાર કરતો હતો.

આ વિચાર તે કરતો હતો ત્યાં પોતાની કોટડીની પછવાડે કોઈ  
વાતચિત કરતું હોય તેમ ત્હેને જણાયું. એ કે ત્રણ મનુષ્ય જ વાત-  
ચિત કરતા હોય એમ રામચન્દ્રને લાગ્યું. રામચન્દ્ર તેઓની વાત  
સાંભળવા પથારીમાંથી ઉભો થઈ દિવાલ પાસે ગયો. ત્હેણે દિવાલ  
સાથે પોતાનો કણું રાખ્યો પરંતુ તે બરોબર સાંભળી શક્યો નહિ.  
ફક્ત એ જ વાક્યો તે સ્પષ્ટ રીતે સાંભળી શક્યો. એક મનુષ્યે કહ્યું:  
“હા, આજ રાત્રે જ ગુપ્તગૃહમાં જઈને સર્વ તૈયારી કરી નાખવી.”  
અન્ય વ્યક્તિએ જવાબ આપ્યો: “ત્હમે કહો છો તે સત્ય છે પરંતુ  
હવે અહીં વિશેષ વખત રોકાવું અને વાતચિત કરવી મ્હને ઉચિત  
લાગતી નથી. કારણ કે આ કોટડીમાં રામચન્દ્ર રહે છે. તે બહુજ  
ચાલાક છે.”

રામચન્દ્રના હૃદયમાં આ સાંભળીને લય સાથે આ બન્ને વ્યક્તિ  
કોણ છે અને શું કરવાની ઇચ્છા રાખે છે તે જાણવાની પ્રયત્ન  
આકાંક્ષા થઈ. તે તુરત જ કોટડીની ખ્હાર નિકળ્યો. પેલી બન્ને  
વ્યક્તિ આ સમયે ત્યાંથી ઉઠીને આગળ ચાલવા લાગી. રામચન્દ્રનો  
વિચાર એવો હતો કે તેઓ ક્યાં જાય છે, કોણ છે, તેઓનું ગુપ્ત  
ગૃહ ક્યાં છે અને ત્યાં જઈને શું કરવાની તેઓની ઇચ્છા છે તે  
સર્વ ગુપ્ત રીતે જાણવું. જેઓની સાથે કાયમ રહેવું છે તેઓના  
ગૃમ કાર્યોને જાણવા અને સમજવા એ ફળદાયી છે એમ રામચન્દ્ર

માનતો હતો અને તેથી જ રાત્રિનો સમય હોવા છતાં તે કાટડી ખૂદાર નિકળી તે બન્ને વ્યક્તિની પછવાડે પછવાડે જવા તૈયાર થયો.

આ બન્ને વ્યક્તિ કાંઈ પણ બોલ્યા સિવાય આગળ ચાલી જતી હતી. તેઓ થોડે દૂર ગયા એટલે એક પર્વત આવ્યો. રામચન્દ્ર આટલા વખતમાં થોડો ધણો આ પ્રદેશનો માહિતગાર થયો હતો પરંતુ તે કદી આ બાબતે આવ્યો નહોતો.

આ પર્વતથી દૂર ગયા બાદ એક માટીથી ચણેલું મકાન આવ્યું. આ મકાનના દાર પાસે જઈને એક વ્યક્તિએ દારને રહેજ હડસેલ્યું અને બૂમ મારી: “ બારણું ઉઘાડો ! ”

થોડા વખતમાં દાર ઉઘડ્યું. આ બન્ને વ્યક્તિએ મકાનમાં પ્રવેશ કર્યો. રામચન્દ્ર તો હવે શું કરવું તે વિચારમાં પડી ગયો. ઘડીમાં પાછા ફરવાનો વિચાર કરવા લાગ્યો તો વળી ઘડીમાં તે વિચારવા લાગ્યો: “ મકાનમાં ગયા સિવાય કાંઈ પણ બાબતી શકવું તદ્દન અશક્ય છે. અહીં સૂધી આવ્યાનું ફળ કાંઈ મળશે નહિ. હજી બારણું બંધ થયું નથી. ચાલ, જે થવાનું હશે તે થશે ! પ્રવેશ તો કરવો જ. ” ત્યાં વિશેષ વખત ઉભા ન રહેતાં રામચન્દ્રે મકાનમાં પ્રવેશ કર્યો. તે એક ઓરડો વટાવીને અન્ય ઓરડામાં દાખલ થયો. રહેણું જોયું કે બન્ને વ્યક્તિ પોતાની સામેના ઓરડામાં ઉભી હતી. તે ત્યાં જ ઓરડાના બારણાની પછવાડે લપાઈને ઉભો રહ્યો. આ બે વ્યક્તિમાંથી એક વ્યક્તિએ સામે ઉભેલ માણસને કહ્યું: “ કાલિયો ક્યાં છે ? ”

પેલા માણસે જવાબ આપ્યો: “ તે અહીં હતો પરંતુ કાંઈ કામસર ખૂદાર ગયો છે; હમણાં જ આવશે. તે ન હોવાથી જ હું બારણું ઉઘાડવાને આવ્યો હતો. ”

જે ઓરડામાં આ બન્ને વ્યક્તિઓ ઉભી હતી તે ઓરડામાં પ્રકાશ ખાતર ચાર ખુણે ચાર લાકડાના કટકા સળગાવીને મૂક્યા હતા. ઓરડામાં સાદડી પાથરેલી હતી તે સિવાય અન્ય કાંઈ પણ નહોતું. ફક્ત ઓરડાના મધ્ય ભાગમાં એક દોરી લટકતી હતી. આ સિવાય બાબુપર પણ ઓરડો હતો. ત્હેનું દાર આ ઉભેલ વ્યક્તિના ઓરડામાં પડતું હતું પરંતુ તે દાર અત્યારે બંધ હતું છતાં તે ઓરડામાં કુતરાઓને રાખ્યાં હોય એમ અનુમાન થતું હતું કારણ કે તે ઓરડામાંથી કુતરાઓનો બસવાનો અવાજ આવતો હતો.

રામચન્દ્રે લાકડાના કટકાના પ્રકાશથી જોયું કે આવનાર વ્યક્તિમાં એક પુરૂષ અને એક સ્ત્રી હતી. પુરૂષને ઓળખતાં તો રામચન્દ્રને વાર ન લાગી કારણ કે તે વિરેન્દ્રસિંહ હતો પરંતુ સ્ત્રી જાણ હતી તે રામચન્દ્ર જાણી શક્યો નહિ.

રામચન્દ્ર વિચારવા લાગ્યો: “ હું અહીં આટલો વખત થયાં છું પરંતુ મ્હેં આ રમણીને કદી પણ જોઈ નથી એ શું ? વળી આ રમણીનું સર્વાંગ અતૂલનિય સૌન્દર્યથી ભરપૂર છે. ત્હેની યૌવનાવસ્થાએ વળી સૌન્દર્યતામાં વિશેષ વૃદ્ધિ કરી છે. મ્હેં અહીં જે જે સ્ત્રીઓને જોઈ છે તે સર્વ ગૌરવર્ણની હોવા છતાં ત્હેમના કોઈનામાં પણ આવું મોહક સૌન્દર્ય નથી. ખરેખર આતો કોઈ સાક્ષાત અપ્સરા જ હોય એમ જણાય છે. ત્હેનો ગોળ તેજસ્વિ ચ્હેરો, લાંબા કૃષ્ણ કેશ, સુકોમળ બાહુ, ઉન્નત અને ભરાવદાર છાતી, આ સર્વ મનુષ્યને શું મોહ ઉપજાવવાને ઓછા છે ? ખરેખર આવી રમણી સાથે વાતચિત કરવાનો પણ પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય તો તે મહાન ભાગ્ય જ જણાય ! વિરેન્દ્રસિંહ ! તું ભાગ્યશાળી છે ! ”

આ સમયે એક પુરુષે વિરેન્દ્રસિંહ ઉભો હતો તે ઓરડામાં  
અવેશ કર્યો. વિરેન્દ્રસિંહ ત્હેને જોતાં જ કહ્યું: “ કાણિયા ! કેટલા  
કુતરા તૈયાર છે ? ”

આવનાર માણસ એક આંખે કાણા હોવાથી વિરેન્દ્રસિંહ ત્હેને  
કાણિયો કહીને જ ઓલાવતો હતો.

“ ખે. ” કાણિયાએ જવાબ આપ્યો.

“ એકને લઈ આવ ! બહારના બારણા બંધ કર્યા છે ને ? ”

“ આપ આવ્યા તેથી ખુલ્લાં હતાં પરંતુ હું બંધ કરતો  
આવ્યો છું. ”

“ ઠીક કુતરાને લાવ ! ”

કાણિયાએ લાકડાનો એક સળગતો કટકો લઈને ઓરડાનું બા-  
રણું ઉઘાડ્યું. રામચન્દ્ર આ સર્વ જોતો હતો. બારણું ઉઘડતાં જ  
રામચન્દ્રે જોયું કે ઓરડામાં ઘણા કુતરાઓને રાખવામાં આવ્યા  
છે પરંતુ આગળના ભાગમાં જે એ કુતરાઓ હતા તે અતિ ઉન્મત્ત  
થઈ ગયા હોય એમ જણાતું હતું. કાણિયો આ ખેમાંહેના એક કુત-  
રાને છોડી ઓરડામાં લાવ્યો અને પેલા ઓરડાનું બારણું બંધ કર્યું.

કુતરાને ગળે લોઢાની સાંકળ બાંધી હતી. કાણિયાએ કુત-  
રાની આ સાંકળનો એક છેડો પોતાના હસ્તમાં રાખ્યો હતો. કુતરો  
એટલો બધો ઉન્મત્ત થઈ ગયો હતો કે કાણિયાને ત્હેને કાણુમાં  
રાખવાનું ભારે થઈ પડ્યું. બીજા નોકરે તુરત જ કુતરાના પાછલા  
પગમાં એક લાંબો ચિપિયો ભરાવી દીધો, અને એક ચિપિયો તેની  
ઠેડમાં પણ ભરાવ્યો. આ ચિપિયાના છેડાના અન્દરના ગાળામાં  
બારિક ખિલીયો જેવું કાંઈક નાખેલ હોવાથી કુતરાને જેવા ચિપિયા

નાખવામાં આવ્યા કે તુરતજ તે વેદનાથી બૂમો મારવા લાગ્યો. કુતરાની દયા ન ખાતાં પેલાએ તુરત જ આ ચિપિયાના છેડા પકડી કુતરાના દેહને ઉચકી લીધો અને ઓરડાના મધ્ય ભાગમાં જે દોરી લટકતી હતી તે દોરીનો ફાંસો કરી કુતરાની કેડમાં ભરાવી દીધો. આથી કુતરો ઉધે મસ્તક લટકી રહ્યો. વિરેન્દ્રસિંહને કે રમણીને આ દ્રષ્યથી કાંઈ પણ લાગણી થઈ હોય એમ તહેમના ચહેરા ઉપરથી જણાતું નહોતું. તેઓ તો તે તરફ એકી દમ જોઈ રહ્યાં હતાં. કુતરાની ઝૂઝ આ મહાન વ્યાધિથી બહાર નિકળી પડી અને મુખમાંથી લાળ નીચે પડવા લાગી. તુરત જ પેલી રમણીએ ત્યાં એક પાત્ર પડ્યું હતું તે ઉપાડીને જ્યાં લાળ પડતી હતી ત્યાં ચૂકી દીધું. લાળ હવે પાત્રમાં પડવા લાગી.

રામચન્દ્ર તો આ દ્રષ્ય જોઈને ધ્રુજવા લાગ્યો. તહેના શરીરમાં કંપારી છુટી. આ સમયે તહેને એમ પણ થયું કે અહીં હું ન આવ્યો હત તો વિશેષ સારું હતું. પરંતુ આ સમયે કાંઈક કાર્ય-વશાત્ કાલિયાએ રામચન્દ્ર જે ઓરડામાં ઉભો હતો તે ઓરડામાં પ્રવેશ કર્યો. પ્રવેશ કરતાં જ તહેની દ્રષ્ટિ રામચન્દ્ર ઉપર પડી. દ્રષ્ટિ પડતાં તહેણે રામચન્દ્ર ઉપર આંત્રની માફક ફલાંગ ભરી તહેની ગરદન પકડી. ગરદન પકડતાં જ રામચન્દ્રને ઢસડીને કાલિયાએ બહાર કાઢ્યો. બહાર કાઢતાં જ રમણીની નજર રામચન્દ્ર ઉપર પડી. રામચન્દ્રની ઉપર નજર પડતાં જ રમણી ચમકી મઠ. તહેનો ચહેરો લાલ ચોળ થઈ ગયો. તહેણે એકદમ હુકમ કર્યો: “ એ કાફરને અહીં ઢસડી લાવો ! ”

રામચન્દ્ર પોતાની ગુપ્તક્રિયા છતી રીતે આ મકાનમાં પ્રવેશ કરીને જોઈ ગયો એજ જાણીને રમણી વિશેષ ગુસ્સે થઈ હતી. વિરેન્દ્રસિંહ તો વિસ્મિત નયને રામચન્દ્રના સામું જોઈ રહ્યો.

રમણીની આજ્ઞા થતાં જ બીજો નોકર પણ રામચન્દ્રની પાસે ગયો અને ત્હેના પગ ઝાલી દસડીને તે ઓરડામાં લાવ્યો. રામચન્દ્રના તો હોશ જ ઉડી ગયા હતા. કાણિયાએ રામચન્દ્રને પદપ્રહારથી વધાવા માંડ્યો. બીજા નોકરે પાસે એક વાંસડાનો કટકો પડ્યો હતો તે લઈને રામચન્દ્રનો વાંસો હલકો કરવા માંડ્યો. રામચન્દ્રને તો ક્યાંઈ પણ ફરિયાદ કરવા જવું રહ્યું નહોતું, તે મુંઝે મ્હોટ્ટે માર સહન કરવા લાગ્યો. પરંતુ વિરેન્દ્રસિંહે તે વખતે રામચન્દ્રને છોડી દેવાનો અને મકાન બહાર કાઢી મૂકવાનો હુકમ કર્યો. તુરત જ કાણિયો રામચન્દ્રનો હસ્ત ઝાલી ત્હેને મકાન બહાર મૂકી આવ્યો.

જે યુવતિ ત્યાં હતી ત્હેનું નામ તામસી હતું. તામસી રામચન્દ્રને મુક્ત કરવાથી ગુસ્સે થઈ અને ત્હેણે ગુસ્સામાં જ વિરેન્દ્રસિંહને કહ્યું: “આ હુમ્યાને શા માટે છોડી મૂક્યો ?”

વિરેન્દ્રસિંહે રિમત હાસ્ય કરીને કહ્યું: “એ માણસને હજી તું ઓળખી શકી નથી. તે ઘણો જ સાહસિક અને ચાલાક છે. રાત્રિના વખતે આ પવર્તિમાં-આ અન્ધકારમાં વિના કાર્યે-દક્ષા એક કોતુકની ખાતર જે અપરિચિત મકાનમાં પ્રવેશ કરી શક્યો છે ત્હેના દ્વારા આપણે ઘણા કાર્યો કરી શકીશું.”

“પરંતુ તે આપણી આ ગુપ્ત વાત કોઈને કહેશે તો ?”



“ તે કહેવાનો સમય આવે તે ખેલાં તો આપણે તહેને યમદારે પહોંચાડી દેશું ! ”

“ એટલે, તહમારું કહેવું શું છે ? ”

“ સરદારનો ઉદ્ધાર કરવામાં આ માણસ ધણોજ ઉપયોગી થઈ પડશે. વળી આ કાર્ય કરવા બદલ મહેં તહેને મ્હોટી મ્હોટી આશા આપી છે. એટલે હું ધારું છું કે તે કદી પણ આ કાર્યની વાત કાઠને કહેશે નહિ. આપણું કાર્ય સમાપ્ત થતાં તહેને મારી નાખવો એ કાંઈ મુશ્કેલ નથી. ”

“ પરંતુ તે કેવી રીતે ઉપયોગી થઈ શકશે તે જ હું સમજી શકતી નથી. ” તામસીએ શંકા બતાવી.

“ તું એટલું તો કણુલ કરીશ કે આપણો દુશ્મન પરદેશી લોકો ઉપર અત્યંત વિશ્વાસ રાખે છે. રામચન્દ્ર પરદેશી હોવાથી દુશ્મનને ત્યાં આપણે તહેને નોકર રખાવી શકીશું અને પછી યુક્તિ કરી તહેના જ દ્વારા આપણે સહેલાઈથી સરદારને વિષ મોકલી શકીશું. સરદાર વિષનો શી રીતે ઉપયોગ કરવો તે સારી રીતે જાણે છે. અને તેથી તેઓ આપણા મોકલેલ વિષનો પ્રયોગ કરી તુરત જ મુક્તિ મેળવી શકશે એ નિઃસંદેહ છે. ”

“ વિચાર તો ઉત્તમ છે. કેવું વિષ મોકલશો ? ”

“ અત્યારે જે વિષ તૈયાર કરીએ છીએ એ જ મોકલશું. આ વિષથી મનુષ્યનું મૃત્યુ એકાદ બે ક્ષણમાં જ થઈ શકે છે. એ ચાર માસ પછી મૃત્યુ થાય એવું વિષ મોકલવાથી આ કાર્યમાં સફળતા મળી શકે એમ નથી. ”

“ ઠીક. ” તામસીએ કાંઈક હર્ષિત હૃદયે કહ્યું.

આ સમય દરમ્યાન તો કુતરાના પ્રાણ ચાલ્યાં ગયાં હતાં. કાણિયો કુતરાના મૃતદેહને નીચે ઉતારી અન્ય ઓરડામાં લઈ ગયો. તામસીએ તુરત જ કુતરાની લાળ જે પાત્રમાં પડી હતી તે ધીમેથી ઉપાડી લીધું. આ પછી વિરેન્દ્રસિંહ અને તામસી એ મકાનનો ત્યાગ કરી ચાલ્યાં ગયાં. કાણિયાએ મકાનના દ્વાર બંધ કરી દીધાં.

## પ્રકરણ ૪ થું.

### તામસી.

રામચન્દ્ર તો સીધો તે મકાનમાંથી નિકળી પોતાની કાટડીએ આવ્યો તે કાટડીમાં પ્રવેશ કરી શય્યામાં પડ્યો પડ્યો વિચારવા લાગ્યો: “ ઘણુંજ અયોગ્ય કાર્ય કર્યું છે. જેના અનુગ્રહથી આ સ્થાનમાં નિશ્ચિંત રહી શકું છું ત્હેનું ગુપ્ત કાર્ય જોવાની શા માટે મ્હને પ્રેરણા થઈ ? શા માટે તેઓના ગુસ્સાનો ભોગ થવાનો પ્રસંગ ઉભો કર્યો ? હવે તેઓ મ્હને શું કરશે ? આ લોખંડી નિષ્કુર તો એટલા બધા છે કે મ્હારી હત્યા કરતાં તેઓને દયાનો અંકુર પુટે એમ નથી. નક્કી હવે મ્હારું મૃત્યુ જ આવી રહ્યું હોય એમ જણાય છે નહિતર વળી વિરેન્દ્રસિંહે મ્હને પ્રથમથી જ તેઓના દ્વાર પાણુ ગુપ્ત કાર્ય જાણવાની આકાંક્ષા ન રાખવાનું કહેલ હોવા છતાં હું ત્હેમની પાછળ પાછળ શા માટે જાઉં ? ”

રામચન્દ્ર મૃત્યુ ભયથી ધ્રુજવા લાગ્યો. તે થોડો વખત શાન્ત પડ્યો રહ્યો. વળી વિચારવા લાગ્યો: “ આ અસભ્ય જાતિમાં-નિષ્કુર હૃદયના મનુષ્યોમાં કાયમ રહેવું ત્હેના કરતાં મૃત્યુ ઉત્તમ જ છે.

અહીં રહેવાથી જીવનનો કાંઈ પણ ઉદ્દેશ સાધી શકાય એમ નથી. જીંદગી વ્યર્થ જ ચાલી જવાની ! ”

“ અરે ! પણ તેઓએ જ્યારે કુતરાને ઉધે મસ્તક લટકાવ્યો ત્યારની કુતરાની ખૂંભો તો હજી મ્હારા કર્ણુમાં સંભળાય છે. તે કદી પણ હું વિસરી શકવાનો નથી. તેઓ કુતરાની લાળ એકદી કરી શું ઉપયોગમાં લેતા હશે ? ગમે તેમ હોય પણ તેઓનો ઉદ્દેશ તો નીચ જ હોવો જોઈએ. વિરેન્દ્રસિંહને હું આટલો વખત દયાવાન પુરૂષ તરીકે માનતી નજરથી જોતો હતો પરંતુ તે પણ આ નીચ કાર્યમાં તો સાથે જ હતો. અહીં રહેતા અન્ય મનુષ્યો પોતાના નીચ કાર્યને શુભ રાખતા નથી જ્યારે વિરેન્દ્રસિંહ પોતાના કાર્યને શુભ રાખે છે એટલા પુરતી જ ત્હેનામાં લિનનતા છે. હૃદય તો સર્વના સરખા જ હોય એમ જણાય છે.”

“ જે રમણીને મ્હેં ત્યાં જોઈ ત્હેને અત્યાર સૂધીમાં કદી પણ જોઈ નહોતી. મ્હને અહીં આવ્યા લગલગ એક માસ વ્યતિત થઈ ગયેલ છે છતાં આ રમણી તો કદી પણ મ્હારી નજરે પડી નથી. ત્યારે શું તે અહીં નહિ રહેતી હોય ? આ રમણીના જેવી સૌન્દર્ય-શાળી રમણી મ્હેં કદી પણ જોઈ નથી. જેવું સુપુષ્ટ અંગ તેવીજ વર્ણની ઉજ્જવલતા ! જેમ ભાદ્ર માસની સરિતાની ઉન્મત્ત જલરાશીની માફક ધૌવનતરંગથી દેહ હયમયી રહેલ છે તેમ અશાક માસના નવીન મેઘની માફક કૃષ્ણ-કેશરાશી શોભા આપી રહેલ છે. મુખનું સૌન્દર્ય તો અતુલનિય છે. પરંતુ શું રમણી આ પાપ કાર્યમાં આનન્દથી ભાગ લેતી હશે ? જો એમ જ હોય તો તો પછી આ સૌન્દર્યરાશીમાં દિવાસળી મૂકવી જોઈએ.”

“ પરંતુ મ્હારે હવે શું કરવું ? મ્હેં તેઓનું ગુપ્ત કાર્ય જોવાથી તેઓ મ્હારા ઉપર અત્યંત ગુસ્સે થયા છે એ તો નિઃસંદેહ છે. નહિતર મ્હને મારવાને માટે તેઓ કદી પણ તૈયાર થાત નહિ. ત્યાંથી તો વિરેન્દ્રસિંહની જ કૃપાથી છુટવા પામ્યો છું પરંતુ હવે તે મ્હને શિક્ષા કર્યા સિવાય રહેશે નહિ. મ્હે ત્હને આપેલ વચનનો ભંગ કર્યો છે. આથી હમણા નહિ તો ભવિષ્યમાં પણ તેઓ મ્હારો નાશ કર્યા સિવાય રહેશે નહિ માટે અહીંથી અત્યારે જ ન્હાસી જવું એ વધારે ઉત્તમ છે. ”

રામચન્દ્ર પલાયન કરવાનો નિશ્ચય કરી શય્યામાંથી ઉભો થયો અને પોતાના એ પાંચ કંપડા હતા તે બાંધવા લાગ્યો. પરંતુ બરો-બર આજ સમયે વિરેન્દ્રસિંહ અને તામસી ત્હેની કોટડીના દ્વારમાં આવીને ઉભાં રહ્યાં. રામચન્દ્ર તો ત્હેમને જોઈને ચમકી ગયો. તે ભયથી કંપવા લાગ્યો.

વિરેન્દ્રસિંહે કહ્યું : “ રામચન્દ્ર ! ત્હમે આ કોટડીનો ત્યાગ કરી બહાર શા માટે નિકળ્યાં હતાં ? ”

રામચન્દ્રે કાંઈ પણ ન જૂપાવતાં સત્ય વાત કહી. તે બોલ્યો : “ ત્હમે બહાર વાત કરતાં હતાં તે મ્હારા સાંભળવામાં આવી અને આથી ત્હમારા ઉપર મ્હને કાંઈક શંકા આવવાથી હું ત્હમારી પાછળ પાછળ ગયો. ”

“ એ ગુપ્તવાસમાં પ્રવેશ કરતાં ત્હમને ભય ન લાગ્યો ? ”

“ ના. ”

“ કેમ ? ”

“ મ્હને બિલકુલ ભય લાગતો જ નથી. ”

“ કારણ ? ”

“ મહારા જીવનમાં કાંઈ પણ જાતનો ઉદ્દેશ રહ્યો નથી. વળી જીવન અને મરણની વચ્ચે હું ઝોલા ખાતો હોવાથી ભય મહારી પાસે આવે જ ક્યાંથી ! ”

“ ત્હમે શું જીવન બચાવવા ઇચ્છતા નથી ? ”

“ આ પ્રમાણે અન્યના આવાસમાં રહી ગુલામગીરીમાં જીવન વ્યતિત કરવું ત્હેના કરતાં તો મરણ જ ઉત્તમ છે. ”

“ પરંતુ હવે થોડા વખતમાં જ ત્હમારું જીવન બદલાઈ જશે, ત્હમે અત્યંત સુખનો ઉપભોગ કરી શકશો. ”

“ શી રીતે ? ”

“ અમે આવતી કાલે જ અમારા સરદારને મુક્ત કરવા અહીંથી ઉપડી જવાના છીએ. ”

“ પરંતુ તેથી મ્હારે શું ? ”

“ ત્હમારે અમારી સાથે જ આવવાનું છે. ”

“ હું ત્યાં આવીને શું કરી શકીશ ? ”

“ જેણે અમારા સરદારને ખન્દી કરેલ છે તે અમારા જ દેશનો માણસ છે. અત્યારે ત્યાં બહુ માણસો વિદ્રોહી થયા છે અને તેથી જ અમારા દેશી માણસને તે નોકર તરીકે રાખતો નથી. પરંતુ ત્હમે તો પરદેશી છો. પરદેશીને નોકર રાખવાની ત્હેની બહુ જ ઇચ્છા છે અને તેથી ત્હમે ત્યાં નોકરી મેળવી શકશો. નોકરી મેળવ્યા બાદ કારાગૃહના રક્ષકની સાથે મિત્રાચારી કરી જે વસ્તુ અમે ત્હમને આપીએ તે વસ્તુ ત્હમારે સરદારને પહોંચાડાવવી. સરદાર એ વસ્તુ મળતાં મુક્તિ મેળવી શકશે. ”

“ સરદાર મુક્તિ મેળવે તેથી હું ઘણો જ ખુશી થઈશ પરંતુ જે વસ્તુ ત્હમે આપો તે જલદી હું ત્હેને પહોંચાડવી ન શકું તો ? ક્વચિત એવા સંજોગો આવી જાય કે તુરતમાં આ કાર્ય બનવું અસંભવિત થઈ પડે તો ? ”

“ જ્યાં સૂધી આ કાર્ય પૂર્ણ ન થાય ત્યાં સૂધી ત્હમારે ત્યાં જ રહેવું. પરંતુ ત્હમે જો આ કાર્યમાં સફળતા મેળવશો તો ત્હમારું અવશેષ જીવન ત્હમે અનેક વિલાસમાં ગાળી શકશો. ”

“ શી રીતે ? ”

“ મ્હારી સન્મુખ આ જે પરમ સૌન્દર્યવતી યુવતિ ઉભી છે તે ત્હમારી પત્ની થશે. ”

રામચન્દ્રે યુવતિના સ્હેરા સામું જોયું. યુવતિએ સ્મિત હાસ્ય કરી સ્હેજ લજ્જાથી વક્ર દ્રષ્ટિ કરી એક કટાક્ષ ફેંક્યું. સૌન્દર્યના ઉપાસક રામચન્દ્રના હૃદયમાં તે આબાદ પેસી ગયું.

રામચન્દ્રે વિરેન્દ્રસિંહના તરફ નજર કરી કહ્યું : “ હું તો દરિદ્ર છું—પરદેશી છું. હું કેવી રીતે ત્હેનું હૃદય આનન્દિત કરી શકવાનો હતો—કેવી રીતે ત્હેને સુખ આપી શકવાનો હતો. ”

આ સાંભળી યુવતિના ઓઘો સ્હેજ સ્મિતથી ફરક્યા. વિરેન્દ્રસિંહે કહ્યું : “ ત્હમે આ યુવતિને ઓળખો છો ? ”

“ ના. ”

“ એ અમારા સરદારની પુત્રી છે. ત્હેનું નામ તામસી છે. તામસીમાં ત્હમે જેવું બાહ્ય અપૂર્ણ સૌન્દર્ય જુઓ છો તેવું જ બદ્ધે તેથી પણ વિશેષ સૌન્દર્ય ત્હેના અન્તરમાં છે. સંગિત—વિદ્યા, કળા—વિદ્યા અને છેવટ ધર્મ શાસ્ત્રની આલોચનામાં તે અમારા સર્વ ક-

રતાં ચડી જાય તેવી છે. તે હજી સૂધી કુમારિકાજ છે—ત્હમને જોઈને ત્હમારી સહધર્મિણી થવાની ત્હેની મહદેઝ્જા થઈ છે. ”

“ તો તો મ્હારું સાભાગ્યજ ! પરંતુ એ આ કંઠાળના પ્રણયની ઇચ્છા શા માટે કરે ? ”

“ ત્હેના પિતાને આ એક જ પુત્રી છે. તે વિપુલ સંપત્તિની અધિકારિણી છે. ત્હેને અર્થની કાંઈ લાલસા નથી. ત્હમે કંઠાળ હો કે ન હો એ બંને ત્હેને તો સરખું જ છે. ત્હમારા જીવનમાં તો આ લગ્નથી મહાન ફેરફાર થઈ જશે. સરદારના જમાત્રા તરીકે સર્વ ત્હમારી તરફ માન દ્રષ્ટિથી જોશે અને ભવિષ્યમાં સરદારના મૃત્યુ પછી ત્હમે જ સરદાર થઈ શકશો. ”

“ હું વિદેશી છું—ત્હમારા દેશના માણસો પાસે તો હું અકુલીન છું. આ અવસ્થામાં સરદાર પોતાની પુત્રીના મ્હારી સાથે લગ્ન કરવાની સંમતિ શી રીતે આપશે ? ”

“ અમારા દેશમાં તો કન્યાની ઇચ્છા મુજબ લગ્ન થઈ શકે છે. અમારે જાતિ ભેદ છે જ નહિ—એ સર્વ ત્હમારે ત્યાં. ત્હમે ખાલિયુ છો—ખાલિયુ ઉચ્ચ જાતિ ગણાય છે એ હું સારી રીતે જાણું છું. ત્હમારે અંગત તો આ લગ્ન કરવામાં કાંઈ વાંધો નથી ને ? ”

“ મ્હારે તો કાંઈ વાંધો છે જ નહિ ! ”

“ ત્હમે ખાલિયુ છો એટલે અમારી પુત્રીનું પાણી ગ્રહણ કરવાથી ત્હમારી જાતિ ચાલી જશે. ”

“ જે સમાજ ય્યુત્-દેશ ય્યુત્-બાન્ધવ ય્યુત્ છે ત્હેને વળી જાતિ રાખીને શું કામ છે ? ”

“ ત્યારે થયું ! ત્હમારે કાંઈ પણ જાતની અમારા તરફથી તો ચિન્તા રાખવી નહિ. ”

“ મ્હારે એક વાત પૂછવી છે ! ”

“ ભલે, ખુશીથી પૂછો. ”

“ જે મકાનમાં હું ત્હમારી પાછળ પાછળ આવ્યો હતો તે મકાન કોનું છે ? ”

“ અમારું છે. ”

“ ત્હેનું નામ ગુપ્તગૃહ કેમ રાખવામાં આવ્યું છે ? ”

“ નામ આપવામાં કોઈ પણ જાતનો ઉદ્દેશ છે જ નહિ. ”

“ વાર, તે મકાન શું ઉપયોગમાં લેવાય છે ? ”

“ ત્યાં અમારા દેવની આજ્ઞાનુસાર જપ વિગેરે કરવામાં આવે છે. ”

“ મ્હેં તો તદ્દન વિપરિત જ જોયું. ”

“ શું ? ”

“ એક કુતરાને ઉંધે મસ્તક લટકાવી ત્હેના મ્હોંમાંથી પકતી લાળ સંગ્રહ કરવાનું ! ”

“ દેવની આજ્ઞાથી જ આ પ્રમાણે કુતરાનું અજિદાન દેવાય છે. વળી ત્હેના મુખની લાળ સંગ્રહી રાખવાથી દરેક કાર્ય સિદ્ધ થઈ શકે છે. અમારા શાસ્ત્રનો આવો આદેશ છે. ”

“ આ પ્રમાણે હોય તો તો તે બૂલજ કહેવાય ! ”

“ ત્હમારા દેશમાં પણ દેવીને બકરાંઓનું અજિદાન આપી અમુક કાર્ય કરાવવાની પ્રથા છે. ”

“ તેમ છે. પરંતુ આ પ્રમાણે પ્રાણીને દુઃખી કરી મૃત્યુ શરણ કરવામાં આવતું નથી. ”



“ જોવા દેશનો રિવાજ ! ” વિરેન્દ્રસિંહે વાત ટુંકી કરવા માંડી.

“ પરંતુ— ”

વિરેન્દ્રસિંહે વચ્ચે જ કહ્યું : “ ગમે તેમ હોય ! અત્યારે શાસ્ત્રની વાતો કરી નાહક વખત ગુમાવવો ઉચિત નથી. અત્યારે ત્હમે ત્હમારા દેશમાં જઈ શકો એમ નથી—ભવિષ્યમાં પણ ત્હમે ત્યાં જઈ શકો એમ નથી તો પછી આવી અપરૂપ મુન્દરીને પ્રહાર કરી સરદારના જામાત્રા થવાની અને અતુલ સંપત્તિના અધિકારી થઈ ભવિષ્યમાં અમારા સરદાર થવાની શું ત્હમારી ઇચ્છા નથી ? ”

“ ત્હમે મ્હારા ઉપર પ્રથમથી જ ઉપકાર કરતાં આવ્યા છો. હું તો આને મ્હારા ભાગ્યના ઉદયનું જ કારણ માનું છું તો પછી સંભતી ન આપું એ બને જ કેમ ? ”

“ ઠીક, જ્યાં સરદાર બંદી છે ત્યાં જવા આવતી કાલે સવારે નિકળવું છે માટે ત્હમે તૈયાર થઈ રહેજો. ”

“ ત્હમારી આજ્ઞા મુજબ હું તૈયાર રહીશ. ”

“ ભલે, હવે અમે જઈએ છીએ. ” એટલું કહી વિરેન્દ્રસિંહ કોટડીની ખ્હાર નિકળ્યો. તામસી ત્હેની સાથે જ ખ્હાર નિકળી પરંતુ ખ્હાર નિકળતાં નિકળતાં ત્હેણે રામચન્દ્રને મુઝ કરવા સ્મિત હાસ્ય કરી અન્ય એક નયન કટાક્ષ ફેંક્યું. રામચન્દ્ર તો તામસીના સૌન્દર્યથી અંજાઈ ગયો હતો. ત્હેમાં વળી આ કટાક્ષે ત્હેના હૃદયને હચમચાવી મૂક્યું—ત્હેના મગજને શ્રમિત કરી નાખ્યું. તામસીના સૌન્દર્યે જે કે રામચન્દ્રના હૃદયમાં પ્રવેશ કર્યો છતાં પણ યોગ-માયાના સૌન્દર્યની માફક તે પ્રાણના પડને બેદી અન્દર પ્રવેશ કરી શક્યું નહિ.

રામચન્દ્ર ઉભો થઈને કાટડી બહાર નિકળ્યો. તે વખતે આકાશમાં ચન્દ્ર પોતાના શાન્ત કિરણો ફેંકતો હતો. ત્હેના આ શાન્ત કિરણથી રામચન્દ્ર કાંઈક શાન્તિ અનુભવવા લાગ્યો. રાત્રિ વિશેષ વિલી ગયેલ હોવાથી સર્વત્ર શાન્તિ જ હતી. ફક્ત કવચિત પક્ષિઓનો અથવા તો હિંસક પ્રાણીઓનો અવાજ આવતો હતો. રામચન્દ્ર બહો સમય ત્યાં ઉભો રહ્યો. કેટલાય વિચારો ત્હેના મગજમાંથી ચાલ્યાં ગયાં. છેવટ તે એવા નિશ્ચય ઉપર આવ્યો કે તામસી પવિત્ર છે—વિરેન્દ્રસિંહ પવિત્ર છે. તેઓ ફક્ત સરદારનો ઉદ્ધાર કરવાને જ દેવની ક્રિયા કરતાં હતાં. તેઓની અન્ય કાંઈ પણ દુષ્ટ વાસના નહોતી.

આ નિશ્ચય ઉપર આવતાં જ રામચન્દ્રનું મન શાન્ત થયું. ત્હેનામાં ઉત્સાહ આવ્યો. તે વિચારવા લાગ્યો; “તામસી સૌંદર્યમાં તો ખરેખર અપ્સરાને પણ ટક્કર મારે તેવી છે. વળી ત્હેના પિતા પાસે અમાધ સંપત્તિ છે. આવો સુયોગ જવા ન દેવો. આ બન્નેને હસ્તમાં લઈ અવશેષ જીવન આનન્દમાં ગાળવું પરંતુ થોમમાયાની સ્મૃતિ તો હૃદયમાંથી ખસતીજ નથી.” રામચન્દ્ર કાટડીમાં જઈ પથારીમાં પડ્યો અને થોડા વખતમાં નિદ્રાધન થઈ ગયો.

બીજે દિવસે સવારમાં વિરેન્દ્રસિંહ રામચન્દ્રને તેડવા આવ્યો. રામચન્દ્ર તૈયાર જ હતો. તે જ વખતે વિરેન્દ્રસિંહ, તામસી, રામચન્દ્ર અને કેટલાક માણસો આસામ તરફ રવાના થઈ ગયા. સાથે અન્ય ત્રણ યુવતિઓ પણ હતી.

રસ્તામાં તેઓને ત્રણ દિવસ વ્યતિત થઈ ગયા. આ ત્રણ દિવસ દરમ્યાન રામચન્દ્રને મુગ્ધ કરવાને તામસી અનેક પ્રકારના ચાળા કરતી હતી. સૌંદર્ય મુગ્ધ રામચન્દ્ર સુંદરીની મોહજાળમાં સપડાતો જતો હતો.

## પ્રકરણ ૫ મું.

### લયકર વિષ.

બ્રહ્મદેશની અને આસામની સરહદ ઉપર આવેલ પીનાઇ નામનો પ્રાંત પૂર્વે અતિ મનોહર હતો. આ પીનાઇ પ્રાંત બ્રહ્મ દેશના રાજના તાબામાં હતો. ત્યાં વેપાર રાજ્યમાર સારો ચાલતો હોવાથી રાજ્યે ખાસ એક સરદારને નિમ્મે હતો. આ સરદાર જ વસ્તુતઃ પીનાઇ પ્રાંતનો રાજા ગણાતો હતો કારણ કે તે સમયે અત્યારની માફક રાજ્યનીતિ નહોતી. તે વખતે તો સરદાર જે કાંઈ કહે તેજ કાયદો ગણાતો હતો. મતલબ કે કાયદો મોઢાનો જ હતો. આથી ધણી સરદારો પોતાની સત્તાનો ગેરઉપયોગ પણ કરતાં હતાં પરંતુ રાજને કાને આ વાત જતાં રાજ સરદાર વિરુદ્ધ યોગ્ય પગલાં લેતો હતો.

અત્યારે જે પીનાઇ પ્રાંતનો સરદાર હતો ત્હેના પૂર્વે કાળસિંહ નામનો સરદાર હતો. પરંતુ તે ધણેજ અત્યાચારી અને નિષ્કુર હોવાથી પ્રજા કંટાળી ગઈ હતી. વળી કેટલાક અમલદારો પણ ત્હેને ધિક્કારતા હતા. કાળસિંહનો પુત્ર અને કન્યા તો ત્હેને પણ ટક્કર મારે એવા હતા. આર્થિક લોભથી લલચાઈને આ બન્ને ભાઈ બહેન પ્રજા ઉપર બુલ્લમ ગુજારવામાં કદી પણ પાછું વાળીને જોતા નહિ. તેઓ ધનાઢ્ય મનુષ્યો પાસેથી બળાત્કાર કરી ધન ઉપાડી જતાં. વળી પહાડી કુતરાઓને પાળી યોગ્ય વખત આવતાં ત્હેને મારી તેઓ ત્હેની લાજ એકઠી. આ લાજની સાથે એક વૃક્ષના દુધનું મિશ્રણ કરી તેઓ એવી જાતનું લપાનક ઝેર બનાવતા હતા કે મનુષ્યના ખાવામાં તે ઝેર આવતાં જ

એકાદ બે પ્રહરમાં તે નિર્દોષ મનુષ્ય થતું સરણ થઈ જતો હતો. આ વિષનો પ્રયોગ બંને ભાઈ બંહેન અમલદારો ઉપર કરતાં. આ શિવાય તેઓ કુતરાની સાળમાંથી જ એવું પણ વિષ બનાવતા કે જેના સ્પર્શ માત્રથી મનુષ્યના પ્રાણ એકાદ બે ક્ષણમાં જ આત્મા જતાં હતાં.

છેવટ તેઓનો અત્યાચાર એટલો બધો વધી ગયો કે પ્રજા ત્રાહ ત્રાહ પોકારવા લાગી. આનું પરિણામ એ આવ્યું કે પ્રજા-વર્ગમાંથી જ એક મંડળ ઉભું થયું અને તે મંડળે બ્રહ્મદેશમાં જઈને રાજાને કાળસિંહના બુલમથી જાત કર્યો. રાજાએ આ બુલમની વાત સાંભળીને આ મંડળમાંના જ માનસિંહ નામના મનુષ્યને સરદાર નિમ્મે. અને એવો હુકમ ફરમાવ્યો કે કાળસિંહને ત્હેના કુટુંબ સહિત કારાગૃહમાં નાખવો. આ હુકમનો અમલ થતાં વિલમ્બ ન થયો. કાળસિંહના માણસોને આ બાબતના ખબર મળતાં જ તેઓએ ન્હાસી જઈને પર્વતનો આશ્રય લીધો. આ માણસોની સાથે કાળસિંહની કન્યા ન્હાસી મઈ. આ કન્યા એ જ તામસી હતી. કાળસિંહ અને ત્હેનો પુત્ર ન્હાસી શક્યા નહિ. તેઓ માનસિંહના માણસોના હસ્તમાં પકડાઈ ગયા. કાળસિંહ તો વિશેષ મડબડ ન કરતાં તાબે થઈ ગયો પરંતુ ત્હેના પુત્રમાં યૌવનાવસ્થાનું રક્ત વહેતું હોવાથી ત્હેણે તાબે થવાને ના કહી. આનું પરિણામ એ આવ્યું કે ત્હેને પોતાના પ્રાણની આહુતિ આપવી પડી. કાળસિંહને પકડીને તુરતજ કારાગૃહમાં નાખવામાં આવ્યો.

કાળસિંહના માણસો જે કે પર્વતની એક હારની બાજુએ નિવાસસ્થાન કરીને રહ્યાં હતાં પરંતુ તેઓ ત્યાં શાન્તતાથી રહેતા નહોતા. તેઓ કવચિત કવચિત ખીનાઈમાં આવીને પોતાનો

ભાવ ભજવી જતાં હતાં. મતલબ કે પોતાનો ત્રાસ હજી પણ તેઓએ ત્યાં જારી જ રાખ્યો હતો. તેઓનો મુખ્ય ઉદ્દેશ ગમે તે પ્રકારે સરદારનો ઉધ્ધાર કરવાનો હતો પરંતુ ખીનાઇમાં આવતાં સરદારના ઉધ્ધારનો રસ્તો ન મળતાં તેઓ અનેક મનુષ્યને વિધિ પ્રયોગથી મૃત્યુને શરણુ કરી ચાલ્યાં જતાં હતાં. માનસિંહે આ કાર્યને અટકાવવા ખાસ માણસો રોક્યાં હતાં પરંતુ કાળસિંહના માણસો વેશનું એવું પરિવર્તન કરીને આવતા હતા કે તેઓ કદી પણ સપડાતાં નહિ. એકાદ એ માણસો માનસિંહના નોકરોના હસ્તમાં સપડાઇ ગયા હતા પરંતુ તેઓએ પોતાના માણસોને જોખમે પણ કાંઇ ગુમ વાત જાહેર કરી નહોતી.

તામસીના દેહમાં અગાધ સૌન્દર્ય હતું. આ સૌન્દર્યથી ઘણા મનુષ્યો મુગ્ધ થઇ લેના તરફ ખેંચાયાં હતાં પરંતુ જગતમાં એવું એક પણ નીચ કાર્ય નહોતું કે જે તામસીના નિષ્કુર હૃદયે ક્યુ નહોત્ય ! તામસી વ્યભિચાર કાર્ય કરતાં પણ કદી પાછો પગ ભરતી નહિ. તે ઇન્દ્રિયોની દાસી હતી—કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ વિગેરે શત્રુઓ તામસીના હૃદયમાં સંપૂર્ણ રીતે વિરાજતા હતા. લેને માટે જગતમાં એક પણ કાર્ય અસાધ્ય નહોતું. આવી નિષ્કુર, ધાતકી, સ્વાર્થમાંજ રચીપચી રહેનારી અને અન્યના સુખનો—કવચિત જીંદગીનો નાશ કરવાના કાર્યમાંજ વખતનો વ્યય કરનારી તામસી જેવો અન્ય સ્ત્રી મળવી આ જગતમાં તો દુર્લભ જ હતું. વિરેન્દ્રસિંહ બોલવામાં સહેજ હુશિયાર હોવાથી અગમ્ય મનુષ્યને લેની ધાતકી વૃત્તિનું એકદમ જ્ઞાન ન થતું પરંતુ તે પણ પિશાચ પ્રકૃતિનો જ પુરુષ હતો. તેઓમાંના સર્વ નરહત્યા, ચોરી, કપટ,

વિશ્વાસઘાતકતા વિગેરે નીચ કાર્ય કરતાં અચકાતા નહિ. એક એક માણસ એક એક રાક્ષસનો જ અવતાર હતો.

પૂર્વે જણાવ્યું છે તેમ તામસી કાળસિંહની પુત્રી હતી અને તેથી તામસી અને વિરેન્દ્રસિંહ રામચન્દ્રને લઈને પીનાઈ આવતાં હતાં. પીનાઈમાં તેઓના ખાનખી માણસો રહેતા હોવાથી ઉતારાની ચિન્તા કરવા જેવું નહોતું. આ સંધ થોડા દિવસમાં પીનાઈ પહોંચી ગયો અને પોતાના એક ખાસ વિશ્વાસુ માણસને ત્યાં ઉતાર્યો કર્યો. તે દિવસે તો રસ્તાના પરિશ્રમને લીધે સર્વ ગૃહમાંજ કાંઈ પણ કાર્ય કર્યા સિવાય પડ્યાં રહ્યાં. બીજે દિવસે સવારે વિરેન્દ્રસિંહે રામચન્દ્રને બોલાવીને કહ્યું: “ રામચન્દ્ર ! હવે ત્હમારે નોકરી મેળવવાની તજવીજ કરવાની છે. આજે અત્યારે જ ત્હમે માનસિંહના મહેલે જાવ ! મહેલ ગામના મધ્ય ભાગમાં છે. ત્હમારે આ નગરમાં તદ્દન મુંઝાજ થઈ જવું. ત્હમે જન્મથી જ મુંઝા છો તેવો ભાવ ત્હમારે ધારણ કરવો. મહેલ પાસે જઈને પણ હાથના ચાળાથી જ સિપાઈને જણાવવું કે હું નોકરી માટે આવ્યો છું. એક શબ્દ પણ બોલશો નહિ. વળી તેઓ કાંઈ બોલે તો પણ ત્હમે મુંઝા જ છો એમ ધારી સાંભળ્યું જ નથી એવો ડોળ કરજો. મ્હને ખાત્રી છે કે ત્હમને પરદેશી જાણી સિપાઈ માનસિંહ પાસે લઈ જશે અને નોકરી પણ મળી જશે. પરંતુ ખબરદાર ! કાંઈ પણ જાણુવા ન પામે કે ત્હમે વસ્તુતઃ મુંઝા નથી પણ ડોળ કરો છો. માનસિંહ અતિ ચાલાક અને હુબ્ધિશાળી છે. ત્હેની સાથે બહુ જ સાવચેતીથી વર્તજો. જો આમાં જરા પણ ભૂલ થશે તો ત્હમારું મસ્તક ધૂળ ચાટતું થતા વિલમ્બ નહિ લાગે. ”

“માનસિંહ તમારી જ ભાષામાં વાતચિત કરે છે ને ?” રામચન્દ્રે પૂછ્યું.

“હા, પીનાઈ પ્રાંતમાં આજ ભાષા પ્રચલિત છે.”

“માનસિંહ અહીંનો રાજા છે ?”

“ના. તે સરદાર છે. બ્રહ્મદેશના રાજા તરફથી અહીં એક સરદાર રહે છે. માનસિંહે કપટ કરી રાજાના કાન બંનેરી પોતે જ સરદાર નિભાવે. અને અમારા સરદારને કેદ કર્યા.”

“આપના સરદારનું નામ શું ?”

“ત્હેમનું નામ કાળસિંહ !”

“હીક ત્યારે હું અત્યારે જ જઈ છું.”

“બલે, પરંતુ આ એક પડીકું તમારી સાથે લઈ જાવ. આ પડીકું ત્હેમે અમારા સરદારને મમે તે મુક્તિ કરી પહોંચાડાવી દેજો. સરદાર આ પડીકું મળવાથી મુક્તિ મેળવી શકશે. પણ જો, જો, આ પડીકું અન્ય કોઈના હાથમાં ન જાય ! બહુ જ કાળજીથી ત્હેને સાંચવજો. તમારે પણ સાવધાનતાથી કાર્ય કરવાની જરૂર છે. તમારી બુદ્ધિ અને કૌશલ્ય ઉપર સરદારની મુક્તિ અને તમારા ભાગ્યોદયનો આધાર રહેલો છે એ કદી પણ ભૂલતા ના !”

“એ માટે આપે કાંઈ પણ ચિન્તા રાખવી નહિ.”

“તમારા માટે કપડા તૈયાર છે. ખેરી લ્યો !”

રામચન્દ્રે તુરત જ કપડા ખેરવા માંડ્યા. કપડા ફાટલા તેમ જ રહેજ મંદા હતા. કપડા ખેરી રામચન્દ્ર ગૃહ બહાર નિકળ્યો. એકાદ એ મહી વટાવીને તે મહેલ તરફ ચાલવા લાગ્યો.

રસ્તામાં જતાં જતાં રામચન્દ્ર વિચારવા લાગ્યો: “ વિરેન્દ્રસિંહે આ પડીકામાં શું બચુ? દ્રવ્ય હોય એમ તો જણાતું નથી. તે હોય તો તો પડીકામાં કાંઈક વળન હોય પરંતુ આ પડીકું તો હલકું છે. વળી દબાવી જોતાં ત્હેમાં કંઈક પદાર્થ હોય એવું જણાતું નથી. ત્યારે આમાં શું હશે? વિષ તો નહિ હોય? નક્કી વિષ જ હશે. સરદારના હસ્તમાં આ પડીકું જતાંજ તે ખેરેગીરો ઉપર આ વિષનો પ્રયોગ કરશે અને ત્હેમને મૃત્યુ શરણ કરી પોતે નહાસી જશે. આ તો બયાનક ! એક માણસને કારાગૃહમાંથી ફક્ત મુક્તિ મેળવવાની ખાતર કેટલાય ખેરેગીરોને મૃત્યુને શરણ થવું પડશે. અને તે કોનાથી? મ્હારાથી જ ! જો હું આ પડીકું સરદારના હસ્તમાં જવા દઉં તોજ આ નીચ કાર્ય બની શકે. ” આ વિચાર આવતાંજ રામચન્દ્રનું હૃદય કંપી ઉઠ્યું. તે થોડો વખત રસ્તા ઉપર ઉભો રહ્યો.

વળી તે આગળ ચાલ્યો અને બડબડ્યો: “ ત્યારે હવે શું કરવું? મ્હારી ઉન્નતિની ખાતર અન્ય મનુષ્યના પ્રાણ લેવા એતો નીચતા જ-બચકર નીચતા જ કહેવાય ! આ કાર્ય તો નજ કરવું ! પણ સરદારને મુક્ત કરવાનું મ્હેં વિરેન્દ્રસિંહને અને તામસીને વચન આપ્યું છે ત્હેનું કેમ? વચન તો પાળવું જ પડશે ! વળી વચન નહિ પાળું તો આ નિષ્ઠુરો મ્હને છોડે એમ પણ ક્યાં છે ? સરદારને મુક્ત કરવાના અન્ય ધણા ઉપાય છે. આ પ્રયોગ તો ન જ કરવો. અન્ય યુક્તિ પ્રયુક્તિ કરી સરદારને મુક્ત કરીશ. પણ આ પડીકામાં વિષ છે કે કેમ ત્હેની પ્રથમ ખાતરી કરવી જોઈએ.”

આ સમયે એક શ્વાન રસ્તા ઉપર પડેલ એક પાકેલું ફળ ખાતો હતો. અત્યારે આજુબાજુમાં પણ કાંઈ નહોતું. રામચન્દ્રે



તુરતજ પડીકું ઉઘાડી ત્હેમાંથી થોડો ભાગ તે ફળ ઉપર નાખ્યો. આને એ ફળ ખાધું કે એકાદ ક્ષણ થઈ નહિ હોય ત્યાં તો તે જમીન ઉપર પડી ગયો અને તેજ વખતે ત્હેના પ્રાણ ચાલ્યા ગયા. રામચન્દ્રે આ સર્વ દૂર ઉભા ઉભા જોયું. ત્હેને ખાત્રી થઈ ગઈ કે પડીકામાં અન્ય કંઈ નહિ પણ વિષ જ છે.

રામચન્દ્રને વિપની ખાત્રી થતાંજ ત્હેણે પડીકાને તુરતજ જમીન ઉપર ફેંકી દીધું અને વાંકા વળી ધૂળની સાથે ત્હેને મેળવી દેવા લાગ્યો. આજ સમયે પાછળથી કાંઈએ આવી રામચન્દ્રની ગરદન પકડી ગુસ્સાથી કહ્યું: “વિશ્વાસઘાતી !”

રામચન્દ્ર ચમકી ગયો. ત્હેણે તુરતજ પાછળ જોયું. પાછળ જેતાં જ વિકાળ મૂર્તિ તામસી ! તામસીનું શરીર ગુસ્સાથી ધ્રુજતું હતું. ત્હેણે વેશ પરિવર્તન કરેલ હોવા છતાં સૌન્દર્ય તો વિશેષ ખિલી નિકળ્યું હતું.

રામચન્દ્રે સ્હેજ ભયથી કહ્યું. “ના, ના, હું કદીપણ અવિશ્વાસી તો નથી જ થવાનો ?”

પોતાના હસ્તથી ધક્કો મારતી તામસી રામચન્દ્રની ગરદન છોડી સામે આવીને ઉભી રહી અને ગુસ્સાથી બોલી: “ત્હમને એક ઉત્તમ મનુષ્ય માનીને આ હૃદયમાં બેસાડ્યા છે પરંતુ હું આ શું જોઉં છું ? શું છેવટ ત્હમે મ્હને દગોળ દેવાનાને ? શું ત્હમે મ્હને પ્રેમનો આધોળ બદલો આપવાના ને ?”

“મ્હારા હૃદયમાં ત્હારે માટે ઓછો પ્રેમ છે એટો ત્હારે કદીપણ સમજવું નહિ. હું કદીપણ ત્હને દગો દઈશ નહિ. તામસી ! હું આ સત્યજ કહું છું.”

“આતો સર્વ મ્હોડાની વાતો ! મ્હારા પિતાનો ઉદ્ધાર કરવો એજ અત્યારે મ્હારું પ્રધાન કાર્ય છે. જ્યારે મ્હારા પિતા સત્યના

બન્દી છે ત્યારે હું લગ્ન કરીને સુખી શી રીતે થઈ શકું ? વળી પિતાની અનુમતિ લીધા સિવાય પણ લગ્ન કેમ થાય ? વળી ત્હમે વિદેશી છો. વિદેશીની સાથે લગ્ન કરવાની સંમતી મ્હારા પિતા એકદમ આપે પણ નહિ પરંતુ ત્હમે ત્હને મુક્ત કરાવી શકો તો તે કાર્યના પુરસ્કાર સ્વરૂપ વિરેન્દ્રસિંહ આપણા લગ્નમાં મ્હારા પિતાની સંમતિ સહજમાં મેળવી શકે. ”

“ હું ત્હારા પિતાને મુક્ત કરવા પ્રાણપણે યત્ન કરીશ. ”  
રામચન્દ્રે સ્હેજ કંઈક સ્વરથી કહ્યું.

“ તદ્દન ખોટું ! ”

“ કેમ ? ”

“ તેમ હત તો તો અમે આપેલ પદાર્થ ત્હમે શા માટે ધૂળ સાથે મેળવી ત્હને નાશ કરી દેત ? ”

“ હું નરહત્યા કરતાં કશું છું. ”

“ ત્હમે તે માંડા છો કે શું ? નરહત્યા કર્યા સિવાય આ કાર્યમાં ત્હમે શી રીતે ફાવી શકવાના હતા ? ”

“ હું અન્ય યુક્તિ કરીશ. ”

“ આ તો ખોટી આશા છે. ”

“ ત્હેની ચિન્તા ત્હારે કરવાની નથી. હું મને તેમ કરીને થોડા જ દિવસમાં ત્હારા પિતાને લઈ ત્હને આવી મળીશ. ”

તામસીને રામચન્દ્રના કથન ઉપર વિશ્વાસ આવ્યો નહિ. વળી તામસીને પ્રથમથી જ રામચન્દ્ર ઉપર વિશ્વાસ નહોતો. જ્યારે રામચન્દ્ર ગૃહેથી મ્હેલ તરફ જવા નિકળ્યો ત્યારે તામસી વેશનું પરિવર્તન કરી ત્હેની પાછળ પાછળ ગુપ્ત રીતે ચાલી આવતી

હતી. રામચન્દ્ર ક્યાં જાય છે, શું કરે છે અને વિરેન્દ્રસિંહની સુમના-  
નુસાર તે વર્તે છે કે નહિ એ જાણવાને તામસી વ્યાકુળ હતી અને  
તેથી જ તહેલે રામચન્દ્રનો પીછો લીધો હતો. જ્યારે રામચન્દ્રને  
પકીકું ખોલી કુતરો જે ફળ ખાતો હતો તે ફળ ઉપર વિષ નાખતા  
જોયો ત્યારે જ તામસીનું હૃદય ઉશ્કેરાઈ ગયું હતું. ત્હેમાં વળી  
રામચન્દ્રે વિષને ધૂળની સાથે મેળવી દીધું એટલે તામસીથી એ  
સહન ન થયું. પોતે વિષ આપ્યું છે એમ રામચન્દ્ર જાણી ગયો.  
એજ તામસીના હૃદયમાં સામ્યા કરતું હતું. જે કવચિત રામચન્દ્રની  
ત્હેને ગરજ નહોત અને વળી પોતાના આધિપત્યવાળા સ્થળે જે  
રામચન્દ્ર હતો તે જરૂર તામસી ત્હેના પ્રાણ લીધા સિવાય છોડત નહિ  
એવી તે કુર, ધાતકી અને સ્વાર્થિ હતી. પોતાનો સ્વાર્થ પૂર્ણ કરવાની  
ખાતર જ તહેલે અત્યારે રામચન્દ્રની સાથે પોતાના પ્રેમની અને લગ્નની  
વાત કાઢી હતી. ગમે તેમ કરીને રામચન્દ્રને મુગ્ધ કરવાની ત્હેની  
ઇચ્છા હતી. આ ઇચ્છામાં તે થોડે ધણે અંશે ફળીવૃત્ત પણ થઈ  
છતાં રામચન્દ્રના કથન ઉપર ત્હેને સંપૂર્ણ વિશ્વાસ તો નજ આવ્યો.

રામચન્દ્ર ત્યાં વધારે વખત ઉભો ન રહેતાં ચાલ્યો ગયો. તામસી  
થોડો વખત રામચન્દ્રની તરફ નજર કરી જોઈ રહી. પરંતુ એ પાંચ પગો  
એ પ્રમાણે જોયા બાદ તામસી પુનઃ રામચન્દ્રની પાછળ ચાલવા લાગી.

રામચન્દ્ર હવે ક્યાંઈ પણ ન અટકતાં સીધો માનસિંહના મ્હેલે  
ગયો. દરવાજા ઉપર જે પ્હરેગીરો હતા તેઓને હાથના ચાળાથી  
સમજાવ્યું કે પોતે મુઝો છે અને નોકરી માટે આવ્યો છે. વળી  
પોતાને અહીંજ નોકરી કરવાની અભિલાષા છે.

એક પ્હરેગીર તુરત જ રામચન્દ્રને માનસિંહ પાસે લઈ ગયો.  
માનસિંહ તે વખતે પોતાના એ ચાર હજુરિયાની સાથે ગમ્પાં મારતો

હતો. માનસિંહે એક પરદેશીને ખેરેખીરની સાથે જોડને પૂછ્યું :  
“ આ કાણુ છે ? ”

ખેરેખીરે નત્રતાપૂર્વક કહ્યું : “ એ કાણુ છે તે તો હું જાણુતો નથી પરંતુ તે મુંગો છે અને ત્હેના ચાળા ઉપરથી જણાય છે કે તે નોકરી માટે અહીં આવેલ છે. ”

માનસિંહ થોડો વખત રામચન્દ્રના સામું જોડને બોલ્યો “ તું દક્ષિણી છે ? ત્હારા ચ્હેરા ઉપરથી તો તું દક્ષિણી હોય એમ સ્પષ્ટ જણાય છે. ”

રામચન્દ્રે કાંઈ જવાબ આપ્યો નહિ. પોતે જણે કાંઈ સાંભળ્યું જ નહોય તેમ સ્થિર ચિત્તે ઉભો રહ્યો. માનસિંહે આથી પોતાના એક હજુરિયાને સમ્બોધીને કહ્યું : “ માણસ લાગે છે તો દક્ષિણી ! મુંગો હોય એમ પણ સિધ્ધ થાય છે. ”

પેલો હજુરિયો પોતાની બુદ્ધિનું જ્ઞાન કરાવતો બોલ્યો : “ જી હા. છે તો દક્ષિણી. તે આ બાળુ અન્ય દક્ષિણીની સાથે આવ્યો. હશે પરંતુ પાછળથી ખીજ દક્ષિણીઓ આનો ત્યાગ કરીને આત્મા મયા હશે અને તેથી તે રખડતો રખડતો અહીં આવ્યો હોય એમ મ્હને તો જણાય છે. ”

“ મમે તેમ હોય પરંતુ દક્ષિણી વિશ્વાસુ હોય છે. વળી આ મુંગો છે. અત્યારે જે ખટપટનો સમય છે તે જોતાં તો મુંગોજ નોકર રાખવો એ વધારે ઉત્તમ છે. આપણે આ ખટપટની મમે તેવી વાત ત્હેની હાજરીમાં પણ કરી શકીએ એ ઓછું લાભપ્રદ નથી માટે ત્હેને નોકર રાખી લેવો. વળી ત્હેને હું ખાસ મ્હારી પાસે જ રાખીશ. ”

“ હા. એ આપનું કહેવું સત્ય છે. આપણી વાત શુભ રહી શકશે અને વળી શરીરે કતડિયા જેવો હોવાથી કામ પણ સારી રીતે કરશે. ” કતડિયો સખ્ત હજુરિયાએ શાથી વાપર્યો હશે તે તો તેજ જાણી શકે કારણ કે રામચન્દ્રનું શરીર બલિષ્ઠ નહોતું.

“ એટલે જ મ્હારો વિચાર ત્હેને નોકર રાખવાનો થાય છે. ”

“ પરંતુ મુંજો હોવાથી આપણે જે કાંઈ કહેશું તે તે સમજી શકશે નહિ. ”

“ ન શું સમજે ! હું હાથના ચાળા કરતાં સારી રીતે જાણું છું. મને તેવો મુંજો હોય તો પણ ત્હેને સમજાવી દઉં ” માનસિંહે પોતાની બહાદુરીના વખાણ કરવા માંડ્યા.

માનસિંહે તુરત જ હાથના ઇસારાથી રામચન્દ્રને પૂછ્યું. “ તું દક્ષિણી છે ? ” ખરેખરો મુંજો હોત તો જવાબ આપત કે કેમ એ કહી શકાતું નથી.

રામચન્દ્રે મસ્તક હલાવી હા કહી.

માનસિંહે પુનઃ એજ પ્રમાણે પૂછ્યું. “ નોકર રહેવું છે ? ”

રામચન્દ્રે પણ પૂર્વની માફક જવાબ આપ્યો.

માનસિંહે આથી અવિરત થતાં પોતાના હજુરિયા તરફ જોઈને કહ્યું. “ કેમ ? મુંજાને કેવો સમજાવી દીધો ? ન શું સમજાવ ? મને તે સમજાવવું હોય તોપણ હું તો ત્હેને સમજાવી દઉં. ”

હજુરિયાએ માનસિંહની ચાળા કરવાની દક્ષતા માટે ધન્યવાદ આપવા લાગ્યા. માનસિંહે તુરત જ રામચન્દ્રને નોકર રાખવાનો હુકમ કરી દીધો.

## પ્રકરણ ૬ હું.

### હત્યાનો પુરસ્કાર.

રામચન્દ્રે માનસિંહના મ્હેલમાં પ્રવેશ કર્યો એટલે તામસી એકાદ પ્રહર ગામમાં ગાળી પોતાને ઉતારે આવી. વિરેન્દ્રસિંહ ગૃહે જ હોવાથી ત્હેની પાસે જઈને ત્હેણે સર્વ હકીકત વિસ્તાર પૂર્વક ત્હેને કહી. વાત કહ્યા બાદ ત્હેણે પૂછ્યું: ” ત્હમે શું એમ ધારો છો કે રામચન્દ્રે આપણું કાર્ય કરવાને માનસિંહના મ્હેલમાં પ્રવેશ કર્યો છે ? ”

“ હા, મ્હેને સંપૂર્ણ વિશ્વાસ છે. વળી હું ખાત્રીથી કહું છું કે રામચન્દ્ર સરદારનો ઉદ્ધાર કરશે. તે અતિ ચતુર તેમજ સાહસિક છે. ”

“ પરંતુ ત્હેણે વિષ ફેંકી દીધું કેમ ? ”

“ દક્ષિણી લોકો નરહત્યા કરવાને ધણા જ નારાજ હોય છે. તેઓ આ કાર્યને મહાન પાપ ગણે છે. ”

“ ત્યારે તે કેવી રીતે મ્હારા પિતાનો ઉધ્ધાર કરી શકશે ? ”

“ સી રીતે કાર્ય કરવું તે તે પોતે જ નક્કી કરી શકશે. પરંતુ ત્હારે તો સંપૂર્ણ ખાત્રી રાખવી કે સરદારને તે મુક્ત કર્યા સિવાય કદીપણ રહેશે નહિ. ”

“ મ્હેને તો રામચન્દ્ર ઉપરથી વિશ્વાસ ઉડી ગયો છે. ગમે તેમ હોય. આપણે આપણા કાર્યમાં ફોહમંદ થઈએ એટલે બસ ! મ્હેં તો આજથી જ મ્હારું કાર્ય કરવું શરૂ કર્યું છે. મ્હેં આજે જાણથી, બજાણથી અને કૌશલ્યથી માનસિંહના સહકારીઓની સાથે મળી જઈ તેઓને કુતરાની લાળનું વિષ યુક્તિથી ખવરાવી દીધું

છે. લગભગ દસ માણસો તો મ્હારા સપાટામાં આવી મયા છે. હજી પણ મત્ન તો ચાલુ છે. ”

ચિરેન્દ્રસિંહ આ સાંભળીને ચમક્યો. ત્હેણે તુરત જ પૂછ્યું: “પણ શી રીતે ત્હેં આ સર્વ ક્યું? તામસી તું ઉતાવળ કરે છે. જાણે છે ને કે જે કવચિત્ તું તામસી છે એવો સદેહ માનસિંહના કોઈ પણ માણસને આવશે તો ત્હારી શી દશા થશે? તેઓ મ્હને અતિ નિર્દયતાથી મૃત્યુને શરણ કરશે. ”

તામસીએ હસતાં હસતાં કહ્યું: “ એ સર્વ હું સારી રીતે જાણું છું. પરંતુ ત્હમને શું ખબર નથી કે મ્હારી આ વીંટીમાં એવું હજાહજા ઝેર બયું છે કે મનુષ્યની ચામડીનો આની સાથે સ્પર્શ થતાં જ ત્હેના પ્રાણ નિકળી જાય છે? કદી જે દુર્ભાગ્યવશાત્ સપડાઈ જઈ તો આ વીંટીના પ્રતાપથી હું મ્હારી રક્ષા કરી શકું એમ છું. વળી હું બજારની એક વેપ્પા તરીકે કોઈને આહવાહન કરી, કોઈને વળી બિખારિણી વેશે મ્હારી તરફ ખેંચી, કોઈને વળી ગૃહસ્થ કુટુંબની પત્નિ તરીકે મળી તો કોઈને મ્હારા આ સૌન્દર્યથી મુગ્ધ કરી વિષપાન કરાવું છું. આવા સંજોગોમાં કોઈને પણ શંકા આવવાનું કારણ નથી. ”

“ ત્હારી બુદ્ધિ અને સાહસ મ્હને આશ્ચર્યમાં મરકાવ કરી દેય છે. ”

“ વાર, પણ કાણિયો આજે રાત્રે માનસિંહના જમાનાના મહેલમાં જવાનો હતો ને ? ”

“ હા, તે આજ રાત્રે જશે. ”

“ માનસિંહના જમાના અતિ બુદ્ધિશાળી છે. એને જે મારી નાખીયે તો માનસિંહનો જમણો હસ્ત કાપ્યા બરાબર જ

છે. માનસિંહમાં જે કાંઈ બુદ્ધિ, સાહસ, દોશત્વ, કપટ વિગેરે છે તે હેના જમાત્રાને લીધે જ ! હેના જમાત્રાના મૃત્યુ પછી આપણે મને તે કાર્ય કરવાને શક્તિવાન થઈ શકીશું.”

“ કાલિયાને મ્હેં જવાનું તો કહ્યું છે છતાં પુનઃ હેને બોલાવીને કહીએ. ”

તામસીએ તુરત જ દાસીના નામની બુમ મારી. દાસી આવી એટલે કાલિયાને બોલાવવાની આજ્ઞા કરી.

દાસી આવી ગઈ. થોડી ક્ષણમાં કાલિયો ત્યાં આવ્યો. તામસી એ હેને પોતાની નજીક બેસવાનું કહ્યું. કાલિયાના બેઠા બાદ તામસીએ પૂછ્યું: “ માનસિંહના જમાત્રાને ત્યાં જઈ આજે રાત્રે હેની હત્યા કરવાનું ઠરાવ્યું છે તો તું ત્યાં ક્યારે જવાનો છે ? ”

“ આ કાર્યનો ભાર કુરસિંહે લીધો છે. તે આજે રાત્રે ત્યાં જશે. ” કાલિયાએ જવાબ આપ્યો.

તામસીએ સ્હેજ વિસ્મયતાથી તેમજ ગુસ્સાથી હેના સામું જોઈને કહ્યું: “ તું શા માટે નથી જવાનો ? ”

કાલિયાએ ધ્રુજતાં ધ્રુજતાં કહ્યું: “ મહારા કરતાં કુરસિંહને આ કાર્યમાં વિશેષ સગવડતા પડે એમ છે કારણ કે અત્યારે જે મ્હેલમાં માનસિંહનો જમાત્રા રહે છે તે મ્હેલમાં પ્રથમ કુરસિંહ રહેતો હતો એટલે મ્હેલના અન્દરના ભાગથી તે જાણીતો છે. ”

તામસી આ જવાબથી કાંઈક શાન્ત થતાં બોલી: “ ઠીક, પરંતુ તે આજ રાત્રે જાય એવો બદોબસત કરજે. ”

“ એ બાબત આપે ચિન્તા રાખવી નહિ. ”

આટલું કહી કાલિયો આસ્યો ગયો. તામસીએ અને વિરેન્દ્ર-



સિંહે ત્યારબાદ અનેક વાતો કરી. આ વાતોમાં મુખ્ય તો નરહત્યા કેમ વિશેષ પ્રમાણમાં કરવી, માનસિંહની ખાનખી હિલચાલના ખબર કેવી રીતે મેળવવા અને છેવટ માનસિંહને કેવી રીતે હેરાન કરવો એજ ચર્ચા થઈ હતી.

તેજ દિવસે રાત્રે પૃથ્વી ગાઠ અન્ધકારથી છવાઈ ગઈ ત્યારે કુરસિંહ પોતાના હસ્તમાં એક તીક્ષ્ણ ઝેરી કટાર લઈને પાપકાર્યને ભેટવા માનસિંહના જામાનાના મહેલે જવા તૈયાર થયો અને થોડો વખત રહીને આ કૃષ્ણ રજનીમાં કૃષ્ણ કર્મ કરવાને કુરસિંહ આનન્દિત હૃદયે ગૃહપ્રહાર નિકળ્યો. તહેની રૂદ્રમૂર્તિ જોનારના હૃદયને ધ્રુજવી દેય એવી હતી. પાપકાર્યમાં જ સદા રમીપમી રહેનાર-નરહત્યાના કાર્યમાં આનન્દ માનનાર-કુરસિંહના હૃદયમાં દયાનો તો કદી આવિર્ભાવ થયો નહોતો. તે મહેલની નજીક જઈ પહોંચ્યો. ત્યાં થોડો વખત ઉભા રહી ચારે બાજુ નજર કરી મહેલની પછવાડેના દરવાજા પાસે ગયો. તે દરવાજા પાસે જ લપાઈને ઉભો રહ્યો. થોડો વખત ત્યાં તે ઉભો રહ્યો એટલે પ્રથમથી બંદોબસ્ત કરી રાખ્યા મુજબ એક દાસીએ આવીને ગુપ્ત રીતે દરવાજો ઉઘાડ્યો. કુરસિંહે તુરત જ મહેલમાં પ્રવેશ કર્યો. દાસી દરવાજો બંધ કરી ચાલી ગઈ. આ દાસીને કુરસિંહે લાંચ આપીને ફેડી હતી. કુરસિંહને હવે કોઈ અટકાવનાર નહોતું. મહેલની અંદર તો જે મનુષ્યો હતા તે સર્વ અત્યારે નિદ્રાને આધીન થઈ ગયા હતા. સર્વત્ર શાન્તિ હતી. આખા મહેલમાં શમશમાકાર હતું.

આ શાન્તિનો લાંબ કરતો મૃત્યુદત જેવો કુરસિંહ દરેક ઓરડામાં ફરવા લાગ્યો. એક પછી એક ત્રણ ચાર ઓરડા તહેલે જોયા

પરંતુ ખાનસિંહનો જમાત્રા ત્હેના જોવામાં આવ્યો નહિ, આથી તે આગળને આગળ ઓરડા તપાસતો તપાસતો ચાલવા લાગ્યો. અન્ય બે ત્રણ ઓરડાઓ વટાવીને તે એક સુસજ્જિત ઓરડામાં જઈને ઉભો રહ્યો. તે ઓરડામાં એક દીવો મન્દ મન્દ બળતો હતો. ઓરડાની એક બાજુએ પલંગ હતો અને એ પલંગમાં બે યુવાન રમણીઓ નિદ્રામાં ચત્તાપાટ પડી હતી. દીવાનો મન્દ પ્રકાશ તેઓનાં ગુલાબી ચહેરા ઉપર પડતો હતો. તે રમણીઓ નિદ્રામાં હોવા છતાં પણ તેઓના ચહેરા ઉપર હાસ્યની છાંયા છવાઈ રહી હતી. કુરસિંહ તેઓનું સૈન્દર્ય જોતાં જ ચમકી ગયો. ત્હેના પ્રાણનો તાર ખેંચી શકાય એવો થઈ ગયો. તે થોડો વખત તો પોતાનું પાપકાર્ય આ પવિત્ર મુખો જોતાં વિસરી ગયો. પરંતુ જ્યાં હૃદયમાં હળાહળ વૈર રૂપી વિષ વ્યાપી ગયું હોય ત્યાં પવિત્રતા શું અસર કરી શકે ? કુરસિંહ આ રૂપથી આકર્ષાયો ! આ બે રમણીમાંથી એકાદ રમણીનાં અંગનો સ્પર્શ કર્યા સિવાય ત્યાંથી જવાનું કુરસિંહના હૃદયે કબુલ કર્યું નહિ. તે ધીમે ધીમે પલંગની નજીક ગયો અને ત્યાં ઉભા ઉભા જ સુંદરીના ચહેરા સામું જોવા લાગ્યો.

થોડો વખત સુંદરીના સૈન્દર્યનું પાન કરી ત્હેણે પોતાનો હસ્ત રમણીના સુકોમળ અંગનો સ્પર્શ કરવાને ઉઠ્યો કર્યો. હસ્ત ઉઠ્યો કર્યો પરંતુ તે હસ્ત રમણીના અંગને ન અડકતાં ત્યાંની ત્યાંજ સ્થિર થઈ ગયો. આ વખતે કુરસિંહના હૃદયમાં બપનો કાંઈક સંચાર થયો. તે આસપાસ ધડકતે હૃદયે જોવા લાગ્યો. કાંઈને ન જોવાથી ત્હેનામાં પુનઃ હિમત આવી. ત્હેનો દુષ્ટ હસ્ત-અનેક મનુષ્યના રક્તથી ભીંજાયેલ હસ્ત રમણીના વક્ષઃસ્થળ ઉપર પડ્યો.

કુરસિંહના કઠોર હસ્તનો સ્પર્શ ચતાંજ રમણી ચમકીને જાગી ઉઠી ! રમણીએ જાગીને મસ્તક સ્હેજ ઊંચું કર્યું. મસ્તક ઊંચું કરતાં જ ચમદતના જેવી મૂર્તિ જોઈને તે કંપવા લાગી. રમણી આથી ભય પામી ધ્રુમ ખાડવા જતી હતી પરંતુ નરપિશાચ કુરસિંહે તુરત જ પોતાનો હસ્ત વક્ષઃસ્થળ ઉપરથી ઉપાડી સુન્દરીના મુખ આડે જોરથી ધરી દીધો. સુન્દરી નિરૂપાય થઈ ગઈ. તે કાંઈ પણ વિચાર કરે તે ખેલાં તો કુરસિંહના અન્ય હસ્તમાં તીક્ષ્ણ કટાર બળકવા લાગી. રમણીએ આ દ્રશ્ય જોતાં જ ચમ્પુઓ બંધ કરી દીધી. કુરસિંહે તુરત જ એ ઝેરી કટાર રમણીની કામળ છાતીમાં ભોંકી દીધી. છાતીમાં છરી ભોંકાતા જ રમણી વેદનાને લીધે તડફડિયા મારવા લાગી. આ તરફડિયાને લીધે અન્ય રમણીની નિદ્રા ભંગ થઈ. આ રમણી જેવી મસ્તક ઊંચું કરી નજર કરવા ગઈ કે તુરત જ કુરસિંહે એ પણ નિરપરાધી સ્ત્રીની છાતીમાં છરી ભોંકી દીધી. આ પ્રમાણે એ નિર્દોષ સૌન્દર્ય-પ્રતિભાનો અચાનક એક નિષ્કુર મનુષ્યના હસ્તથી નાશ થઈ ગયો ! સફેદ શય્યા રક્તથી લાક્ષ્યોળ થઈ ગઈ !

આ બન્ને યુવતિઓ માનસિંહની દોહિત્રી હતી. બન્ને રમણીએ યૌવનાવસ્થામાં પદાર્પણ કર્યું હતું. પરંતુ તેઓને એક રાક્ષસની કઠોર છરીથી સંસારના સુખનો ઉપયોગ કર્યા ખેલાં પોતાના પ્રાણને તજ દેવા પડ્યાં.

કુરસિંહના વજ્રો અને હસ્ત રક્તથી ખરડાઈ ગયાં હતાં. નિર્દોષ રમણીના રક્તથી તરબોળ થયેલા હસ્ત-અને છરી સાથે કુરસિંહ ઓરડાની બહાર નિકળ્યો. દુનિયાનો પ્રલય કરવાને જ તે તૈયાર થયો હોય એમ આમથી તેમ તે ધ્રુમવા લાગ્યો.

તહેણે દરથી જોયું કે સામેના એક ઝોરડામાં દીવો બળે છે. તુરત જ તે તે ઝોરડા નજીક ગયો. ઝોરડાના દાર ઉધાડાં હતાં. અન્ધારામાં તે થોડો વખત દારની બાજુમાં ઉભો રહ્યો અને તીવ્રત્વ દ્રષ્ટિથી ઝોરડાની અન્દર જોવા લાગ્યો. તે ઝોરડામાં માનસિંહનો જન્મત્રા સુતો હતો. પાસેના પલાંચ ઉપર ત્હેની સ્ત્રી અને પુત્ર ઉંઘતા હતા. કુરસિંહ ત્હેમને જોતાં જ મન્દ મન્દ હસવા લાગ્યો. તહેણે વખત ન ગુમાવતાં તુરત જ ઝોરડામાં પ્રવેશ કર્યો. પ્રવેશ કરી નિષ્કુર હૃદયનો કુરસિંહ સાક્ષાત એક રાક્ષસની જેમ છરીને બરોબર પકડી, ઉંચી કરી વ્યાધની માફક માનસિંહના જન્મત્રાની છાતી ઉપર ફલાંચ મારી ચડી બેઠો, અને એક ક્ષણની અન્દર તો-માનસિંહનો જન્મત્રા નિદ્રાનો સંપૂર્ણ ત્યાગ કરે તે પહેલાં તો-તહેણે ત્હેની છાતીમાં છરીને ભોંકી દીધી. એ ચાર ક્ષણમાં માનસિંહના જન્મત્રાના પ્રાણ નિકળી ગયા.

માનસિંહની કન્યાએ આ સમયે નિદ્રામાંજ પાસું ફેરવ્યું પરંતુ કુરસિંહને તે જાગૃત થઈ હોય એમ જણાયાથી તુરતજ ક્રુધિત વ્યાધની માફક તે હરિણી ઉપર ફૂટી પડ્યો. રમણી તુરતજ જાગૃત થઈ પરંતુ કુરસિંહનો બધાનક વહેરો અને ત્હેના હસ્તમાં રક્તથી ખરડાયેલ છરી જોઈને એક પણ શબ્દ ઉચ્ચારી શકી નહિ. તે નરાધમ કુરસિંહના સામે કશું નયને જોઈ રહી. કુરસિંહ થોડો વખત શાન્ત બેસી રહ્યો. ત્હેને શાન્ત જોઈને રમણીએ અશ્રુપૂર્ણ નયને અને મદમદ કંઠે કહ્યું: “ત્હમે મમે તે હો પરંતુ મ્હારા આ બહાલા પુત્રને મારશો નહિ ! મ્હને મ્હારા પ્રાણની દરકાર નથી !” રમણી વિશેષ બોલી શકી નહિ. પરંતુ કુરસિંહે આ શબ્દો સાંભળી

વિકટ હાસ્ય ક્યું અને કાંઈપણ જવાબ આપ્યા સિવાય તહેણે તે પુત્રને જોરથી પમની લાત મારી ! બાળકની શું શક્તિ ! તે એક ભયંકર ચિસ ખાડી પલંગ ઉપરથી નીચે ગબડી ગયું અને એજ વખતે તહેના પ્રાણ આત્માં ગયાં. રમણી તો આ દ્રશ્ય જોતાંજ મૂર્છિત થઈ ગઈ. કુરસિંહે તહેને પણ મૃત્યુ શરણ કરી દીધી.

પોતાનું કાર્ય કાંઈ પણ અગવડ સિવાય સંપૂર્ણ થયેલ હોવાથી કુરસિંહ આનન્દિત હૃદયે મ્હેલની બહાર નિકળ્યો, અને ત્વરિત મતિથી પોતાના ઉતારે ચાલ્યો ગયો. દુષ્ટ તામસી તે વખતે તહેનો રાહ જોતી બેઠી જ હતી. કુરસિંહની ભયંકર મૂર્તિ અને રક્ત-પ્રધાવિત વસ્ત્ર જોઈ ભય પામવાને બદલે હર્ષિત હૃદયે તામસીએ પૂછ્યું : “ આપણું કાર્ય સંપૂર્ણ થયુંને ? ”

“ હા. ” નિષ્કુર કુરસિંહે જવાબ આપ્યો.

તામસી તુરતજ ઉઠી કુરસિંહને માટે અન્ય વસ્ત્ર લઈ આવી અને પોતે જ તહેને તે વસ્ત્રો પહેરાવવા લાગી. વળી નરહત્યાના પુરસ્કાર બદલ આ નીચ પાપિષ્ઠ તામસીએ પોતાના સુકોમળ ગાલ ઉપર કુરસિંહને એક શીતળ ચુમ્બન લેવાની આજ્ઞા કરી !



પ્રકરણ ૭ મું.

કાળસિંહની મુક્તિ.

બીજે દિવસે પ્રાતઃકાળમાં જ મ્હેલના માણસોને માનસિંહના જમાનાના, તહેની બીના, પુત્રના અને કન્યાના નિષ્કુર ખુનની અબર પડી. તેઓએ તુરત જ આ શોક સમાચાર માનસિંહને કહ્યા :

માનસિંહ આ ખબર જાણતાં જ એ મહેલે ગયો. ત્હેને તો પોતાના મસ્તક ઉપર આકાશ તૂટી પડ્યું હોય એમ લાસવા લાગ્યું. ત્હેનું હૃદય ક્રોધથી બળવા લાગ્યું. સર્વત્ર શોક અને હાહાકાર થઈ રહ્યો. માનસિંહે મહેલમાં તપાસ કરી તો કાંઈ પણ દ્રવ્ય ચોરાયું હોય એમ જણાયું નહિ. ધન રત્ન યથાસ્થાને જેમનું તેમ પડ્યું હતું. મૃતદેહ ઉપરનાં પણ અલંકારો જેમના તેમજ હતા. આ કારણથી માનસિંહ તુરત જ સમજી ગયો કે આ કાર્ય અન્ય કોઈનું નહિ પરંતુ કાળસિંહના મનુષ્યોનું હોવું જોઈયે.

માનસિંહનું મગજ અત્યારે ફરી ગયું હતું. ત્હેને પૃથ્વી ફરતી હોય એમ લાસતું હતું. ત્હેણે તુરત જ જેટલા સિપાઈઓ મહેલમાં હાજર હતા તેઓને હુકમ કર્યો: “અત્યારે જ તપાસ કરો કે પાપિષ્ઠ કાળસિંહના કોઈ માણસો અહીં ગામમાં છે કે કેમ? જો કોઈ મળી આવે તો તુરત જ ત્હેને પકડી કારાગ્રહમાં મોકલી દેજો અને ત્હેના ખબર આપજો. હમણા હમણા આપણા માણસોની મૃત્યુ સંખ્યા વૃદ્ધિમત થતી જાય છે.” વિશેષ મૃત્યુ તો વિપથી જ થાય છે. આ વિષ એજ કાળસિંહના માણસોનું મહાન શસ્ત્ર છે. નિશ્ચય અહીં ત્હેના માણસો ગુપ્ત વેશમાં ફરતા હોવા જોઈએ. ત્હમે જો જલ્દી તેઓની તપાસ કરી બન્દી નહિ કરો તો હું ત્હમને ત્હમારી નોકરી માંથી બરતરફ કરીશ.”

આ પ્રમાણે સખત હુકમ કરી માનસિંહ પોતાના મહેલે પાછો ફર્યો અને ગાડીના જેટલા સિપાઈઓ, નાયકો, જમાદારો અને આરકમ્ કરનારા માણસો હતા તેઓને પણ બોલાવી હુકમ કર્યો: “કાળસિંહના જે જે માણસો આપણા ગામમાં હોય તે હરેકને જેમ

અને તેમ જલદીથી પકડો ! વળી કોઈ નવો માણસ જણાય, કોઈ નવો દુકાનદાર જણાય, કોઈ નવી સ્ત્રી જણાય તો તુરત જ ત્હેની તપાસ કરવી. હું ખાત્રીથી કહું છું કે અહીં ત્હેના ધણા માણસો હોવા જોઈએ માટે હવે વિલમ્બ ન કરતાં સત્વર તેઓની તપાસ કરવાનું શરૂ કરો. ”

હુકમનુસાર માણસો તપાસ કરવાને ચાલ્યા ગયા. માનસિંહ મ્હેલમાં જઈને કોષિત અને દુઃખિત હૃદયે પલંગ ઉપર પડ્યો.

આ સમ્પત્તિ હુકમના ખમર પકડતાં વિરેન્દ્રસિંહને વાર ન લાગી. ત્હેણે તુરત જ તામસીને બોલાવી કહ્યું : “ હવે અહીં એક કાણુ પણ રહેવું ઉચિત નથી. આપણે આપણા નિવાસ સ્થળે ચાલ્યા જઈએ. અહીંયા રહેવાથી નિશ્ચય આપણે પકડાઈ જઈશું. ”

તામસીએ થોડો વખત વિચાર કરીને કહ્યું : “ રામચન્દ્ર જે મ્હારા પિતાને મુક્ત કરી શકશે તો પછી તેઓ આપણને ક્યાં મળશે ? ”

“ સરદાર માટે આ વિચાર કરવો તદ્દન નકામો છે. તે મુક્ત થશે કે તુરત જ આપણને આવાં મળશે. ”

“ પણ આપણે ક્યાં રહીએ છીએ એ તે ક્યાં જાણે છે ? ”

“ રામચન્દ્ર સાથે હશે એટલે વાંધો આવશે નહિ. તે સર્વ જાણે છે. ”

તામસીએ થોડો વખત વિચાર કરીને જવાની હા કહી. તેઓ તેજ રાત્રે ચીનાઈનો ત્યાગ કરીને ચાલ્યા ગયા.

x       x       x       x       x       x

રામચન્દ્ર મુંઝા તરીકે જ માનસિંહના મ્હેલમાં કામ કરતો હતો. ત્હેના ઉપર કોઈને શંકા પણ આવી નહોતી. સર્વ ત્હેને મુંઝો જ

ધારતા હતા. વળી તહેને મુંગે ધારતા હોવાથી તહેની રજામાં કાંઈ પણ વાત કરતાં કોઈ અચકાતું નહોતું. રામચન્દ્ર એવા ઉત્સાહથી કાર્ય કરતો હતો કે માનસિંહની કૃપા તહેના ઉપર દિવસે દિવસે વધતી જતી હતી. માનસિંહને વળી તે મુંગે હોવાથી તહેની ઉપર દયા પણ આવતી હતી.

માનસિંહે કાળસિંહને બન્દી કર્યો હતો પરંતુ તહેને સાધારણ બન્દીની સાથે ન રાખતાં પોતાના મહેલની પછવાડેના ભાગમાં એક ઓરડો હતો તહેમાં રાખ્યો હતો. ત્યાં કોઈ પણ મનુષ્યને જવાનો પ્રતિબંધ કરવામાં આવ્યો હતો. વળી તે ઓરડો મહેલના પછવાડેના ભાગમાં હોવાથી કોઈ પહેરેગીરને પણ રાખવામાં આવ્યો નહોતો. ફક્ત ઓરડાની પછવાડેના ભાગમાં મહેલના કિલ્લાનો દરવાજો હોવાથી—જે કે આ દરવાજો કાયમ બંધ જ રાખવામાં આવતો હતો છતાં—એક પહેરાવાળો ત્યાં રાખ્યો હતો. કાળસિંહના બન્ને પત્ન બોદાની ભારે સાંકળથી બાંધી લીધા હતા. માનસિંહ કોઈનો પણ વિશ્વાસ કરતો ન હોવાથી કાળસિંહને જમવા માટે જે થાળી જતી હતી તે થાળી પોતે લઈ જતો હતો અથવા તો તહેની પુત્રી ભદ્રા એ અન્ધકારમય ઓરડામાં જઈને કાળસિંહને થાળી આપી આવતી હતી. ભદ્રા ઉપર માનસિંહની અગાધ પ્રીતિ હતી. વળી ભદ્રા સૌન્દર્યશાળી હોવા સાથે બુદ્ધિશાળી અને મધુરભાષિણી હતી.

ધીમે ધીમે રામચન્દ્ર ઉપર માનસિંહનો વિશ્વાસ વધતો ગયો. તે પરદેશી હોવાથી માનસિંહ એમ ધારતો હતો કે કાળસિંહની સાથે તહેને કોઈ પણ જાતનો સમ્બન્ધ નહિ હોય. વળી તે મુંગે હોવાથી કાંઈ પણ હિલચાલ કરી શકશે નહિ. આથી માનસિંહ



ધણી વખત કાળસિંહના જમી રહ્યા બાદ તે યાળી લેવાને રામચન્દ્રને મોકલવા લાગ્યો. આ કાર્યથી વળી મહાનસિંહની વિશેષ પ્રીતિ અને વિશ્વાસ રામચન્દ્ર મેળવી શક્યો.

એક દિવસે જ્યારે, નિયમ મુજબ મુંગો ગણાતા રામચન્દ્રને યાળી લઈ આવવાનો હુકમ કરી ચાલી ગઈ. રામચન્દ્ર કાળસિંહના ઓરડામાં ગયો. તે સમયે આસપાસ કોઈ પણ ન હોવાથી કાળસિંહની પાસે તે બેઠો અને અતિ ધીમે ધીમે બોલ્યો. “ હું જે કાંઈ પણ કહું તે ત્હમે સાંભળી લ્યો ! મ્હને અહીં સર્વ મુંગા તરીકે જાણે છે પરંતુ હું વસ્તુતઃ મુંગો નથી. ”

કાળસિંહ તો આ સાંભળીને વિસ્મિત થઈ ગયો. રામચન્દ્રે પુનઃ કહ્યું: “ ત્હમારો ઉદ્ધાર કરવાને વિરેન્દ્રસિંહ અને તામસીએ મ્હને મોકલ્યો છે. ”

કાળસિંહે અતિ ઉત્સુકતાથી પૂછ્યું: “ તેઓ ક્યાં છે ? ”

“ તેઓ આંગોચી પર્વત ઉપર રહે છે, પરંતુ મ્હારી સાથે અહીં ગામમાં આવ્યા છે. ”

“ ત્હમે કોણ છો ? ”

“ હું એક દક્ષિણી છું. દેશમાં અત્યંત દુઃખ પડવાથી આ તરફ ચાલ્યો આવ્યો છું. આપની કૃપા મેળવવા હું આપના માણસો સાથે મળી ગયો છું. વિરેન્દ્રસિંહ મ્હને પુત્રવત્ રાખે છે. ”

“ મ્હને મુક્ત કરવાનો કાંઈ ઉપાય શોધી રાખ્યો છે ? ”

“ હું અહીં મહેલમાં ધણો વખત થયાં આવ્યો છું. આ વખત દરમ્યાન હું એજ વિચાર કરતો હતો. આપને પગે આ લોહાની સાંકળ નાખેલી છે તે પ્રથમ તોડી નાખવી જોઈએ. ”

“ પણ તે તૂટે શી રીતે ? બહો જ મજબુત છે. ” કાળસિંહે અધિરામથી કહ્યું.

“ તે માટે મહે યોગ્ય વ્યવસ્થા કરી છે. ” એમ કહી રામચન્દ્રે પોતાના ખીસ્સામાંથી બે ન્હાની કાનસો કાઢી. આ કાનસો કાળસિંહના હસ્તમાં આપતાં આપતાં લેણે કહ્યું : “ આ કાનસો મહે એટલા જ માટે બજારમાંથી ખરીદી છે. ” આ કાનસ વતી લહેમે લહમારા પગની સાંકળ કાપી શકશે. અહીં કાંઈ ખુદેગીર રહેતો ન હોવાથી કવચિત અવાજ થશે તો પણ કાંઈ સાંભળે એમ નથી છતાં આપ સાવધાનીથી સાંકળ કાપી નાખજો. આપને અહીં અન્ય કાંઈ કાર્ય નથી. ધીમે ધીમે આપ સાંકળને કાપજો. હું ધાર છું કે બે ચાર દિવસમાં તો સાંકળ કપાઈ જશે. સાંકળ કપાઈ ગયા બાદ હું આપને મ્હારી સાથે લઈ જઈશ. ”

કાળસિંહ તો રામચન્દ્રની યુક્તિથી હેબત જ થઈ ગયો. લહેને રામચન્દ્રની બુદ્ધિમાં કાંઈક વિશેષત્વ લાગ્યું. રામચન્દ્રથી ત્યાં વિશેષ વખત રોકી શકાય એમ ન હોવાથી લેણે કહ્યું : “ હવે હું જઈ છું. આપ આ કાર્ય સત્ત્વર પૂર્ણ કરજો. ” આટલું કહી રામચન્દ્ર ખાલી થાળી લઈ એરડા ખંઠાર નિકળી લેના દ્વાર બંધ કરીને આવ્યો ગયો.

જેત જેતામાં ત્રણ દિવસ પસાર થઈ ગયા. આ ત્રણ દિવસ દરમિયાન કાળસિંહે સાંકળને કાનસથી તોડી નાખી. એથે દિવસે જ્યારે રામચન્દ્ર થાળી લેવાને આવ્યો ત્યારે કાળસિંહે કહ્યું : “ કાર્ય પૂર્ણ થઈ ગયું છે. હવે અહીંથી ન્હાસી છૂટવાનો શું ઉપાય કર્યો છે? ”

“ આપની ઇચ્છા હોય તો આજ રાત્રે જ ન્હાસી જઈએ. ” રામચન્દ્રે હિંમતથી કહ્યું.

“એ તો ઠીક, પરંતુ મ્હારી એક મહદ્ ઇચ્છા છે. આ ઇચ્છા જે ત્હમે પૂર્ણ કરે તો મુક્તિ મેળવ્યા પછી અને મ્હારા માણસોને મળ્યા પછી હું ત્હમે કહેશો તે-ત્હમારી ઇચ્છા હશે તે પુરસ્કાર આપીશ.”

“આપની શું ઇચ્છા છે?” રામચન્દ્રે આનન્દિત હૃદયે પૂછ્યું.

“માનસિંહની કન્યા ભદ્રા અતિ સૌન્દર્યવાન છે. હું ત્હેનું સૌન્દર્ય જોઇને માંડા જેવો થઇ ગયો છું. ત્હેને આપણી સાથે ઉપાડી જવાની મ્હારી અભિલાષા છે.

“પરંતુ તે સંભવિત નથી.”

“અસંભવિત પણ સંભવિત થઇ શકે. ત્હમે અને હું જે જણા છીએ ત્યાં એ અમળાનું શું જોર ચાલી શકે એમ હતું. આપણે સ્હેલાઇથી ત્હેને ઉપાડી લઇ જઇ શકીશું. જો આ કાર્યમાં ત્હમે મદદ કરશો તો હું ત્હમને વચન આપું છું કે મ્હારી પ્રિય પુત્રી ત્હામસીના લગ્ન ત્હમારી સાથે કરી ત્હમને હું મ્હારા જમાના કરીશ.” કાગસિંહે આ શબ્દો સ્હેજ ઉશ્કેરાયેને હૃદયે કહ્યા.

રામચન્દ્રને તો જોઇતું હતું ને વૈભવે કહ્યું. તે મનમાં વિચારવા લાગ્યો. “જે કાર્યને માટે આટલું સાહસ ખેડ્યું છે તે કાર્ય પૂર્ણ થવાનો આવો સુયોગ મળવો મુશ્કેલ છે.” ત્હેણે કાગસિંહને કહ્યું: “ભાગે, જ્યારે આપની ઇચ્છા જ છે ત્યારે હું ના કહી શકતો નથી. રાત્રે જ્યારે ભદ્રા જમવાની થાળી દેવા આવે ત્યારે જ ત્હેને પકડી આપણે કિલ્લામાંથી ન્હાસી જશું.”

“પરંતુ ત્હમે તો તે વખતે અહીં નહિ હશેને ?”

“ના, હું આજે રાત્રે ભદ્રાની સામેજ આવીશ. મહારા ઉપર ત્હેનો એટલો બધો વિશ્વાસ છે કે હું સાથે આવીશ તોપણ ત્હેને બિલકુલ શંકા આવશે નહિ. ”

“ ઠીક, પણ કિલ્લાનો દરવાજો તો બંધ હશે ને ? ”

“ મ્હેં તે દરવાજાની ચાવી મેળવી છે. સન્ધ્યા પૂર્વે હું તે દરવાજાનું તાળું ઉઘાડી રાખીશ. ”

“ પરંતુ દરવાજા બહાર ખેરેગીરો હશે ત્હેનું કેમ ? ”

“ આ દરવાજા ઉપર ફક્ત એકજ ખેરાવાળો રહે છે. હું ત્હેના ઉપર સહસા આક્રમણ કરીશ આથી તે ખેરેગીર મળરાઈ જશે અને મહારા તરફ ધસશે. આપ એ દરમ્યાન ભદ્રાને લઇને ન્હાસી જાઓ ! ”

“ એ તો ઠીક. હું ભદ્રાને લઇને તે સમયે બહાર નિકળી જઇશ પરંતુ ભદ્રા શરીરે પુષ્ટ છે. કવચિત્ જો તેજ સમયે મહારા પાછળ કોઇ પડશે તો હું ત્હેને લઇને કેટલેક દૂર સુધી દોડી શકીશ ? ” કાળસિંહે મુસ્કેલી જણાવી.

“ મ્હેં પ્રથમથીજ એ ઘોડાની સગવડ કરી રાખી છે. પરંતુ આપે પાછળનો દરવાજો તો જોયો છે તે ? ”

“ હા. પ્રથમ હું આજ મહેલમાં રહેતો હતો અને તેથી મહારાથી કાંઈ પણ અજાત નથી. ”

“ ત્યારે દરવાજાની પૂર્વ દીશાએ જે આંબલીનું મહાન વૃક્ષ છે ત્યાંજ બન્ને ઘોડાને તૈયાર રાખવાનો મ્હેં બંદોબસ્ત કર્યો છે. વળી એ હથિયારો પણ મ્હેં તૈયાર રાખ્યા છે. જરૂર પડતાં આપણે ત્હેનો ઉપયોગ કરી શકીશું. ”

“ ઉપાય તો ઘણાજ ઉત્તમ છે, પરંતુ ત્હમારી પાસે પૈસા તો નહિ હોય અને આ સર્વ બંદોબસ્ત શી રીતે કર્યો ? ”

“ તામસી અને વિરેન્દ્રસિંહે મ્હને પૈસા આપ્યા છે. એ માટે આપને ચિન્તા રાખવા જેવું નથી. ”

“ આ બાબતની ખબર તામસીને છે ? ”

“ ના, તે એટલુંજ જાણે છે કે હું આપને મુક્ત કરવાને આવ્યો છું પણ મ્હેં શું યુક્તિ કરી છે તે કાંઈ જણાતું નથી. ”

“ ત્હમે તેઓને આ વાત જણાવો તો ? ”

“ ના, તેમ બની શકે એમ નથી. થોડા દિવસ પહેલાં માન-સિંહના જમાવાની, કન્યાની અને બે દાહિત્રની હત્યા થયેલ હોવાથી ત્હેણે આપણા મંડળનો જે કાંઈપણ મનુષ્ય અહીં હોય તો ત્હેને પકડવાનો સખ્ત હુકમ કર્યો છે. જે હું ત્યાં જઈને કવચિત કાંઈના જાણવામાં આવે તો મ્હારું તો માથું ન રહે પણ આપની મુક્તિ માટે કરેલ આ સર્વ ઉપાયો અર્થ થઈ જાય ! અત્યાર સુધીના કાર્ય ઉપર ધૂળ વળી જાય ! ”

કાળસિંહ રામચન્દ્રની બુધ્ધિની મનમાંને મનમાં પ્રસંશા કરવા લાગ્યો. ત્હેણે આનન્દિત હૃદયે કહ્યું: “ ત્હમે મ્હારે માટે ઘણી જ તકલીફ લીધી છે. હું આનો બદલો તેવી જ રીતે વાળ્યા સિવાય કદી પણ રહીશ નહિ. અત્યારે હવે ત્હમે જાવ અને સર્વ બંદોબસ્ત કરી રાખો. હું રાત્રે તૈયાર રહીશ. ”

રામચન્દ્ર તુરત જ મ્હેલમાં ચાલ્યો ગયો અને મુગો થઈ ગયો. યથા સમયે સન્ધ્યા થઈ. સન્ધ્યા થતાં સુધીમાં રામચન્દ્રે ઘણી જ કાળજીથી અને બોહોશીથી પોતાનું કાર્ય પરિપૂર્ણ કર્યું. તે

એવી રીતે કાર્ય કરતો હતો કે ત્હેના ઉપર કાંઈને પણ શંકા લાવવાનું કારણ ઉત્પન્ન થાય એમ નહોતું.

સન્ધ્યા પસાર થતાં રાત્રિ પડી. કાળસિંહને જમાડવાનો વખત થતાં ભદ્રા ભોજનની થાળી લઈ કાળસિંહના ઓરડા તરફ ચાલવા લાગી. રામચન્દ્ર તે સમયે ત્યાંજ હતો. ત્હેણે તુરત જ પોતાના હસ્તમાં એક દીવો લીધો અને ભદ્રાની આગળ આગળ ચાલવા લાગ્યો. ભદ્રા દીવાને અજવાળે અજવાળે ત્હેની પાછળ ચાલવા લાગી. તેઓ થોડા વખતમાં તો કાળસિંહવાળા અન્ધકારમય ઓરડા પાસે જઈ પહોંચ્યાં.

કાળસિંહે સાંકળ કાઢીને એક ખુલ્લામાં મૂકી દીધી હતી. ભદ્રાએ ઓરડામાં પ્રવેશ કર્યો કે તુરત જ કાળસિંહે કાળની માફક ફલાંગ મારી ભદ્રાની ગરદન પકડી અને ત્હેના મ્હોઢામાં લુગડાનો ડૂંચો મારી દીધો. ભદ્રા તો અચાનક આક્રમણ થવાથી મૂર્છિતા થઈ ગઈ. કાળસિંહે તુરત જ આ કોમળ દેહલતાને પોતાના ખભા ઉપર નાંખી દીધી. આ વખત દરમ્યાન રામચન્દ્રે ઓરડાના દાર અન્દરથી બંધ કરી પાંછળના દાર ઉઘાડ્યા. કાળસિંહ અને રામચન્દ્ર ઉભય પાછલા દારથી ન્હાઠા. તેઓ સીધા ત્યાંથી કિસ્લાના દરવાજા તરફ ગયા. રામચન્દ્રે નજીક જતાં અચાનક ખેરેગીર ઉપર હસ્યો કર્યો. ખેરેગીરને આ હસ્યાનો ખ્યાલ પણ ન હોવાથી તે નિશ્ચિંતતાથી બેઠો હતો. રામચન્દ્ર ત્હેની જાતી ઉપર ચડી બેઠો અને પોતાના હસ્તમાં જરી હતી તે ત્હેની જાતીમાં ભેંસી દીધી. ખેરેગીરે એક ભયાનક ચીસ પાડી પરંતુ તે ચીસ સાથે જ ત્હેના રામ રમી ગયા. આ સમયે કાળસિંહ ભદ્રાને લઈ પલાયન કરી ગયો અને જ્યાં બે ઘોડાઓ

રાખવામાં આવ્યાં હતાં તે સ્થળે સહી સલામત પહોંચી ગયો. તે તુરત જ એક ઘોડા ઉપર ભદ્રાના દેહને નાંખી બેસી ગયો. આ સમયે રામચન્દ્ર પણ ત્યાં આવી પહોંચ્યો. રામચન્દ્રે પણ સમય ન મૂકાવતાં અન્ય અથ ઉપર આરોહણ કર્યું અને બન્ને મારતે ઘોડે ચાલ્યાં ગયાં.

## પ્રકરણ ૮ મું.

### માનસિંહની વ્યથા.

ભદ્રાના હરણની કાંઈને ખબર પડી નહિ. એક ભયાનક શત્રુ સંપૂર્ણ રીતે હસ્તમાં આવ્યા પછી પોતાની બાલામાં બાલી પુત્રીને ઊપાડીને ન્હાસી ગયો. છે એ દુઃખ સમાચાર હજી માનસિંહને મળ્યા નહોતા. તે તો શાન્તિથી નિદ્રા લેતો હતો.

જ્યારે શહેર કાટવાળ મધ્ય રાત્રિએ ફરતો ફરતો કિલ્લાના પાછલા દરવાજા પાસે ગયો ત્યારે ત્યાં ખેરેગીરને ન જોવાથી તહેલે બૂમ મારી. આ બૂમનો કાંઈ જવાબ ન મળવાથી પુનઃ તહેલે ગુસ્સાથી ખેરેગીરનું નામ લઈને બૂમ મારી. છતાં આ બૂમનો પણ કાંઈ જવાબ ન મળ્યો ત્યારે કાટવાળ અત્યંત ગુસ્સે થયો અને ખેરેગીરને માળો ભાંડવા લાગ્યો. કાટવાળ ગમે તેટલી બૂમો મારે કે માળો ભાડે તોપણ ત્યાં તહેને કોણ જવાબ આપે ? જવાબ આપનાર તો ક્યારનો પ્રભુના દર-બારમાં ચાલ્યો ગયો હતો. જવાબ ન મળવાથી કાટવાળ દરવાજા નજીક ગયો. જ્યાં તે દરવાજા પાસે ગયો કે ખેરેગીરનો શબ્દો તહેની નજરે પડ્યો. તે તો ખેરેગીરની આ સ્થિતિ જોઈને

સત્ય જ થઈ ગયો. ખેરેગીરની આ દશા કોણે કરી હશે ? આ માટે કરી હશે ? શું કાંઈ ચોર આવેલ હશે કે પછી કાળુ સિંહના કાંઈ માણસનું આ કાર્ય હશે ? આવા વિચાર કાટવાળના મગજમાં આવવા લાગ્યા. તે વધારે નજીક ગયો. તહેણે જોયું કે ખેરેગીરનો શબદેહ દરવાજાની પાસેજ પડેલ છે. કાટવાળે વખત ન ગૂમાવતાં તુરતજ બે ચાર ખેરેગીરોને કે જેઓ બીજા દરવાજા ઉપર ખેરો ભરતાં હતાં તેઓને બૂમ મારીને બોલાવ્યા. ખેરેગીરો આવ્યા કે તુરતજ કાટવાળે તહેમને પૂછ્યું : “ આ બિચારા ખેરેગીરની સ્થિતિ તો જુઓ ! કાંઈ નિજીરે તહેનું ખૂન કર્યું છે. આ બાબતની તહેમને કાંઈ ખબર છે કે નહિ ? ”

આ ખેરેગીરો પણ થોડો વખત વિચારમાં પડી ગયા. સરદારના મ્હેલના કિલ્લાના દરવાજે જ્યારે ખેરેગીરનું ખૂન થાય ત્યારે તો હદ જ કહેવાય ! તેઓએ નમ્રતાપૂર્વક કહ્યું : “ જી, અમને આ ખૂનની બિલકુલ ખબર નથી. જો ખબર પડી હત તો વળી ખૂનીને અમે છટકવા પણ શેના દેત ? ”

“ આપણે આ તપાસ જલદી જ કરવી જોઈએ. ચાલો, આપણે દરવાજાને તપાસીએ. ” એટલું કહી કાટવાળ આમળ આવ્યો. દરવાજા પાસે જઈને તહેણે દરવાજાને ધક્કો માર્યો. ધક્કો મારતાં જ દરવાજા ઉઘડી ગયો. કાટવાળ અને ખેરેગીરો દરવાજાને ઉઘાડો જાણીને તો અતિ વિસ્મિત થઈ ગયા. કાટવાળે રહેજ ભયથી કહ્યું : “ નક્કી કાંઈ બડો બદમાશ જ હોવો જોઈએ. વળી તે મ્હેલમાંથી જ બહાર નિકળેલ હોવો જોઈએ. બહાર નિકળતાં ખેરેગીરે તહેને અટ-



કાળ્યો હશે અને તેથી ખેરેગીરને બિચારાને મૃત્યુ થરણ થવું પડ્યું હશે.”

તેઓ સર્વેએ કિલ્લામાં પ્રવેશ કર્યો. તેઓ થોડે દૂર ગયા ત્યાં તો કાટવાળની નજર કાળસિંહને કેદ કરેલ ઓરડાના ઉપર પડી, તે ચમકીને ઉભો રહ્યો. ઓરડાના પાછળના દ્વાર ખુલ્લા હતાં. તે તુરતજ સમજી ગયો કે નિશ્ચય કાળસિંહ નહાસી ગયો છે. વ્યાધિ પિંજર તોડી નાખ્યું છે. કાટવાળને હવે વિશેષ લય જણાયો. આ ખબર સરદારને કહેવરાવ્યા સિવાય આગળ કાંઈ પણ પગલું ભરવું એ કાટવાળને લય ભરેલું જણાયું. તે ખેરેગીરને ત્યાં જ રાખીને તુરત જ સરદારના મહેલે ગયો અને સરદારને તે વખતે નિદ્રામાંથી જાગૃત કરી સર્વ હકીકત નિવેદન કરી. સરદાર માનસિંહ તો આ ખબર સાંભળીને ક્રોધથી માજી ઉઠ્યો. થોડા દિવસ ખેલાં પોતાની પુત્રીનું, દ્રોહિતનું અને જામાત્રાનું ખૂન થયું અને વળી અત્યારે કાળસિંહ ગયો એ સાંભળીને માનસિંહના હૃદય ઉપર ગંભીર અસર થઈ. તે તુરત જ કાટવાળની સાથે કાળસિંહના ઓરડા પાસે ગયો અને તહેલો તહેમાં પ્રવેશ કર્યો. ઓરડામાં કાંઈ પણ મનુષ્ય નહોતું. ફક્ત બે કાનસો અને સાંકળ એક ખૂણામાં પડ્યાં હતાં આગળના બન્ને બારણાં અંદરથી બંધ કરેલાં હતાં. કાળસિંહને જમવા માટે જે થાળી આવી હતી તહેમાંનો ખોરાક આમતેમ ઓરડામાં પડ્યો હતો. થાળી એક બાજુએ ઉંધી પડી હતી. માનસિંહ તો આ દ્રશ્ય જોઈને ગુસ્સાથી ધ્રુજવા લાગ્યો. તે વિચારવા લાગ્યો: “ મહારા અને ભદ્રા સિવાય કાંઈ ખોરાક આપવા આવતું નહિ. આજે પણ ભદ્રા જ ખોરાક દેવાને આવી હતી. ત્યારે આ થયું શું ? શું દક્ષિણી નોકરે આ કાર્ય કર્યું હશે ? ના, ના, તે તો મુંઝો છે. તહેના દ્વારા આવું કાર્ય

થવું તદ્દન અસમ્ભવિત છે, પરંતુ ત્હેના સિવાય અન્ય કોઈ નોકર તો અહીં આવતો નથી. ત્યારે શું મુંજો કાળસિંહના મંડળ મહેનો કોઈ માણસ હશે ? તે દક્ષિણી હોવાથી તેમ તો હોય જ નહિ પરંતુ કવચિત ત્હેને લાલચ આપીને આ કાર્યમાં રોક્યો હોય તો તે શક્ય છે.”

માનસિંહ ત્યાં વિશેષ વખત ન રોકાતાં પોતાના મહેલમાં ગયો અને ત્હેણે પોતાની સ્ત્રીને જાગૃત કરીને પૂછ્યું: “ ભદ્રા ક્યાં છે ? ”

ત્હેની સ્ત્રીએ જવાબ આપ્યો: “ હું સ્ત્રી રીતે જાણું ? તે તો ત્હમારી પાસે રહે છે અથવા તો પોતાના ઓરડામાં ખેસી રહે છે. મ્હારી પાસે તો તે કવચિત જ આવે છે. ”

માનસિંહ ત્હેની સાથે વિશેષ વાતચિત ન કરતાં ભદ્રાના ઓરડામાં ગયો અને ત્હેણે દાસીને પૂછ્યું: “ ભદ્રા ક્યાં છે ? ”

“ તે ઘણો વખત થયાં બહાર ગયા છે પરંતુ હજી સૂધી પાછા આવ્યા નથી. હું ત્હેમની રાહ જોઈને જ બેઠી છું. ”

આ સાંભળીને માનસિંહને વિશેષ શંકા પડી. તે તુરત જ રસોયા પાસે ગયો. રસોયો અત્યારે શાન્તિથી પડયો પડયો ઉંઘતો હતો. માનસિંહે ગુસ્સામનિ ગુસ્સામાં ત્હેને એક લાત મારી ઉઠાડ્યો. રસોયો તો બિચારો માનસિંહની ક્રોધપૂર્ણ ચક્ષુ જોઈને થરથરવા લાગ્યો. માનસિંહે ત્હેને પૂછ્યું: “ ભદ્રા આજે રાત્રે કાળસિંહ માટે ભોજન લઈ ગઈ હતી ? ”

“ જી, હા. ”

“ ક્યારે લઈ ગઈ હતી ? ”

“ હમેશના વખતે. ”

“ પેલો દક્ષિણી નોકર ત્હેની સાથે હતો ? ”

“ શ્રી. ”

“ તે ખાંડો આવ્યો છે ? ”

“ હજી સૂષી તો કોઈ આવ્યું નથી. ”

“ જાણને તહે હમણા જોઈ હતી ? ”

“ ના, હમણા મહેં તહેજને જોયા નથી. ”

“ માનસિંહની શંકા દ્રઢ થઈ ! તહેને ચોક્કસ ખાત્રી થઈ ગઈ કે પોતાની બહાલી કન્યા જાણને લઈને દુષ્ટ કાળસિંહ પલાયન કરી ગયો. તે ઉન્મત્તની માફક મહેજમાં આમ તેમ આંટા મારવા લાગ્યો અને જાદા, જાદા નામ પોકારવા લાગ્યો. રામચન્દ્ર પણ તપાસ કરતાં ન થઈવાથી તહેનું હૃદય વિશેષ હતાશ થઈ ગયું. તે કપાળે કરાખાત કરતો બાબડવા લાગ્યો: “ હાય ! મ્હારું સર્વસ્વ ગયું ! મહેં શ્રી સાટે સરદારની પદવી મહણુ કરી ? જો સરદાર ન થયો હતો તો હું મ્હારા આત્મિયોની સાથે અનેક સુખ અને આનન્દમાં મ્હારા દિવસો વ્યતિત કરી શકત ! કાળસિંહના જ માણસોનું આ પડેચન હોવું જોઈએ. મુંગાને સમજતી તેઓએ જ અહીં મોકલો હશે. હું પણ કેટલો મૂર્ખો કે મહેં તહેના ઉપર વિશ્વાસ મૂકતાં કાંઈ પણ વિચાર કર્યો નહિ ? હાય ! હાય ! ”

કાટવાળ જે સરદારની સાથે જ હતો તહેણે માનસિંહને સમજાવવા માંડ્યો. ‘ હમણા કાળસિંહને આપણે પકડીશું અને જાદાજહેન એ નિષ્કુર હૃદયના હસ્તમાંથી મૂકીત મેળવશે. આપણા માણસો બાહોશ હોવાથી જાદા જહેનને વિશેષ દુઃખ સહન કરવું પડશે નહિ. ’ આવા વાક્યોથી કાટવાળે માનસિંહને આશ્વાસન આપવા માંડ્યું, પરંતુ અત્યારે એક પણ વાત માનસિંહને મળે ઉતરે એમ નહોતું. તે ધ્રુજતા ધ્રુજતા બોલ્યો: “ મ્હારી મ્હારી પુત્રી, જામાત્રા, દાહિત્ર

અને જે દૈદિત્રીની એક રાક્ષસે હત્યા કરી, તેથી મ્હારા હૃદયમાં  
ક્રોધનો આવો અગ્નિ જાગ્યો નહોતો કારણ કે તેઓ વિશેષ  
પિતા ન ભોગવતાં એ પિશાચના હસ્તથી તુરત જ પ્રાણનો ત્યાગ  
કરી શક્યા હતાં પરંતુ મ્હારી જ્ઞાતી પુત્રી જાદ્રા તો જીવિત હોવા  
જતાં મૃત્યુની ભયાનક વેદના ક્ષણે ક્ષણે ભોગવશે. નિષ્કુર કાળસિંહ  
ત્હેના ઉપર અત્યાચાર કરવામાં પાછું વાળીને જોશે નહિ. હાય !  
મ્હે ત્હેને જે જે દુઃખ દીધું છે તે સર્વ કાળસિંહ સ્મરણમાં  
લાવીને મ્હારી પુત્રી ઉપર જીલ્લમ ગુજારશે. તે કામળ હૃદય જાદ્રા  
એ સર્વ શી રીતે સહન કરી શકશે ? ત્હેને કદી પણ દુઃખનો અનુ-  
ભવ થયો નથી. અરે ! દુઃખ એ શું છે એ પણ તે જાણતી નથી.  
પ્રભો, પ્રભો ! રક્ષા કર ! મ્હારી જ્ઞાતી પુત્રીની રક્ષા કર ! ”

આ વખત દરમ્યાન કોટવાળના બોલાવ્યાથી કેટલાક અમલદારો  
આવ્યાં હતાં. તેઓ પણ સરદારને આશ્વાસન આપવાને બનતા  
ચલન કરવા લાગ્યા. કોટવાળ હવે ત્યાં ન રોકાતાં ચાલ્યો ગયો  
અને કાળસિંહની તપાસ કરવાને પચાસ ધોડેસ્વારોને લઈને  
નિકળી પડ્યો.

## પ્રકરણ ૬ મું.

### પ્રેમનો બદલો.

આંજોત્રી પર્વત ઉપર થોડા દિવસ થયાં આનન્દ ઉત્સવ થયા  
કરે છે. વિરેન્દ્રસિંહ અને તામસી સુખ રૂપ ત્યાં આવી પહોંચ્યા  
છે. થોડા વખત પછી કાળસિંહ પણ જાદ્રાનું હરણ કરી રામચન્દ્રની  
સાથે ત્યાં આવેલ છે.

પોતાના સરદારની મુક્તિ થયાથી સર્વ આનન્દિત થયા હતાં. ત્હેમાં વળી શત્રુના કૃટલાક અંગત આત્મિયોને મૃત્યુને શરણ કરેલ હોવાથી અને માનસિંહની જ્ઞાલામાં જ્ઞાલી પુત્રી ભદ્રા પોતાના હસ્તમાં આવવાથી તેઓને વિશેષ હર્ષ થયો હતો, અને આથી તેઓ અનેક રમત ગમતો કરી આનન્દમાં પોતાના દિવસો વ્યતિત કરતાં હતાં. કાળસિંહ પણ આ આનન્દમાં ખર્ચ કરતાં અચકાતો નહોતો. હમેશાં તે માણસોને ભેગા કરી મલ્લની પ્યાલીઓ ત્હેમનામાં ફેરવતો હતો. દરેક મનુષ્ય ગમે તેટલો મલ્લ માગે તો પણ આપવો એવો કાળસિંહે હુકમ કર્યો હતો.

એક તરફ જ્યારે આ પ્રમાણે આનન્દની લહરીઓ ઊઠેલી હતી. ત્યારે અન્ય બાજુએ એથી વિરુદ્ધ જ વ્યાપાર ચાલી રહ્યો હતો. વ્યાધની જાળમાં સપડાયેલ એક હરિણીની માથેક ભદ્રા હરેક પળે મૃત્યુને સમીપ જોતી હતી. કાળસિંહને જોતાંજ તે બપથી કંપી ઊઠતી-ત્હેનો શ્વાસ રૂંધાઈ જતો-ગુસ્સા અને તિરસ્કારથી ત્હેનો મ્હેરો લાલ થઈ જતો. કાળસિંહ ઘણી વખત ત્હેની પાસે જતો અને પ્રેમની માગણી કરતો. ભદ્રા ત્હેના તરફ દ્રષ્ટિ પણ કરતી નહોતી. આ ચિન્તામાં ને ચિન્તામાં ત્હેનું શરીર ક્ષિણ થનું જતું હતું. કાળસિંહ જ્યારે અત્યંત આગ્રહથી પ્રેમની યાચના કરતો ત્યારે ભદ્રા એ અયોગ્ય માગણીને ધિક્કારી કાઢતી અને કહેતી: “ હું મ્હારા પ્રાણની દરકાર કરતી નથી-મ્હારે મ્હારા સતીત્વની દરકાર છે. મ્હારી પાસે તું શા માટે આવે છે? ત્હારી આ માગણી કદી પણ હું સંપૂર્ણકરી શકું એમ નથી. ” સરદાર એમ ધારતો હતો કે થોડા દિવસ અહીં રહેશે એટલે ત્હેનું હૃદય કંઈક શાન્ત

થશે, અને પછી ભદ્રા પોતાની મામણીનો સ્વિકાર કર્યા સિવાય રહેશે નહિ.

એક દિવસ પ્રાતઃકાળે ભદ્રા પર્વતના એક ઝરણા પાસે ઉદાસ મહેરે કપાળે હસ્ત દબને બેસી હતી. તે પોતાની આ દુઃખી સ્થિતિનો વિચાર કરતી હતી. જેમ જેમ વિચાર આવતાં હતાં તેમ તેમ તેની અશ્રુ-માંથી અશ્રુના ટીપાઓ પડતાં હતાં અને ઝરણાના પાણીની સાથે ભળી જતાં હતાં.

ભદ્રા જ્યાં બેસી હતી તેનાથી થોડે દૂર બે સ્ત્રીઓ ઉભી ઉભી એક બીજાની મસ્કરી કરતી હતી. આ બંને સ્ત્રીઓને ભદ્રાની દેખરેખ રાખવા માટે નિમવામાં આવી હતી. બીજી બાબુએ એક મહાન પર્વત હતો અને એ પર્વતની પછવાડે બે વ્યક્તિઓ બેસી હતી.

ભદ્રા જ્યાં બેસી હતી તેની નજીક જ રામચન્દ્રને રહેવાની કોટડી હતી. રામચન્દ્રે પોતાની કોટડીમાંથી જોયું કે ઝરણાની પાસે મ્હાન મુખે બેસી બેસી ભદ્રા ધુન્ને છે. રામચન્દ્ર કોટડીની બહાર નિકળ્યો અને ભદ્રાની પાસે ગયો.

ભદ્રાએ તુરતજ પાછળ જોયું. રામચન્દ્ર ત્યાંજ ઉભો રહ્યો. ભદ્રાએ રામચન્દ્રને જોઈને અત્યંત ગુસ્સાથી કહ્યું: “ રામચન્દ્ર ! મ્હારી પાસે કેમ આવ્યો છે ? મ્હને આટલું દુઃખ દીધું તોપણ હજી ત્હને શાન્તિ થઈ નથી તે અત્યારે મ્હને વિશેષ દુઃખ દેવાને આવ્યો છે ? કોઈ હસીને શાન્તિ મેળવે છે-કોઈ અશ્રુથી જ શાન્તિ મેળવે છે. મ્હારે અત્યારે અશ્રુથી જ શાન્તિ મેળવવાની છે. હું તે શાન્તિ મેળવવા પ્રયત્ન કરતી હતી ત્યાં તું શા માટે આવ્યો ?

પાપંડ ! ત્હેજ મ્હારું સર્વ નાશ કયું છે ! ત્હેજ મ્હારા પિતાને છેતરીને મ્હારી આવી સ્થિતિ કરી છે ! વિશ્વાસઘાતક ! શું તને આવું ફળ નહિ મળે એમ તું ધારે છે ? ઇશ્વર જમતમાં છે. મ્હારા આ શબ્દો યાદ રાખજો ! અહીંથી હવે ચાલ્યો જા ! હું ત્હારું નીચ મ્હોડું વધારે વખત જોવા ઇચ્છતી નથી. ”

રામચન્દ્ર ભદ્રાના આવા શબ્દો સાંભળી નીચું જોઇ ગયો. ત્હેની કશ્ચળાનક સ્થિતિએ રામચન્દ્રના હૃદય ઉપર અસર કરી. રામચન્દ્ર કાળસિંહના માણસો સાથે જોડાયાથી ત્હેનું હૃદય થોડે ધણે અંશે નિબુર થઇ ગયું હતું છતાં ભદ્રાને જોઇને ત્હેને કાંઈક દયા આવી; અને ત્હેનું હૃદય નરમ થઇ ગયું. તે ત્યાં ઉભો ન રહેતાં પોતાની કોટડીમાં ગયો અને શય્યામાં પડ્યો. શય્યામાં પડ્યાં પડ્યાં તે બડબડ્યો: “ નક્કી, આ કાર્યનું પ્રતિક્ષણ તો મળશેજ ! ”

ભદ્રાની બાબુએ જે ઉચ્ચ પર્વત હતો ત્હેની પાછળ જે વ્યક્તિઓ જોડા હતી ત્હેમણે ભદ્રાના શબ્દો બરાબર સાંભળ્યાં. તે અન્ય કોઈ નહિ પણ વિરેન્દ્રસિંહ અને તામસી હતાં. રામચન્દ્ર ભદ્રાની પાસેથી જ્યારે મ્હાન હૃદયે પાછો ફરી ત્હેની કોટડી તરફ જતો હતો ત્યારે આ બન્નેએ જોયું હતું કે રામચન્દ્રના હૃદય ઉપર ભદ્રાના શબ્દોની સંપૂર્ણ અસર થઇ છે. આથી તામસીએ વિરેન્દ્રસિંહને કહ્યું: “ રામચન્દ્રનું મુખ જોઇને ત્હમે શું અનુમાન કરો છો ? ”

“ તે ભદ્રાનું દુઃખ જોઇને વ્યતિત થયો હોય એમ જણાય છે. તે દક્ષિણી છે ખરો ને ? દક્ષિણીઓ વિશેષ ક્રોધાળુ હૃદયના હોય છે. ”

“ મ્હને તો લાગે છે કે રામચન્દ્ર આપણને કવચિત્ દગો દેશે. ભદ્રાને મુક્ત કરાવવા તે માનસિંહને ગુપ્ત રીતે ખબર પણ આપે ! માટે ત્હેનો હવે ઘાટ ઘડી નાખવો એ મ્હને તો ઉચિત લાગે છે. ”

“ પરંતુ ત્હારા પિતાની એવી ઇચ્છા નથી. ”

“ ત્હેમની ઇચ્છા હવે જોવાની નથી. રામચન્દ્ર અવિધ્યમાં આપણને કાંઈ પણ નુકશાન કરે તે પ્હેલાં આપણે જ ત્હેને મૃત્યુ સરણુ કર્યો હોય તો કાંઈ ચિન્તા રહે નહિ. મ્હારા પિતાનો ત્હેણે ઉદ્ધાર કરેલ હોવાથી તેઓની લાગણી ત્હેના ઉપર રહે એ સ્વાભાવિક છે પરંતુ ત્હેમને રામચન્દ્રના સ્વભાવની ખબર નથી. તે દિવસે આપણા ગુપ્તવાસમાં આવી તે આપણું ગુપ્તકાર્ય જાણી ગયો છે. ત્હેને વિશેષ દિવસ જીવિત રાખવો એ આપણે માટે કાંઈ પણ રીતે શ્રેયસ્ક નથી. મ્હારા પિતાને આ બાબતની ખબર પડવા દેશું નહિ. ગુપ્ત રીતેજ ત્હેની હત્યા કરશું. રામચન્દ્રને વિષથી તો મારી શકાશે નહિ કારણ કે મ્હારા પિતા તે તુરત જ સમજી જાય. ત્હેને તો અન્ય કાંઈ યુક્તિ કરી મારી નાખશું અને પાછળથી કહીશું કે તે તો ક્યાંય ચાલ્યો ગયો હશે. પરદેશી એટલે અહીં રહે કે અન્ય કાંઈ સ્થળે રહે તે બંને ત્હેને તો સરખું જ છે. ”

વિરેન્દ્રસિંહે તામસાને કાંઈ પણ જવાબ અપ્યો નહિ.

તામસાને તો ચટપટી લાગી રહી હતી. તે જ દિવસે સન્ધ્યાકાળે તામસાએ હસતાં હસતાં રામચન્દ્રની કોટડીમાં પ્રવેશ કર્યો. રામચન્દ્ર તો તામસાને જોતાંજ હર્ષિત હૃદયે બોલ્યો: “ આ દાસની કોટડીમાં કેમ આવવું પડ્યું છે ? ”

તામસાએ એક કટાક્ષ મારી મૃદુહાસ્ય કરીને કહ્યું: “ ત્હમે તો મ્હને તાદન જૂલો મયા હો એમ જણાય છે. ”

“ એમ કેમ કહે છે તામસા ? તુંજ હમણા મ્હને મળતી નથી. ”

“ હું તો ત્હમને જોઈને લગભગ માંડા જેવી થઈ જઈ છું. હવે તો મ્હારાથી ત્હમારો વિયોગ સહન થઈ શકતો નથી. ત્હમે કહે



મમે તેમ કરી મ્હારા પિતાને વિરેન્દ્રસિંહ આસ્થિત લગ્નનું કહેવરાવો !”

“ બલે, હું કાલે પ્રાતઃકાળે જ વિરેન્દ્રસિંહને કહીશ ” રામચન્દ્રે આનન્દિત હૃદયે કહ્યું.

“ ઠીક, પણ અત્યારે આપણે જરા ખંદાર ફરવા જઈએ. આખો દિવસ કોટડીમાં બેસી રહેવું ત્હમને મમે છે કેમ ? ચાલો, આજે હું મ્હારા હસ્તથી જ એક પુલની માળા મુંથીને ત્હમારા મળામાં પહેરાવું. ” એટલું કહી તામસીએ રામચન્દ્રનો હસ્ત ગ્રાહી રહેને ઉભો કર્યો.

રામચન્દ્ર અને તામસી બન્ને કોટડીની ખંદાર નિકળ્યા અને પૂર્વ તરફ ચાલવા લાગ્યા.

થોડે દૂર તેઓ બન્ને એક પર્વતના શિખર ઉપર ગયા. તામસી પુલ તોડવા લાગી. રામચન્દ્ર પણ ત્હેની સાથે સાથે જ ફરતો હતો. ત્હેનાથી દૂર રહેવું રામચન્દ્ર જેવા સૌન્દર્યના ઉપાસકને દુઃસહ થઈ પડ્યું. તામસી પુલ તોડતાં તોડતાં અનેક હાવભાવ કરતી હતી અને વિવિધ પ્રણયની વાતો કરી રામચન્દ્રના હૃદયને હચમચાવતી હતી.

આ પર્વતની ખીણ બાજુએ એક મહાન ખાઈ હતી. આ ખાઈ કેટલી ઉંડી અને કેટલી લાંબી હતી ત્હેનું અનુમાન શિખર ઉપરથી તો થઈ શકે એમ નહોતું. પુલ તોડતાં તોડતાં તામસી ખાઈ પાસે જઈને ઉભી રહી. રામચન્દ્ર પણ ત્હેની પછવાડે જ હતો. તામસીએ રામચન્દ્રને કહ્યું : “ જુઓ ! આ પર્વતની નીચેનું મેદાન કેવું સુંદર છે ! ”

રામચન્દ્ર તે જોવાને વાંકા વળ્યો. જેવો રામચન્દ્ર વાંકા વળીને તે જોવા જાય છે કે તુરત જ પિશાચી તામસીએ ત્હેને જોરથી ધક્કો માર્યો. રામચન્દ્ર ધબકરતો કે ઉચલાઈ પડ્યો. તામસી ત્યાં ન રોકાતાં ત્વરિત ગતિથી હસતી હસતી ચાલી ગઈ.

## મકરણ ૧૦ મું

### ઉપાસના કે આરાધના ?

રામચન્દ્રનું શરીર અથડાતું, કુટાતું, પછડાતું પર્વત શિખર ઉપરથી ખાઈ તરફ રડ્યું જતું હતું. આ શિખર એટલું બધું ઉંચું હતું કે ત્હેના ઉપરથી માણસ પડે તો કદી પણ બચી શકે નહિ. પરંતુ રામચન્દ્રના સૌભાગ્યથી એ બાબુએ ધણી વેલા ઉગેલાં હતાં. રામચન્દ્રનું શરીર જેમ જેમ રડવા લાગ્યું તેમ તેમ એ વેલાઓ ત્હેના શરીર ફરતા વિટળાતા ગયા. આ વેલાઓ રામચન્દ્રના શરીર ઉપર એટલાં બધાં બાઝી ગયા કે ત્હેના શરીરને વિશેષ ઇજા થઈ શકી નહિ. થોડા વખતમાં રામચન્દ્રનું શરીર ખાઈમાં જઈને પડ્યું. વેલાને લીધે રામચન્દ્રનું મૃત્યુ તો થયું નહિ પરંતુ તે બેશુદ્ધ થઈ ગયો. આ સ્થિતિમાં જ તે ધણી વખત ત્યાં પડ્યો રહ્યો. ત્હેને અત્યારે બિલકુલ લાન નહોતું. છેવટ ત્હેને જ્યારે શુદ્ધિ આવી ત્યારે ત્હેણે જોયું કે સૂર્યનારાયણ પૂર્વાકાશમાં પધારવાની તૈયારીમાં છે. પ્રભાતની પવનની શિતળ લહરીઓથી અને વિધવિધ જાતના પુલોની સુગન્ધથી રામચન્દ્રમાં કાંઈક વિશેષ ચૈતન્ય આવ્યું.

ચૈતન્ય આવતાં રામચન્દ્ર પ્રથમ તો સમજી શક્યો નહિ કે પોતે ક્યાં અને કેવી અવસ્થામાં છે. ધીમધીમે ત્હેના સ્મરણમાં ગત

સન્ન્યાની હરીકૃત આવવા લાગી. પિલાચી તમસીએ પોતાને પકો મારી ખાઈમાં ફેંદી દીધો હતો તે ત્હેને માદ આપ્યું. તમસી ઉપર તે અત્યંત ગુસ્સે થયો, પરંતુ સમજી મયો કે મમે તેવો ગુસ્સો કરવો તે અમારે નકામે છે. ત્હેણે પોતાના શરીર ફરતા વિટળાયેલા વેલાઓને કાઢી નાખ્યાં. પછડો લામવાથી ત્હેનું આખું અંગ સજ્જડ થઈ ગયું હતું. વળી વેદના પલુ થતી હતી છતાં તે બેઠો થયો અને ધીમેધીમે ખાઈમાં ચાલવા લાગ્યો.

ખાઈની દક્ષિણ બાજુએ એક અરણ્ય હતું. અરણ્યામાંથી ખરખર શબ્દ કરતું નિર્મળ પાણી ચાલ્યું જતું હતું. અરણ્યાની બાજુમાં જ સિસા ઉપર એક મનુષ્ય શાન્તિથી બેઠો હતો. રામચન્દ્ર આવા સ્થળે મનુષ્યને જોઈને સ્હેજ વિસ્મિત થયો. તે ત્હેની નજીક ગયો. નજીક જતાં રામચન્દ્રે જોયું કે તે એક યોગી હતો. શાન્તિથી તે ઇશ્વરનું ધ્યાન ધરતો હતો. ત્હેના દેહમાં સ્વર્ગીય જ્યોતિઃ જળહળી રહી હતી. પરંતુ ત્હેની ઉમ્મર કેટલી હશે, તે ક્યાંતો રહીશ હશે, કેવી જાતીનો હશે એ કાંઈપણ જાણી શકાય એમ નહોતું. યોગી નઆવસ્થામાં હતો.

રામચન્દ્રને અત્યંત તૃષ્ણા લાગેલ હોવાથી પ્રથમ તો ત્હેણે અરણ્યામાંથી જળ પાન કર્યું અને પછી ત્યાં જ બેઠા બેઠા વિચારવા લાગ્યો: “ હવે મ્હારે ક્યાં જવું ? આ સંસારમાં તો પાપ અને અત્યાચાર જ જોવામાં આવે છે. પ્રેમ અને દયા તો માત્ર નામના જ રહ્યાં છે. પ્રેમ જો કે થોડો ધણો છે પરંતુ તે મેળવવાનો ઉપાય નથી. દયા તો પારિજાત પુષ્પની માફક દેવોને જ ભોગ્ય થઈ ગઈ છે—મનુષ્યને દયા મળવી અતિ દુર્લભ છે. જ્યારે આવી સ્થિતિ છે ત્યારે મનુષ્ય—સમજનમાં જવાથી શું ફળ ! બસ ! હવે

ત્યાં ન જતાં આ યોગીની સેવા કરી આ નિર્જન સ્થળમાં શા-  
 ન્તિથી અવશિષ્ટ જીવન અતિત કરવું ઉત્તમ છે. પરંતુ આ જીવનમાં  
 પુનઃ યોગમાયાના દર્શન થશે કે કેમ ? પ્રભાવતી પણ કેટલી સદ્-  
 ગુણી ! તેનો મ્હારા ઉપર અગાધ પ્રેમ હતો. તેનું બિચારીનું શું  
 થયું હશે ? તે કાંઈ પણ જણાયું નહિ. અરે ! એ ખખર મેળવીને  
 પણ હું શું કરવાનો હતો ? જેની સાથે સાક્ષાત્કાર થવાનો એક  
 પણ ઉપાય નથી—જે દેશમાં આ જાંદગીમાં તો જવાનું સંભવિત  
 નથી, તે દેશના માણસના ખખર જાણીને મ્હારે શું કામ છે ?  
 મ્હેં સાંભળ્યું છે કે યોગ-સાધનાથી જીવનની ઉન્નતિ થાય છે. આ  
 યોગી પાસેથી હું યોગનો અભ્યાસ કરીશ. બસ ! આ વિચાર જ  
 ઉત્તમ છે. યોગીરાજ ધ્યાનમાંથી જાગશે કે તુરત જ તેમના ચર-  
 ણમાં પડી નમ્રતાથી મ્હારી ઇચ્છા જણાવીશ. મહાત્માઓ કદી પણ  
 અન્ય મનુષ્યનું વચન ઠેલતા નથી. ”

રામચન્દ્ર યોગીની સામેજ તેના ધ્યાનભંગની રાહ જોઈને  
 બેઠો. રામચન્દ્રને ઘણો સમય સૂધી રાહ જોવી પડી કારણકે ભગવાન  
 મધ્યાનકાળે યોગી ધ્યાનમાંથી જાગ્યો. તે સિલા ઉપરથી નીચે  
 ઉતરી ઝરણાના જળમાં જઈને બિભો રહ્યો. મથારીતિ  
 શિખાખન્ધન, આયમનાદિ અને સ્નાન કરીને ખ્હાર નિકળ્યો.  
 યોગીએ જેવું ચાલવા માંડ્યું કે તુરતજ રામચન્દ્ર તેની પાસે  
 જઈને તેના ચરણે પડ્યો. યોગી તો અતિ વિસ્મિત થઈ ગયો.  
 આવી ભયાનક ખાઈમાં એક મનુષ્યે આવવાનું સાહસ શી રીતે  
 ખેડ્યું હશે ? વળી રામચન્દ્રની દૈહિક આકૃતિ ઉપરથી યોગી સમજ  
 શક્યો કે તે સાધક અથવા તો યોગી નથી. યોગીએ રામચન્દ્રને  
 આતુરતાથી પૂછ્યું : “ તું કોણ છે ? ”

યોગીએ સંસ્કૃત ભાષામાં શમયન્દ્રને પૂછ્યું હતું. શમયન્દ્રે સંસ્કૃત ભાષામાં અભ્યાસ કરેલ હોવાથી ભાંગી તૂટી ભાષામાં લેણે જવાબ આપ્યો: “ હું દક્ષિણી છું. ”

“ દક્ષિણી ? અહીંયા શી રીતે આવ્યો ? ”

“ એ કયા ભાંગી છે. આપ જો કૃપા કરીને શ્રવણ કરો તો હું મ્હારી સર્વ કર્મકથા આપને નિવેદન કરું. ”

“ હું વિશેષ સમય વાત કરી શકું એમ નથી. ”

“ આપને સંક્ષેપમાં જ કહીશ કે દેવ ! હું મહાન વિપદમાં આવી પડ્યો છું. સંસાર સાગરમાં ગોથા મારું છું. આપ મ્હારા ઉપર દયા કરો ! હું જીંદગીભર આપની ચરણ સેવા કરીશ. ” શમયન્દ્રે ગદ્ગદ કંઠે કહ્યું.

“ ચરણ સેવા કરવાને મ્હારે કોઈ પણ મનુષ્યની આવશ્યકતા નથી. તું શા પ્રયોજનથી આવ્યો છે તે કહે ! ”

“ મ્હને તો આપની સાથે જ લગ્ન જવ ! મ્હારો ત્યાગ કરશે નહિ. ”

“ અરે પણ તું અહીં શી રીતે આવ્યો છે-શા કારણથી આવ્યો છે તે તો કહે. ”

શમયન્દ્રે લેના જીવનની સમસ્ત ઘટના યોગીને નિવેદન કરી. વળી તામસીએ લેને કેવી રીતે ફસારીને શિખર ઉપરથી ધક્કો મારી ફેંકી દીધો તે પણ કહ્યું. યોગીએ આ સર્વ શ્રવણ કરીને કહ્યું: “ તું અહીં અપેક્ષા કર ! હું સંઘ્યા સમયે પુનઃ અહીં ઉપાસના કરવા આવીશ અને તે વખતે લેને ત્હારા દેશમાં જવાનો રસ્તો બતાવી દઈશ. ”

રામચન્દ્રે આ સાંભળી કહેણ કહે કહ્યું: " મહારા દેશમાં જવાથી મ્હને સુખ મળી શકે એમ નથી. જન્મતમાં મ્હારે આત્મિક સ્વજન કે બન્ધુ બાન્ધવ કાંઈ પણ નથી. એક બે અકિતાઓ સાથે મ્હારે પરિચય છે પરંતુ તે વિજયપુરમાં રહે છે. પ્રથમ જ આપને મ્હં કહ્યું છે કે વિજયપુરમાં મ્હારાથી પ્રવેશ કરી શકાય એમ નથી. હું તે રાજ્યનો ગુન્હેમાર છું. ત્યાં જવાનો જ્યારે મ્હારે માટે ઉપાય નથી ત્યારે અન્ય દેશમાં જઈને હું શું સુખી થવાનો હતો ? ત્યાં મ્હારે દુઃખના અગ્નિમાં જ કાયમ દગ્ધ થવું પડશે. "

" ત્યારે ત્હારી શું ઇચ્છા છે ? "

" આપની સાથે રહીને આપની માફક ધર્મરતી ઉપાસના કરવામાં અવશેષ જીવન ગાળવાનો મ્હારો વિચાર છે. આપ મ્હને દિક્ષા આપો. "

" ઠીક, પરંતુ મ્હારો સમય નકામો નષ્ટ થાય છે. જ્યારે હું સન્ધ્યા સમયે અહીં આવું ત્યારે તું મ્હને મળજે. તે સમયે હું ત્હારી સર્વ હકીક્ત સાંભળીશ અને યોગ્ય રસ્તો બતાવીશ. અત્યારે આ ખાંડમાં જ થોડે દૂર રક્તવર્ણના પત્રવાણું એક ન્હાતું સરખું વૃક્ષ છે. ત્યાં જઈને એ પત્રવણું તું બક્ષણ કરી ત્હારી કુધાને તૃપ્ત કર. ત્હેનો સ્વાદ ઉત્તમ તેમ જ શક્તિ આપનારો છે. હું ત્હને સન્ધ્યા સમયે મળીશ. "

આટલું કહી યોગી ચાલ્યો ગયો. રામચન્દ્રે ધણો વખત ત્યાં બેસીને અનેક વિચારો કર્યા. છેવટ ઝરણાંમાં પડી સ્નાન કરી ખાંડમાં આગળ ચાલ્યો. થોડે દૂર તે ગયો એટલે યોગીએ કલાનુસાર રક્તવર્ણના પત્રવાણું એક વૃક્ષ ત્હેની નજરે પડ્યું. ત્હેણે

તુરંત જ વૃક્ષ પાસે જઈને પાંદ તોડ્યા અને એક સ્થળે બેસીને શાન્તિથી તે ખાધા. આ પત્ર જોવા છતાં પણ રામચન્દ્રને તહેનો સ્વાદ થયો જ મીઠો લાગ્યો. જઠરાગ્નિને તૃપ્ત કરીને પુનઃ તે અરણ્યા પાસે આવ્યો. અરણ્યાના જળનું પાન કરી એક વૃક્ષ નીચે તે સુષ્પ્ત થયો. એકાદ પ્રહર પછી તે નિદ્રામાંથી જાગ્યો પરંતુ તહેને આશ્ચર્ય સાથે જણાયું કે પોતાનામાં પૂર્વ કરતાં વિશેષ સ્ફુર્તિ અને બળ આવ્યાં છે. તહેને આથી યોગીના વચનો ઉપર વિશેષ વિશ્વાસ બેઠો અને અરણ્યા પાસે જઈને યોગીના આવાગમનની રાહ જોવા લાગ્યો.

સન્ધ્યાનો વખત થતાં યોગી ત્યાં આવ્યો. યોગીએ પોતાનું આન્હિક કર્મ પૂર્ણ કર્યા બાદ રામચન્દ્રે તહેની પાસે જઈને પ્રણામ કર્યા. યોગીએ રામચન્દ્રના સામે જોઈને કહ્યું: “ તહેને તહારા દેશનો રસ્તો બતાવવાનું મહેં કહ્યું હતું ને ? ”

“ મહારો ત્યાગ આપ ન કરો ! મહેને દયા કરી સાધનપથ દેખાડી દિક્ષા લો ! ”

યોગીએ સ્મિત હાસ્ય કયું. હસતાં હસતાં જ તહેણે કહ્યું: “ તહારા મહેરા ઉપરથી જ સ્પષ્ટ જણાય છે કે તહારા દેહના પ્રત્યેક શક્ત બિન્દુમાં આસક્તિનો અગ્નિ બળૂકી રહ્યો છે: તું કયા પ્રકારે સાધન-પથ (મોક્ષમાર્ગ)નું અવલમ્બન કરી શકીશ ? ”

“ ત્યારે શું મહારા જેવા મનુષ્યનું જીવન પાપ કાર્યમાં જ વ્યતિત થાય ? શું મહારા જેવા મનુષ્યનો ઉદ્ધાર જ નહિ ? ”

“ ઉદ્ધાર તો થઈ શકે પરંતુ તે એક જન્મનું કાર્ય નથી. તહારે આ જીવનમાં કઠોર સંયમ કરવો પડશે અને પછી જન્મે જન્મે તહારી ઉન્નતિ થતી જશે. પરંતુ આમાં પતનની શંકા છે-ઉન્નતિમાં એ અવનતિનો ભય સમાયેલો છે. કેટલાય મુનિ અને ઋષિઓ

અપ્સરના સૌંદર્યમાં લુપ્ત થઈ અવનતિની ઊંઝી મર્તામાં પહોંચી  
મયા છે, અને એથી જ આ પથનું અવલમ્બન કરવું એ અતિ  
કઠિનમાં કઠિન કાર્ય છે. જે જગત આપણને દેખાય છે તે પ્રકૃતિના  
આકર્ષણરૂપ અથવા પ્રકૃતિના રસની મૂર્તિરૂપ છે. સત્ત્વ, રજસ અને  
તમસ—એ ત્રિગુણાત્મિક પ્રકૃતિ અને તહેનાથી ઉત્પન્ન થયેલ  
જે કાંઈ ભુત-ભૌતિક—એ સર્વ પુરુષ ( ચૈતન્ય ) ના ભોગનું  
અને અપવર્ગ ( મોક્ષ ) નું નિમિત્ત-કારણ છે. મનુષ્ય એ પ્રકારના  
હોય છે—વિવેકી અને અવિવેકી. વિવેકી મનુષ્ય આમાંથી મોક્ષનું  
સાધન શોધી કાઢે છે અને અવિવેકી ભોગનું સાધન શોધી કાઢે છે.

“ ઉપરોક્ત પ્રકૃતિ અવિવેકી પુરુષને ભોગના સાધનરૂપ અર્થાત્  
રૂપ, રસ, ગન્ધ, સ્પર્શ, સુખ, દુઃખ, મોહ વિગેરે પ્રકારમાં  
પરિણુત થતી જણાય છે. જક સ્વભાવી ભોહ સંપૂર્ણ ધ્રુવના વિહીન  
અને ગતિ રહિત હોવા છતાં પણ યુગ્મ્યકની પાસે તે સક્રિય થા  
ધ્રુવના યુક્ત પ્રાણીની માફક ગતિ શક્તિ પ્રાપ્ત કરી શકે છે તેવી  
રીતે અવિવેકી મનુષ્ય પ્રકૃતિની તરફ આકર્ષાય છે. પરંતુ જે બક્તિ  
યોગાભ્યાસ દ્વારા પ્રકૃતિના ગૂઢા ગૂઢા ગૂઢ રહસ્યને સમજી શકે છે,  
અર્થાત્ ઉપયુક્ત પરિણામના તત્ત્વને જાણી શકે છે તે પુરુષ પછી  
પ્રકૃતિના બન્ધનથી મુક્ત થઈ જાય છે. ”

“ યોગાભ્યાસ શિખતા કેટલા દિવસ થાય ? ”

“ દરેકને માટે એક સરખો સમય થાય છે એવું કાંઈ નથી.  
જેને પૂર્વ જન્મની સાધના હોય તે જલ્દી શિખી શકે છે. પરંતુ  
તદ્વારા તો એવા સંસ્કાર છે કે ત્હને ઘણો જ લાંબો સમય થશે. ”

“ આપે હમણા કહ્યું કે પરિદેશમાન પ્રકૃતિ અવિવેકીને ભોગનું  
અને વિવેકીને મોક્ષનું નિમિત્ત-કારણ છે. વાર, હું અવિવેકી છું તો



કહો દેવ ! હું શી રીતે મ્હારો ઇચ્છીત ભોગ મેળવી શકું ? ”

ચોખ્ખીએ હસતાં હસતાં કહ્યું : “ ભોગ એટલે સુખ ભોગનું તું કહે છે ને ? સુખ હુઃખ એ તો ફક્ત મનનું કારણ છે. યુવક, સુંદર રમણી મળતાં સુખ માને છે, વૃધ્ધ, પ્રભુભજનમાં સુખ માને છે, બાળક ફક્ત એક રંગેલ ચૂતળીમાં જ સુખ માને છે. યુવકની પાસે તો આ પુતલીનું કાંઈ મૂલ્ય જ નથી. મનુષ્ય આરાધનાદ્વારા પ્રકૃતિ ઉપર આધિપત્ય કરી પોતાનું ઇચ્છિત કાર્ય કરી શકે છે. ”

“ આરાધના શા માટે કહો છો ? શું ઉપાસના નહિ ? ”

“ ના, ઉપાસના અને આરાધનાનો અર્થ તદ્દન ભિન્ન છે. ઉપાસના એટલે ઉપાસ્યમાં આપણે લીન થઈ જઈ ત્હેના દાસ બનવું અને આરાધના એટલે આરાધ્ય દેવને આપણો દાસ કરી આપણી ઇચ્છાનુસાર કાર્ય માટે નિયુક્ત કરવો. ”

“ ઠીક. મ્હને આવી એક આરાધનાનો રસ્તો બતાવો અને ત્હેના મંત્રની દિક્ષા શો કે જેથી હું ધારું તે સિદ્ધ કરી શકું. ”

“ દેવ, દાનવ અને પિશાચાદિદ્વારા આ પ્રમાણે કરી શકાય છે. કિન્તુ યુવક ! એ અતિ લયમાનક પથ છે. ચૈતન્યનો રસ્તો છોડી કઠોર જડના બન્ધનમાં પડવાનું છે. આ સંસારના બે પ્રહરના સુખ માટે દીર્ઘકાળ નરકાગ્નિમાં બળવું પડશે. દેવ અને દાનવ તદ્દન ભિન્ન પ્રકૃતિના છે. દેવ પુણ્ય અને દાનવ પાપ છે. દેવ સ્વર્ગનું દાર છે, દાનવ નરકનું દાર છે. દેવ દાનવને અને પુણ્ય પાપને કાયમ યુદ્ધ ચાલ્યા કરે છે. તું દેવનો આશ્રય લે ! ”

“ મ્હને તો કૃપા કરીને એવી સાધનાનો પથ બતાવો કે જેથી હું ઇચ્છિત કાર્ય કરી શકું. મ્હારે અન્યની અપેક્ષા નથી. સંસારમાં

રહી ધણે વખત ખ્યાલમાં પણ ન આવી શકે એવું દુઃખ મ્હેં  
ભોગવ્યું છે. હવે તો સુખનો ઉપભોગ કરવાની મ્હારી પ્રવ્રજા ધ્રુવ  
છે. આ ધ્રુવજાને હું કોઈ પણ રીતે અટકાવી શકું એમ નથી.  
જો કવચિત્ પરલોક હશે તો દુઃખ પણ તે વખતે ભોગવવાનું  
છે. એ કષ્ટ કાંઈ અત્યારે આવવાનું નથી. વળી શું થશે ને શું  
નહિ થાય એ પણ નિશ્ચિત નથી. ”

“ અરે નિર્મોષ ! શું પરલોક નથી ? આ લોક તો જે પ્રહરની  
રમત છે. આલોકનું સુખ અચિરસ્થાયી છે. ”

“ જતાં પણ હું આલોકને ચાહું છું. મ્હારા ઉપર દયા  
કરો ! મ્હને એ સાધનાનો પથ બતાવી દો કે મ્હારા અંતરની  
સર્વ ધ્રુવજાઓ હું પૂર્ણ કરી શકું. ”

“ તું બરોબર વિચાર કર ! ત્હારા આત્માને પૂછી જો અને  
પછી મ્હને કહે. આ પથનું અવલમ્બન કરવાથી મહાન ભયંકર  
પરિણામ આવશે અને નિવૃત્તિના પથે જવાથી પરિણામ અતિ  
સુખકર આવશે. ત્હને મંત્રની દિક્ષા દેવાની મ્હને વાસના થઈ છે.  
હું તે વાસના પૂર્ણ કરીશ-વાસના અપૂર્ણ રાખીશ નહિ. પરંતુ ત્હારા  
આત્માની ઉન્નતિના પથે જા ! નિવૃત્તિ માર્ગનું અનુસરણ કર ! ”

“ ના, ના, મ્હારો આજ દ્રઢ નિશ્ચય છે. ”

“ તું આ ગંભિર ભૂલ કરે છે. જીવિષ્યમાં ત્હારે અત્યંત  
પસ્તાવું પડશે. હું આજે ત્હને સમય આપું છું. અહીં જ તું  
રહેજે. અહીં કોઈપણ જાતનો ભય નથી. કાલે પ્રાતઃકાળે હું પ્રુનઃ  
અહીં સ્નાન કરવા આવીશ ત્યારે ત્હને દિક્ષા હથેય પરંતુ હું  
ત્હને પ્રુનઃ પ્રુનઃ કહું છું કે આ સમય દરમ્યાન સંપૂર્ણ વિચાર

કરજે. સમસ્ત રાત્રિ તહને વિચાર કરવા માટે છે. મહારા શબ્દોને ધ્યાનમાં રાખજે. ત્યારા આત્માનું કોઈપણ રીતિ કલ્યાણ થાય એજ મહારી જાવના છે. ”

ચોગી આટલું કહી ચાલ્યો ગયો.



પ્રકરણ ૧૧ જી.

પિશાચસિદ્ધિ.

ચોગીના મયા બાદ રામચન્દ્ર એકલો જ ઝરણાં પાસે બેઠો બેઠો વિચારવા લાગ્યો: “ હવે શું કરવું ? કયા પથનું અવલમ્બન કરવું ? ચોગીએ તો બે પથ બતાવ્યા છે. પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિ. પ્રવૃત્તિની સાધનાથી આલોકમાં સુખ અને શક્તિ પ્રાપ્ત થઈ શકશે અને નિવૃત્તિની સાધનાથી પરલોકમાં સુખ મળશે. પરંતુ પરલોક કોણ બેવા મયું છે ? પરલોક છે કે કેમ તે પણ કોણ જાણે છે ? મનુષ્યના મૃત્યુ પછી શું થાય એ પણ કયાં નિશ્ચિત છે ! દાનવની આરાધનાથી દાનવીશક્તિ વશિભૂત થશે અને એ શક્તિના પ્રાગભ્યથી મહારી ઇચ્છાનુસાર સર્વ કાર્ય કરી શકાશે તો પછી મહને ઐશ્વર્ય અને સુખ શા માટે નહિ પ્રાપ્ત થાય ? જેને માટે મહેં આ જીવનમાં અસંખ્ય દુઃખ ભોગવ્યું છે તે અતૂલનિય સૌન્દર્યવાન ચોગમમાયા હું મેળવી શકીશ. ચોગમમાયાને પ્રાપ્ત કર્યાથી જે સુખ હું મેળવી શકીશ તે કરતાં શું સ્વર્ગ સુખ વિશેષ હોઈ શકે ? કદી પણ નહિ. સ્વર્ગમાં હું જઈશ કે કેમ એ પણ કયાં નક્કી છે ? મહને તો એમ જણાય છે કે સર્વ મનુષ્ય દાનવી-શક્તિથી શક્તિવાન અને અમાધ

એમજવાન થઈ સમાજમાં મહાન ઝોટાળો ઉપસ્થિત કરે એવી આ સંકાપી શાસ્ત્રકારોએ નરકનો ભય બતાવ્યો છે. સમાજમાં સર્વ શક્તિવાન થાય તો કાપાકાપી અને મારામારી થાય, ઠાઠ ઠાઠને આધીન રહે નહિ એ ભયથી નિવૃત્તિના પથની વાતો શાસ્ત્રકારોએ કહી છે. મમે તેમ હોય તો પણ હું તો આલોક જ ચાહું છું. યોગમાયાને ચાહું છું. જો પરલોક હશે તો તે સમયે જોઈ લેવાશે. અત્યારે તો સુખનો જ ઉપભોગ કરવો. ”

સમસ્ત રાત્રિ વિચાર કરી છેવટ રામચન્દ્ર ઉપરોક્ત નિશ્ચય ઉપર આવ્યો. મમે તેમ થાય તો પણ આ નિશ્ચયમાંથી ડમવું નહિ એવો રામચન્દ્રે દ્રઢ સંકલ્પ કર્યો.

પ્રાતઃકાળ થતાં જ યોગી ત્યાં આવ્યો. રામચન્દ્ર ત્રેને પ્રણામ કરી ઉભો રહ્યો.

“ યોગીએ પૂછ્યું : “ તહે શું નિશ્ચય કર્યો ? ”

“ જેથી આલોક હું સુખ અને આનન્દમાં માળી શકું, મહારી કામના-વાસના પૂર્ણ થઈ શકે એજ સાધનાનો મંત્ર આપની પાસેથી પ્રાપ્ત કરવાનો મ્હેં નિશ્ચય કર્યો છે. ”

“ હજી પણ તારો એજ મત છે ? ”

“ જી હા. ”

“ મૂખ યુવક ! ઇંદ જીવન બે પ્રહરને માટે છે. એક ક્ષણમાં અહીંનું સુખ નષ્ટ થઈ જશે. પરંતુ પરલોક દીર્ઘ સમય માટે છે. જમમાં ન પડ ! તું પોતે જ શા માટે તારા પગ ઉપર કૂદાડો મારે છે ? ”

“ મ્હેને તો આપ દિક્ષા થો ! ઉપદેશ હું નથી પૂચ્છતો ! ”

“ તોપણ હું ત્હને પુનઃ કહું છું કે પ્રકૃત સુખનું અવલંબન કરે ! ”

“ આલોકનું સુખ એજ સુખ છે—પરલોક કાંઈ દેખાતો નથી ”.

“ અરે મૂર્ખ ! શું પરલોક દેખાતો નથી ? પરલોક દેખાશે, ત્હનું દુઃખ ભોગવવું પડશે અને એ દુઃખ ભોગવતાં તિવ્ર વેદના પણ સહન કરવી પડશે.

“ મ્હને તો કૃપા કરી મંત્રદાન દો ! ”

“ હું હજી પણ ત્હને કહું છું કે પિશાચાદિની સાધના કર્યા સિવાય ત્હારો ઉદ્દેશ સિધ્ધ થઈ શકે એમ નથી પરંતુ તે કરવાથી કષ્ટ જન્મ જન્મનું અને યાતાના પ્રાણભેદી છે.”

“ તો પણ હું સુખી થઈશ.”

“ ભલે, જેવી ત્હારી ઇચ્છા ! હવે ત્હને હું વિશેષ કહેતો નથી. બોલ ! ત્હારે કેવા શક્તિ મેળવવી છે ? ”

“ હું જે ઇચ્છા કરું તે તુરત જ પૂર્ણ થવી જોઈએ. હું અદ્રશ્ય રહીને માણસના ઉપર અત્યાચાર કરું તોપણ મ્હને કાંઈ જોઈ શકે નહિ. હું ઇચ્છા થતાં રાજસૈન્યને મ્હાત કરી શકું અને મનુષ્યને જડ જેવો બનાવી શકું. મ્હારે આવી શક્તિ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા છે.”

“ પિશાચસિધ્ધિ માટે સાધના કરે ! ”

“ આપ મ્હને ત્હનો મંત્ર દો અને સાધનાના ઉપાય અને પ્રણાલી બતાવી દો. ”

“ ભલે, પરંતુ હું જે મંત્ર ત્હને કહીશ તે સિધ્ધ મંત્ર છે. એક અઠવાડિયું નિયમસર જે આ મંત્રનો જાપ કરવામાં આવે તો

મનુષ્યનો ઉદ્દેશ સિદ્ધ થાય છે. પરંતુ અહીં રહીને તું પિશાચની સાધના કરી શકીશ નહિ. ”

“ જ્યાં આપ કહેશો ત્યાં જઈશ.. ”

“ અહીંઆ પિશાચને તું હસ્તગત્ કરી શકીશ નહિ કારણ કે આ સ્થળે તે આવી શકશે નહિ. ઘણા નિવૃત્તિ માર્ગના સાધકાથી આ ભૂમી પવિત્ર થયેલી છે. હું ત્હને મંત્રદિક્ષા આપીને રસ્તો બતાવીશ. તે રસ્તે જતાં એક મહાન જળ શત્રુ તળાવ પાસે તું જઈ પહોંચીશ. તે સ્થળે એક ફળ, પુષ્પ અને પત્રાદિ સિવાયનું મહાન વૃક્ષ છે. તું તે વૃક્ષ નીચે ખેસીને પિશાચની સાધના કરજે ! હું ત્હને જે મંત્ર આપું તે મંત્રનો જાપ કરજે. ત્યાં ખે ચાર મનુષ્યોએ પિશાચની આરાધના કરી છે. આટલું કરવાથી સત્વર ત્હારી મનોભાવના પૂર્ણ થશે. પિશાચ ત્હને ન્હાના પ્રકારના ભય બતાવશે પરંતુ ડરીશ નહિ. જેવટ ત્હારી દ્રઢતા જોઈને પિશાચ ત્હારે તાખે થઈ એક આજ્ઞાકારી સેવકની માફક ત્હારું દરેક કાર્ય કરશે. ”

“ પ્રભો ! આપનો આભાર હું જીંદગીભર જૂલીશ નહિ. મ્હને મંત્રનું દાન દો. ”

“ સ્નાન કરી આવ ! ”

તુરત જ રામચન્દ્ર ઝરણા પાસે જઈને ત્હેમાં પડ્યો. સ્નાન કાર્ય સમાપ્ત કરીને તે યોગી પાસે આવી ખે હસ્ત જોડીને ઉભો રહ્યો. યોગીએ ત્હેને પિશાચ મંત્રની દિક્ષા આપી તથા પેલા તળાવ તરફનો રસ્તો બતાવી દીધો. રામચન્દ્ર એ આઘમાંથી બહાર નિકળી તે રસ્તા તરફ ચાલવા લાગ્યો. યોગી પણ પોતાનું આનંદક કર્મ કરીને ચાલ્યો ગયો.

જાનજાન મધ્યાનકાળે રામચન્દ્ર યોગીએ કહેલ મહાન તળાવ પાસે પહોંચ્યો. ત્યાં પત્ર-પુષ્પહીન મહાન વૃક્ષ તહેણે જોયું. યોગીની આજ્ઞાનુસાર રામચન્દ્ર તે વૃક્ષ નીચે બેસી પિશાચ મંત્રનો જાપ કરવા લાગ્યો.

પાંચ દિવસ વિતતાં રામચન્દ્રે જોયું કે એક મહાન વ્યાઘ્ર પોતાનું વિકાળ મુખ વિકાસી લેના તરફ દોડતો આવે છે. યોગીએ પ્રથમથી કહેલ હોવાથી રામચન્દ્રને ભય લાગ્યો નહિ. વ્યાઘ્ર રામચન્દ્ર પાસે આવી થોડો વખત લેનાં સામે ઉભો રહી ચાલ્યો ગયો. તે દિવસથી કાંઈ વખત સર્પ થઈને, કાંઈ વખત મત્ત હસ્ટી થઈને તો કાંઈ વખત વિકાળ સિંહ થઈને—એવા જુદા જુદા હિંસક પશુની અવસ્થામાં પિશાચ, રામચન્દ્રને ભય બતાવવા લાગ્યો. પરંતુ રામચન્દ્ર તો દ્રઢ હતો. તે તો યોગીની આજ્ઞાનુસાર એક સરખો જાપ જ કર્યે જતો હતો.

આ પ્રમાણે સાત દિવસ વ્યતિત થઈ ગયા. સાતમે દિવસે સન્ધ્યા સમયે પિશાચ પ્રગટ થયો અને રામચન્દ્રને તહેણે કહ્યું: “ માનવ ! તું મને દાસ કરવાની ઇચ્છા રાખે છે તો બલે હું તૈયાર છું પરંતુ ત્હારે મ્હારી પાસે અમુક પ્રતિજ્ઞા કરવી પડશે. ”

“ બોલ ! મ્હારે તે કયું છે. ” રામચન્દ્રે પોતાની ઇચ્છા પૂર્ણ થવાથી હર્ષિત હૃદયે કહ્યું.

“ તું કદીપણ શુદ્ધ થઈ શકીશ નહિ. કાયમ ત્હારે અશુદ્ધ જ રહેવું પડશે. કદીપણ નારાયણની શિલાને ત્હારાથી સ્પર્શ કરી શકાશે નહિ. માયત્રી પાઠ થઈ શકશે નહિ. કાંઈપણ દેવાલયમાં ત્હારાથી જવાશે નહિ. ”

“ આ સિવાય અન્ય કાંઈ પ્રતિજ્ઞા લેવાની છે ? ”

“ ઇંદ્રકાષ્ઠે હું ત્હારો દાસ થઈને રહીશ પરંતુ પરકાળે મ્હારી શક્તિ ત્હારા ઉપર ચલાવીશ. ”

“ ત્હેં જે કાંઈ પણ કહ્યું તે પ્રમાણે વર્તવાને હું તૈયાર છું. ”

“ બસ હું આજથી ત્હારો એક આગ્રાકારી દાસ છું. અત્યારે ત્હારી કાંઈ પણ ઇચ્છા હોય તો કહે ! હું તુરત જ તે પુર્ણ કરીશ. ”

“ મ્હને મુખા લાગી છે. ”

“ સામેના ત્હાના વૃક્ષ ઉપર જે કૃષ્ણ વર્ણના પત્રો દેખાય છે તે ભક્ષણ કર ! ”

રામચન્દ્રે યોગીએ બતાવેલ વૃક્ષના રક્ત વર્ણના પત્ર ખાધાં હતાં અને તે ત્હેને અતિ સ્વાદિષ્ટ લાગ્યાં હતાં. આથી રામચન્દ્રે પિશાચે બતાવેલ વૃક્ષના કૃષ્ણ વર્ણના પત્રો પણ ખાધા. પરંતુ આ પત્રનો સ્વાદ મત્સ્યના જેવો લાગ્યો. મન્થ પણ તેવી જ લાગી. આથી રામચન્દ્રે પિશાચને કહ્યું : “ સ્વાદમાં આટલી બધી ભિન્નતા કેમ ? આ પત્રમાં મત્સ્યના જેવી મંથ અને સ્વાદ કેમ છે ? ”

પિશાચે હસતાં હસતાં કહ્યું : “ મત્સ્ય અમને વિશેષ પ્રિય હોય છે. ”

## પ્રકરણ ૧૨ મું.

### રામચન્દ્રની અદ્ભુત શક્તિ.

વિજયપુરની દક્ષિણ બાજુએ એકાદ ગાઉ દૂર એક મહાન મ્હેલ તૈયાર થતો હતો. ત્હેનો વિસ્તાર, ત્હેનું શિલ્પ કાર્ય, ત્હેની રચના



અને સૌન્દર્ય વિજયપુરના આદર્શાહના મહેલ કરતાં પણ વિશેષ હતાં. આ વિસ્તૃત અને સુંદર મહેલ કાણુ તૈયાર કરાવે છે તે કોઈ જાણતું નહોતું. વિજયપુરના આદર્શાહે જમીન આપી હતી પરંતુ તહેલ્લે આ મહેલના માલિકને જોયો નહોતો. સર્વ કાર્ય માણસો દ્વારા થતું હતું. મહેલનો માલિક અત્યાર સૂધીમાં વિજયપુરમાં આવ્યો પણ નહોતો. ફક્ત વિજયપુરની પ્રજા એટલું જ જાણતી હતી કે વિજયપુર રાજ્યની પ્રજા માંહેનો એક માણસ પરદેશમાં જઈ અગાધ સંપત્તિ મળવાથી હવે અહિં જ રહેવાને તહેલ્લે આ મહેલ તૈયાર કરાવા માંડ્યો છે. આ મહેલ તૈયાર કરવાને દૂરથી ધણા આહોશ કારિગરોને ખેલાવવામાં આવ્યાં હતાં.

મહેલનું કાર્ય ધણી જ ઝડપથી ચાલતું હોવાથી છ માસમાં તો આ મહાન મહેલ તૈયાર થઈ ગયો. મહેલ દેશી અને પરદેશી ભોગ વિલાસની ચિજોથી શણગારવામાં આવ્યો હતો. આ મહેલના ફરતો સુંદર બગીચો પણ તૈયાર કર્યો હતો. સર્વ કાર્ય તૈયાર થતાં આ ભવ્ય મહેલનો માલિક આવ્યો.

જે આ મહેલનો માલિક હતો તે અન્ય કોઈપણ નહિ પરંતુ રામચન્દ્ર જ હતો. રામચન્દ્ર અત્યારે પિશાચની સાધનાથી આવા વિસ્તૃત મહેલનો અધિશ્વર થઈ શક્યો હતો.

વિજયપુરની પ્રજામાં રામચન્દ્રના આવાગમનનીવાત ધીમે ધીમે ફેલાવા લાગી. આવા અતૂલનિય ઐશ્વર્યવાન મનુષ્યને જોવાને પ્રજાના ધણા માણસો મહેલ પાસે આવતાં હતાં. ક્રમે આ વાત આદર્શાહને કાને પણ ગઈ. રામચન્દ્રના સમ્બન્ધમાં આદર્શાહને એવું પણ કહેવામાં આવ્યું કે એ એટલી સંપત્તિનો માલિક છે કે ધારે તો એક વખત અર્ધ જગતનું સુવર્ણ ખરીદી શકે.

બાદશાહ તો આ હકીકત જાણીને અતિ વિસ્મિત થઈ ગયો. તહેજે થોડો વખત વિચાર કરીને પોતાના એક નોકરને તપાસ કરવાને હુકમ કર્યો. નોકરે આજ્ઞાનુસાર તપાસ કરી અને બાદશાહને કહ્યું: “ આપે સાંભળ્યું છે તે સત્ય જ છે. તે અમાધ સંપત્તિનો માલિક હશે એ નિઃસંશય છે કારણકે તહેનો મહેલ એવો સુંદર છે કે તહેના જેવો અન્ય મહેલ આપણા વિજયપુર રાજ્યમાં એક પણ નથી. તહેનું નામ રામચંદ્ર છે, પરંતુ તે પ્રથમ ક્યાંનો નિવાસી હતો. તે કાંઈ પણ જાણવાનો ઉપાય નથી. જાતિનો તો તે બ્રાહ્મણ હોય એમ જણાય છે. ”

બાદશાહ રામચંદ્રના ઐશ્વર્યની વાત જાણીને આનન્દિત થવાને બદલે અતિ દુઃખિત થયો. તે વિચારવા લાગ્યો: “ આ આવનાર નૂતન વ્યક્તિ કવચિત વિજયપુરનું સિંહાસન મેળવવાને યત્ન કરશે તો ? તહેની પાસે અતુલ સંપત્તિ હોવાથી સહજમાં જ તે ઉમરાવોને અને સૈન્યને પોતાના હસ્તમાં લઈ શકશે માટે તહેનો ઉપાય અત્યારથી જ કરવો એ ઉચિત છે. છોડ હોય ત્યારે તહેનું છેદન કરવું એ દુર્લભ નથી પરંતુ મહાન વૃક્ષ થતાં તહેનું છેદન કરવું અતિ મુશ્કેલ થઈ પડે છે. પરંતુ રામચંદ્રના સમ્બન્ધમાં શું કરવું ? તહેને ધૂળધાણી કર્યા સિવાય તો કાંઈ બને જ નહિ. પ્રથમ તહેની સંપત્તિ હસ્તગત કરવી જોઈએ કે જેથી તે નાણાની લાલચથી કાંઈને પણ પોતાના પક્ષમાં લઈ શકે નહિ. તહેની સંપત્તિ કબજે કરવા તહેના ઉપર કાંઈ પણ ગુન્હો મૂકવો જોઈએ. ગુન્હો પણ એવી જાતનો મૂકવો કે પ્રજાને અથવા ઉમરાવોને શંકા લાવવાનું કારણ રહે નહિ. પરંતુ કેવી જાતનો ગુન્હો મૂકવો એ પણ એક પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે. ”

બાદશાહ આ પ્રમાણે વિચાર કરતો હતો ત્યાં તો એક નોકરે આવી, કુરનીસ કરી કહ્યું: “ જહાંપનહ ! આ રામચન્દ્ર જે અગાધ સંપત્તિનો માલિક થઈને આવ્યો છે તે અન્ય કોઈ નહિ પણ જેને રાજ્ય તરફથી ફારીની સળ દરમાધવામાં આવી હતી અને જે કારાગારમાંથી પલાયન કરી ગયો હતો તેજ રામચન્દ્ર હોવો જોઈએ. આવા ગુન્હેમારની તો તુરત જ તપાસ કરાવી કારાગૃહમાં મોકલી દેવો જોઈએ.”

બાદશાહ આ સાંભળીને અત્યંત આનન્દિત થયો. તહેણે તુરત જ ફોટવાળને બોલાવવાનો હુકમ કર્યો. થોડા વખતમાં ફોટવાળ હાજર થયો. બાદશાહે તહેને કહ્યું: “ જુઓ ફોટવાળ ! વિજયપુરથી એક માછી દૂર જે રામચન્દ્ર નામનો અગાધ ઐશ્વર્યવાન મનુષ્ય આવીને રહ્યો છે તે આપણા રાજ્યનો ગુન્હેમાર છે માટે સત્વર તહેને મકાને જઈ તપાસ કરો અને જો આ માણસ એજ હોય તો તહેને પકડીને કારાગૃહમાં મોકલી દો. આ કાર્યમાં ઢીલ કરશો નહિ. અત્યારે ને અત્યારે જ જાવ ! ”

“ જેવો હુકમ ! ” ફોટવાળ એટલું કહી ચાર પાંચ સિપાઈઓને લઈને રામચન્દ્રના મહેલે ગયો. મહેલના દરવાજે છ સાત માણસો બેઠા હતા. ફોટવાળે તહેમાંથી એકને કહ્યું: “ તમારા શેઠને જઈને ખબર આપો કે ફોટવાળ તહમને મળવાને આવેલ છે.”

તોકરે તુરત જ આ ખબર રામચન્દ્રને આપ્યા. રામચન્દ્રને તો આથી કંઈ બય કે આશ્ચર્ય લાગ્યાં નહિ. ‘ અત્યારે મળવાની પુરસદ નથી ’ એમ રામચન્દ્રે કહેવરાવ્યું. ફોટવાળ તો આ સાંભળીને ક્રોધથી માજી ઉઠ્યો. તહેણે ગુસ્સામાં જ કહ્યું: “ તમારા શેઠને જઈને

કહે કે ત્હને રાજ્યના ગુન્હેગાર છે. પૂર્વે ત્હને હાંસીની સળ ફરમાવવામાં આવી હતી પરંતુ ત્હમે યુક્તિ કરી કારાગૃહમાંથી ન્હાસી ગયા હતા. પુનઃ ત્હમે એજ રાજ્યમાં આવેલ હોવાથી હું પકડવાને માટે આવ્યો છું. ”

નોકરે તો આ સાંભળી રહેજ વિસ્મિત થયો છતાં ફેટવાળને કાંઈ પણ ન કહેતાં તે પુનઃ રામચન્દ્ર પાસે ગયો અને આ વાત જણાવી. રામચન્દ્ર આ સાંભળતાં અત્યંત ગુસ્સે થયો અને નોકરને હુકમ કર્યો: “ જા, દરવાનોને કહે કે એ હરામી ફેટવાળની મરદન પકડી ધક્કો મારી દરવાજા ખદાર કાઢી મૂકે ! ત્હેનાથી બિલકુલ કરવાનું નથી. ”

નોકરે જઈને દરવાનોને આ હુકમ કહ્યો. તુરત જ ફેટવાળને ધક્કો મારી ખદાર કાઢી મૂકવામાં આવ્યો. સાથે જ સિપાઈઓ આવ્યા હતા તેઓની પણ એજ દશા થઈ. આશ્ચર્યની વાત તો એજ કે ફેટવાળ અને સિપાઈ કાંઈ પણ મડબડ કર્યા સિવાય ત્યાંથી ચાલ્યાં ગયાં. ફેટવાળે બ્રાહ્મણને આ ખબર કહી.

બ્રાહ્મણને આ સમાચાર સાંભળી વિશેષ ચિન્તા થઈ. ત્હેના હૃદયમાં એમજ હસી ગયું કે રામચન્દ્રે ઉમરાવોને અને પ્રજા વર્ગના મહાન પુરુષોને સંપત્તિથી વશીભૂત કરી લીધા છે અને તેથી તે પોતાના હુકમનો અનાદર કરવાને સાહસ કરી શક્યો છે. બ્રાહ્મણના હુકમનું આવું અપમાન કોઈથી પણ થઈ શકે એ તદ્દન અસંભવિત હતું. બ્રાહ્મણને તો પોતાની આસપાસ અવિશ્વાસની ધોર ઝાયાં દેખાવા લાગી. ગમે તેમ કરીને રામચન્દ્રને ખુવાર કરવો એ તો બ્રાહ્મણને નક્કી કયું. ત્હેણે ચાકુબચલી સરદારને બોલાવવાનો હુકમ કર્યો.

ચાકુબચ્ચલી પ્રથમ હિન્દુ હતો પરંતુ બાદશાહની કૃપા મેળવી ઐશ્વર્યવાન થવાની મહત્વાકાંક્ષાને લીધે જ તે મુસલમાન થયો હતો. બાદશાહની તહેના ઉપર કૃપા હતી એટલું નહિ પણ તે તહેને પોતાનો એક વિશ્વાસુ ગણતો હતો. ચાકુબ આવ્યો કે બાદશાહે રામચન્દ્રના ગુન્હાની અને તહેણે કોટવાળનું કરેલ અપમાનની હકીકત કહી કહ્યું: “ હવે તહમને હું તે કાર્ય સોંપું છું. તહમારે જેટલું લક્ષ્મર લઈ જવું હોય તેટલું લઈ જઈને પણ રામચન્દ્રને પકડી લાવો ! કોઈ પણ પ્રકારે તહેને નહાસી જવા દેશો નહિ. કિન્તુ ઘણી સાવધાનતાથી કાર્ય કરજો કારણ કે કેટલાક ઉમરાવો તહેની બાજુપર ચડ્યા હોય એવી મ્હને શંકા છે. આશા રાખું છું કે તહમે આ કાર્યમાં ફતેહ મેળવશો અને જો તેમ થશે તો હું તહમને સારી રીતે પુરસ્કાર પણ આપીશ. વખત ન ગુમાવતાં અત્યારે જ જાવ ! ”

ચાકુબે કહ્યું: “ જહાંપનાહ ! આપે બીલકુલ ચિન્તા રાખવી નહિ. હું હમણા જ તહેને પકડી આપની સમક્ષ ખડો કરીશ. તહેની પાસે મને તેટલી સંપત્તિ હોય તો પણ સત્તા આગળ તે સર્વ વ્યર્થ જ છે. અત્યારે હું માણસોનો બન્દોબસ્ત કરું છું અને કાલે પ્રાતઃકાળે તહેના મકાને જઈશ. ”

“ લલે, જેમ તહમને યોગ્ય લાગે તેમ કરો પરંતુ રામચન્દ્ર છટકી જવો જોઈએ નહિ. ”

“ એ બાબત આપ નિશ્ચિંત રહો. ” એટલું કહી ચાકુબ માણસોનો બન્દોબસ્ત કરવા ચાલ્યો ગયો.

બીજે દિવસે પ્રાતઃકાળે બે ત્રણ હજાર સુશિક્ષિત સૈન્યના માણસોને લઈને ચાકુબ રામચન્દ્રના મહેલ ઉપર આક્રમણ કરવાને

આપ્યો. સાંઘે તોપો અને થોડું અશ્વારોહી સૈન્ય પણ હતું. તેઓ આનન્દિત હૃદયે રામચન્દ્રના મ્હેલ નજીક આવી પહોંચ્યા. સૈન્યના માણસોને તો આ કાર્ય જરા પણ મુશ્કેલીવાળું જણાતું નહોતું. તેઓને સંપૂર્ણ વિશ્વાસ હતો કે હમણાં જ એ રામચન્દ્રને પકડી વિજાપુર આપ્યા જશું.

રામચન્દ્રના મ્હેલમાં ધણા માણસો રહેતાં હતાં. દાસ દાસી સિવાય કેટલાક ધોડાના રક્ષક તરીકે, કેટલાક મ્હેલની સુવ્યવસ્થા રાખવા માટે અને કેટલાક પોતાના અને મ્હેલના રક્ષણ માટે રાખવામાં આવ્યાં હતાં. તેઓ આ સૈન્યને આવતું જોઈને ગભરાઈ ગયા. તેઓને એમ લાગ્યું કે ફોટવાળતું અપમાન કરી કાઢી મૂક્યો એ શેઠે ઠીક કયું નહિ. હવે આ લશ્કરની આગળ તામે થયા સિવાય શેઠને અન્ય ઉપાય નથી. એક બે જમાદાર આ ખબર રામચન્દ્રને આપવા ગયા. રામચન્દ્ર શાન્તિથી પ્રકુલ મને ગાદી ઉપર પડ્યો હતો. એક જમાદારે રામચન્દ્રને આ સમાચાર કહ્યાં.

રામચન્દ્રે તો ત્હેની દરકાર પણ કરી નહિ. ત્હેણે તો મૃદુ હાસ્ય કરીને કહ્યું: “ ત્હમને શું ભય લાગ્યો છે ? વાહ, કાલથી ત્હમને વિશેષ ખોરાક આપવાની વ્યવસ્થા કરવામાં આવશે. ”

જમાદારે સ્તેજ વિરક્ત થઈ જવાખ આપ્યો: “ પણ શેઠજી ! લશ્કરના માણસો થોડા નથી. ખોરાકનો આમાં કાંઈ સવાલ નથી. અમે તો અમારું લોહી રેડવા તૈયાર છીએ પરંતુ આપણે કાવી શકીએ એમ જણાતું નથી. ”

“ ત્હમે શા માટે ચિન્તા રાખો છો. ત્હમે તો ખોરાકની વાત કરોને ? એ સૈન્યને તો હું એકલો જ પહોંચી શકીશ. ત્હમારી કાંઈની મદદની મ્હારે જરૂર નથી. ”

જમાદારે જણ્યું કે શેઠનું મમળ ચસકી મયું લાગે છે. શરા-  
બની એકાદ ખાલી વિશેષ પીધી હશે.

રામચન્દ્રે પિશાચની સાધના કર્યા પછી શરાબ તો શું પણ  
માંસનું પણ તે બક્ષણ કરતો હતો. ત્હેનામાંથી બલત્વનો લોપ  
થઈ ગયો હતો.

રામચન્દ્રે જમાદારને કહ્યું: “ મ્હારો ઘોડો તૈયાર કરો ? ”

હુકમનો તુરત જ અમલ થયો. રામચન્દ્ર પણ વસ્ત્રો પહેરી એક  
લાલ રંગની તસ્વાર લઈને દરવાજે આવ્યો. ઘોડાને ત્યાં રાખવામાં  
આવ્યો હતો. રામચન્દ્રે અસ્વારોહણ કરી સૈન્ય તરફ અશ્વને  
ચલાવ્યો. રામચન્દ્રના માણસો તો પોતાના શેઠની હિંમત  
જોઈને સ્તબ્ધિતજ થઈ ગયા. વળી એમ પણ ધારવા લાગ્યા કે  
આજે શેઠનું મૃત્યુ આવી પહોંચ્યું છે. તેઓ કદી પણ બચશે નહિ.

પરંતુ સર્વેએ આશ્ચર્ય સાથે જોયું કે રામચન્દ્રે જે તરફ  
પોતાનો અશ્વ ચલાવ્યો તે તરફનું શત્રુનું અશ્વારોહી સૈન્ય, તુરત જ  
અશ્વ ઉપરથી ઉતરી શસ્ત્રનો પરિત્યાગ કરી ઉભું રહ્યું. રામચન્દ્રે  
ત્યાંથી પાયદળ લશ્કર તરફ અશ્વને ચલાવ્યો. પાયદળ લશ્કર પણ  
પરાજયનો સ્વિકાર કર્યો હોય તેમ શસ્ત્રને ફેંકી દઈને ઉભું ઉભું  
કંપવા લાગ્યું. ઝેલનંદાજે તોપો પાસેથી દૂર ખસી ગયા.

રામચન્દ્ર સૈન્યના ઠોઠ પણ માણસને હાથ ન લગાડતાં જ્યાં  
ચાકુબ હતો ત્યાં ગયો અને ત્હેને પોતાનો કેદી કર્યો. ત્હેના હસ્ત  
બાંધી પોતાની સાથે આવવાનો ત્હેણે હુકમ કર્યો. ચાકુબ આ હુક-  
મનો અનાદર કરી શક્યો નહિ. વળી લશ્કરના ઠોઠ પણ માણસે  
ઠાંઠ મડબડ પણ ન કરી. રામચન્દ્ર ચાકુબને લઈ પોતાના  
ઝેલે આવ્યો.

રામચન્દ્ર પોતાના મુસન્નિજત દિવાનખાનામાં ચાકુબને લઈ ગયો, અને એક ગાદી ઉપર બેસવાનું કહ્યું. ચાકુબ તો આ ઓરડા જ જોઈને વિસ્મિત થઈ ગયો. બાદશાહના મહેલમાં પણ આવું ઐશ્વર્ય ચાકુબે કદી પણ જોયું નહોતું. રામચન્દ્રે પોતાના એક માણસને ચાકુબને બન્ધન-મુક્ત કરવાનો હુકમ કર્યો. માણસે ચાકુબના હસ્તે બાંધેલ દોરકું છોડી નાખ્યું. રામચન્દ્ર એક અતિ મૂલ્યવાન ગાદી ઉપર ચાકુબની સામે જ બેઠો અને થોડો વખત ત્હેના સામું જોઈ રહીને બોલ્યો: " સેનાપતિ ! ત્હને કાંઈ ભય લાગે છે ? "

કમ્પિત કંઠે ચાકુબે જવાબ આપ્યો. " ભય લાગતો નથી છતાં મહારજ શરીર કેમ કંપે છે તે હું પોતે પણ સમજી શકતો નથી. "

" વાર, ત્હારા બાદશાહને આવી દુર્ભાગિની ક્યાંથી સુઝી કે તે મહારી સામે લડાઈ કરવાને તૈયાર થયો ? મહારામાં કેટલી શક્તિ છે તે ત્હેં જોયું ને ? "

" હા. "

" અન્ય કાંઈ તું જાણી શક્યો ? "

" હા આપ કોઈ દેવિ શક્તિથી શક્તિવાન હો એમ મ્હને સ્પષ્ટ જણાય છે. "

" હું ત્હને શિક્ષા કરવા ઇચ્છતો નથી. વળી ત્હારા સૈન્યના એક પણ માણસને કાંઈ ઇજા મ્હેં કરી નથી. તું સૈન્ય લઈને પાછો આવ્યો જા ! બાદશાહને આ હકીકતથી જાત કરજે કે પુનઃ તે આવી મૂર્ખતા ન કરે ! "

" આપની ઉદારતા માટે હું આપનો અત્યંત આભાર માનું છું પરંતુ આપના જેવી શક્તિ અન્ય કોઈ મનુષ્ય પ્રાપ્ત કરી શકે કે નહિ એ જાણવાની મહારી ઇચ્છા છે. "



“ ના. મહારા જેવી શક્તિ તો કોઈને પ્રાપ્ત થાય નહિ. પરંતુ હું જેના ઉપર પ્રસન્ન થાઉં ત્હેને જગતમાં અજેય કરી શકું. ત્હેનો કદી પણ કોઈ યુધ્ધમાં પરાજય થાય નહિ. ”

“ આ દાસ આપની એટલી કૃપા મેળવી શકશે ? ”

“ હા, પરંતુ ત્હારે કેટલુંક કાર્ય કરવું પડશે. ”

“ હું ગમે તે કાર્ય કરવા તૈયાર છું. ”

“ ભલે, ત્યારે થોડા દિવસ પછી આવજે. અત્યારે તો જા ! ”

સેનાપતિ ચાકુબ આલ્યો ગયો.

### પ્રકરણ ૧૩ મું.

આવ ભાઈ હરખા કે આપણે બન્ને સરખા !

રામચન્દ્રની અદ્ભુત શક્તિની વાત તુરત જ ચાકુમે જાંઘને પોતાના ધણી વિજયપુરના બાદશાહને કહી. બાદશાહ આ સાંભળીને ઠંડાગાર થઈ ગયો. ત્હેને ગુસ્સો તો અત્યંત થયો પરંતુ એ ગુસ્સો ત્હેણે એમને એમ મનમાં દબાવી દીધો કારણ કે રામચન્દ્રની વિરૂધ્ધ કાંઈ પણ પગલાં લઈ શકાય એમ નહોતું. વળી બાદશાહે એમ પણ વિચાર્યું કે તે જ્યારે આવો શક્તિવાન છે ત્યારે જો ત્હેની સાથે મિત્રતા રાખવામાં આવે તો ભવિષ્યમાં કાંઈક ઉપયોગી પણ થઈ પડે.

થોડા વખતમાં તો બાદશાહ પોતાના વિચારાનુસાર રામચન્દ્રનો મિત્ર થયો એટલું જ નહિ પરંતુ ત્હેને ‘ મહારાજા ’ નો ઇલકાબ આપ્યો. રામચન્દ્ર આથી વિજયપુરના એક મહાન ઐશ્વર્યવાન અને

શક્તિવાન માણસ તરીકે ઓળખાવા લાગ્યો. જેનું વચન બાદશાહ પણ ઠેલી ન શકે, જેની સંપત્તિની ગણના કોઈથી પણ થઈ ન શકે, જેની કૃપા માટે અમીર ઉમરાવો અનેક યુક્તિઓ કરે અને જેનાથી બાદશાહ પણ ડરે, ત્હેના ગૌરવની વાતો સર્વના મુખેથી સંભળાય એમાં શું આશ્ચર્ય ?

પરંતુ રામચન્દ્ર તો હજી પણ પોતાને સુખી માનતો નહોતો. વિગ્નપુરની પ્રજા જ્યારે રામચન્દ્રને સંપૂર્ણ ભાગ્યશાળી માનતી હતી ત્યારે રામચન્દ્ર પોતાને ભાગ્યશાળી ગણતો નહિ. કારણકે હજી ત્હેના પ્રાણની પિપાસા મટી નહોતી. પ્રાણની પિપાસા મટ્યા સિવાય હૃદયમાં શાન્તિ શી રીતે થાય ? જેને માટે ત્હેણે સમસ્ત જીવન ગાળ્યું હતું—જેને તે એક ક્ષણને માટે પણ ભૂલી શક્યો નહોતો—જેને માટે દેવનો ત્યાગ કરી દાનવને આધીન થયો હતો—પુણ્ય સાધનાનો પરિત્યાગ કરી પાપનો આશ્રય લીધો હતો એ યોગમાયા ત્હેને હજી સુધી મળી નહોતી. તે એમ ધારતો હતો કે : “ જો યોગમાયા ન મળે તો પછી આ સર્વ આશ્ચર્ય શું કામનું છે ? આ જીંદગી પણ શું કામની ? અરે પિશ્ચાય સિદ્ધિ પણ શું કામની ? મ્હારી વાસનાની તૃપ્તિને માટે જ પિશ્ચાય સાધના કરી છે. ”

વળી પ્રભાવતી પણ ત્હેને યાદ આવતી હતી. પ્રભાવતી ઉપર ત્હેનો પ્રેમ હતો પરંતુ તે પ્રેમ ત્હેને મુગ્ધ કરી શકે એવો ન હોવાથી યોગમાયા તરફ રામચન્દ્રનું હૃદય જેટલું આકર્ષાતું તેટલું પ્રભાવતી તરફ ખેંચાતું નહોતું.

રામચન્દ્રે પોતાના જમાદારને બોલાવીને કહ્યું : “ અહીંથી જ સાત ગાઉ દૂર સચ્ચિદાનન્દ મહાત્માનો યોગાશ્રમ છે. ત્યાં એક

ચોમમાયા નામની બાઈ રહેતી હતી. તે બાઈ અત્યારે ત્યાં છે કે નહિ તે ત્હમે ગુપ્ત રીતે તપાસ કરીને જાણી મ્હને ખબર આપો. વળી કૃષ્ણરાવ નામનો એક અહીં વકિલ રહેતો હતો. તે તો જો કે આત્મહત્યા કરીને મરી ગયો છે પરંતુ ત્હને એક પ્રભાવતી નામની પુત્રી હતી. તે પ્રભાવતી અત્યારે ક્યાં છે ત્હની પણ તપાસ કરજો.”

“ જોવી આસા ! ” એટલું કહી જમાદાર આજ્યો ગયો.

આ સમયે બાદશાહનો હિન્દુ પણ મુસલમાન થઈ ગયેલો વિશ્વાસુ સેનાપતિ યાકુબ રામચન્દ્રના મ્હલે આવ્યો. રામચન્દ્રને ત્હના આવાગમનની ખબર આપતાં ત્હણે યાકુબને બોલાવ્યો અને પોતાની સામે જ એક માદી ઉપર બેસવાનું કહ્યું.

યાકુબે બેઠા બાદ કહ્યું: “ આપની આજ્ઞાનુસાર હું આજે આવ્યો છું. ”

“ ઠીક, ત્હારી શું ઇચ્છા છે તે કહે ! ” રામચન્દ્રે પ્રસન્ન મુખે કહ્યું.

“ આપે મ્હને કોઈ ગુપ્ત વિષયની શિક્ષા આપવાનું કહ્યું હતું અને તેથી હું આવ્યો છું. ”

“ હું કોઈ એવું જાણતો નથી. ”

“ આપનામાં કોઈ દૈવિ શક્તિ છે. ”

“ દૈવિ ? આ શબ્દ કદી પણ મ્હારી પાસે ઉચ્ચારીશ નહિ. હું દેવને માનતો નથી. ”

“ આપ શું હિન્દુ નથી ? ”

“ હિન્દુ મુસલમાન સર્વ સરખા જ છે—સર્વ મનુષ્ય છે. ”

“ આપના આ ઉદાર વિચાર ખરેખર પ્રસંશનિય છે પરંતુ ધણા અનુમાન કરે છે કે આપ હિન્દુ ધર્માવલમ્બી છો. ”

“ એ મિથ્યા અનુમાન છે. હું ધર્મને માનતો જ નથી. ”

“ કોઈ પણ ધર્મને માનતા નથી ? ” ચાકુએ આશ્ચર્યથી પૂછ્યું.

“ ના. ”

“ ધણાને મુખેથી મ્હેં એમ પણ સાંભળ્યું છે કે આપ કદી પણ પ્રતિમાની પૂજા કરતા નથી—કદી કોઈ મંદિરમાં જતા નથી. મ્હારી પણ એવી તો માન્યતા છે કે પ્રતિમાની પૂજા કરવી એ તદ્દન નિરર્થક છે. ”

“ મ્હને ખબર મળ્યા છે કે તું પ્રથમ હિન્દુ હતો પરંતુ પાછળથી મુસલમાન થઈ ગયો છે. ”

“ જી, હા. ”

“ તું પ્રતિમાની પૂજાને ધિક્કારે એ સ્વાભાવિક જ છે. પરંતુ મ્હારા સમ્બન્ધમાં તો દરેક ધર્મ જ ખરાબ છે. હું કોઈ પણ ધર્મને માનતો જ નથી. તું મુસલમાન ધર્મનો ત્યાગ કરી શકે ? ”

“ તેમ કરવાથી શું ફળ ? ”

“ તો હું ત્હને એવો શક્તિવાન કરી શકું કે ત્હારો કોઈ પણ યુધ્ધમાં કદી પણ પરાભવ થાય નહિ. ”

“ ત્યારે હવે હું આપને સત્ય જ વાત કહી દઉં છું. હું પણ કોઈ ધર્મને માનતો નથી—સમજી પણ શકતો નથી. હિન્દુ હતો પરંતુ મુસલમાનનું રાજ્ય હોવાથી, મુસલમાનોને ઐશ્વર્યમાં લોટતાં જોવાથી મ્હને પણ એવા જ ઐશ્વર્યવાન થવાની ઇચ્છા થઈ. એ ઇચ્છા પરિપૂર્ણ કરવાને મ્હેં મુસલમાન ધર્મનો અંગિકાર કર્યો છે. આદર્શાહની કૃપા પ્રાપ્ત કરવાનું મ્હને આજ સાધન જણાયું અને

તે મહેં મહણુ કયું. હું મુસલમાન ધર્મનું રહસ્ય સમજતો પણ નથી. ”

“ વાર, પરંતુ એટલું એ ત્યાગ કરી દે ! નમાજ બમાજ પડે છે ? ”

“ પડું છું પરંતુ શા માટે પડું છું તે હું જાણતો નથી. ”

“ એનો પણ ત્યારે ત્યાગ કરવો પડશે. સ્પર્શસ્પર્શના અને ખાદ્યાખાદ્યના નિયમને ત્યારે તિલાંજલી આપવી પડશે. ”

“ બહે, હું આપની આજ્ઞાનુસાર વર્તવાને તૈયાર છું પરંતુ મહેને આપના જેવો જ શક્તિવાન કરો ! ”

“ સાંભળ યાકુબ ! પ્રથમ તો એજ હું તને કહું છું કે આવત કદી પણ ત્યારા અને મ્યારા સિવાય અન્યના મુખે જવી ન જોઈએ. જો મ્યારા જાણવામાં આવશે કે તહે આ વાત ગુપ્ત ન રાખતાં કોઈને કહી છે તો યાદ રાખજો કે બીજો જ દિવસે ત્યારે મૃત્યુ ત્યારી સમીપ જ આવીને ઉભું રહેશે. મહે આ જે શક્તિ મેળવી છે ને તો ત્યારાથી કોઈ પણ રીતે મેળવી શકાય એમ નથી જ ! તહેનું કારણ શું એ પ્રશ્ન મહેને પૂછીશ જ નહિ પરંતુ હું ત્યારા માટે એટલું કરાશ કે જે જે યુદ્ધમાં તું જવાનો હોય તે પહેલા મહેને ખબર આપવાથી હું પોતે ત્યાં જઈને શત્રુના સૈન્યનો નાશ કરી નાખીશ અને આથી તહેને દરેક યુદ્ધમાં જય મળશે એ દેખીતું છે. વળી તું બાદશાહનો વિશેષ પ્રીતિપાત્ર થવા સાથે ત્યારી કીર્તિ પણ આખા દેશમાં પ્રસરી જશે. ત્યારા નામ માત્રથી શત્રુના હાજા ગગડી જશે. પરંતુ એટલું ખાસ ધ્યાનમાં રાખજો કે કદી પણ કોઈને મ્યારે નામ કહીશ નહિ. ”

“ ભલે, હું બણી જ ખુશીથી આપની આજ્ઞાનુસાર વર્તવા નત્પર છું. મ્હને કિર્તિ મળતી હોય તો પછી હું આપનું નામ પ્રકાશમાં શા માટે લાઉં ? પરંતુ આપ મ્હારે માટે એટલું બધું કષ્ટ કેમ સહન કરશો ? ”

“ ત્હેનું કારણ છે. મ્હારા હૃદયમાં ફેટલાય વખત થયાં એક ઇચ્છા ઉદ્ભવી રહી છે. આ ઇચ્છા પૂર્ણ કરવાનો પણ મ્હે દ્રઢ સંકલ્પ કર્યો છે. મ્હારી ઇચ્છા આ જગતમાં જેટલા દેવમન્દિરો છે તેટલાને તોડી ફોડીને જમીન દોઢત કરી નાખવાની છે. ત્હેનું નામ નિશાન પણ રાખવાની મ્હારી ઇચ્છા નથી. હું ત્હને મ્હોટા મ્હોટા નુદ્ધમાં વિજયમાળા ખેરાવીશ પરંતુ ત્હારે ત્હેના બદલામાં તે ગામમાં જેટલા મન્દિરો હોય તે સર્વનો નાશ કરવો. ”

“ ભલે, પરંતુ મ્હારે જરા કહેવું છે. ”

“ શું ? ”

“ હું મુસલમાનનો તાબેદાર નોકર છું. મુસલમાનની મસજિદો વિગેરેનો નાશ હું કરી શકીશ નહિ. હિન્દુના દેવમન્દિરો નષ્ટ કરી શકીશ. હું આવતી કાલે રત્નદુર્ગ ઉપર હલ્લો કરવાને જવાનો છું. જો આપ એમાં મ્હને જય અપાવો તો હું તે ગામના સર્વ હિન્દુના દેવમન્દિરોને ભસ્મભૂત કરી નાખીશ. ”

“ હું ત્હને ત્હેમાં જય અપાવીશ. ”

“ આપ ત્યાં ક્યારે જશો ? ”

“ હું જઈશ એટલું જ તું જાણ ! ક્યારે જઈશ તે જાણવાની કાંઈ પણ આવશ્યકતા નથી. મ્હારા કાર્યની બાબતમાં ત્હારે બિલકુલ જાણાસા રાખવી નહિ તેમજ તે બાબત કાંઈ પણ જાતની ગુમ તપાસ પણ કરવી નહિ. ત્હારે આટલું તો ચોક્કસ માનવું કે હું જે

પ્રમાણે ત્હને કહીશ તે પ્રમાણે જ કરીશ. એમાં કદી પણ પાછો પડીશ નહિ. ”

યાકુબે પ્રતિજ્ઞા કરી કે હિન્દુના દેવમંદિરોનો હું નાશ કરવામાં અચકાઈશ નહિ. આ સાથે રામચન્દ્રે પણ પ્રતિજ્ઞા કરી કે દરેક યુદ્ધ-માં હું ત્હને યશસ્વી કરી ત્હારી કીર્તિનો ધ્વજ જગતમાં ફરકાવીશ ! ”

યાકુબ ચાલ્યો ગયો. રામચન્દ્ર પણ દિવાનખાનામાંથી ઉઠી બહાર અગાસીમાં આવ્યો. ત્યાં જઈ તહેલે આકાશ તરફ દ્રષ્ટિ કરી તો જણાયું કે સમસ્ત આકાશ રકતવર્ણનું થઈ ગયું છે. આમાં કવચિત્ કવચિત્ વિદ્યુતના ચમકારા થતા હતા. સર્વત્ર નિરવ-નિસ્તબ્ધ હતું. પરંતુ આ સમયે રામચન્દ્રે જોયું કે દાનવી દીપ્તિ ચમકીને ચાલી ગઈ. રામચન્દ્ર ચમકી ગયો-ત્હેના હૃદયનું રકત થોડી ક્ષણ કરી ગયું. તે વિચારવા લાગ્યો: “ મ્હેં આ જે કયું છે તે ઠીક કયું હોય એમ લાગતું નથી. એ પ્રહરના સુખ માટે આ કાર્ય કરવું ઉચિત નહોતું. ” વળી આજ સમયે ત્હેની વૃત્તિ બદલાઈ ! ત્હે મનમાં જ બોલ્યો: “ પરંતુ યોગમાયાના સૈન્દર્યનો મોહ હૃદયમાંથી ખસતો નથી. ત્હેને પ્રાપ્ત કર્યા સિવાય તો કદી પણ મ્હને શાન્તિ મળવાની નથી. વળી એને પ્રાપ્ત કરવા જતાં ઐશ્વર્યવાન થવાની ખાસ આવશ્યકતા હતી. યોગમાયાએ જ સંપત્તિ મેળવવાનું મ્હને કહ્યું હતું અને તેથી જ મ્હારે આ કાર્ય કરવું પડ્યું છે. ફક્ત યોગમાયાને પ્રાપ્ત કરવા માટે જ-ત્હેને ખુશી કરવા માટે જ જ્યારે આટલું સાહસ ખેડ્યું ત્યારે હવે યોગમાયા ન મળે તો તો પછી શું કામનું ? જ્યારે ત્હેને જોઈ છે ત્યારે હવે ત્હેને છોડવી શા માટે ? વળી નિવૃત્તિ ક્યાં છે ? પરલોકની વાત તો છોકરાં સમજાવવા માટે જ હોવી જોઈએ. આલોકનું

આવું સુખ છોડી શું પરલોકને માટે સર્વસ્વનો ત્યાગ કરવો ? યોગ-  
માયાનો ત્યાગ કરવો ? ના ના, તે તો કદી પણ બની શકે નહિ.  
બલે આકાશમાંથી રક્તની દૃષ્ટિ થાય, બલે સર્વ દિશાઓ રક્તથી  
રસબસ થઈ જાય, બલે રક્ત નાગણો હોમની રક્ત ફણા ઉંચી કરી  
પુંદ્રાક્ષ મારે પરંતુ મૂને હોનો બિલકુલ ભય નથી. જગતમાં  
યોગમાયાનું સૌન્દર્ય એજ સ્વર્ગ છે. અન્ય સ્વર્ગ ક્યાં છે ? યો-  
ગમાયાને પ્રાપ્ત કરીશ. વળી અગાધ સંપત્તિ, અતુલ શક્તિ  
તેમજ આટલું સન્માન કોને છે ? ફક્ત એક શાન્તિ અને દેવતા  
પાસેનું પારિજાત ફુલ મળવાથી શું સુખ પ્રાપ્ત થવાનું હતું ?  
બલે આકાશમાંથી રક્તની દૃષ્ટિ થાય, બલે નરકનો અન્ધકાર સર્વત્ર  
ફેલાઈ જાય પરંતુ હું તે તરફ દ્રષ્ટિપાત પણ કરીશ નહિ ! અ-  
શાન્તિ ! અશાન્તિ તો કદી મ્હારી પાસે પણ આવી શકશે નહિ.  
જેની પાસે અતુલ ધન છે, જે એક મહાન ઐશ્વર્યવાન તરીકે  
પૂજ્ય છે અને જે દાનવી શક્તિથી શક્તિવાન છે તેને વળી  
અશાન્તિ કેવી ? ”

રામચન્દ્ર આ પ્રમાણે વિચાર સાગરમાં ગોથાં ખાતો હતો અને  
હવામાં કિણાઓ બાંધતો હતો. તેના હૃદયમાં અત્યારે તો શાન્તિ  
બિલકુલ નહોતી. અશાન્તિથી જ તેનું હૃદય ઘેરાયેલું હતું. આ  
સમયે એક નોકરે આવીને કહ્યું : “ મહારાજ ! જમાદાર આવેલ  
છે. આપને મળવા ઇચ્છે છે. ”

રામચન્દ્રનું બેભુનું અત્યારે ઠેકાણું નહોતું તેણે અત્યંત ગુસ્સે  
થઈને કહ્યું : “ જ્યારે ને ત્યારે તું અહીં ચાલ્યો આવે છે,  
અને ફાણા લાઈ આવ્યા છે ને પુંછડા લાઈ આવ્યા છે  
એજ ખબર લાવે છે. એ કયો જમાદાર છે ? ફાણુ છે ? હું વિન-



પુરના બાદશાહનો પણ બાદશાહ છું. હું એવા જમાદાર ફમાદારને મળવા નવરો નથી. ચાલ્યો જા ! ”

નોકર તો બિચારો થરથર કંપવા લાગ્યો. તહેણે અતિ નમ્રતા-પૂર્વક કહ્યું: “ મહારાજ ! મહેંતો પ્રથમ જ જમાદારને કહ્યું હતું કે અત્યારે મળવાનો સમય નથી પરંતુ તહેમણે કહ્યું કે મહારાજે જ મહેંતે ફરમાવેલ છે કે તું તપાસ કરીને આવ કે તરત જ મહેંતે ખબર આપજે. ”

રામચન્દ્ર આ સાંભળતા હડોગાર થઈ ગયો. તહેણે ધીમેથી કહ્યું: “ ત્યારે ગધેડા ! એમ શું કહેતો નથી કે આપણા જમાદાર મળવા આવેલ છે. હું તો વિજાપુર રાજ્યનો ડાઘ માણસ સમજ્યો હતો. જા ! તહેમને જલદી અહીં મોકલ ! ”

નોકર ચાલ્યો ગયો. થોડા વખતમાં તો જમાદાર રામચન્દ્ર પાસે આવ્યો. આ જમાદારને જ યોગમાયાની તપાસ કરવા મોકલ્યો હતો.

રામચન્દ્રે તહેંતે જોતાં જ અતિ ઇજ્જાસાથી પૂછ્યું: “ કેમ જમાદાર ! તપાસ કરી આવ્યા ? ”

“ જી, હા. ”

“ યોગમાયા ત્યાં છે ? ”

“ જી, હા. ”

“ યોગમાયાને તહેમે મળ્યા ? ”

“ આપે ગુપ્ત રીતે તપાસ કરવાનું ફરમાવેલ હોવાથી હું મળ્યો નથી. ”

“ વાર, તહેને તહેમે પ્રત્યક્ષ જોઈ કે ડોઘને પૂછ્યું હતું ? ”

“ પ્રથમ મહેં એક માણસને પૂછ્યું હતું અને પછી હું તહેની ડાટડી પાસે ગયો હતો. ”

“ યોગમાયા કોટડીમાં જ હતી ? ”

“ જી, હા. ”

“ તે શું કરતી હતી ? ”

“ એક પુસ્તક વાંચતી હતી. ”

“ ત્યાં અન્ય કોઈ હતું ? ”

“ જી, ના. ”

“ સચ્ચિદાનન્દ મહારાજ ત્યાં જ છે ? ”

“ એ મહેને ખબર નથી. ”

“ હીક, હ્યો આ તહમારા પરિશ્રમનો બદલો ! ” એટલું કહી રામચન્દ્રે પોતાની અંગુલીમાંથી વીંટી કાઢી જમાદારના હસ્તમાં આપી. જમાદાર તો ખુશી થતો થતો વીંટી લઈને ચાલ્યો ગયો. રામચન્દ્રના હૃદયમાં પણ હર્ષ સમાતો નહોતો. તેના મનમાં યોગમાયાને મળવાની ચટચટી લાગી હતી. તેણે બીજે દિવસે સવારે જ યોગમાયાને મળવા જવાનો દ્રઢ સંકલ્પ કર્યો.



પ્રકરણ ૧૪ મું.

રામચન્દ્રની નિરાશા.

રાત્રિ પસાર થઈ ગઈ છે. પ્રાતઃકાળનો સમય છે. પૂર્વાકાશમાં સૂર્યનારાયણ પધારવાની તૈયારીમાં છે. આ વખતે રામચન્દ્રે શય્યાનો ત્યાગ કરી દંતધાવન આદિ કાર્ય પતાવી એક નોકરને પોતાનો અશ્વ તૈયાર કરવાનો હુકમ કર્યો. આ સમય દરમ્યાન રામચન્દ્ર કપડા ખેરી તૈયાર થઈ ગયો.

રામચન્દ્ર મહેલના દરવાજે ગયો. ત્યાં અશ્વને તૈયાર રાખવામાં આવ્યો હતો. રામચન્દ્ર અશ્વારોહણ કરી સચ્ચિદાનન્દ મહારાજના યોગાશ્રમ તરફ ચાલ્યો.

શિયાળો ખેસી ગયેલ હોવાથી ઠંડીને લીધે જે ખેડુતો ખેતરોમાં રહેતાં હતાં તેઓ અત્યારે તાપણી કરી તાપતા હતા. યોગાશ્રમથી થોડે દૂર એ ન્હાના ઝુંપડાની વચ્ચે કટલાક ખેડુતો ખેસીને જૂદી જૂદી વાતો કરી આનન્દ કરતાં હતાં. તેઓની મધ્યમાં જમીન ઉપર જ લાકડાના ન્હાના ન્હાના કટકા બળતાં હતાં. બળતું બંધ થતાં વળી અન્ય કટકાઓ તેઓ નાખે જતાં હતાં.

સહસા ખેડુતોએ જોયું કે તેજસ્વી અશ્વ ઉપર આરોહણ કરી એક માણસ પોતાની તરફ આવે છે. જોત જોતામાં તો તે અશ્વ ત્હેમની નજીક આવ્યો. આ માણસનો દમામ એવો હતો કે ખેડુતો તો થોડો વખત ત્હેને જોઈને આશ્ચર્યમાં લીન થઈ ગયા ! તેઓએ અનુમાન કયું કે આ કોઈ મહાન ઉમરાવ હોવો જોઈએ. અશ્વ નજીક આવતાં ખેડુતો ઊભા થઈ ગયા.

આ થોડેસ્વાર અન્ય કોઈ નહિ પરંતુ રામચન્દ્ર હતો. રામચન્દ્ર ધણો વખત પરદેશમાં રહ્યો હતો તેથી યોગાશ્રમના રસ્તાનું ત્હેને બરોબર સ્મરણ રહ્યું નહોતું. વળી એટલા વખતમાં થોડો ધણો ફેરફાર પણ થઈ ગયો હતો. પ્રથમનો રસ્તો બંધ કરી નવો રસ્તો કાઢવામાં આવ્યો હતો. રામચન્દ્રને તે રસ્તાની ખબર ન હોવાથી તે આ ખેડુતોને પૂછવાને માટે આવ્યો હતો.

રામચન્દ્રે નજીક પહોંચતાં જ એક ખેડુતને પૂછ્યું : “ સચ્ચિદાનન્દ મહારાજનું યોગાશ્રમ ક્યાં છે ? ”

“ જી, તે અહીંથી બહુ દૂર નથી. સામે જે ઝાડની ઘટા દેખાય છે તેજ યોગાશ્રમ છે. ” ખેડુતે અતિ નમ્રતાપૂર્વક જવાબ આપ્યો.

“ ત્યાં જવાનો રસ્તો ક્યાંથી જાય છે ? ”

“ અહીંથી બે ખેતરવા આગળ ચાલશે એટલે યોગાશ્રમને રસ્તો આવશે. ”

“ પ્રથમ તો અહીંથી જ રસ્તો જતો હતો ને ? ”

“ જી, હા. પરંતુ થોડા સમય થયાં નવો રસ્તો કાઢ્યો છે. ”

“ ઠીક. ”

રામચન્દ્રે તુરત જ અશ્વને તે તરફ ચલાવ્યો. ત્હેના થોડે દૂર ગયા બાદ ખેડુતો પુનઃ શાન્તિથી બેઠાં.

બે ખેતરવા જતાં રસ્તો આવ્યો. ત્યાંથી રામચન્દ્રે અશ્વને પૂર-પાટ મારી મૂક્યો. થોડી ક્ષણમાં તો રામચન્દ્ર યોગાશ્રમ આગળ જઈ પહોંચ્યો. ત્હેનું હૃદય અત્યારે અત્યંત આનન્દિત હતું. તે ઘણી વખત યોગાશ્રમમાં આવ્યો હતો પરંતુ આટલો આનન્દ ત્હેને કદી પણ થયો નહોતો.

રામચન્દ્રે અશ્વને યોગાશ્રમમાં ન લઈ જતાં બહાર જ એક વૃક્ષની સાથે બાંધ્યો. વૃક્ષ સાથે અશ્વને બાંધીને તે યોગાશ્રમમાં ગયો. યોગાશ્રમમાં પ્રવેશ કરતાં ત્હેને કાંઈક આશ્ચર્યતા લાગી કારણ કે પ્રથમના કરતાં અત્યારે યોગાશ્રમમાં મહાન ફેરફાર ત્હેને જણાયા. યોગાશ્રમની સુંદરતા જ જોતાં ત્હેનું હૃદય કાંઈક શાન્તિનો અનુભવ કરવા લાગ્યું. ત્હેના મ્હેલમાં જે શાન્તિ તે પ્રાપ્ત કરી શકતો નહોતો તે શાન્તિ થોડે ઘણું અંશે પણ ત્હેને યોગાશ્રમમાં પ્રાપ્ત થઈ.

તે અનેક પુલોને જોતો જોતો સીધો યોગમાયાની કોટડી પાસે ગયો. કોટડીના દ્વાર અંદરથી બંધ કરેલા હતા. રામચન્દ્રે કોટડીના દ્વારને ધક્કો મારતાં કહ્યું: “ અન્દર કોઈ છે ? ”

“ ઉઘાડ્યું છું. ” એટલું કહેતામાં તો એક રમણીએ દ્વાર ઉઘાડ્યું. રમણીના એક હસ્તમાં પુસ્તક હતું અને અન્ય હસ્તથી દ્વારને પકડ્યું હતું. છૂટા કૃષ્ણ કેશ, લવ્ય કપાળ ઉપર ભસ્મનું ત્રિપુંડ અને પરિધાનમાં ભગવા રંગનું વસ્ત્ર રમણીની સૌન્દર્યમાં વિશેષ વૃદ્ધિ કરતાં હતાં. વળી ત્હેને જોતાં ગમે તેવા પાપાણુ હૃદયના મનુષ્યમાં પણ ભક્તિનો રસ રેલાય એવી ત્હેના દેહમાં પવિત્રતા હતી. રામચન્દ્રે રમણીને તુરત જ ઓળખી. તે ત્હેની માનસી-પ્રતિમા-આ જન્મના ધ્યાનની મૂર્તિ યોગમાયા હતી.

યોગમાયાને પણ રામચન્દ્રને ઓળખતા વાર ન લાગી. રામચન્દ્રને એકાએક જોઈને યોગમાયા વિસ્મિત થઈ ગઈ. ત્હેણે મૃદુ-હાસ્ય કરીને કહ્યું: “ ઓ હો ! રામચન્દ્ર ! તું ક્યાંથી ? ક્યારે આવ્યો છે ? આવ, આવ ! અન્દર આવ ! કેટલોય સમય થયાં ત્હારા કાંઈ પણ સમાચાર મળ્યા નથી. ”

રામચન્દ્રનું હૃદય આ માયાળુ શબ્દો સાંભળી હૃદયથી ઉભરાઈ ગયું. ત્હેણે કહ્યું: “ ત્હેને ખાસ મળવાને જ આવ્યો છું. ”

“ સારું, પરંતુ તું અન્દર આવી વિશ્રામ લે ! ઘણે દૂરથી આવ્યો હોય એમ જણાય છે. ”

રામચન્દ્રે આનો કાંઈ પણ ઉત્તર આપ્યો નહિ. તે થોડો વખત યોગમાયાના સુંદર ચહેરા સામું જોઈ રહ્યો અને પછી કોટડીમાં ત્હેણે પ્રવેશ કર્યો.

કોટડીમાં પ્રવેશ કરતાં રામચન્દ્રે જોયું કે એક ખુણામાં મૃગચર્મ પડેલું છે અને તહેના ઉપર એક પુસ્તક પડ્યું છે. આ ક્યું પુસ્તક હશે એ કાંઈ રામચન્દ્ર જાણી શક્યો નહિ. તહેણે અનુમાન ક્યું કે યોગમાયા આ મૃગચર્મ ઉપર એસીને ઇશ્વરનું ધ્યાન ધરતી હશે અને આ પુસ્તક તે વાંચતી હશે.

યોગમાયાએ તુરત જ એક મૃગચર્મ લાવીને પાથર્યું અને રામચન્દ્રને તે ઉપર એસવાને કહ્યું.

રામચન્દ્રના બેઠા બાદ યોગમાયાએ પૂછ્યું: “ ત્હારી તબિયત કેમ છે ? ”

“ ત્હારી તબિયત સારી છે તેમ જ હું સર્વ પ્રકારે સુખી છું. ફક્ત હવે તો એક ત્હારી ખામી છે. ”

“ ત્હારી ખામી એ કાંઈ ખામી ગણાય નહિ. અન્ય સર્વ પ્રકારથી તું સુખી હોય તો પછી તું સુખી જ ગણાય ! ”

“ તું મ્હારા સામે જ એસ ! ”

યોગમાયાએ હસતાં હસતાં કહ્યું: “ એમ કેમ ? બાજુ પર એસું તો ? ”

“ ત્હને કેટલાય દિવસ થયાં જોઈ નથી—અરે ! કેટલાક વર્ષો પછી વિતી ગયા છે ! અત્યારે સુયોગ મળ્યો છે. ત્હારા માટે તો ત્હારા આત્માનું બિગ્ગાન—ના ના, હવે કાંઈ નહિ. ”

“ બોલ, બોલ, રામચન્દ્ર ! કહેતાં કહેતાં શા માટે અચકાઈ ગયો ? મ્હારા માટે ત્હારા આત્માનું બિગ્ગાન એ શું ? ”

રામચન્દ્ર થોડો વખત વિચારમાં પડી ગયો. તહેણે વાત ફેરવીને કહ્યું: “ હું એમ કહેતો હતો કે ત્હારી ખાતર હું મ્હારા આત્માનું બિગ્ગાન આપવાને પણ તૈયાર છું. વિઝાપુર રાજ્યથી.

દંડિત થયેલ હોવા છતાં પણ ત્હને પ્રાપ્ત કરવાની ફક્ત આશાથી જ હું વિજયપુરના બાદશાહનો લય ન રાખતાં આવ્યો છું. ધણા લાંબા વખત થયાં મ્હેં ત્હને જોઈ નથી અને હવે જ્યારે ધણા કષ્ટે સહન કર્યા બાદ તું મળી છે તો મ્હારા સન્મુખ જ બેસ ! હું ત્હને સારી રીતે જોવા ઇચ્છું છું. ”

યોગમાયા સમજી ગઈ કે રામચન્દ્રે વાત ફેરવી નાખી. યોગમાયાને આથી રામચન્દ્ર ઉપર રહેજ અવિશ્વાસ આવ્યો. છતાં આ અવિશ્વાસ યોગમાયાના પવિત્ર હૃદયમાં લાંબો વખત સૂધી તો ટકી શક્યો નહિ.

રામચન્દ્રે પુનઃ કહ્યું: “ યોગમાયા ! સાંભળ ! જ્યારથી મ્હેં ત્હને પ્રથમ જોઈ છે ત્યારથી ત્હારી સુંદર મૂર્તિ મ્હારા હૃદયમાં જડાઈ ગઈ છે અને તે હવે કદી પણ ખસી શકવાની નથી. હું પરદેશમાં ગમે તેવી સ્થિતિમાં હતો છતાં પણ ત્હારું વિસ્મરણ મ્હને કદી પણ થયું નથી. તું કદી પણ બૂલાઈ નથી. ત્હારા સિવાય જગતમાં હું સુખ માનતો જ નથી. ”

યોગમાયા ખુણામાં પડેલ મૃગચર્મને લાવી રામચન્દ્રની સામે પાથરી લેના ઉપર બેઠી. ત્હેણે હસતાં હસતાં કહ્યું: “ રામચન્દ્ર ! મ્હારા માટે ત્હને આટલી બધી આકાંક્ષા કેમ છે ? ”

“ શા માટે આ આકુલ આકાંક્ષા છે તે યોગમાયા ! હું પોતે પણ જાણી શકતો નથી. ફક્ત હું તો એટલું જ સમજું છું કે ત્હારા સિવાય મ્હારું માનવ-જીવન વૃથા છે.

“ વાહ, પણ તું મ્હારી પાસેથી ગયો ત્હેને ધણો વખત થઈ ગયો છે. આ સમય દરમ્યાન તું ક્યાં હતો ? ”

“ રાજ્યના બધને લીધે ધણે દૂર ચાલ્યો ગયો હતો. જતી વખત તો હું જંગલને જ રસ્તે ચાલ્યો હતો. કાંઈ પણ મામમાં જવાની મ્હારી હિમ્મત ચાલી નહોતી. એવટ બ્રહ્મદેશ પાસે એક પર્વતની ઢાર છે ત્યાં કેટલાક માણસોની વસ્તી હોવાથી ત્યાં જ રહ્યો હતો. પાછા આવતાં રસ્તામાં ધણા શહેરો જોયાં છે. ”

“ તું અહીં આવેલ છે એ બાદશાહ જાણે છે ? ”

“ હા, જાણે છે. ”

“ તું એક સુદ્રમાં સુદ્ર મનુષ્ય-વળી આટલા લાંબા સમયે અહીં આવ્યો છતાં બાદશાહને ત્હારા આવાગમનની ખબર શી રીતે પડી ? કાંઈએ કવચિત બાદશાહને કહ્યું હશે એમ હું ધારું છું. ”

“ ના, ના, યોગમાયા ! હું હવે સુદ્રમાં સુદ્ર મનુષ્ય નથી. હું તો હવે સમસ્ત વિજયપુરમાં સૌથી વિશેષ ઐશ્વર્યવાન છું. ત્હે પ્રથમ મ્હને કહ્યું હતું કે સંપત્તિ પ્રાપ્ત કર પછી લગ્નની વ્યવસ્થા થશે. ત્હારા કહેવાથી જ મ્હેં સંપત્તિ મેળવી છે. મ્હારી પાસે એટલી સંપત્તિ છે કે હું પોતે પણ ત્હેની સંખ્યા જાણતો નથી. હવે તું મ્હને નિરાશ કરીશ નહિ. ઇન્દ્રના જેટલા જ ઐશ્વર્યને હું ત્હારા ચરણે ધરીશ ! તું મ્હારી સાથે લગ્નગ્રંથીથી જોડા ! ”

“ મ્હને જોવાથી જ્યારે ત્હને સુખ મળે છે ત્યારે જોઈને જ સુખી થા ! લગ્નની વાત શા માટે કરે છે ? ”

“ ત્હને જોવાથી જ મ્હારી વાસના પૂર્ણ થાય એમ નથી પ્રાણુ પ્રાણુને-હૃદયે હૃદયને એક કરવા ઇચ્છું છું. એ મળીને એક થવું છે. ”

“ પરંતુ જગતમાં જ એ છે તે તું જાણે છે ? ”

“ ના. ”



“ ત્યારે સાંભળ. જન્મતમાં યથાર્થ એ જ છે—પ્રકૃતિ અને પુરુષ. પુરુષ પ્રકૃતિની લાલસામાં ઉન્મત્ત રહે છે અને પ્રકૃતિ પુરુષના પ્રેમની લિખારિણી છે. રૂપ, રસ, ગન્ધ, સ્પર્શ વિગેરે જગતમાં પ્રકૃતિ છે અને ભાવ પુરુષ છે. આ બન્નેના મિલનથી રસનો ઉપલોગ થઈ શકે છે. કિન્તુ પુરુષ અને પ્રકૃતિનું મિલન ન થવાથી આ રસ પ્રાપ્ત થતો નથી. ત્યાં તો દુઃખ અને વાસના રહે છે. વાસનામાં નિવૃત્તિ નથી—જન્મે જન્મે અને યુગે યુગે પણ વાસનાની—આકુલ પિપાસાની શાન્તિ થતી નથી. ”

“ સ્ત્રીને તું પ્રકૃતિ કહે છે અને પુરુષને પુરુષ કહે છે. એ બેના મિલનથી આનન્દ અને સુખ થાય છે—”

“ એ ખરું. સ્ત્રીઓમાં પ્રકૃતિનો અંશ વિશેષ છે. તેઓ જનની છે—પુરુષ જનક છે અને તેથી ભાવ એ પુરુષનો જ સત્ત્વ છે. છતાં પુરુષા પ્રકૃતિને આધીન થઈ ખરાબ થાય છે. પ્રકૃતિને વશીભૂત કરી, પ્રકૃતિની આસક્તિને નષ્ટ કરી જે પુરુષ પુરુષત્વ પ્રાપ્ત કરી શકે છે તેજ રસનો—આનન્દનો ઉપલોગી છે—નહિ તો તે કામચારી જ છે. ”

“ આ પુરુષ અને પ્રકૃતિ કયા ? ”

“ સાંખ્યે એઓના નામ પ્રકૃતિ અને પુરુષ દીધા છે. તાંત્ર શિવ અને દુર્ગા કહે છે પરંતુ આ પ્રકૃતિ અને પુરુષનો અવતાર તો રાધા—કૃષ્ણ ! ”

રાધા—કૃષ્ણનું નામ સાંભળતાં રામચન્દ્ર ચમકી ગયો. તે ત્યાંથી ઉભો થવા જતો હતો પરંતુ ઇચ્છાને દબાવી ત્યાં બેસી રહ્યો. તહેલ્લે કહ્યું: “ આ સર્વ જવા દે ! યોગમાયા ! તું મ્હારી થઈશ કે નહિ તે જ કહે ! ”

યોગમાયા રામચન્દ્રનો બાવ જોઈને દુઃખિત થઈ પરંતુ તે કાંઈ પણ સમજી શકી નહિ.

યોગમાયા તરફથી જવાબ ન મળવાથી રામચન્દ્રે પુનઃ કહ્યું: “ શું વિચાર કરે છે? યોગમાયા ! ત્હારા સિવાય મ્હારી જીંદગી કદી પણ રહેવાની નથી. ”

“ ત્હારો મ્હારા પ્રત્યે આટલો બધો પ્રેમ છે તે જાણીને હું ખુશી થાઉં છું. પરંતુ ત્હારા પ્રેમનો જવાબ આપવારે તો હું આપી શકીશ નહિ. વખત આવ્યે જવાબ આપીશ. ”

“ ત્યારે શું હું એમને એમ ચાલ્યો જાઉં ? ” રામચન્દ્રે ગુન્સાથી કહ્યું.

“ હા. ”

રામચન્દ્રનું માથું આ જવાબથી ફરવા લાગ્યું. તે અત્યંત ગુસ્સે થયો પરંતુ એ ગુસ્સો યોગમાયા ઉપરના પ્રેમને લીધે હૃદયમાં સમાઈ ગયો, છતાં ત્હેણે કહ્યું: “ ત્હારે જાઉં છું. ”

“ ત્હારી ઇચ્છા ! ”

રામચન્દ્ર તુરત જ ઉઠીને ચાલ્યો ગયો પરંતુ યોગમાયાએ જોયું કે દાનવની ચક્ષુ માફક ત્હેની ચક્ષુમાંથી અગ્નિ ઝરતો હતો.

પ્રકરણ ૧૫ મું.

ભદ્રાની પવિત્રતા.

બીજે દિવસે રામચન્દ્ર એકલો દિવાનખાનામાં બેઠો બેઠો વિચારતો હતો. “ યોગમાયા ! અતુલ સૌન્દર્યશાળી યોગમાયા !

જેટલી વખત ત્હને જોઈ છું તેટલી વખત પ્રથમ જ જોતો હોઈ એમ લાગે છે. આજે ભગવા વસ્ત્ર પરિધાન કરેલ હોવા છતાં પણ ત્હારી સૌન્દર્યતા એવી મોહક હતી કે તેવી સૌન્દર્યતા કદી પણ કોઈ સ્ત્રીમાં નહિ હોય ! બાદશાહના મહેલમાં ગમે તેટલી એગમો હોય પરંતુ યોગમાયામાં જોયું સૌન્દર્ય છે તેવી સૌન્દર્યવતી એગમ તો એકે પણ નહિ હોય ! આ રૂપનો જ્યારે ઉપભોગ ન થાય ત્યારે તો જીવન વૃથા જ ગણાય ને ! યોગમાયાની ખાતર તો દાનવના ખોળામાં માથું મૂક્યું છે. પુણ્ય પથની સાધનાનો ત્યાગ કરી પાપનો રસ્તો પકડ્યો છે. જે યોગમાયા પોતાની ખુશીથી લગ્ન કરશે નહિ તો પછી હું મ્હારી દાનવી શક્તિનો ઉપયોગ કરી ત્હેનું આકર્ષણ કરીશ. મ્હને પિશાચની મદદ હોવાથી ગમે તે કરી શકું એમ છું. પરંતુ હાય ! મ્હારી સાધનામાં અને યોગ-માયાની સાધનામાં આકાશ પાતાળની લિન્નતા છે. કેટલી શાન્તિ ! કેટલો આનન્દ ! યોગમાયાને કાંઈ પણ ચિન્તા હોય એમ જણાયું નહિ. ત્હેની કોટડીમાં પ્રવેશ કરતાં મ્હારા હૃદયમાં પણ કાંઈક શાન્તિએ સંચાર કર્યો. અને હું-હું તો શાન્તિ કદી પ્રાપ્ત કરી જ શકતો નથી. જ્યાં હૃદયમાં અશાન્તિ જ રહ્યા કરે છે ત્યાં આનન્દ તો હોય જ ક્યાંથી ! શાન્તિ તો જે ક્યાંય પણ હોય તો તે યોગમાયાના હૃદયમાં જ છે !”

પરંતુ આ સમયે ત્હેને વિરેન્દ્રસિંહ, તામરી વિગેરેનું સ્મરણ થઈ આવ્યું. તે પુનઃ વિચારવા લાગ્યો : “ એ પાપનાં પુતળાં શું કરતાં હશે ? મ્હારો ખાતરમાં તામરીએ ત્હેના પિતાને શું કહ્યું હશે ? તેઓના કાંઈ પણ સમાચાર અહીં તો મ્હને મળી શકતા નથી. વળી હત્તાગેની ભદ્રાના પણ કાંઈ ખબર મળી

શક્યા નથી. એક વખત તો આ સર્વની ખબર લઈ આવવી જોઈએ. વળી તામસીએ મ્હારા તરફ ચલાવેલ ઘેર વર્તાણુકનો તહેને બદલો આપવો જોઈએ. એ રાંડ કોઈથી પણ ડરતી નથી પરંતુ મ્હારે તહેને બતાવી દેવું જોઈએ કે નીચ વર્તાણુકનું પરિણામ કેવું ભયંકર નિવડે છે. ” રામચન્દ્રે ત્યાં જવાનો નિશ્ચય કર્યો. તહેણે તુરત જ અન્ધને તૈયાર કરવાનો હુકમ કરમાવ્યો. દાનવી શક્તિના પ્રાબલ્યથી ત્યાં જવું એ તહેને માટે હવે ઘણો સમય લેય તેમ નહોતું. તે એકાદ પ્રહરમાં જ એ શક્તિથી જઈ શકે એમ હતું.

રામચન્દ્રે અશ્વારોહણ કરી દાનવી શક્તિનો પ્રયોગ કર્યો. આ શક્તિના પ્રભાવથી તે એક પ્રહરમાં તો આંગોચી પર્વત પહોંચી ગયો.

આંગોચી પર્વતે પહોંચી તે એક ઝરણાંની પાસે વિશ્રાન્તિ લેવાને થોડો વખત રોકાયો પરંતુ તે જ સમયે એક સ્ત્રીનો કશ્ણ સ્વર તહેના કર્ણ સાથે અથડાયો. વળી રૂદન પણ સંભળાવા લાગ્યું. પરંતુ આ રૂદનનનો સ્વર થોડો વખત આવતો હતો તો થોડો વખત શાન્ત પડી જતો હતો. વળી સ્ત્રીના સ્વર સાથે કોઈ પુરૂષનો કંઠોર સ્વર પણ સંભળાતો હતો. રામચન્દ્ર એડો હતો ત્યાંથી ઊભો થયો અને જે તરફથી સ્વર આવતો હતો તે તરફ ચાલવા લાગ્યો. થોડે દૂર જતાં જ તહેણે સ્ત્રીનો કશ્ણ સ્વર પુનઃ સંભળ્યો.

સ્ત્રી રડતાં રડતાં બોલતી હતી: “ હવે મ્હને વિશેષ કષ્ટ ન આપો! મ્હારા ઉપર હવે પશુના જેવું ધાતકીપણું ન ચલાવ ! હું હું તો ત્હારી પુત્રી છું. મ્હારા ઉપર દયા કર ! મ્હને મુક્ત કર ! હું મ્હારા પિતા પાસે ચાલી જઈશ. તહેને કોઈ પણ જાતનું ભવિષ્યમાં નુકશાન નહિ કરું. કેટલાય દિવસ થયાં મ્હને તહે ત્હારા બંધનમાં રાખી છે—ત્હારાથી બની શકે તેટલું કષ્ટ તહે મ્હને

આવ્યું છે—ત્હારી નીચ વાસના પૂર્ણ કરવા ત્હેં બનતો પ્રયત્ન કર્યો છે અને કરે છે છતાં હું ત્હને સ્પષ્ટ કહું છું કે ત્હારી પાપી વાસના તો કદી પણ પૂર્ણ થશે નહિ. હું મ્હારા આત્માનું બળિદાન આપીશ પરંતુ ત્હારી ઇચ્છાને આધીન તો નહિ જ થાઉં ! ”

આના જવાબમાં પુરુષે કહ્યું : “ જો ત્હને છોડવી જ હત તો તો આટલો સમય રાખત જ નહિ. ત્હને હું કદી છોડું એમ નથી—છોડી શકું એમ પણ નથી. હું ત્હને ઘણો સમય થયાં વિનવું છું છતાં તું મ્હારી ઇચ્છા પૂર્ણ કરતી નથી અને સદાઈ કરે છે તો હવે આજે જોઈં છું કે ત્હારી સદાઈ ક્યાં સૂધી ચાલે છે ? હું ત્હને આજે મ્હારી ઇચ્છા પૂર્ણ કર્યા સિવાય છોડવાનો નથી. હું ત્હારા ઉપર છેવટ બળાત્કાર કરીશ. ત્હારામાં શક્તિ પણ ક્યાં છે કે તું મ્હારી સામે થઈ શકીશ ! ”

“ તું ત્હને ગમે તેવો શક્તિવાન ધારતો હોય છતાં પણ હું મ્હારી શક્તિથી ત્હને અટકાવીશ અને નહિતર હર્ષથી મૃત્યુને ભેટીશ ! ”

“ ત્યારે જોઈં છું કે ત્હારામાં કેટલી શક્તિ છે ? ત્હારું મૃત્યુ જ ત્હને આવા શબ્દો બોલાવે છે. ” એટલું કહી પુરુષ તે રમણીની સામે ધસ્યો. રમણી એક હૃદયભેદક બૂમ પાડી ધરણી ઉપર પડી.

રામચન્દ્ર તુરત જ મ્યાનમાંથી તલવાર કાઢી તે સ્થળે જઈ પહોંચ્યો. ત્યાં પહોંચતાં જ રામચન્દ્રે તે પુરુષની સામે તલવાર ઊંચી કરી. પુરુષ સ્તબ્ધ થઈ ગયો—જડવત્ થઈ ગયો. પરંતુ રામચન્દ્રે આશ્ચર્ય સાથે જોયું કે રમણી ભદ્રા હતી અને પુરુષ કાળસિંહ સરદાર હતો.

ભદ્રાએ પણ જમીન ઉપર પડ્યાં પડ્યાં જોયું કે પોતાની રક્ષા.

કરનાર અન્ય કોઈ પણ નહિ પરંતુ પોતાને ત્યાં જ મુઝા નોકર હતો તે જ હતો.

ભદ્રાએ તહેને ઘણો વખત ગયાં જોયો નહોતો. છતાં તે આવી રીતે અચાનક આવીને સરદારના અત્યાચારમાંથી પોતાને છોડાવી પતિવ્રત અંખડિત રખાવું એથી તે અતિ વિસ્મિતની સામે આનન્દિત થઈ ! તહેણે ઉભા થઈને કૃતજ્ઞતાપૂર્વક કહ્યું : “તહમે પ્રથમ અમારે ત્યાં નોકર રહી, અનેક છેતરપીંડી કરી મહારા સુખ અને આનંદનો નાશ કર્યો છે. વળી આ સમયે મ્હને અત્યાચારમાંથી બચાવી તહમે જ મહારી પવિત્રતા રાખી છે. આટલો સમય તો હું તહમને શાપજ આપતી હતી પરંતુ અત્યારે તહમારું હૃદય જોઈ શકી છું. મહારા પાપનું પાપશ્રિત્ત શર થઈ ગયું છે. મહારો ધર્મ તહમે રાખ્યો છે તો હવે ઇશ્વર પાસે એટલું જ માગુ છું કે એજ ધર્મ તહમારી રક્ષા કરે ? ”

“હું ધર્મધર્મ સમજતો નથી. ધર્મ મ્હને કંઈ પણ કરી શકે એમ નથી. તું મહારી સાથે આ ઝરણાં પાસે આવ.” એટલું કહી રામચન્દ્ર ઝરણાં તરફ ચાલ્યો. ભદ્રા પણ તહેની પાછળ પાછળ ચાલવા લાગી. ઝરણું દૂર ન હોવાથી થોડી જ ફાળમાં તેઓ ત્યાં પહોંચ્યા.

“તહમે હમણા જોવામાં નહોતા આવતા તે ક્યાં ગયાં હતાં ?” ભદ્રાએ આતુરતાથી પૂછ્યું.

“હું મહારા દેશમાં ગયો હતો. દક્ષિણમાં મહારું પોતાનું મકાન છે. તું શું મ્હને શોધતી હતી ? ”

“આ નિષ્કુર લોકો મહારા ઉપર અત્યંત અત્યાચાર કરતાં ત્યારે હું તહમને ગાળો દેતી કારણ કે આ સર્વ દુઃખના મૂળરૂપ

તહમે જ હત્યા. પરંતુ બહો વખત થયાં તહમે કેમ જોવામાં આવતાં નહિ?”

“ જોઈને તું શું કરત ? ” રામચન્દ્રે સ્હેજ હસીને કહ્યું.

“ તહમારા ચરણમાં પડીને વિનતિ કરત કે હવે મ્હને મ્હારે ગૃહે લઈ જાવ ! ”

“ આજે હું તહને તહારા ગૃહે લઈ જઈશ. ”

“ પરંતુ સરદાર કેમ કબુલ કરશે ? ”

“ તહેને કબુલ કરવું જ પડશે. ”

“ હું ધારું છું કે તહમારી અને સરદારની વચ્ચે ગુરુશિષ્યનો સમ્બન્ધ હશે. ”

“ ગુરુ કોણ તે વળી શિષ્ય કોણ ? ”

“ સરદાર ગુરુ અને તહમે શિષ્ય અથવા સરદાર પિતા અને તહમે પુત્ર. આવી ગતતો કાંઈક તો સમ્બન્ધ હશે. ”

“ ના, તહારી ધારણા ખોટી છે. પરંતુ તહને આવો ખ્યાલ ક્યાંથી આવ્યો ? ”

“ તહમને જોતાં જ તે મોહઅસ્ત પશું લજ્જાથી નીચું જોઈ ગયો—એક પણ શબ્દ બોલી શક્યો નહિ. ”

“ તે તો લજ્જાથી નહિ પરંતુ લાયથી. ”

“ તહમને જોઈને ? ”

“ હા. ”

“ તહમે કોણ છો ? ”

“ હું દક્ષિણી છું. ”

“ ખોટી વાત. ”

“ ખોટું હું કહેતો નથી. લગ્ન હું સત્ય જ કહું છું. મ્હારામાં

એટલી બધી શક્તિ છે કે એના જેવા સો સરદારને એક ક્ષણમાં હતાં ન હતાં કરી દઉં ! ”

“ ત્યારે હું તહમારે પગે પડું છું. મ્હને કૃપા કરી મ્હારે ત્યાં લઈ જાવ ! ” ભદ્રાએ એટલું કહી રામચન્દ્રના ચરણે પોતાનું મસ્તક મૂક્યું.

રામચન્દ્રે સ્થેજ દૂર ખસીને કહ્યું : “ ભદ્રા ! ત્હને તહારા પિતાના ગૃહે લઈ જઈશ એટલું જ નહિ પરંતુ આ સર્વ પાપાણુ હૃદયના નરાધમોને યોગ્ય શિક્ષા આપીશ અને પછી જ હું આ સ્થળનો ત્યાગ કરીશ. ”

“ તહમારું કાંઈ આ લોકોએ અનિષ્ટ કયું છે ? પ્રથમ તો ત્હમે તેઓની સાથે રહેતાં હતાં ને ? ”

“ હું પ્રથમ તેઓની સાથે રહેતો એ ખરું પરંતુ તેઓએ મ્હારા ઉપર બુદ્ધિમત્ ગુજારવામાં બાકી નથી રાખી ! હું ત્હનો બદલો લીધા સિવાય રહેવાનો નથી. ”

“ ના, ના, રામચન્દ્ર ! એવું કાર્ય ન કરશો. જે મંડળમાં ત્હમે એક વખત હતાં, જેઓએ તહમારા ઉપર વિશ્વાસ રાખી ત્હમના ગુપ્ત કાર્યોથી ત્હમને જાત કર્યાં હતાં તેઓની સાથે વિરુદ્ધતા થયાં છતાં પણ ત્હમની ગુપ્ત વાત પ્રકાશમાં લાવશે નહિ—ત્હમને શિક્ષા કરશે નહિ. ત્હમે તેઓના વિશ્વાસનો ભંગ કર્યો ગણાશે. તેથી તો ઉલટું અધર્મ કાર્ય કયું કહેવાશે. બહેતર છે કે આ મંડળનો સદાને માટે ત્યાગ કરી ચાલ્યા જવું. જે ત્હમે તેઓના સર્વ કાર્યને પાપ કાર્ય ગણુતા હો તો પણ તેઓને કાંઈ કરશો નહિ—ત્હમાં પણ અધર્મ જ કહેવાય. ત્હમના કૃત્યનો બદલો હાથે જ ત્હમને આપશે ! ”



રામમન્દ્રે હસતાં હસતાં કહ્યું: “ વળી ધર્મની વાત કરે છે ? આવી વાત મ્હને બિલકુલ પસંદ નથી. મ્હારો જે નિશ્ચય છે તે ત્હારા જેવી એક બાળિકા ફેરવી શકે એમ નથી. વાર, તામસી ક્યાં છે ? ”

“ તામસી ધણું કરીને બુંપડા તરફ ગઈ છે. એ રાક્ષસી જ મ્હને ખોલાવી આ તરફ લાવી ત્હેના પિતાના હસ્તમાં સોંપી ગઈ હતી.”

“ મ્હે જમતમાં ધણી રાક્ષસી હૃદયની સ્ત્રીઓ જોઈ છે પરંતુ આના જેવી હૃદય વગરની નિષ્કુર રાક્ષસી તો ક્યાંઈ જોઈ નથી. આજે હું ત્હેને યોગ્ય શિક્ષા કરીશ. ”

“ ત્હેણે ત્હમને શું કયું છે ? ”

“ કાળમુખીએ જે કાંઈ કયું છે તે તો હું ત્હને નહિ કહું. ચાલ, ત્હારી સન્મુખ જ હું ત્હેની દુર્દશા કરું. ચાલ, મ્હાસી સાથે ચાલ ! ”

“ ત્હમને હું આજીજી કરીને કહું છું કે સાપના મુખમાં આંગળી ન આપે ! જે ત્હમે મ્હાસી શકે એમ હો તો ચાલ્યા જાવ ! ત્હમારો અશ્વ સારો હોવાથી આપણે બન્ને બેસી શકીશું. હવે તો મ્હારા પિતાને ત્યાં જ ચાલો ! મ્હારા પિતા ત્હમને સારો પુરસ્કાર આપશે. ”

“ તું મ્હારી સાથે લગ્ન કરીશ ? ”

“ ના, ના, તે તો હું કહી શકતી નથી. ”

“ કેમ ? ”

“ ત્હમે ક્યાંઈના વતની છો—હું ક્યાંઈની વતની છું. મ્હારા પિતા આ લગ્નમાં કદી પણ સંમતિ આપે નહિ. ”

“ શા માટે સંમતિ ન આપે ? ”

“ ત્હમે પરદેશી છો. ”

ભદ્રા મ્હારે ત્હારી સાથે લગ્ન કરવા નથી. હું તો ત્હારી મસ્કરી કરતો હતો. મ્હારી તો આ લોકાને શિક્ષા કરવાની પ્રબળ ઇચ્છા છે. પાપથી રસબસ થયેલા તામસીના બન્ને બાહુનો નાશ કરીશ. ત્હારે કાંઈ પણ ભય નથી—તું મ્હારી સાથે ચાલ. ”

“ હું એક વખત ત્હમને પાપની જ મૂર્તિ ગણતી હતી પરંતુ આજે તો પુણ્યથી ભરેલુ ત્હમારું હૃદય જોઈ છું. ઇશ્વર ત્હમને સહાય કરે ! ”

“ મ્હેં ત્હને એક બે વખત કહ્યું કે ઇશ્વરની વાત ન કર ! મ્હારી સાથે ચાલ ! ”

“ ત્હમારો અશ્વ ? ”

“ અશ્વ બંને અહીં જ રહ્યો. ”

“ અશ્વ સુંદર અને મજબુત હોવાથી કોઈ કવચિત ઉપાડી જશે. જે અશ્વ હસ્તમાંથી જશે તો પછી આપણને ન્હાસવાનો ઉપાય રહેશે નહિ. ”

“ ત્હારે કાંઈ પણ ચિન્તા ન રાખવી. ” એટલું કહી રામચન્દ્રે આગળ ચાલવા માંડ્યું. ભદ્રા પણ ત્હેની પાછળ પાછળ ચાલવા લાગી.



## પ્રકરણ ૧૬ મું.

કરો અને પામો !

તામસી કેટલાક પુલો એકઠા કરી વૃક્ષ નીચે એક શિલા ઉપર એડી એડી માળા ગુંથતી હતી. સૂર્યના એ ત્રણ કિરણો ત્હેના ચહેરા ઉપર પડતાં હોવાથી ત્હેનું મુખ અતિ સુંદર દેખાતું હતું.

ભદ્રાએ દૂરથી તામસીને બતાવતાં રામચન્દ્રને કહ્યું : “ જુઓ ! તામસી શિલા ઉપર એડી એડી માળા ગુંથે છે. ”

રામચન્દ્રે તામસી તરફ જોઈને કહ્યું : “ પિશાચી કેવું અમાધ સૌન્દર્ય લઈને જન્મી છે ! સૂર્યના કિરણો જાણે ગુલાબના પુલ ઉપર પડીને નૃત્ય કરતા ન હોય ! ”

ભદ્રા આ સાંભળી ચમકી ગઈ ! ત્હેણે રામચન્દ્રના મુખ સામું જોઈને કહ્યું : “ ત્હમે શું તામસીને આહતા હતા ? શું હવે ત્હમારો એ પ્રેમ બદલાઈ ગયો છે અને ત્હમે ત્હેના ઉપર ગુસ્સે થયા છો ? ”

રામચન્દ્રે ભદ્રાના મુખ ઉપર થયેલ પરિવર્તન જોઈને કહ્યું : “ હું હા કહું તો ? ”

“ ત્હમે આજે મ્હારા ઉપર જે ઉપકાર કર્યો છે તેથી હું ત્હમને બન્ને હસ્ત જોડીને કહું છું કે કાળસર્પને આહજો પરંતુ તામસીને કદી પણ આહશો નહિ. ”

“ કેમ ? ”

“ ત્હમે ક્યાં જાણતા નથી ? હું એની બાબત વિશેષ શું કહું ? ત્હમે મ્હારા કરતાં પણ ત્હેને વિશેષ જાણો છો. ”

“ ત્યારે હું કેને આહું ? ”

“ ત્હમારા દેશની કોઈ સદ્ગુણી બાબાને ! ”

“ પરંતુ ત્હને જ આહું તો ? ”

“ તેમ પણ નહિ. ”

“ કારણ ! ”

“ કારણ તો મ્હેં ત્હમને પ્રથમ કહ્યું છે. વળી જૂદા જૂદા દેશના લોકોના જૂદા જૂદા રિવાજો હોવાથી સ્વભાવમાં ભિન્નતા હોય છે. અને આ ભિન્નતાને લીધે સંસાર સુખરૂપ નથી નિવડતો. ”

આ સમયે તામસીની નજર આ બાળુએ પડી. તે કાંઈ વિશેષ દુર નહોતી. રામચન્દ્રને ભદ્રાની સાથે નિર્ભય અને ગર્વિત ભાવથી આવતો જોઈને તે અતિ વિસ્મિત થઈ. તે વિચારવા લાગી. “ રામચન્દ્રને તો મહાન ખાઈની અન્દર ધક્કો મારી ફેંકી દીધેલ હોવા છતાં તે અહીં પુનઃ અને શી રીતે આવ્યો ? વળી ભદ્રા ત્હને ક્યાંથી મળી ગઈ ? ભદ્રાને તો મ્હેં મ્હારા પિતાના હસ્તમાં સોંપિત હતી અને તે રામચન્દ્ર સાથે ક્યાંથી ? આ ગોટાળો શું થઈ ગયો ? ” તામસી કાંઈ પણ નિર્ણય કરી શકી નહિ. આટલા વખતમાં તો રામચન્દ્ર ભદ્રાને લઈને તામસીની પાસે આવી પહોંચ્યો.

કુટીલા તામસી તુરત જ ઉભી થઈ અને બોલી : “ રામચન્દ્ર અરે, હૃદયચન્દ્ર ! ત્હમે આટલો વખત ક્યાં હતાં ? ”

ગુસ્સે ન થતાં આમ નમ્રતાપૂર્વક અને પ્રેમપૂર્વક કહેવામાં તામસીનો જુદો જ આશય હતો. રામચન્દ્રનું હૃદય તપાસવાનો અને અને તો રામચન્દ્રને પુનઃ પોતાના પ્રેમપાસમાં પાડવાનો તામસીનો ઇરાદો હતો.

રામચન્દ્રે પણ તેવા જ શબ્દોમાં જવાબ આપ્યો : “ પ્રિયતમે ! ત્હારો સુમધુર ધક્કો ખાઈને મહાન ખાઈમાં પડવાથી મ્હેં ત્હને

“દીર્ઘ વિરહ વેદના કરી છે તો હે ચાચ્યંદને ! ક્ષમા કરજે !”  
 પ્રેમના કૃત્રિમ ચાળા કરવામાં તામસી હુંશિયાર હતી. તે એવી રીતે  
 હાવભાવ કરતી વાત કરવા લાગી કે પોતાનો પ્રેમ તો હજી જીવેને  
 તેવો જ રામચન્દ્ર ઉપર છે. વળી પોતે તદ્દન નિર્દોષ છે. કાયમ  
 રામચન્દ્રનું પોતે ધ્યાન ધરે છે એટલું જ નહિ પરંતુ ઘણો વખત  
 ચચા પોતે સર્વ સુખનો ત્યાગ કરી બેઠી છે.

રામચન્દ્ર હવે તામસીના શબ્દોથી છેતરાય એમ નહોતું. તા-  
 મસીના શબ્દોમાં રામચન્દ્રને સત્યતા પણ ન જણાઈ. તહેણે અત્યંત  
 ક્રોધથી નહું: “તામસી ! તું રાક્ષસી છે. ત્હને હું અત્યંત ચાહતો  
 હતો—ત્હારી પ્રીતિની ખાતર—ત્હને સુખી કરવાની ખાતર હું માન-  
 સિંહને ત્યાં નોકર રહ્યો, વિશ્વાસનો ભંગ કરી ત્હારા પિતાને કારા-  
 ગૃહમાંથી મુક્ત કર્યો અને વળી આ સરલ હૃદયની રમણીને ત્હારા  
 પિતાની નીચ વાસના પૂર્ણ કરવાને હરણુ કરી લાવ્યો. છતાં ત્હને  
 ત્હેં મ્હને કેવો બદલો આપ્યો ? નીચ ! મ્હેં આટલું સાદસ શા  
 માટે કયું હતું ? ફક્ત આ ત્હારી પાપી રૂપરાશિની જ ખાતર !  
 મ્હારી દ્વારા ત્હારું કાર્ય પૂર્ણ કરાવી મ્હને છેતરી પર્વતના શિખર  
 ઉપર લઈ જઈ મહાન ખાઈમાં ફેંકી દીધો. પરંતુ ડાકણી ! મ્હારી  
 જીંદગી લાંબી હોવાથી હું મૃત્યુને શરણુ ન થયો અને પુનઃ ત્હારી  
 સમક્ષ આવ્યો છું. જે હસ્તથી મ્હારા પ્રાણ લેવાની ત્હેં કોશિષ  
 કરી છે, જે હસ્તથી હજારો મનુષ્યને કુતરાના અને સર્પના વિષથી  
 મૃત્યુને શરણુ કર્યા છે તે હસ્તનો હું આજ નાશ કરીશ—તે હસ્તને  
 લાંગી ચૂરેચૂરા કરી ફેંકી દઈશ !”

ભદ્રા તુરત જ રામચન્દ્રના બન્ને હસ્ત પકડી બોલી: “આવું”

કાર્ય કરશે નહિ ! નારીહત્યા એ મહા પાપ છે. રમણીએ હજારો અપરાધ કર્યા હોય છતાં પણ તે ક્ષમાને યોગ્ય છે. ”

કોધિષ્ઠ વાઘણની માફક તામસી ગર્જના કરીને બોલીઃ  
 “ ભદ્રા ! ભદ્રા ! ત્હારી ક્ષમાની વાત કરી બડાઈ ન માર ! હું ત્હેનાથી રજ પણ કરતી નથી. હું સમજી ગઈ છું કે એ દક્ષિણી કુતરાની સાથે ત્હારે ગુપ્ત પ્રેમ થયો છે. જો ! એ કુતરાનો પ્રાણ હું કેટલા વખતમાં નાશ કરું છું ! ”

આટલું કહી તામસી પોતાની જે આંગળીમાં વિષ રાખેલું હતું તે આંગળી સ્હેજ ઊંચી રાખી રામચન્દ્ર તરફ દોડી. જો આ આંગળી કોઈ પણ પ્રકારે રામચન્દ્રના શરીરની સાથે ધસાય તો રામચન્દ્રના પ્રાણ થોડી જ ક્ષણમાં ચાલ્યા જાય. પરંતુ રામચન્દ્ર તે સારી રીતે જાણતો હતો. રામચન્દ્રે તુરત જ પોતાની દાનવી શક્તિ વાળી તલવાર ઊંચી કરી. તલવાર ઊંચી થતાં જ તામસી ત્યાંને ત્યાં જ જડવત્ ઉભી થઈ રહી-તે આગળ વધી શકી નહિ. રામચન્દ્રે તુરત જ તામસીના બન્ને હસ્ત અને પગ ઉપર આ તલવારને અડાડી. તલવાર અડતાં જ તામસી ધપ દઈને જમીન ઉપર પડી. તામસીના હસ્ત અને પગ તદ્દન નિર્માલ્ય થઈ ગયા. પદ્માદ્રાત થયો હોય અને જેમ શરીરનો એટલો ભાગ નકામો થઈ જાય તેમ તામસીના હસ્ત અને પગ નકામો થઈ ગયા.

રામચન્દ્રે કહ્યુંઃ “ તામસી ! તું મ્હારો પ્રાણ લેવાને તૈયાર થઈ કેમ ? ત્હેં મ્હારા ઉપર કરેલ અત્યાચારનો બદલો હવે ત્હેને સંપૂર્ણ મળ્યો છે. જેટલા દિવસ બચીશ તેટલા દિવસ તું આજ સ્થિતિમાં રહીશ. ત્હારી જીંદગી શય્યામાં જ પસાર થશે. વળી દિવસે-દિવસે ત્હેને અત્યંત પીડા થતી જશે. ”

તામસીએ ગદ્ગદ કંઠે કહ્યું: “ મહેં હવે ત્હમને સારી રીતે ઓળખ્યા. રામચન્દ્ર ! મહેં ત્હમને આ શક્તિ પ્રાપ્ત થઈ શકે એ રસ્તે મોકલ્યા હતા. અમે જે સાધનાને માટે અનેક પ્રયત્નો કરીએ છીએ તે સાધના ત્હમે પ્રાપ્ત કરવાને બાઅશાળી થયા છો. હું સાધક છું ને ત્હમે સિદ્ધિ મેળવી છે. હું સ્થુળ જગતમાં છું. ત્હમે સુક્ષ્મ શક્તિ મેળવી છે. સ્થુળના કરતાં સુક્ષ્મની શક્તિ વિશેષ છે. પરંતુ પરિણામે તો તે દુઃખરૂપ છે. ત્હેતી વેદના અસહનિય છે. હું સ્થુળ જગતમાં હોવાથી આ સ્થુળ દેહ હશે ત્યાં સૂધી દુઃખ ભોગવીશ પરંતુ ત્હમે તો સ્થુળનો ત્યાગ કર્યો ત્યારે ત્હમારો સુક્ષ્મ દેહ આથી પણ ભયાનક વિપત્તિમાં આવી પડશે. રામચન્દ્ર ! એવી દુઃસહ્ય વેદના આ જગતમાં તો છે. જ નહિ. ”

ભદ્રા આ વાતમાં કાંઈ પણ સમજી નહિ. રામચન્દ્ર સમજી ગયો. તે સ્હેજ ભયથી કંપી ઉઠ્યો. ભદ્રાએ કહ્યું: “ તામસી શું કહે છે ? ”

રામચન્દ્રે એક દીર્ઘ નિશ્વાસ નાખીને કહ્યું: “ વેદનાને લીધે જેમ આવે તેમ બકે છે. ”

તામસીની સ્થિતિ આ સમયે એક મનુષ્ય દૂર ઉભો ઉભો જોતો હતો. ત્હેણે સહસા તામસીને જમીન ઉપર પડતાં જોઈને ધાયું કે રામચન્દ્રે તામસીને મારી નાખી હશે. ત્હેણે રામચન્દ્રને તક્ષવાર ઉચ્ચી કરતાં પણ જોયો હતો. તે તુરત જ ત્યાંથી દોડ્યો અને વિરેન્દ્રસિંહને આ સમાચાર નિવેદન કર્યા.

વિરેન્દ્રસિંહે ખબર મળતાં પોતાનું સાંકેતિક વાઘચંત્ર વગાડવા માંડ્યું. જ્યારે જ્યારે કાંઈ પણ આક્રમ આવી પડતી ત્યારે તેઓ આ પ્રમાણે એક ચંત્ર વગાડતા હતા. સરદારનો એવો સખત હુકમ

હતો કે આ વાઘનો સ્વર સાંભળી દરેક માણસે ભેમા થઈ જવું. જો કોઈ આ હુકમનો અનાદર કરતું તો ત્હેને ભયંકર શિક્ષા ભોગવવી પડતી. અત્યારે પણ અવાજ સાંભળી બાળક, યુવાન અને વૃદ્ધ લાકડી, તલવાર, ભાલાં વિગેરે અશ્વશસ્ત્ર લઈને વિરેન્દ્રસિંહ પાસે હાજર થયા.

વિરેન્દ્રસિંહ આ સર્વને પોતાની સાથે લઈ જ્યાં તામસી, રામચન્દ્ર અને ભદ્રા હતા ત્યાં ગયો. આ વિક્રાળ નરાધમોને અશ્વશસ્ત્રથી સજ્જિત થઈને આવતા જોઈ ભદ્રા કંપવા લાગી. રામચન્દ્રે ભદ્રાની આ સ્થિતિ જોઈને કહ્યું: “ભદ્રા ! શાન્ત થા ! ત્હારે બિલકુલ ભય રાખવો નહિ. હું હમણા જ ત્હેમને મ્હારો હસ્ત બતાવી દર્શશ.”

ભદ્રા તો કાંઈ પણ બોલી શકી નહિ. તે તો ઉભી ઉભી લતાની માફક કંપતા હતી.

રામચન્દ્રે પુનઃ કહ્યું: “તું શા માટે ડરે છે ? અહીં થોડો વખત ઉભા રહેજો. હું હમણા જ એ પાષાણ હૃદયના રાક્ષસોને કબજે કરી આવું છું. તેઓને જો આગળ વધવા દર્શશ તો ત્હેને વિશેષ ભય લાગશે.”

પરંતુ આ સમય દરમિયાન તેઓ નજીક આવી ગયા અને રામચન્દ્રના મસ્તક ઉપર તાકીને બાણો ફેંકવા લાગ્યા. હવે સમય ગૂમાવવા જેવું ન હોવાથી રામચન્દ્ર એ નરાધમોની તરફ ક્રોધ અને પોતાની તલવાર ઊંચી કરી. તલવાર ઊંચી થતાં જ સર્વ જડવત્ થઈ ગયા અને બાણો આવતાં અંધ થઈ ગયા. રામચન્દ્ર હવે તલવાર ધૂમાવતો ધૂમાવતો તેઓની પાસે ગયો. સર્વ માણસો સ્તબ્ધ જ થઈ ગયા. ખાલી મુતળા ઉભા રાખ્યા હોય તેમ જડવત્ બની ગયા.



રામચન્દ્રે વિરેન્દ્રસિંહ પાસે જઇને કહ્યું: “ વિરેન્દ્રસિંહ ! મ્હને ઓળખી શકે છે ”

“ પ્રથમ ઓળખતો નહોતો—આજે ઓળખ્યો છે. ”

“ પ્રથમ ઓળખતો નહોતો એમ કેમ ? હું તો ઘણો સમય ત્હારી સાથે રહ્યો છું ! ”

“ તે વખતે તો એમ જાણતો હતો કે તું સ્વદેશથી ત્યજાયેલ એક દરિદ્ર દક્ષિણી છે. ”

“ અને આજ ? ”

“ આજે જાણ્યું કે તું પિશાચ-સિદ્ધ એક મહાન શક્તિ-શાળી વ્યક્તિ છે. ”

“ ચૂપ કર ! આ તથ્ય તું શી રીતે જાણી શક્યો ? ”

“ અમે એ સાધના પ્રાપ્ત કરવાને ઘણો સમય થયાં પ્રયત્ન કરીએ છીએ. અમારા જે ગુરુ છે તે સુક્ષ્મ સાધના જાણતા નથી એને તેથી જ અમે બાલ પિશાચ છીએ. આ પર્વત પાસે ગુરુ રીતે ઘણા સંન્યાસી રહે છે કે જેઓ સુક્ષ્મ સાધના જાણે છે. હું ધારું છું ત્હને આવા જ કોઇ સંન્યાસી મળી ગયા હશે. ”

“ હું આ વાતની આલોચના કરવા ઇચ્છતો નથી. અત્યારે હું ભ્રમને ત્હેના પિતાને ત્યાં લઇ જઈ છું. ”

“ તું આ સાધનાથી મને તે કરી શકે એમ છે. અમારાથી ત્હેમાં અંતરાય નાખી શકાય એમ નથી. ”

“ જો ! આ તામસીની સ્થિતિ જો ! ત્હમારી સર્વની પાણુ આવી જ સ્થિતિ કરવાનો મ્હારો વિચાર હતો પરંતુ એ વિચાર હવે મ્હું ફેરવી નાખ્યો છે, કારણ કે ત્હમે કોઇએ મ્હારા ઉપર

બહુ જીલમ ગુજર્યો નથી. તામસીએ તો મ્હને દુઃખ દેવામાં બાકી રાખ્યું નથી અને એથી જ એ ક્ષયતાનીની મ્હેં આ દશા કરી છે. ત્હમારે સર્વેએ મ્હારી પાસે પ્રતિજ્ઞા લેવી પડશે કે હવેથી કાંઈ દિવસ ત્હમે પીનાઇમાં જઈ ભદ્રાના પિતાને હેરાન નહિ કરો ! જો આ પ્રમાણે ત્હમે પ્રતિજ્ઞા લેશો તો હું ત્હમને ક્ષમા આપીશ. ત્હમારે હવે આ પર્વત ઉપર જ ત્હમારું અવશેષ જીવન વ્યતિત કરવું. ”

“ અમે તે પ્રમાણે વર્તવા તૈયાર છીએ. ”

“ બંને ત્યારે, હું ત્હમને ક્ષમા આપું છું. ” આટલું કહી રામચન્દ્ર તુરત જ ભદ્રા પાસે ગયો. ભદ્રા તો અતિ ગભરાઈ ગઈ હતી. રામચન્દ્રે ત્હેનો હસ્ત ઝાલ્યો. રામચન્દ્રના હસ્તનો સ્પર્શ થતાં ત્હેને કાંઈક હિમ્મત આવી અને તે બોલી : “ રામચન્દ્ર ત્હમે તે મનુષ્ય કે દેવ ? ”

“ એ જાણવાની ત્હારે કાંઈ આવશ્યકતા નથી. ચાલ હવે હું ત્હને ત્હારા પિતાને ત્યાં મોકલવા આવું. ”

“ ત્હમારો અનુગ્રહ હું કદી પણ વિસરી શકીશ નહિ ”.

રામચન્દ્રે ભદ્રાને ઉભી કરી અને ઝરણાં પાસે લઈ ગયો. ત્યાં અશ્વ ઉભો હતો. અશ્વને ઊડી બન્નેએ ત્હેના ઉપર આરોહણ કર્યું અને અશ્વને પીનાઇ તરફ દોડાવ્યો.

થોડા વખતમાં તો રામચન્દ્ર અને ભદ્રા પીનાઇમાં પહોંચી ગયા. રામચન્દ્રે ભદ્રાને ત્હેના પિતાના મ્હેલ પાસે ઉતારી મૂકી. ભદ્રાએ રામચન્દ્રને પોતાના પિતાને મળવાનો ધણો આગ્રહ કર્યો છતાં રામચન્દ્રે ત્હેનો સ્વિકાર ન કર્યો. તે તો ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો.

## પ્રકરણ ૧૭ મું.

### પ્રભાવતીની દ્રઢતા.

નરપિશાયની પ્રપંચ જળમાં સપડાઈ પ્રભાવતીએ પોતાની જે સંપત્તિ બાકી રહી હતી તે યશવંતને લખી આપી અને પોતે શાહજાદાની વાત સત્ય માનીને યશવંતના ગૃહે ગઈ. યશવંતે કૃષ્ણ-રાવ વકિલના આત્મિક સ્વજનમાં એવી વાત ફેલાવી કે ન્હાસી ગયેલ રામચન્દ્ર રાત્રે આવીને સર્વ સંપત્તિ અને પ્રભાવતીને લઈને ક્યાંય ચાલ્યો ગયો છે. જતી વખત ત્હેનાથી જે કાંઈ લઈ જઈ ન શકાયું તે વકિલના કર્જમાં ભરી દેવા માટે મકાન વિગેરે પોતાને લખી આપ્યું છે. વળી પોતે જૂનો નોકર હોવાથી કર્જ આપતાં જે કાંઈ વધે તે પોતે રાખવું એવું કહી ગયેલ છે. આના પ્રમાણરૂપ યશવંત પ્રભાવતીએ લખી આપેલ પત્ર સર્વને બતાવતો હતો. પત્ર જોવાથી કાંઈને પણ સન્દેહ આવતો નહોતો. યશવંતે ધીમે ધીમે મકાનો વેચી નાખ્યા અને જે થોડું ઘણું કર્જ હતું તે પતાવી બાકીના નાણા પોતાના ગૃહમાં ગુસાડી દીધા.

જ્યાંસૂધી આ સર્વ કાર્ય મથારીતિ સંપૂર્ણ ન થયું ત્યાંસૂધી કદી પણ ધૂર્ત યશવંતે પ્રભાવતીની સાથે ગેરવર્તણૂક ચલાવી નહિ. જ્યારે આ સર્વ કાર્ય કાંઈ પણ અડચણ સિવાય પૂર્ણ થઈ ગયું ત્યારે એક દિવસ સન્ધ્યા સમયે જે ઓરડામાં પ્રભાવતિ પોતાના ભાગ્યતો અને પતિ રામચન્દ્રનો વિચાર કરતી મ્હાન મુખે બેઠી હતી તે ઓરડામાં યશવંત ધીમે ધીમે-અવાજ ન થાય એવી રીતે ગયો. પ્રભાવતી ત્હેને જોઈને ચમકી ગઈ અને બોલી: “ આવી રીતે ચોરની માફક અહીં શા માટે આવ્યો છે ? ”

યશવંતે મૃદુ હાસ્ય કરીને કહ્યું : “ જે કારણથી આવ્યો છું તે હમણા જ કહીશ પરંતુ પ્રથમ તો હું શાન્તિથી બેસુ. ”

પ્રભાવતીએ પોતાની હંસ જેવી ગ્રીવા સ્થેજ ઉંચી કરીને કહ્યું : “ બેસવું છે ? અહીં શામાટે બેસવું છે ? તહે ત્હારા ગૃહથી તદ્દન અલગ આ ઉદ્યાનમાં શામાટે બંદી તરીકે મ્હને રાખી છે ? અહીં તું જ્યારેને ત્યારે આ પ્રમાણે શામાટે આવે છે ? હવે તો મ્હને થોડો વખત થયાં ત્હારા ઉપર સન્દેહ આવે છે. ”

“ વળી સન્દેહ શેનો સુન્દરી ? ”

“ અરે ! આવા પ્રકારનું વળી સમ્બોધન શું ? યશવંત ! શું સ્મરણ નથી કે તું મ્હારા પિતાનો એક નોકર હતો ? હું તો ત્હારા શેઠની પુત્રી છું. ”

“ એ દિવસ અત્યારે નથી—એ સમ્બન્ધ પણ અત્યારે નથી. ” યશવંતે પોતાની નીચતા પ્રદર્શિત કરતા કહ્યું.

“ ત્હારા મનમાં શું છે તે હું સમજી શકતી નથી. શું તું અવિશ્વાસી થઈશ ? ”

“ અવિશ્વાસી ? અવિશ્વાસી તો હું કદી પણ નહિ થાઉં. હું ત્હને કાયમ મ્હારા હૃદય સરસી રાખીશ. પ્રભાવતી ! સાંભળ ! હવે હું ત્હને સત્ય હકીકત જણાવું છું. ત્હારા સૌન્દર્યનો અગ્નિ મ્હારા હૃદયમાં ભભૂકી રહ્યો છે. તું મ્હારી થા ! જેટલો વખત મ્હારા દેહમાં પ્રાણ રહેશે તેટલો વખત હું ત્હારી સેવા કરીશ. ”

નિન્દ્રિત મનુષ્યના પગે સર્પદંશ થાય અને જેવો તે ભયથી જાગૃત થઈ જાય તેમ ભય અને ક્રોધ પ્રભાવતીના હૃદયમાં જાગૃત થયાં. હવે શું કરવું ? ક્યાં જવું ? કોની મદદ લેવી ? એજ વિચાર પ્રભાવતીના મગજમાં ઘોળાવા લાગ્યા.

પ્રભાવતી બેઠી હતી તે એકદમ ઊભી થઈ ગઈ. ત્હેનું શરીર ભયથી કંપવા લાગ્યું. તે કોઈવ નખને યશવંતના સામું જોઈ રહી.

યશવંત ત્હેની આવી સ્થિતિ જોઈને વિસ્મિત થયો. તે સ્હેજ દૂર ખસી ગયો. થોડો વખત સૂધી તો બન્ને નિરવ રહ્યાં. છેવટ યશવંત બોલ્યો: “ પ્રભાવતી ! તું આ પ્રમાણે કરીશ-તું મ્હારી વિનંતિને હડસેલો મારીશ એમ હું પ્રથમથી જ જાણતો હતો. અને એ જાણીને જ મ્હારે આટલું પડ્યું કરવું પડ્યું છે. હવે ત્હારું આ અભિમાન રહેવાનું નથી-ત્હારી પવિત્રતાની બડાઈ ચાલવાની નથી. ત્હારે મ્હારી આ માગણી કબુલ કર્યા સિવાય અન્ય ઉપાય જ નથી.”

પ્રભાવતી તુરત જ સર્વ સમજી ગઈ ! ત્હેનો કંઈ રૂઢિ થઈ ગયો. પોતે જે શંકા આટલો વખત રાખતી હતી તે શંકા સત્ય ઠરી-યશવંત વિશ્વાસઘાતી નિવડ્યો. વળી આ સાથે કપટ કરી પોતાના પિતાની સમસ્ત સંપત્તિ તે હજમ કરી ગયો છે એવી પણ પ્રભાવતીને ખાત્રી થઈ. સંપત્તિના જવાથી પ્રભાવતીના હૃદય ઉપર અસર ન થઈ પરંતુ તે છેવટ પોતાનું સતિત્વ પણ ભંગ કરવાને તત્પર થયો છે એ જાણીને તો પ્રભાવતીનું હૃદય હચમચી ગયું. તે તિરસ્કારથી ભરેલ દ્રષ્ટિ યશવંત તરફ ફેંકવા લાગી. પ્રભાવતીનામાં ઊંચું રહેવાની પણ શક્તિ રહી નહોતી. તે તુરત જ બેસી ગઈ.

યશવંતે પુનઃ કહ્યું: “ પ્રભાવતી ! બરોબર ત્રિચાર કર ! મ્હારા સિવાય હવે ત્હારું કોઈ પણ છે નહિ. મ્હને નિરાશ ન કર ! હું ત્હેને અત્યંત સુખી કરીશ. ત્હારી પાસે જેટલી સંપત્તિ હતી તેથી પણ વિશેષ સંપત્તિ હું ત્હારા ચરણે ધરીશ. ”

પ્રભાવતાંની ચમુમાંથી અગ્નિની ધારા છૂટતી હતી. તહેણે ગુસ્સાથી કહ્યુંઃ “કૃતધ્ની ! હજી રાત્રિ દિવસ છે. હજી સૂર્ય ચન્દ્રનો ઉદય અસ્ત થાય છે. તું નોકર થઇને મ્હારી આવી દશા કરીશ ?”

“સુન્દરી ! કોષ ન કર ! વળી ક્રોધ કરવાથી કાંઈ ફળ મળે એમ નથી. મ્હેં ત્હારી સંપત્તિનો જરી પણ નાશ કર્યો નથી. તે જેમની તેમ મ્હારા પાસે છે. મ્હને સુખી કર ! મ્હારી થા ! ત્હારી સર્વ સંપત્તિ તેમ જ મ્હેં પણ જે કાંઈ અત્યાર સૂધીમાં પ્રાપ્ત કર્યું છે તે સર્વ હું ત્હારા ચરણે ધરીશ. યશવંત ત્હારો ગુલામ થઇને રહેશે.”

“હજી ધન્ય છે—ધર્મ છે ! તું મ્હારા ઉપર જેટલો જીલમ ગુજારી તેથી પણ વિશેષ ત્હારે તે ભોગવવું પડશે.”

“આ વાત જવા દે. હું કહું છું ત્હેનો જવાબ આપ !”

“તું શું કહે છે ?”

“તું મ્હારી થા !”

“ત્હારું કાળું થાય યશવંત ! ત્હને આ શબ્દો બોલતાં જરી પણ વિચાર નથી થતો ? પાશંડ ! મ્હારા પિતાની સમસ્ત સંપત્તિ લૂટી લઇ મ્હને બન્દી કર્યા છતાં પણ ત્હને હજી સંતોષ નથી થતો ? યશવંત ! પતિ એ જ દેવ છે—નારાયણ છે. નારાયણના સ્મરણમાં, ત્હેના ચરણે આ મ્હારો દેહ સમર્પિત કરવામાં મ્હને આડખીલી ફપ ન થા ! એમ કરવાથી તું પાપને જોડારી લઇશ. ત્હેં મ્હારા પિતાની મીલકત હસ્તગત કરી છે ત્હેના બદલામાં મ્હને ફક્ત એક મુઠી અનાજ આપ. તે ખાઇને હું રાત્રિ દિવસ મ્હારા પ્રિય પતિનું—દેવનું સ્મરણ કરીશ. ત્હને કદી પણ મુશ્કેલી આવવા નહિ દઈ. તું હવેથી આ પ્રમાણે આવીને મ્હારું હૃદય ખાળીશ નહિ.”

“ત્હારો પતિ-દેવ તો ન્હાસી ગયો છે. તે કદી પણ હવે પુનઃ વિજયપુરમાં પગ મૂકી શકે એમ નથી છતાં જો આવશે તો તે પોતાનો પ્રાણ બચાવી શકે એમ નથી. આશા રાખવી નકામી છે માટે ત્હેને જલ્દાજલ્દી દે ! હું જ અત્યારે ત્હારો પતિ અથવા તો આશ્રયદાતા છું. મ્હારી માંગણી માન્ય કરીને સુખનો ઉપભોગ કર !”

પ્રભાવતીના સમસ્ત અંગમાં વિષના જેવી વેદના થવા લાગી. તે હવે ખેસી શકી નહિ. ખેસી હતી તે ઉભી થઈ અને ઉત્તેજિત સ્વરે બોલી: “ દૂર જા પિશાચ ! દૂર જા ! ત્હારે જી છે-ત્હારે પુત્રી છે ત્હેનું જો કોઈ પણ આવી રીતે અપમાન કરે તો તેઓના હૃદયમાં શું થાય ત્હેનો વિચાર કર ! પાપંડ ! હવે અહીં વિશેષ વખત ઉભો ન રહેતા ચાલ્યો જા !”

પ્રભાવતીની ભયંકર મુખાકૃતિ જોઈને યશવંત કંપવા લાગ્યો. પરંતુ દુષ્ટ વાસના ત્હેના હૃદયમાં ધગધગતી હોવાથી તે પુનઃ બોલ્યો: “ પ્રભાવતી ! બૂલી જા ! એ ન્હાસી ગયેલ રામચન્દ્રને બૂલી જા ! ત્હારામાં અગાધ સૌન્દર્ય હોવાથી ત્હારી ગળો પણ મ્હને મિષ્ટ લાગે છે. રામચન્દ્રને તો તું કદી પણ પ્રાપ્ત કરી શકવાની નથી. મ્હારા ઉપર કૃપા કર !”

પ્રભાવતીએ દ્રઢતાથી કહ્યું: “ શું ? શું તું બોલે છે ? કાને હું મેળવી નહિ શકું ? જેને હૃદયના સિંહાસને ખેસારી બ્યાન ધરું છું ત્હેને ? આ ત્હારી મહાન બૂલ છે. સાધનાથી દેવ મળી શકે છે કે તો શું હું મ્હારો પતિ મેળવી શકીશ નહિ ?”

“ આ જીંદગીમાં તો નહિ જા !”

“ પરદાખ ક્યાં ચાલ્યો છે.”

“ શું પરકાળ ? તું વકિલની પુત્રી થઈ પરકાળ જેવી અસત્ય વાતને માને છે. અસત્ય વાતને સત્ય માની ત્હારું અમલ્ય યોવન ગુમાવમાં ! ”

આ સાંભળતા જ ભયથી, તિરસ્કારથી, ગુસ્સાથી પ્રભાવતી ઓરડા બહાર નિકળવા ચાલી પરંતુ મસ્તક ઉપર લાકડીનો ભિપણુ ધા કાઢીએ કર્યો હોય તેમ હૃદયમાં આઘાત લાગવાથી આગળ ચાલી ન શકી અને તુરંતજ મૂર્છિત થઈ ભૂમી ઉપર પડી ગઈ. પડતી વખતે ત્હેનું મસ્તક દિવાલ સાથે અથડાયું અને રક્તધારા બહેવા લાગી. યશવંત પ્રભાવતીની આ અવસ્થા જોઈને ગભરાઈ ગયો અને એક દાસીને બોલાવી. દાસીને પ્રભાવતીની શુશ્રુસાનું કાર્ય સોંપી નરાધમ યશવંત ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો.

ત્યાર બાદ થોડા દિવસ વિતવા દઈને પુનઃ યશવંતે પ્રભાવતી પાસે આવીને ત્હેની એની એજ નીચ માગણી કરી. પરંતુ પ્રભાવતીએ ત્હેની માગણી ન સ્વિકારતાં તિરસ્કારી કાઢી. યશવંત પ્રભાવતીને સમજાવવાને અનેક પ્રયત્નો કરતો, લાલચ આપતો અને ભય બતાવતો છતાં પ્રભાવતી ત્હેનો નિશ્ચય ફેરવતી નહિ. લગભગ હમેશા યશવંત ત્હેની પાસે જતો પરંતુ ધિક્કાર સિવાય તે અન્ય કંઈ મેળવી શકતો નહિ.

મનુષ્યની ઇચ્છા જ્યારે પૂર્ણ થતી નથી ત્યારે ત્હેના હૃદયમાં ક્રોધનો અગ્નિ પ્રગ્વળી ઉઠે છે. યશવંતની પણ તેવી જ સ્થિતિ થઈ. પ્રભાવતીને અનેક પ્રકારે સમજાવવા છતાં જ્યારે તે કંઈ પણ રીતે ન સમજી ત્યારે યશવંત અતિ ગુસ્સે થયો અને પરિણામે પ્રભાવતીને અનેક પ્રકારના દુઃખ દેવા લાગ્યો.



પ્રભાવતી આ સર્વ દુઃખો મુજે મ્હોડે સહન કરતી હતી. ત્હેને અન્ય ઉપાય પણ રહ્યો નહોતો. યશવંતે જે દાસીને ત્હેની પાસે રાખી હતી તે સિવાય અન્ય મનુષ્યનું મુખ જોવાનો પણ ત્હેને સુયોગ મળતો નહોતો. આહારના અભાવે ક્ષિયુ દેહ, વસ્ત્રના અભાવે ફાટલ તૂટલ કપડા અને સહઅ વાક્ય-જવાબો સહન કરતી બન્દીની અવસ્થામાં સદ્ગુણી પ્રભાવતી દીવસ ગાળતી હતી. આવા દુઃખમાં-આવી હોન અવસ્થામાં પણ યશવંતની નીચ માગણી ન સ્વિકારતાં પ્રભાવતી પતિનું જ ધ્યાન કાયમ ધરતી હતી.

જ્યારે કોઈપણ રીતે પ્રભાવતીને યશવંત વશીભૂત ન કરી શક્યો ત્યારે ત્હેના હૃદયમાં અનેક પ્રકારની ચિન્તાએ વાસ કર્યો. પ્રથમ તો ત્હેને એજ ચિન્તા થઈ કે જો કવચિત પ્રભાવતી યુક્તિ કરી અદીથી પલાયન કરી જશે અને મ્હારી સર્વ હકીકત ત્હેના કોઈ આત્મિક સ્વજનની પાસે પ્રકાશિત કરશે તો મ્હારું તો મૃત્યુ જ થવાનું. આથી યશવંતે પ્રભાવતી ઉપર સખત દેખરેખ રાખવા માંડી. દાસી અને પોતાના સિવાય ત્યાં કોઈ પણ ન જાય એ બાબત યશવંત ખાસ ધ્યાન રાખવા લાગ્યો. પ્રભાવતી તો દુઃખ પડવામાં કાંઈ બાકી રહેલ ન હોવાથી હવે તે યશવંતની સખતાઈને મણુકારતી નહોતી. પરંતુ જ્યારે ક્રુધાથી ભયંકર યાતના ભોગવતી ત્યારે ફક્ત પોતાના પતિને ઉદ્દેશીને કહેતી: "પ્રાણેશ્વર! ત્હમે જ્યાં હો ત્યાંથી આવીને મ્હને લઈ જવ! હવે તો આ દુઃખ સહન થતું નથી."

પ્રકરણ ૧૮ મું.

પવિત્રતાની અસર.

રામચન્દ્ર ભદ્રાને ત્હેના પિતાને ત્યાં મૂકીને ચાલ્યો આવ્યો હતો. ભદ્રાએ ત્હેના પિતાને મળવા રામચન્દ્રને અત્યંત આગ્રહ કર્યો હતો પરંતુ રામચન્દ્ર કાંઈ પણ રીતે માન્યો નહોતો.

રામચન્દ્રનો અથ દાનવી શક્તિથી શક્તિવાન હોવાથી તે થોડા વખતમાં જ વિજયપુરમાં આવી પહોંચ્યો હતો.

રામચન્દ્ર ત્યાં આવ્યા બાદ પોતાના ભવ્ય અને સુસજ્જિત દિવાનખાનામાં બેઠો બેઠો યોગમાયાના સૌન્દર્યના, ભદ્રાની સરળતાના અને તામસીની નીચતાના વિચાર કરતો હતો. એ સમયે એક નોકરે આવીને ત્હેને કહ્યું: “ મહારાજ ! બાદશાહના સેનાપતિ યાકુબઅલી આપને મળવાને માટે આવ્યા છે. તેઓ આજ્ઞાની રાહ જોતા નીચે ઉભા છે. ”

“ ભલે, ત્હેમને બોલાવ ! ”

નોકર તુરત જ ચાલ્યો ગયો. થોડા વખતમાં યાકુબે દિવાનખાનામાં પ્રવેશ કર્યો.

રામચન્દ્રે મૃદુ હાસ્ય કરી આવકાર આપી બેસવાને માટે કહ્યું.

યાકુબે બેઠા બાદ કહ્યું: “ મહારાજ ! હું આપના હુકમથી રત્નદ્વર્ગ ઉપર હલ્લો લઈ ગયો હતો અને તે યુદ્ધમાં મ્હને સંપૂર્ણ ફતેહ મળી છે. હું સમગ્ર શક્તો નથી કે મહારામાં આટલી શક્તિ ક્યાંથી આવી ? પરંતુ આપ ત્યાં પધારવાના હતા તે પધાર્યા નહિ એ જાણીને હું અત્યંત દિલગીર થયો છું. ”

મૃદુ હાસ્ય કરીને રામચન્દ્રે કહ્યું: “ હું ગયો નહોતો એ ખરું

પરંતુ ત્હારા પોતાના દેહમાં જ મ્હેં એ શક્તિ સંચારિત કરી હતી અને એથી તું જય પ્રાપ્ત કરવાને ભાગ્યશાળી થયો છે. નહિતર કદી પણ ત્હારામાં એવી શક્તિ આવત નહિ અને તું જય મેળવી શકત નહિ.

“આપની કૃપાની હવે મ્હને સંપૂર્ણ ખાત્રી થઇ ગઇ. પરંતુ આપ અહીં રહીને મ્હારામાં શી રીતે શક્તિ સંચારિત કરી શક્યા ? આપ શું કાંઇ સિદ્ધ પુરુષ છો ?”

“એ કાંઇ જાણવાની ત્હારે જરૂર નથી. વળી હું તે કહેવાને પ્રભુ ઇચ્છતો નથી. અત્યારે હું ત્હને એજ પૂછું છું કે મ્હેં મ્હારી પ્રતિજ્ઞા પાળી છે તો ત્હેં મ્હારી આજ્ઞાનુસાર કાર્ય કરેલ છે કે નહિ ?”

“દેવમન્દિરોનો નાશ કરવાનું ને ?”

“હા.”

“હા, બની શકે તેટલા મન્દિરોનો મ્હેં નાશ કર્યો છે.”

“બાલું સાચું કયું”. બોલ, હવે ત્હારે કાંઇ કહેવું છે ?”

“કહેવાનું તો એટલું જ કે હું આપના જેવો શક્તિશાળી શી રીતે થઇ શકું તે આપ મ્હને કૃપા કરીને કહો. આપ કહેશો તે પ્રમાણે વર્તવાને હું તત્પર છું.”

“એ આજ્ઞા વૃથા છે. તે તો કદી પણ બનશે નહિ.”

“તો પછી આપે જે શક્તિ મ્હારા દેહમાં સંચારિત કરી છે તે શક્તિ ચિરદિન રહે એવું તો આપે કરવું જ પડશે.”

“ભલે, તે પ્રમાણે થશે પરંતુ ત્હારે દેવમન્દિરો જોતાં જ ત્હેનો નાશ કરવો. વળી આ સિવાય ક્યાંઇ યજ્ઞ કે અન્ય દેવની ક્રિયાઓ થતી હોય તે ત્હારે બની શકે તો અટકાવવી.”

“આપની આજ્ઞા મ્હારે શિરોધાય છે. હવે હું રજા લઉં છું.”

“ ભલે ! પરંતુ ક્વચિત ક્વચિત મ્હારી પાસે આવજે ! ”

“ ઘણી જ ખુશીથી આવીશ.” એટલું કહી યાકુબ ચાલ્યો ગયો.

શમચન્દ્ર યાકુબના ગયા બાદ માદી ઉપર લાંબો થઈને પડ્યો અને વિચારવા લાગ્યો: “ હું આટલો શક્તિશાળી હોવા છતાં પણ એક ક્ષુદ્ર રમણીની કૃપાનો ભિખારી થઈ અશાન્તિને હૃદયમાં પોષણ આપી શા માટે દુઃખિત થાઉં છું ? હવે રાહ કેટલો વખત સુધી જોવી ? કેટલા વખત સુધી દુઃખ સહન કરવું ? હવે તો દાંનવી શક્તિનો ઉપયોગ કરવો. કોઈની પણ શક્તિ નથી કે મ્હારી ઇચ્છા વિરુદ્ધ વર્તી શકે ! પરંતુ આમાં એક શંકા રહે છે. જો તે પોતાની ખુશીથી-હાસ્ય મુખથી પોતાનો પ્રેમ પ્રદાન ન કરે તો શું આનન્દ આવી શકશે ? હાય ! આ આજ્ઞા પણ નિરાશામાં જ ફેરવાઈ જાય છે. યોગમાયા ! યોગમાયા ! ત્હારામાં તે એવો કેવો જાદુ છે કે મ્હારું હૃદય ત્હારા તરફથી અન્ય કોઈ તરફ ખેંચાતું જ નથી ! તું મ્હને વાતચિતમાં અતિ કૌશલ્યથી મુગ્ધ કરી નાખે છે. પરંતુ ત્હારી પ્રીતિ તો હું ગ્રાસ કરી શકતો જ નથી. મ્હારા ઉપર પ્રભાવતીની સંપૂર્ણ પ્રીતિ હતી પરંતુ પ્રભાવતીની તે પ્રીતિમાં માદકતા કે ઉત્તેજના નહોતા. યોગમાયાના રૂપથી-યોગમાયાના પ્રેમથી હું ધારું છું કે મ્હારી કામના-વાસના પરિપૂર્ણ થશે. જેમ સાગરના તરંગમાં અને ક્ષુદ્ર નદીના તરંગમાં ભેદ છે તેમ યોગમાયાના પ્રેમમાં અને પ્રભાવતીના પ્રેમમાં ભિન્નતા છે. પરંતુ જો પ્રભાવતી હજી પણ એ પ્રમાણે મ્હને ચાહતી હોય-હજી પણ ત્હેનામાં પૂર્વ જોટલું સોન્દર્ય હોય તો અહીં લાવીને મ્હારી પાસે

રાખવામાં શું હરકત છે ? થોમમાયા તો જેમ આકાશમાં ફક્ત  
જેવાને માટે છે પરંતુ ઉપભોગને માટે નથી તેમજ છે. ”

પ્રભાવતીની ગમે તે પ્રકારે તપાસ કરી જેમ બને તેમ જલદી  
પોતાના મહેલમાં ત્હેને લાવવાનો રામચન્દ્રે નિશ્ચય કર્યો. અત્યાર મહેલાં  
જમાદારે ત્હેના હુકમ મુજબ તપાસ કરી હતી પરંતુ તે તપાસમાં  
તો ત્હેણે એટલું જ રામચન્દ્રને કહ્યું હતું કે પ્રભાવતીને પોતાનો  
પતિ એક દિવસ રાગે આવીને ઉપાડી ગયો છે. ત્હેના મકાનો સર્વ  
વેચાઈ ગયા છે. આ સિવાય વિશેષ રામચન્દ્ર જાણી શક્યો નહોતો.

આ વાત સાંભળીને રામચન્દ્રને પ્રથમ એમ લાગ્યું હતું કે  
પ્રભાવતી કવચિત કોઈને લઈને નહાસી ગઈ હશે પરંતુ તુરત જ  
ત્હેનો તે વિચાર બદલાઈ ગયો હતો કારણ કે રામચન્દ્ર પ્રભાવતીની  
સાથે જે થોડા દિવસ રહ્યો હતો તે ઉપરથી પ્રભાવતીનું હૃદય તે  
સારી રીતે જાણી શક્યો હતો. તે કદી પણ પોતાનું સતિત્વ ભંગ  
કરે નહિ એવી રામચન્દ્રને ખાતરી થઈ ગઈ હતી. પરંતુ તે કવચિત  
કોઈની કપટજાળમાં ફસાઈ ગઈ હોય તો તેમ બનવા જોગ હતું.  
કવચિત કોઈ પુરુષે પ્રભાવતીને એમ કહ્યું હોય કે ત્હારો પતિ  
અમુક સ્થળે છે અને ત્હેને બોલાવવા મ્હેને મોકલેલ છે માટે ત્હારી  
સમસ્ત સંપત્તિને લઈને મ્હારી સાથે ચાલ ! પ્રભાવતી પતિને મ-  
ળવાની ઇચ્છાથી તે પુરુષની સાથે ગઈ હોય અને પાછળથી તે  
પુરુષના પંજમાં સંપૂર્ણ સપડાઈ ગઈ હોય !

રામચન્દ્રના મગજમાં આવા અનેક વિચારો આવ્યા છતાં તે  
કાંઈ પણ સ્થિર કરી શક્યો નહિ પરંતુ સહસા ત્હેને યશવંત યાદ  
આવ્યો. યશવંત કૃષ્ણરાવ વકિલનો જૂનો અને વિશ્વાસુ નોકર  
હોવાથી પ્રભાવતીએ કવચિત ત્હેને કાંઈક વાત કરી હશે એમ  
રામચન્દ્ર ધારવા લાગ્યો.

તેજ ક્ષણે રામચન્દ્રે એક નોકરને હુકમ કર્યો કે યશવંતને બોલાવી લાવો.

યશવંતે ઘણા દિવસ થકા સાંભળ્યું હતું કે પ્રભાવતીનો પતિ-રામચન્દ્ર અતુલ ઐશ્વર્યશાળી અને શક્તિશાળી થઈને પુનઃ વિજ્ઞાન-પુરમાં આવ્યો છે. ત્હેને શિક્ષા કરવાને બદલે બાદશાહ અત્યંત સન્માન આપે છે. આ વખતથી જ યશવંતના હૃદયમાં મ્હોટો આઘાત લાગ્યો હતો. તે ભય અને ચિન્તામાં દિવસ ને રાત્રિ પસાર કરતો હતો. વળી તે પ્રભાવતી કેમ જલદી મૃત્યુ મુખમાં જઈને પડે-કેમ જલદી તે આ દુનિયામાંથી ચાલી જાય તે જ ઇચ્છતો હતો. પ્રભાવતીનું જો મૃત્યુ થાય તો ત્હેની સર્વ ચિન્તાઓનો પણ તેજ વખતે નાશ થાય, કારણ કે પ્રભાવતી સિવાય ત્હેના પાપકાર્યનું કોઈ સાક્ષી આપે એવું નહોતું.

યશવંત પોતાના ગૃહના એક ઓરડામાં બેઠો બેઠો ભવિષ્યની ચિન્તાનો વિચાર કરતો હતો ત્યાં રામચન્દ્રનો મોકલેલ નોકર જઈ પહોંચ્યો ને કહ્યું: “ મહારાજ રામચન્દ્ર ત્હમને બોલાવે છે. અત્યારે જ મ્હારી સાથે ચાલો ! ”

યશવંત તો આ શબ્દો સાંભળીને ચમકી ગયો. ત્હેના હાજી ગગડી ગયા. મૃત્યુ ત્હેને બોલાવતું હોય એમ જણાયું. હવે કરવું શું ? યશવંત સમજી ગયો કે નક્કી રામચન્દ્રને આટલા દિવસે પણ મ્હારા સર્વ ગુપ્ત કાર્યની ખબર પડી ગઈ અને એટલા જ માટે પોતાને ત્હેણે બોલાવ્યો છે.

યશવંતે કાંઈ જવાબ ન આપવાથી પુનઃ પેલા નોકરે કહ્યું. યશવંતે શુષ્ક કંઠે જવાબ આપ્યો. “ જમાદાર ! જરા બેસો તો ખરા ! આટલી ઉતાવળ શા માટે કરો છો ? મ્હને પેટમાં અત્યંત

દુઃખ થતું હોવાથી હું ખોલી પણ શકતો નથી અને એથી જ ત્હમને જવાબ આપવામાં ઢીલ થઈ છે. આજે તો હું કાંઈ પણ રીતે આવી શકું એમ નથી કારણ કે ચાલવાની મ્હારામાં બિલકુલ શક્તિ નથી.”

“ પરંતુ આજે ખોલાવી લાવવાનો હુકમ કર્યો છે. ”

યશવંતે ધાયું કે જો નોકરને એ પાંચ રૂપિયા આપીશ તો તે ચાલ્યો જશે. આથી પોતાના ખીસ્સામાંથી પાંચ રૂપિયા કાઢી યશવંતે નોકરના હસ્તમાં આપતાં આપતાં કહ્યું: “ ત્હમે મ્હોટા માણસના નોકર છો—ત્હમારું માન મ્હારે રાખવું જોઈએ. આ હું પાન સોપારી માટે આપું છું. હું કાલે જરૂર આવીશ. આજે આવત પરંતુ શરીર સારું ન હોવાથી જ આવી શકતો નથી. ”

નોકર તો ખુશ થઈ ગયો. ત્હોણે વિચાયું કે ફક્ત ખોલાવી લાવવાનું કહ્યું છે. આજે જ ખોલાવવો એવું કાંઈ કહ્યું નથી. વળી કાલે તે આવવાનું કયુલ કરે છે તો પછી પાંચ રૂપિયા શા માટે જવા દેવા.

નોકરે યશવંતને કહ્યું: “ બલે, ત્હમને આજે ઠીક ન હોય તો તો કાલે આવજો પરંતુ કાલે જો નહિ આવો તો મ્હારે પુનઃ ત્હમને તેડવા આવવું પડશે. ”

યશવંતે શુક્ર હાસ્ય કરીને કહ્યું: “ અરે! એમ તે વળી થાય કે ? ત્હમારે એ ચિન્તા રાખવી જ નહિ. હું કાંઈ મૂખ નથી કે કલ્લા પછી ભૂલી જાઉં ! ”

નોકર ચાલ્યો ગયો.

નોકર ચાલ્યો ગયો છતાં યશવંતના શરીરમાંથી હજી ધ્રુજારી મઠાં નહોતી. તે આ આવી પડેલી વિપદમાંથી શી રીતે મુક્તિ

મેળવવી એજ વિચારવા લાગ્યો. ધણો સમય તહેણે વિચાર કરીને નક્કી કર્યું કે “ પ્રભાવતીનો સંહાર કર્યા સિવાય અન્ય ઉપાય નથી. તે મરી જાય તો કોઈ પણ જાતનો ભય રહે નહિ. પાછળથી હું મમે તેમ કહીશ તોપણ ચાલશે. મ્હારા કથનનું પ્રમાણ કયાંયથી પણ મળી શકશે નહિ.” આથી પ્રભાવતીની કેવી રીતે હત્યા કરવી અને ત્હેના મૃતદેહની કેમ વ્યવસ્થા કરવી તે વિચારવા લાગ્યો. થોડો વખત શાન્ત બેસી રહીને તે બડબડવા લાગ્યો: “ બસ, પ્રભાવતીની હત્યા કરી ત્હેના મૃતદેહને નદીમાં ફેંકી દેવું. આ કાર્ય કરવા જતાં નાણાનો ભોગ આપવો પડશે પરંતુ મ્હારી જીંદગી આગળ નાણાની દરકાર નથી. નાણા પણ પ્રભાવતીના છે ને ? લુટારાના માણસોમાંથી ચાર પાંચને રૂપિયા આપવાનું નક્કી કરીશ એટલે તેઓ મૃતદેહને ઉપાડી જશે. પરંતુ તે લોકોને મ્હારું ગૃહ તો નજ બતાવવું. પ્રથમ પ્રભાવતીની હત્યા કરી ત્હેના મૃતદેહને મ્હારા ગૃહની પછવાડે જરા દૂર મૂકવું. પછી આ લોકોને સમજાવવા બોલાવી લાવી મૃતદેહને નદીમાં ફેંકાવી દેવું. આમ કરવાથી એ લોકોને પણ શંકા આવશે નહિ. માટે પ્રથમ ત્હેની હત્યા કરવી. લુટારાના માણસોનો મમે ત્યારે મળી શકશે.”

હવે વિલમ્બ કરવો નકામો ધારીને પિશાચ ચશવંત એક તિ-ક્ષણ છરો લઈને ગૃહમાં ગયો. તહેણે દાસીને બોલાવી પૂછ્યું: “ પ્રભાવતી શું કરે છે.”

દાસીએ જવાબ આપ્યો: “ પ્રભાવતી નિદ્રિત છે. તે થોડો સમય થયાં જ ઉઘી ગઈ છે.”

“ તું કેટલો વખત ખેલાં ત્હેની પાસે હતી ? ”



“ હું ત્યાં જ હતી. આપે બોલાવી ત્યારે આવી છું. ”

“ ઠીક તું અત્યારે ચાલી જા ! ”

દાસી ચાલી ગઈ. યશવંતે જોયું કે આવો સુયોગ પુનઃ મળશે નહિ. કાલે તો રામચન્દ્રની પાસે જવું પડશે. જો નહિ જાઉં તો પુનઃ કાંઈ બોલાવા આવશે માટે અત્યારે જ તહેનો ઘાટ ધડી નાખવો. યશવંતે તુરત જ પ્રભાવતીના ઓરડામાં પ્રવેશ કર્યો. પ્રભાવતી એક સાદડી ઉપર સુતી હતી. તહેનું શરીર એક ઘસાઈ મયું હતું. ફક્ત હાડકા અને ચર્મ સિવાય કાંઈ દેખાતું નહોતું. નિષ્કુર યશવંતે થોડો વખત તો તહેનું સૌન્દર્ય જોઈ રહ્યો અને પછી છરાને મજબુત પકડીને હસ્ત ઉંચો કર્યો. બરોબર આજ સમયે નિદ્રિતા પ્રભાવતીએ હાસ્ય કર્યું. આ હાસ્ય જોતાં જ યશવંતનો હસ્ત ઠીસો પડી ગયો. છરો ભોંકવાની તહેની હિમ્મત ચાલી નહિ. તે સ્થિર નયને પ્રભાવતીના ચહેરા સામું જોવા લાગ્યો. પ્રભાવતીના ચહેરામાં હજી પણ હાસ્યની છાંયા દેખાતી હતી. પ્રભાવતીને અત્યારે એક સુમધુર સ્વપ્ન આવ્યું હતું અને તેથી તે ઉંઘમાં હોવા છતાં પણ હસતી હતી.

પ્રભાવતીએ સ્વપ્નમાં જોયું કે પોતે એક સુંદર અને રમણિય સ્થળે ઉભી હતી. એ સ્થળે એવો પ્રકાશ પડતો હતો કે તેવો પ્રકાશ તહેણે કદી પણ પોતાની જાંઘીમાં જોયો નહોતો. સહસા આ પ્રકાશ ભેટીને એક દિવ્ય-કાન્તિ વાળી રમણી-મૂર્તિ તહેની પાસે આવી અને કહ્યું : “ જુદેન પ્રભાવતી ! તું મહેને ઓળખે છે ? ” પ્રભાવતી એ જવાબ આપ્યો : “ માતા ! હું આપને ઓળખી શકતી નથી. મહે પૂર્વે આપને કદી પણ જોયા નથી. ” તે

રમણીએ મધુર સ્વરથી કહ્યું: “ મ્હાર નામ સાવિત્રી છે. હું સતી-  
ઓની સહાયક છું. તું સતી છે એટલે ત્હારી પાસે આવી છું. હું  
કહું તે મંત્ર તું ગ્રહણ કર ! આ મંત્રથી મૃત્યુ પામેલ પતિ પણ  
સંજીવન થઈ શકે છે—નરકમાં પડેલ સ્વામીનો ઉદ્ધાર થઈ શકે છે.  
આ મંત્રનું નામ સ્વામી—પ્રેમ છે. ” એટલું કહી ત્હેણે એ અદ્ભુત  
મંત્ર પ્રલાવતીના કાનમાં કહ્યો અને પુનઃ બોલી: “ આ મંત્રનો  
જાપ તું કરજે. ત્હારા સર્વ દુઃખો નાશ પામશે. ત્હારો સ્વામી  
પણ થોડા સમયમાં ત્હને મળશે. ”

પ્રલાવતી સાવિત્રીનો આ મંત્ર સાંભળીને અત્યંત ખુશી  
થઈ હતી અને તેથી જ તે હસી હતી. આ સિવાય ત્હેણે ધણો  
વખત સાવિત્રીની સાથે અન્ય વાતો પણ કરી હતી.

યશવંતે ધણો સમય વિચાર કરીને છરાને પુનઃ સંતાડી દીધો.  
તે જે નિષ્કુર કાર્ય કરવાને આવ્યો હતો તે પૂર્ણ કરી શક્યો નહિ.  
હૃદયનો દ્રઢ નિશ્ચય ફરી ગયો. પ્રવિત્રતાનો શું ઓછો પ્રભાવ છે ?  
યશવંતે ગમે તેટલો દ્રઢ નિશ્ચય કર્યો હતો છતાં પણ સતિત્વના  
પ્રવિત્ર પ્રભાવ આગળ ત્હેને નમતું આપવું પડ્યું—પોતાના વિચારને  
બદલાવવો પડ્યો. યશવંત તુરત જ ચાલ્યો ગયો.

યશવંતના ગયા બાદ થોડા વખતે પ્રલાવતીની નિદ્રા ભંગ  
થઈ. તે તુરત જ બેઠી થઈ અને સ્વપ્નની વાત વિચારવા  
લાગી. ત્હેનું હૃદય આજે હર્ષથી છવાઈ ગયું હતું. સ્વપ્નમાં  
પ્રાપ્ત થયેલ અદ્ભુત મંત્ર તે યાદ કરવા લાગી. આઠ દસ વખત  
તે મંત્રનો જાપ કરીને બોલી: “ માતા સાવિત્રી ! આ અભાગિણીને  
દર્શન દઈ ક્યાં ચાલ્યા ગયા ? મ્હારા પતિની ચરણસેવા કરવાને  
હું ક્યારે ભાગ્યશાળી થઈશ ? ”

## પ્રકરણ ૧૯ મું.

### નિમકહરામીના બદલો.

યશવંત પ્રભાવતીના ઓરડામાંથી ચાલ્યો ગયો પરંતુ ત્હેની હૃદયની ચિન્તા તો ઘટવાને બદલે વૃદ્ધિમત્ થવા લાગી. તે રાત્રે શય્યામાં પડ્યો પરંતુ નિદ્રા આવી નહિ. ત્હેના કર્મનું ફળ આપવાને કોઈ બચકર મૂર્તિ જાણે ત્હેની જાતી ઉપર ચડી એસી હોય તેમ ત્હેને લાગતું હતું. હવે કરવું શું ? કયા ઉપાયનું અવલમ્બન કરવું ? આ વિપદસાગરમાંથી શી રીતે મુક્તિ મેળવવી ? એ કાંઈ પણ યશવંત સ્થિર કરી શક્યો નહિ. પ્રભાવતીનું મૃત્યુ થાય તો સર્વ વિપદ ટળી જાય પરંતુ ત્હેની હત્યા કરવા જતાં પોતાની હિમ્મત ન ચાલી અને એમને એમ પાછા ફરવું પડ્યું ! આ શા કારણથી થયું હશે તે તે મૂઠ્ઠા યશવંત સમજી શક્યો નહિ. તે હજી પણ એમ જ સમજતો હતો કે પોતાના મનની નિર્બંજતાથી આ કાર્ય પોતે કરી શક્યો નહિ પરંતુ નરાધમને ખબર ન હતી કે એનું કારણ તો સતિત્વનો પ્રભાવ હતો. ત્હેને હજી પણ એવો આવેશ થઈ આવતો હતો કે પુનઃ જઈને પ્રભાવતીની હત્યા કરે, ત્હેને આ જગતમાંથી વિદાય કરે અને સર્વ વિપદને પણ ત્હેની સાથે જ નષ્ટ કરે ! પરંતુ અન્ય ક્ષણે આ સાહસ એડવાને ત્હેનું મન પાછું પડતું હતું. કોઈ મહાન શક્તિ ત્હેને એ પાપ કાર્યથી વિમુખ રાખવાને યત્ન કરતી હતી.

બીજો દિવસે યશવંત રામચન્દ્ર પાસે ગયો નહિ. ત્હેની મુશ્કેલી હોવા છતાં પણ તે બચને લીધે જઈ શક્યો નહિ. ત્હેને એવો વિચાર આવતો હતો કે ત્યાં જવાથી પોતાનું મસ્તક તુરતજ રામચન્દ્રની

તલવારથી જુદુ થઈ જશે. વળી મૃત્યુ પછી પોતાના સ્ત્રીપુત્રાદિકની કેવી અવસ્થા થશે ? આ ચિન્તા ત્હેના હૃદયને શોકથી હચમચાવતી હતી. જે યશવંત આટલો વખત પોતાને સુખી અને શક્તિશાળી માની પ્રભાવતી પાસે પોતાની નીચ માંગણી કરતા અચકતો નહોતો, સતીનું સતિત્વ ભંગ કરવાને તૈયાર હતો તે યશવંત શોકના સાગરમાં ડૂબી ગયો. ત્હેને અત્યારે સુખની તો શું પરંતુ પોતાના પ્રાણની પણ આશંકા હતી.

બીજે દિવસે પણ યશવંતના નાઆવવાથી રામચન્દ્રને ઐવી જ ખાતરી થઈ મઠ કે યશવંતે જ પ્રભાવતીને ફસાવેલી હોવી જોઈએ. પોતાનું એ કાર્ય છૂપુ રાખવાને જ તે આવતો નથી. રામચન્દ્રે આથી દ્રઢ નિશ્ચય કર્યો કે ગમે તેમ કરીને પણ યશવંતને પોતાની સમક્ષ બોલાવવો. આથી ત્હેણે બાદશાહ ઉપર એક પત્ર લખ્યો. તે પત્રમાં જણાવ્યું કે : “ યશવંતને મળવાની મ્હારે ખાસ અગત્ય છે. મ્હેં ત્હેને બોલાવવાને માણસ મોકલ્યો હતો પરંતુ તે આવ્યો નથી તો આપ કૃપા કરી સિપાઈઓને મોકલી ત્હેને ગમે તેમ કરી મ્હારી પાસે મોકલી આપશો. મ્હારે ખાસ અગત્યનું કાર્ય છે. ”

બાદશાહને આ પત્ર પહોંચતાં જ ત્હેણે જમાદારને હુકમ કર્યો : “ અત્યારે ને અત્યારે યશવંતને પકડી મહારાજા રામચન્દ્ર પાસે લઈ જાઓ ! ”

જમાદાર આ હુકમ મળતાં કેટલાક સિપાઈઓને લઈને યશવંતને મ્હેલે ગયો. યશવંત તો સિપાઈઓને અને જમાદારને જોઈને અભરાઈ ગયો. જમાદારે જહાંગીરી હુકમ કર્યો. તે હુકમને તાબે થયા સિવાય અન્ય ઉપાય ન હોવાથી યશવંત જમાદારના હુકમને માન આપી તેની સાથે ચાલ્યો.

તે સમય ખરોખર મધ્યાન હતો. સખત તાપને લીધે કોઈ ગૃહ બહાર નિકળતું નહોતું છતાં આ સમયે યશવંતને પોતાના ગૃહનો ત્યાગ કરી જમાદારની સાથે જવાની ફરજ પડી. તહેને એવી પણ ખાત્રી થઈ ગઈ હતી કે હવે પુનઃ પોતે આ ગૃહ જોઈ શકશે નહિ. તે મ્હાન મુખે ચાલ્યો જતો હતો.

થોડા વખતમાં તો આ ટોળું રામચન્દ્રના મ્હેલ પાસે જઈ પહોંચ્યું. રામચન્દ્ર દિવાનખાનામાં બેઠો બેઠો પ્રભાવતીના જ વિચાર કરતો હતો. એવામાં એક નોકરે યશવંતના પકડી લાવવાના સમાચાર કહ્યાં. રામચન્દ્રે તહેને પોતાની સમક્ષ લાવવાનો હુકમ કર્યો. થોડી ક્ષણમાં જમાદાર યશવંતને લઈને તહેની પાસે આવ્યો. રામચન્દ્રે જમાદારને ધન્યવાદ દેતા બાદશાહે કરેલ ઉપકાર માટે આભાર માન્યો. જમાદાર ચાલ્યો ગયો.

યશવંત અને રામચન્દ્ર સિવાય અત્યારે દિવાનખાનામાં કોઈ પણ નહોતું. રામચન્દ્રે યશવંતને પૂછ્યું: “ મ્હે તહેને બોલાવ્યો હતો છતાં કેમ આવ્યો નહિ ? ”

ધ્રુજતાં ધ્રુજતાં યશવંતે કહ્યું: “ મહારાજ ! મ્હને શરીરે હીક ન હોવાથી આવ્યો નહોતો. આ દાસની એટલી ભૂલ માટે ક્ષમા કરો ! ”

“ તું મ્હને ઓળખી શક્યો છે ? ”

“ અરે ! આપને ઓળખું નહિ તે બંને કેમ ? આપ મહારા અન્નદાતા કૃષ્ણરાવ વકિલના જમાના છો. ”

“ મ્હને ફાંસીનો હુકમ થયો હતો પરંતુ હું કારાગૃહમાંથી ન્હાસી ગયો. કારાગૃહમાં હતો ત્યારે જ મ્હને ખબર મળ્યાં હતાં કે

મહારા શ્વશુરે આત્મહત્યા કરી છે. પરંતુ પ્રભાવતીનું શું થયું તે હું જાણી શક્યો નહોતો. તું એની બાબત કાંઈક જાણતો હશે. ”

“ હા-હા-તે તો-તે તો આપની સાથે જ ચાલ્યા ગયેલ છે. ” યશવંતે ગભરાતાં ગભરાતાં જવાબ આપ્યો.

રામચન્દ્ર યશવંતના મુખ સામું જ જોઈ રહ્યો હતો. તે વાત કરતો હતો ત્યારે ત્રેતા મહેરા ઉપર થતાં ફેરફાર રામચન્દ્ર તીક્ષ્ણ નજરથી જોઈ રહ્યો હતો. રામચન્દ્ર યશવંતના છેલ્લા જવાબ ઉપરથી સમજી ગયો કે યશવંત મિથ્યા વાત કરે છે એટલું જ નહિ પણ તે કાંઈક વાત ગુપ્ત રાખવાને પ્રયત્ન કરે છે. યશવંત પ્રભાવતીની સર્વ હકીકત જાણતો હોવો જોઈએ.

રામચન્દ્રે આથી ત્રેને છેતરવા ઋત્રિમ ક્રોધ કરીને કહ્યું: “ યશવંત ! હું સર્વ હકીકત જાણું છું. ત્હેં મહારી જી ઉપર જે અત્યાચાર કર્યો છે ત્રેનો હું બદલો લીધા સિવાય કદી પણ રહેવાનો નથી. તારા જીપુત્રાદિકને બોલાવી તારી સમક્ષ જ ત્રેમની સર્વની હત્યા કરીશ અને ત્રેને પણ પાછળથી મૃત્યુને શરણ કરીશ. હું હુકમ કરું ત્રેના વિરૂધ્ધ એક શબ્દ પણ ઉચ્ચારવાની કાંઈની શક્તિ નથી. ”

યશવંત તો કંપવા લાગ્યો. હવે શું કહેવું તે ત્રેને સુઝ્યું નહિ. ત્રેનો કંઈ રૂંધાઈ જતો હતો. ગુન્હેગારમાં હૃદયબળ રહેતું નથી. તે જે વાત ગુપ્ત રાખવાને હજારો યત્ન કરતો હોય છે તે વાત સમય આવતાં ત્રેને જ મુખેથી બહાર નિકળી પડે છે. યશવંતની પણ તેવી જ સ્થિતિ થઈ. તે ગદગદ કંઈ ધ્રુજતો ધ્રુજતો બોલ્યો: “ મહારાજ રામચન્દ્ર ! મ્હને ક્ષમા કરો ! મ્હેં ત્રેમારી સદ્ગુણી જીને અત્યંત દુઃખ દીધું છે. મહારી નીચ વાસનાની તૃપ્તિ અર્થે

એ દેવીની સમસ્ત સંપત્તિ લૂંટી લઇને બિખારિણી બનાવી છે. મ્હારા પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત તો કદી થાય એમ નથી. આપની સ્ત્રી મ્હારે ગૃહે જ છે. તે હવે મ્હારી માતા છે. હજી સૂષ્પી તે તદ્દન પવિત્ર છે. આપ એનો સ્વિકાર કરો. આ મહાપાતકીને જે શિક્ષા કરવી હોય તે ખુશીથી કરો. પરંતુ હું આપને વિનંતિ કરું છું કે મ્હાસ સ્ત્રી-પુત્રાદિક તદ્દન નિર્દોષ છે. ત્હેમને કૃપા કરીને કાંઇ પણ શિક્ષા કરશો નહિ. હું જ આ સર્વનું મૂળ છું. ”

“ ત્હારા પાપની તો જે શિક્ષા યોગ્ય હશે તેજ થશે પરંતુ અત્યારે તો ગાડી લઇ જઇ પ્રભાવતીને અહીં લઇ આવ ! ”

“ જેવો હુકમ ! ” યશવંત ઉભો થયો. શમચન્દ્રે એક નોકરને બોલાવી યશવંતની સાથે જવાનો હુકમ કર્યો અને યશવંત ક્યાંય ન્હાસી ન જાય એટલા માટે પોતાના જમાદારને અને એક બીજા માણસને સાથે મોકલ્યાં.

યશવંત આ લોકોની સાથે ગાડી લઇને પોતાને ગૃહે ગયો. યશવંતે તુરંત જ પ્રભાવતી પાસે જઇને એ હસ્ત જેડી કહ્યું : “ બહેન ! આપના દુઃખનો અંત આવ્યો છે. આ પાપીની આંખો ઉઘડી ગઇ છે ! આપના સ્વામી શમચન્દ્ર અતુલ ઐશ્વર્યવાન થઇને અહીં આવ્યા છે અને આપને બોલાવે છે માટે ચાલો ! મ્હાર ગાડી તૈયાર છે. ”

પ્રભાવતી તો આ સાંભળી સ્તબ્ધ જ થઇ ગઇ. તે કાંઇ બોલી જ નહિ. એ દાસીઓએ આવી પ્રભાવતીના હસ્ત ઝાલી મ્હાર લઇ જઇને ગાડીમાં બેસારી. પ્રભાવતી ગાડીમાં બેડી પરંતુ ત્હેને પાપાત્મા યશવંતની વાત ઉપર વિશ્વાસ આવ્યો નહિ. ત્હેને

તો એવી શંકા આવવા લાગી કે આ નરાધમે વળી અન્ય કોઈ નૂતન કપટનળ પાથરી હશે અને ત્હેમાં પોતાને ફસાવશે.

પ્રભાવતીએ જોયું કે ગાડી એક મહાન મ્હેલ પાસે જઈને ઉભી રહી. એક દાસી દરવાજા પાસે ઉભી જ હતી. ત્હેણે તુરત જ આવીને માડીમાંથી પ્રભાવતીનો હસ્ત ઝાલી ત્હેને નીચે ઉતારી.

પ્રભાવતીએ મ્હેલમાં પ્રવેશ કરતાં કરતાં અતિ મૃદુ અવાજે દાસીને પૂછ્યું: “ આ મ્હેલ કોનો છે ? ”

દાસીએ હસતાં હસતાં કહ્યું: “ મહારાજા રામચન્દ્રનો ! ”

પ્રભાવતી આ સાંભળી મનમાં વિચારવા લાગી: “ મહારાજા રામચન્દ્ર ! રામચન્દ્ર પોતાના હૃદયેશ્વર-ઉપાસ્ય દેવ છે પરંતુ તે રામચન્દ્ર તે આજ ! નક્કી અન્ય કોઈની પાસે નરાધમ યજ્ઞવંત પોતાને ઉપાડી લાગ્યો છે. તે બંને મહારાજા હોય કે બાદશાહ હોય પરંતુ મ્હારી આગળ તો તુચ્છ છે—સતીને તો પતિ એજ મહારાજા ! પતિ એજ દેવ ! ”

પ્રભાવતીને અન્દર લઈ જઈ દાસીએ એક પલંગ ઉપર બેસારી. પ્રભાવતીમાં બેસવાનો પણ શક્તિ ન હોવાથી તે પલંગ ઉપર લાંબી થઈને પડી પરંતુ આજ સમયે દાસીએ આવીને કહ્યું: “ મહારાજા રામચન્દ્ર આવે છે. ”

કમ્પિત હૃદયે પ્રભાવતી એકદમ બેડી થઈ. રામચન્દ્રે ઓરડામાં પ્રવેશ કર્યો. પ્રભાવતીએ રામચન્દ્રને તુરત જ ઓળખ્યો. પોતાની ચિર આરાધ્ય મૂર્તિને પોતાની સમિપ જોતાં જ પ્રભાવતીનું હૃદય હર્ષથી જલકાઈ ગયું. પોતાનામાં બેસવાની શક્તિ ન હોવા છતાં તે ઉભી થઈ રામચન્દ્ર સામે દોડી



અને ત્હેના પગે પડી મદમદ કંઠે બોલી: “ પ્રાણેશ્વર ! હૃદય-  
દેવતા ! આટલા દિવસે પણ આપના દર્શન કરવાને હું લાગ્યશાળી  
થઈ ખરી ! ”

આથી વિશેષ પ્રભાવતી બોલી શકી નહિ. ત્હેનું હૃદય અચા-  
નક દર્પથી ઉત્તેજિત થવાથી તે રામચન્દ્રના ચરણમાં મૂર્ચ્છિતા  
થઈને પડી !

રામચન્દ્રની દાનવી-શક્તિ પ્રભાવતીના સ્પર્શથી કંપી ઉઠી.  
આ દેવિ-શક્તિના સ્પર્શથી રામચન્દ્રને આનંદ થયો નહિ પરંતુ તે  
એટલું તો સમજી શક્યો કે પ્રભાવતી પવિત્ર છે-દેવી છે.

પ્રભાવતીને મૂર્ચ્છા આવતાં જ રામચન્દ્રે બે ત્રણ દાસીને યોગ્ય  
ઉપાયો લેવાનો હુકમ કર્યો.

અત્ય સમયમાં તો પ્રભાવતી શુદ્ધિમાં આવી. તે બેડી થઈ.  
પ્રથમ તો તે કાંઈ પણ સમજી શકી નહોતી. શુદ્ધિમાં આવ્યા પછી  
પણ તે વિચારવા લાગી કે આતે સ્વપ્ન છે કે શું ? તે મનમાં  
તે મનમાં માતા સાવિત્રીએ સ્વપ્નમાં કહેલ મંત્રનો જાપ કરવા લાગી.  
રામચન્દ્ર તુરત જ દૂર ખસી ગયો. પ્રભાવતીને પણ ખાતરી થઈ  
કે આ સ્વપ્ન નથી પણ સત્ય છે. તે પોતાના પતિ-દેવતા સમક્ષ  
જ ઉપસ્થિત થયેલી છે. પોતાની ઇચ્છા પૂર્ણ થઈ છે. પ્રભાવતી  
દુર્બળ ચમ્પુઓ ઉંચી કરી રામચન્દ્ર તરફ જોઈને બોલી: “ નાથ!  
હજારા દિવસે દર્શન દીધા છે. અનેક કષ્ટ પછી આપનું મુખ  
જોઈ શકી છું. જુઓ, મ્હારું શરીર પણ કેટલું ક્ષિણ થઈ ગયું  
છે. મ્હારા પૂર્વજન્મના પુણ્યથી જ આપના દર્શનનો પુનઃ લાભ  
મેળવી શકી છું. હવે જ્યારે આપ મ્હને મળ્યા છો ત્યારે દૂર શા

માટે ઉભા છે ? મ્હારી પાસે આવો ! મ્હારા હૃદયને આપના હૃદય સાથે ચાંપો ! ધણી દિવસની મ્હારી ઇચ્છાને પૂર્ણ કરો ! ”

રામચન્દ્ર આથી પ્રભાવતીની નજીક ગયો અને પ્રેમથી ત્હેણે કહ્યું : “ પ્રભાવતી ! ખરેખર ત્હારે અત્યંત દુઃખ ભોગવવું પડ્યું છે. એ રાક્ષસે ત્હારા ઉપર જીલ્મ ગુજારવામાં બાકી રાખ્યું જણાતું નથી પરંતુ એ નરાધમ યશવંતને હું યોગ્ય શિક્ષા કરીશ. અત્યારે હું અખૂટ સંપત્તિનો માલિક છું. તું હવે આનન્દમાં ત્હારા દિવસો નિર્ગમન કર ! ”

પ્રભાવતીની ચક્ષુમાંથી હર્ષના અશ્રુ વહેવાં લાગ્યાં. તે બોલી : “ હું ધનને ચાહતી નથી—મુન્દર મ્હેલની મ્હારે દરકાર નથી. ફક્ત આપના ચરણની સેવા કરી શકું તો જ હું મ્હને પોતાને અતિ ભાગ્યશાળી માનીશ. માતા સાવિત્રીએ મ્હને મંત્ર આપેલ છે અને એ માતાના પ્રતાપથી જ હું આપના દર્શન કરી શકી છું. ”

“ સાવિત્રી કાણ ? ”

“ સાવિત્રીને શું આપ જાણતા નથી ? તે એક મહાન સતી છે—દેવી છે. તે જીઓની હૈતરિ છે. ”

“ તે ત્હને મળી હતી ? ”

“ હા, સ્વપ્નમાં તેઓ મ્હને મળ્યાં હતાં ”

“ છટ, સ્વપ્ન તે વળી સત્ય હોય ખરું કે ? ”

“ ત્હેમણે મ્હને જે મંત્ર આપેલ છે તે કાંઈ હું બૂલી ગઈ નથી. વળી ત્હેમણે મ્હને સ્વપ્નમાં કહ્યું હતું કે હવે થોડા વખતમાં તું ત્હારા સ્વામીના દર્શન કરી શકીશ. એમના કલાનુસાર આપ મ્હને મળ્યા છે તો પછી સ્વપ્ન તે સત્ય શા માટે નહિ ? નાથ !

પુરાણોમાંથી પણ સ્વપ્નની વાત સત્ય બન્યાના બધા દાખલા મળી આવે છે. ”

“ ખોટી વાત ! પુરાણ એ તો મનુષ્ય પ્રણિત માત્ર એક કાવ્ય ગ્રંથ છે. ”

“ કાવ્યમાં પણ સત્ય છે. જગત ભાવમય છે-કવિતામાં પણ ભાવ છે-ભાવ જનાર્ધન ! ”

“ એ વાતનું અત્યારે કાંઈ કામ નથી. પ્રથમ તો ત્હારું શરીર સુધરે એ ઉપાય કરવાની ખાસ અગત્ય છે. ”

“ આ શરીર તો આપનું છે. જેમ આજ્ઞા કરો તેમ કરવાને તૈયાર છું. ”

“ આ મહેલ અને સર્વ મિલકત મ્હારી છે એટલે હવે તું પણ ત્હેની અધિકારિણી છું. દાસ દાસીઓ પણ અનેક છે. હવે ત્હારી જેમ ઇચ્છા હોય તેમ કર ! સુખ અને આનન્દમાં દિવસો પસાર કર !

“ પ્રથમ જ આપને મ્હે જણાવ્યું છે કે આ દાસીને અન્ય કાંઈની પણ અપેક્ષા નથી. આપની ચરણ સેવા કરવાની જ ફક્ત ઇચ્છા છે. ”

રામચન્દ્ર આનો કાંઈ જવાબ ન આપતાં ચાલ્યો ગયો. ત્યાંથી તે દિવાનખાનામાં ગયો. યશવંતને રામચન્દ્રની આજ્ઞાથી દિવાનખાનામાં જ રાખવામાં આવ્યો હતો. રામચન્દ્રે ત્યાં જઈને યશવંતને કહ્યું : “ યશવંત ! ત્હેં જે નીચ કાર્ય કર્યું છે ત્હેની શિક્ષા શું થવી જોઈએ તે તું જ વિચાર કરીને કહે ! હું ત્હારા કહેવા મુજબ ત્હેને શિક્ષા કરીશ. ”

યશવંતે ધ્રુજતાં ધ્રુજતાં કહ્યું : “ આપના અશુરની જે સર્વ

મિલકત હું લઈ ગયો છું તે આપને સોંપી દઈશ. આપ મ્હને કૃપા કરીને ક્ષમા કરો ! ”

રામચન્દ્રે ક્રોધથી કહ્યું : “ નરાધમ ! ધનનો શું મ્હારે અભાવ છે ? સંપત્તિ મ્હારે જોઈતી નથી. હું ત્હને એવી શિક્ષા કરીશ કે જેથી તું ધન હોવા છતાં પણ ત્હને ઉપભોગ કરી શકીશ નહિ. ત્હી પુત્ર હોવા છતાં પણ તું સુખથી ત્હારી અવશેષ જીંદગી માણી શકીશ નહિ. એ શિક્ષા હું ત્હને અત્યારે જ કરું છું. ”

આટલું કહી રામચન્દ્ર ઉભો થયો અને જોરથી ત્હેણે યશવંતની છાતીમાં મુક્કી મારી ! યશવંત કંપતો કંપતો જમીન ઉપર પડ્યો. આ મુક્કી વાગતાં જ ત્હેની સર્વ શક્તિ ચાલી ગઈ ! ત્હેનામાં ઉભા થવાની પણ શક્તિ રહી નહિ.

યશવંતને વેદના પણ પ્રાણહારક થવા લાગી. ત્હેનું મસ્તક ભમી ગયું. ત્હેણે પડ્યા પડ્યા જ કહ્યું : “ અરે ! આ મ્હને શું કયું ? આના કરતાં તો મારી નાખ્યો હત તોજ ઉત્તમ હતું. ”

રામચન્દ્રે આનો કાંઈ પણ જવાબ ન આપતાં નોકરને હુકમ કર્યો. “ જેણે આ નરાધમનું ઘર જોયું હોય ત્હેને ત્હેના ગૃહે લઈ જવાનું કહી દે ! ”

હુકમનો તુરત જ અમલ થયો. જમાદાર યશવંતને ઉપાડી એક માડીમાં નાખી ત્હેના ગૃહે લઈ ગયો.

યશવંતની આવી દુર્દશા જોઈને ત્હેની ત્હી અને પુત્રો રડવાં લાગ્યાં. યશવંતમાં બેસવાની પણ શક્તિ ન હોવાથી ત્હેને એક ખાટલામાં સુવાડ્યો. આ સ્થિતિમાં જ યશવંત જીવન માળવા લાગ્યો.

## પ્રકરણ ૨૦ મું.

સુખ પણ દુઃખ જ !

સ્વામીના દર્શનથી અને યથાગોચ્ય શુભ્રૂપાથી અદ્ય દિવસમાં પ્રભાવતીની તબિયત સ્વચ્છ મઠ. ત્હેના ચહેરામાં પૂર્વના જેટલું જ સૌન્દર્ય અને લાવણ્ય આવી ગયું.

પ્રભાવતી એમ ધારતી હતી કે સુખ પછી દુઃખ અને દુઃખ પછી સુખ લપાઈ જ રહ્યું હોય છે. આ એક સંસારની પ્રણાલીકા છે. પોતાના જીવનનું દુઃખી વાદળ ખસી જઈને હવે સુખનો સુખ ઉદિત થયો છે પરંતુ થોડા દિવસ પછી તે સમજી શકી કે ત્હેની આ માનિનતામાં ભૂલ છે.

સ્વામીના સુખમાં જ જીનું સુખ હોય છે. સ્વામીનું હસતું મુખ જોઈને જી હસે છે—આનન્દિત થાય છે. રમણી તો દર્પણમાં પડતાં સ્વામીના પ્રતિબિમ્બ રૂપ છે. પરંતુ પ્રભાવતીના સ્વામી રામચન્દ્ર તો કાયમ ચિન્તાતુર રહેતો હતો—અશાન્તિની અગ્નિમાં બળતો હતો. પ્રસન્નતા તો કદી ત્હેનામાં જોવામાં આવતી નહિ. આટલી સંપત્તિનો માલિક થયાં છતાં—આટલું સન્માન પ્રાપ્ત કરી શકેલ હોવા છતાં ત્હેના હૃદયમાં શાન્તિ નહોતી. જ્યારે રામચન્દ્રના હૃદયમાં શાન્તિ ન હોય ત્યારે પ્રભાવતી જેવી સદ્ગુણી જીને-પતિને જ પોતાનું સર્વસ્વ માનનારી જીને સુખ કે આનન્દ શી રીતે થાય ? ચન્દ્રના પ્રકાશ સિવાય શું રાત્રિ ખિલી શકે કે ?

વળી અન્ય પણ એક કારણ હતું. રામચન્દ્ર પ્રભાવતીની પાસે આવતાં જ ત્હેનું હૃદય ચંચળ અને ઉત્તેજિત થઈ જતું. તે પ્રભાવતી પાસે થોડા વખત પણ બેસી શકતો નહિ. પ્રભાવતી

આ ઉપરથી એમ સમજતી હતી કે પોતાના ઉપર પ્રેમ ન હોવાથી હાંમો વખત પોતાની સાથે સ્વામી વાતચિત કરતાં નથી. ત્હેને જો કે તે માટે અતિ ખેદ થતો નહોતો પરંતુ ત્હેને એજ વિચાર આવતો હતો કે પતિ પોતાને જોઈને સુખી થાય—આનન્દિત થાય એવું સાંનૃદ્ય વિધાતાએ પોતાને શા માટે ન આપ્યું ? પ્રભાવતી તો રામચન્દ્રને સુખી જોવાને જ ઇચ્છતી હતી. ગમે તે પ્રકારે રામચન્દ્ર સુખી થાય એજ ત્હેની મહદાકાંક્ષા હતી.

એક દિવસ સન્ધ્યા સમયે પ્રભાવતી પોતાના ઓરડામાં બેઠી બેઠી આજ વિચાર કરતી હતી અને પોતાના હસ્તમાં શંકરની છબી રાખી જોતી હતી તે જ સમયે રામચન્દ્રે ત્હેના ઓરડામાં પ્રવેશ કર્યો. પ્રભાવતી તો રામચન્દ્રને સુખી કરવાને કાયમ યત્ન કરતી હતી. તે રામચન્દ્રને જોતા જ ઉભી થઈ અને સ્વામીના બન્ને હસ્તને પકડી પોતાના આસન ઉપર બેસાર્યો. રામચન્દ્રે મૃદુ હાસ્ય કરીને કહ્યું : “ એકલી બેઠી બેઠી શું વિચારતી હતી ? ”

“ રમણીઓ ગૃહસ્થી પિંજરામાં કાયમ પૂરાવાને જ સર્જાએલ છે. પતિ—દેવ બ્રહ્માના કાર્યમાં વ્યસ્ત રહે ત્યારે રમણી ગૃહકાર્યમાંથી પરવારાં સ્વામીની મૂર્તિનું ધ્યાન ધરે ! બીજું તે શું કરે ? ”

“ પરંતુ અત્યારે તું શું કરતી હતી ? ”

“ અત્યારે તો રસોયાને શું રસોઈ કરવી તે કહી આવી ને આ શંકર મહાદેવની છબીને જોતાં હતી. જીએને શંકર મહાદેવનો ચહેરો કેવો ભવ્ય છે ? ” એટલું કહી પ્રભાવતીએ તે છબી રામચન્દ્રના સન્મુખ ધરી.

ચિત્ર ઉપર દ્રષ્ટિપાત કરતાં જ રામચન્દ્રનું શરીર કંપવા લાગ્યું.

તહેના અંમને એક વિદ્યુતના જેવો આચકા લાગ્યો. તે તુરત જ ઉભો થઈને ઓરડા ખંદાર ચાલ્યો ગયો.

પ્રભાવતી તો એકાએક રામચન્દ્રના ખંદાર જવાથી વિસ્મિત થઈ. તે પણ તુરત જ રામચન્દ્રની પાછળ ઓરડાની ખંદાર મઠ. તહેણે જોયું કે રામચન્દ્ર એક દિવાલને એઢેલીને ધ્રુજે છે, તહેનું મુખ મ્હાન થઈ ગયું છે અને શરીર ઉપરથી પસીનાના ટીપાં પડે છે.

પ્રભાવતીએ તુરત જ રામચન્દ્રનો હસ્ત ઝાલી તહેને ત્યાં બેસારી દીધો અને જુમ પાડો દાસીને બોલાવી. દાસી આવતાં પ્રભાવતીએ શીતળ જળ અને એક પાંખો લાવવાનું કહ્યું. દાસી ત્વરિત ગતિથી બન્ને વાના લઈ આવી. પ્રભાવતીએ દાસીને રામચન્દ્રના મસ્તક ઉપર શીતળ જળનો છંટકાવ કરવાનું કહ્યું ને જોતે પાંખાથી પવન નાખવા લાગી.

થોડા વખત પછી રામચન્દ્રની પ્રકૃતિ કાંઈક ઠેકાણે આવી. તહેણે કહ્યું: “ પ્રભાવતી ! તું હવે જા ! મ્હને હવે સારી રીતે આરામ છે. મ્હારે કેટલુક કાર્ય હોવાથી હું જાઉં છું. ”

પ્રભાવતીએ સ્થેજ વિરક્ત થતાં કહ્યું: “ અત્યારે હું આપને જવા દઈશ નહિ. હજી પણ આપ અહીં જ થોડો વખત રહો ! મ્હારે આપને બે ચાર પ્રશ્ન પૂછવા છે. મ્હને અત્યંત લય લાગે છે. ”

રામચન્દ્રે શુષ્ક હાસ્ય કરતાં કહ્યું: “ ત્હારે શું પૂછવું છે ? પ્રભાવતી ! મ્હારે બધું કાર્ય છે. ત્હારે જે કાંઈ પૂછવું હોય તે અન્ય કાંઈ સમયે પૂછજે. ”

“ હું આપના પગે પડીને કહું છું કે મ્હારી વાત સાંભળો અને ત્હેનો સત્ય ઉત્તર આપો. કાર્ય તો સમસ્ત છાંડી કરવાનું જ છે. મનુષ્ય મને તે કાર્ય કરવાને જ જનમ્યું છે. આમાં કાંઈથી પણ ફેરફાર થઈ શકે એમ નથી. ”

“ વાર, ત્હારે શું કહેવું છે ? ”

“ કહેવાનું તો ઘણુંય છે પરંતુ અત્યારે તો મ્હારી એ ચાર શબ્દાઓ જણાવીશ. પ્રથમ તો એજ કે આપ એ શંકર મહાદેવનું ચિત્ર જોઈને ઓરડા બહાર કેમ નિકળી ગયા ? ”

“ ચિત્રને અને મ્હારે કાંઈ સમ્બન્ધ જ નથી. મ્હને આવો રોગ જ છે. જ્યારે જ્યારે આ રોગ થાય છે ત્યારે હું શ્રમિત જેવો થઈ જાઉં છું. વૈદ્યો એમ કહે છે કે આ સ્નાયુની પીડાને લીધે થાય છે !

“ કેટલા કેટલા સમયે આમ થાય છે ? ”

“ તે તો કાંઈ ચોક્કસ નથી. મને ત્યારે આ રોગ થઈ આવે છે. પરંતુ આ જાણવાની ત્હારે શી આવશ્યકતા છે ? અન્ય કાંઈ પૂછવું છે ?

“ મ્હારું તો એજ કહેવું છે કે જ્યારે આપને આ રોગ છે ત્યારે ત્હેનો નાશ કરવાને શા માટે ચત્ન કરતા નથી ? રોગને તો વૃદ્ધિગત થવા ન દેતા ત્હેનો નાશ કરવો એજ ઉચિત છે. વળી હમણા તો કદી પણ આપને આ રોગ થયો નથી. ”

“ તું અહીં આવી તે પૂર્વે ઘણો વખત મ્હેં ઔષધ લીધેલ છે પરંતુ ત્હેનાથી કાંઈ ફાયદો થયો નહિ. ”

“ ત્યારે એક કાર્ય કરશો ? ”



“ શું ? ”

“ કોઈ સારા પુરોહિતને બોલાવી આપના રોગની શાન્તિ માટે અનુષ્ઠાન કરાવો ! ”

પ્રભાવતીના મ્હેરા સામું વક્ર દ્રષ્ટિથી જોઈને રામચન્દ્રે કહ્યું :  
“ ભીની બુદ્ધિ પાનિયે કહી છે તે સત્ય જ છે. શું અનુષ્ઠાનથી વળી રોગની શાન્તિ થાય ખરી કે ? એ તો બ્રાહ્મણના ઉદર નિમિત્તે ઠોકી બેસારવામાં આવ્યું છે ! ”

“ ના, ના, દૈવતા કરતાં કોઈનામાં પણ વિશેષ શક્તિ નથી. દૈવબળથી જ સર્વ થાય છે. ” પ્રભાવતીએ મ્હાન મુખે જવાબ આપ્યો.

“ ત્હારે અન્ય કોઈ કહેવાનું હોય તો કહે ! આ સર્વ મિથ્યા વાત છોડી દે ! ”

“ હું અસત્ય નથી કહેતી છતાં ત્હમે એમ માનો છો તો ભલે ! પરંતુ આપનો રોગ નષ્ટ કરવાને આપ શું ચત્ન કરવા ધારો છો ? ”

“ મ્હે હવા ફેર કરવાનો નિશ્ચય કર્યો છે. ”

“ ભલે ! તેમ કરવાથીજે આપનો રોગ નાશ પામતો હોય તો તેમ કરો ! હું આપની સેવા કરવા આપની સાથે આવવાને પ્રસ્તુત છું. ”

“ પરંતુ હમણા જઈ શકાય એમ નથી કારણ કે મ્હારે કેટલુંક અગત્યનું કાર્ય છે. આ કાર્ય પૂર્ણ થશે એટલે આપણે જઈશું. ”

“ ઠીક. પરંતુ હજી મ્હારે પૂછવું છે. ”

“ શું ? ”

“ આપને હું સર્વદા ચિન્તાતુર કેમ જોઉં છું ? આપના હૃદયમાં કેમ અશાન્તિ છે ? ”

“ અરે ! આ તો એક અદ્ભુત પ્રશ્ન કહેવાય ! આ પશ્ચાત્તો હું શી રીતે ઉત્તર આપી શકું ? અન્ય કાંઈ પૂછવું હોય તો પૂછ ! ”

“ આપ પૂર્વે કાંઈ એક ભાગ્યવતીને ચાહતાં હતાં. હજી પણ શું તહેને માટે ત્હમે ચિન્તા કરો છો ? ”

“ હા કહું તો ? ”

“ તો પછી તહેને શોધી કાઢો ! જો તહેને પ્રાપ્ત કરવાથી ત્હમને સુખ-આનન્દ મળી શકે એમ હોય તો તહેને મેળવવા યત્ન કરો ! ”  
 પ્રભાવતીએ પોતાના હૃદયની ઉદારતાનું રામચન્દ્રને સંપૂર્ણ ભાન કરાવ્યું.

“ પ્રથમ તહે એક વખત ત્હારા પિતાના ગૃહે કહું હતું કે ત્હમે મ્હને ચાહો અને હું ત્હમને ચાહું. એ સિવાય અન્ય કાંઈને પણ કાંઈથી ચાહી શકાશે નહિ. છતાં આજે વળી આમ કેમ કહે છે ? ”

“ જ્યારે મનુષ્ય અમુક દુષ્કાર્ય કરે છે ત્યારે તહેને સદુપદેશ આપવામાં આવે છે, પરંતુ તે મનુષ્ય એ ઉપદેશને ધ્યાનમાં ન લેય તો પછી ઉપાય શું ? ”

“ ત્યારે તું મ્હને દુષ્કાર્ય કરવાને પ્રેરે છે ને ? ”

“ ત્હમે જો કરો છો તે દુષ્કાર્ય છે કે સુકાર્ય છે તે તો હું કહી શકતી નથી પરંતુ જેથી ત્હમે સુખી થાવ ત્હેમાં જ મ્હને શાન્તિ છે. જ્યારે ત્હમે તહેને હજી પણ બૂલી શક્યા નથી ત્યારે ત્હમારો દોષ શું ? યત્ન કર્યા છતાં પણ ફળની પ્રાપ્તિ ન થાય તો પછી ઉપાય શું ? ”

“ તહેને તું અહીં મ્હેલમાં લાવવાને કહે છે ? ”

“ જેમ ત્હમે સુખી થઈ શકો તેમ કરો ! ”

“ તે ક્ષત્રિય છે. ”

પ્રભાવતી આ સાંભળીને ચમકી મઠ. શમચન્દ્રે ત્હેના મ્હેરા ઉપર થયેલ પરિવર્તન જોઈને પુનઃ કહ્યું: " તું ત્હેની સાથે એક જ મકાનમાં રહી શકીશ ? "

પ્રભાવતીએ મ્હાન મુખે જવાબ આપ્યો: " એક મકાનમાં રહેવાને તો કાંઈ અડચણ નથી પરંતુ સાથે તો રહી શકીશ નહિ. "

" કેમ ? "

" શાસ્ત્રમાં આ બાબત નિષેધ કરેલ છે. "

" શાસ્ત્ર ? આ તો બ્રાહ્મણોના સ્વાર્થનું એક પુસ્તક છે. "

" મ્હારી એક વિનતિને માન્ય કરો ! શાસ્ત્રમાં વિશ્વાસ રાખો ! ધર્મમાં મન પરાવો ! દેવ તરફ અમીદ્રષ્ટિથી જુઓ ! ઇષ્ટ મંત્ર ગ્રહણ કરો ! પુણ્ય વિગેરે આનંદિક કર્મ કરવામાં પાછો પગ ન ધરો ! હું ખાત્રીથી કહું છું કે આથી આપના હૃદયની અશાન્તિ ચાલી જશે. પરમ સુખનો ઉપભોગ કરી શકશો ! આપ પુરુષ હોઈ સર્વ સમજી શકો એમ છો. હું તો એક ક્ષુદ્ર અલ્પબુદ્ધિ રમણી છું. ત્હમને હું શું ઉપદેશ આપી શકું ? જગતમાં જે સર્વ જાતિ છે તે દરેક જાતિમાં શાસ્ત્ર તો છે જ ! ધર્મ પણ છે જ ! ઉપાસના છે—આરાધના છે ! તેઓ સર્વ આને માને છે. પોતપોતાના ધર્મની આજ્ઞાનુસાર સર્વ વર્તે છે. આ સર્વ મિથ્યા નથી. આ મિથ્યા હોત તો જગત લાંબો વખત નભી પણ શકતું નહિ. હું આપના ચરણમાં પડીને વિનતિ કરું છું કે ધર્મકાર્ય કરો ! તે પરત્વે ત્હમારી વૃત્તિને દોરો ! ત્હમારી પાસે અખુટ સંપત્તિ છે—સુવર્ણ અને રત્ન છે—દાસદાસી છે. ત્હમારે ચિન્તા શા માટે રાખવી જોઈએ ? "

રામચન્દ્ર પ્રભાવતીના આ શબ્દો સાંભળી તો રહ્યો પરંતુ  
તહેના હૃદયમાં ક્રોધનો અગ્નિ જાગી રહ્યો હતો. તે મનમાં વિચાર-  
વા લાગ્યો: “ હાય ! પ્રભાવતી ! તું જાણતી નથી કે મહારાથી  
એ પથનું અવલમ્બન થઈ શકે એમ નથી. હું સર્વ જાણું છું-  
સમજું છું કિન્તુ એ નામ માત્ર પણ હું મહારા મુખમાં લાવી  
શકું એમ નથી. દાનવી-શક્તિના પ્રભાવથી હું એ દૈવિ-શક્તિ તદ્દન  
ગૂમાવી બેઠો છું. ઇચ્છા થતાં પણ તે કરવાને હું શક્તિવાન નથી. ”

થોડો વખત શાન્ત રહીને રામચન્દ્રે પ્રભાવતીને કહ્યું: “ આ  
સમ્બન્ધી વિશેષ કાંઈ પણ સાંભળવા હું ઇચ્છતો નથી. અન્ય કાંઈ  
તહારે કહેવું હોય તો કહે ? ”

રામચન્દ્રની વાતચિત ઉપરથી-ધર્મ પરત્વેના તહેના તિરસ્કાર  
ઉપરથી પ્રભાવતી સમજી મઠ કે પોતાના સ્વામી કાંઈક અશુદ્ધ  
શક્તિથી આકર્ષાએલા છે. હૃદયમાં ઇચ્છા છે છતાં કાર્ય કરવાની  
શક્તિ નથી. પ્રભાવતીનો ચક્ષુમાંથી અશ્રુની ધારા વહેવા લાગી  
અને તહેણે રામચન્દ્રના ચરણમાં પડો કરેલુ કંઠે કહ્યું: “ પ્રભુ !  
સ્વામી ! આપ મહારા દેવ છો-હું આપની દાસી છું. આપ ધર્મ  
પથનું અવલમ્બન કરો ! હું આપને મહારાથી બનશે તેટલી સહાય  
કરીશ. સ્ત્રી સહધર્મિણી છે. સહધર્માચરણના બળથી આપણે પર-  
લોકમાં બે મળીને એક થઈશું. મહારી વાત માન્ય રાખો ! ધર્મ ઉપર  
શ્રદ્ધા રાખો ! દેવ છે, ધર્મ છે, પરલોક છે, સ્વર્ગ છે અને કર્મ-  
ફળ પણ છે. ”

રામચન્દ્રના હૃદયમાં પૈશાચિક અગ્નિ પ્રજ્વળવા લાગ્યો. તે  
ત્યાં વિશેષ વખત રહી શક્યો નહિ. કાંઈ પણ જવાબ આપ્યા સિવાય  
ત્વરિત ગતિથી ચાલ્યો ગયો.

પ્રભાવતી રામચન્દ્રની અવસ્થા જોઈને ધણી જ દુઃખીત થઈ. તે અશ્રુ ઝરતી ચક્ષુએ આકાશ સામે જોઈને બોલવા લાગી: “ માતા સાવિત્રી ! મ્હારા સ્વામીને સુખતિ આપો ! મ્હારા સ્વામીની વૃત્તિ ધર્મ પરત્વે દોરો ! હું અને એ એક થઈને પ્રભુનું સ્મરણ કરી શકીએ એવો સુયોગ કરી આપો ! ”



### પ્રકરણ ૨૧ મું.

પૂર્વજન્મનો સમ્બન્ધ.

રામચન્દ્ર દિવાનખાનામાં જઈને એક ગાદી ઉપર પડ્યો. ત્હેના હૃદયમાં અત્યારે અશાન્તિનો અગ્નિ પોતાની જ્યોત જળહળાવી રહ્યો હતો. તે મનમાં ને મનમાં બળતો બળતો બોલવા લાગ્યો: “ પ્રભાવતીએ કહેલ સુપથને હવે મહણ કરી શકાય એમ નથી. આ હૃદયમાં તો હવે ધર્મબીજ અંકુરિત થઈ શકશે નહિ. પિશાચને આત્મદાન કયું છે. પિશાચે મ્હારે માટે ધણી તકલિફ લીધી છે. ત્હેણે મ્હને આવો ઐશ્વર્યવાન બનાવ્યો છે. મ્હને અસાધારણ શક્તિશાળી કર્યો છે. પરંતુ હાય ! તો પણ શાન્તિ તો પ્રાપ્ત ન જ થઈ ! મુદ્ર રમણી પ્રભાવતીની આગળ હું તૃણવત છું—તે મ્હારાથી પણ વિશેષ શક્તિશાળી હોય એમ જણાય છે. હાય ! મ્હેં શું મ્હારો પોતાનો જ નાશ કર્યો ? જો આ હૃદયનું બળિદાન પિશાચના ચરણે ન દીધું હોત તો પ્રભાવતી સાથે ધર્મચરણ કરી સુખી થાત. સંપત્તિમાં સુખ નથી, શક્તિમાં સુખ નથી—સુખ તો માત્ર હૃદયની શાન્તિમાં જ છે. શાન્તિ ધર્મ સિવાય પ્રાપ્ત થાય એમ નથી. અરે પણ ધર્મ ! હાય ! હાય ! ધર્મ તો મ્હને અગ્નિમય જણાય છે ! ધર્મ તો મ્હને બીપણતામય જણાય છે ! ”

થોડા વખત એમને એમ શાન્ત રહીને પુનઃ રામચન્દ્ર અડબડવા લાગ્યો: " જેને માટે મ્હારું અધઃપતન થયું છે, જેને પ્રાપ્ત કરવાને માટે પિશાચના પદે આત્મદાન દીધું છે, જેના રૂપના ઉપભોગ માટે દીર્ઘ દિવસ નરકવાસ ભોગવવાની પ્રતિજ્ઞા કરી છે અને જેની ખાતર કાયમ કામની અગ્નિમાં બળું છું ત્હેને ક્ષી રીતે પ્રાપ્ત કરવી ? યોગમાયા-યોગમાયાને મેળવવાની જ આશાથી આ સર્વ કરવું પડ્યું છે. કિન્તુ ત્હેને હજી મેળવી શક્યો નહિ. "

રામચન્દ્ર એકદમ ઉત્તેજિત થઈ ગયો. સુતો હતો તે બેઠો થયો અને અહંકારથી બોલ્યો: " મ્હારામાં અતુલ શક્તિ છે. હું ઇચ્છા થતાં મહા પ્રલયની ગતિને પણ અટકાવી શકું એમ છું. મ્હારે શા માટે યોગમાયાની કૃપા મેળવવા આજીજી કરવી જોઈએ ? બસ, અત્યારે જ ત્યાં જઈ-આજે જ ત્હેને મ્હારી થવા આગ્રહ કરું ! જો તે મ્હારી માગણી ના કબુલ કરશે તો મ્હારી આ દાનવી-શક્તિનો પ્રયોગ કરી હું ત્હેને મ્હારી કરીશ. "

" પરંતુ-પરંતુ બળથાં પ્રયોગથી પ્રાણ મેળવી શકાતો નથી-પ્રીતિ પ્રાપ્ત થતી નથી. પ્રીતિ સિવાય ત્હેને પ્રાપ્ત કરવી તે પણ શું કામનું ? ફક્ત હું ત્હેની પાછળ પાળેલા પ્રાણીની માફક ફરું એટલું જ ! અરે પણ હું આ શા માટે વિચારું છું ? પ્રાણનું મ્હારે શું કામ છે ? પ્રીતિનું મ્હારે શું કામ છે ? હું તો ફક્ત ત્હેના સૌન્દર્યની જ ભૂખ્યો છું. રૂપના ઉપભોગની જ આકાંક્ષા છે. "

પૈશાચિક શક્તિને તાબે થયેલ રામચન્દ્રે પિશાચની બુદ્ધિથી જ આ સિધાન્ત શોધી કાઢ્યો. તુરત જ ત્હેણે નોકરને બોલાવી ચોતાનો અશ્વ તૈયાર કરવાનો હુકમ કર્યો.

રામચન્દ્રે તુરત જ અધારોહણ કરી યોગાશ્રમ તરફ અશ્વને દોડાવ્યો.

થોડા વખતમાં તો રામચન્દ્ર યોગાશ્રમના દરવાજા પાસે પહોંચી ગયો. અશ્વને ખૂદાર જ એક વૃક્ષની સાથે બાંધી તહેલે યોગાશ્રમમાં પ્રવેશ કર્યો.

આ દિવસે યોગમાયાની પાસે દયામયી હતી. તેઓ બન્ને કાટ-ડીની ખૂદાર ખેઠાં ખેઠાં વાતો કરતાં હતાં. રામચન્દ્ર તહેમની પાસે જમીને ઉભો રહ્યો. દયામયી તો રામચન્દ્રને જોતાં જ બોલી ઉઠીઃ “આ કોણ રામચન્દ્ર ? રામચન્દ્ર તહમે કયાંથી ! કેટલાય વખત થયાં તહમને જોયા નથી. વળી તહમે પુનઃ અહીં આવશો એ મ્હને તો આશા પણ નહોતી. ”

રામચન્દ્રે મૃદુ હાસ્ય કરીને કહ્યુંઃ “બચી શક્યો એટલે આવ્યો છું. અત્યારે હું થોડો ધણો સુખી છું. ”

“તહમે કયાં રહો છો ? ”

“વિજયપુરમાં જ ! ”

“બાદશાહે કાંઈ ગડબડ ન કરી ? ”

“અત્યારે ત્હેની એ શકિત નથી. હું હવે અતુલ ધનવાન અને શકિતવાન છું. બાદશાહ તો મ્હારા મિત્ર થયા છે અને મ્હને મહારાજાનો ઇલકાબ આપ્યો છે. ”

“આ જાણીને હું ધણી જ ખુશી થઈ છું. વાર, તહમારી સ્ત્રી કયાં છે ? ”

“પ્રભાવતી ને ? ”

“હા. ”

“ મ્હારે ત્યાં છે. ”

“ બધું જ સારું. ”

યોગમાયાએ વચ્ચે હસતાં હસતાં કહ્યું: “ ત્હેને એસવા તો દે ! એકા પ્હેલાં તો તું પ્રશ્નો જ પૂછ પૂછ કરે છે. ”

દયામયી જવાબ ન આપતાં હસતાં હસતાં ઉભી થઈ અને આસન લેવાને જતી હતી ત્યાં યોગમાયાએ કહ્યું: “ ચાલો, ત્યારે આપણે સર્વ કોટડીમાં જ જઈને એસીએ. ત્યાં શાન્તિથી વાતો કરીશું. ”

ત્રણે જણાએ કોટડીમાં પ્રવેશ કર્યો. કોટડી તો પ્રથમ રામચન્દ્રે જોઈ હતી તેમજ હતી. ફક્ત એક મૃગચર્મ ઉપર એક ન્હાનું બાળક નિદ્રા લેતું પડ્યું હતું. રામચન્દ્રને એસવા માટે એક મૃગચર્મ પાથરી આપ્યું અને એક મૃગચર્મ ઉપર યોગમાયા અને દયામયી બન્ને એકાં.

રામચન્દ્રે એકા બાદ યોગમાયાના મ્હેરા સામું જોઈને પૂછ્યું: “ આ બાળક કોનું છે ? ”

યોગમાયાએ હસીને જવાબ આપ્યો: “ મ્હારું છે. ”

યોગમાયાએ જે ભાવથી જવાબ આપ્યો એ ઉપરથી રામચન્દ્ર સમજી ગયો કે આમાં કાંઈક રહસ્ય છે. પરંતુ તે સમજી શક્યો નહિ. વળી બાળક યોગમાયાનું હોય એ રામચન્દ્ર માની શક્યો નહિ અને તેથી રામચન્દ્રે પુનઃ પૂછ્યું: “ સાચે સાચું કહે કે બાળક કોનું છે ? ”

“ કેમ, વિશ્વાસ આવતો નથી ? ”

“ શી રીતે વિશ્વાસ આવે ? ”



“ હું કહું છું એ ઉપરથી. ”

“ તું તો અવિવાહિત છે ને ? ”

“ ત્હમને ખબર નથી ? મ્હે ધણી કરેલ છે. ”

“ તું રહસ્ય-પ્રિયા છે. ”

“ એટલા માટે કાંઈ મ્હારો ધણી ઉડી જાય ? ”

“ હવે અસત્ય ન બોલ ! બાળક કેાનું છે તે કહે ! ”

દયામયી આટલો વખત શાન્ત બેઠાં બેઠાં આ વાતચિત સાં-  
ભળતી હતી. હવે ત્હેનાથી શાન્ત બેસી શકાયું નહિ. ત્હેણે વચ્ચે  
કહ્યું. “ યોગમાયા ! તું શા માટે રામચન્દ્રના હૃદયને બાળે છે ?  
રામચન્દ્ર ! એ બાળક મ્હારું છે. ”

“ આ વાત સત્ય ! ” રામચન્દ્રે ખુશી થતાં થતાં કહ્યું. પછી  
ત્હેણે યોગમાયા તરફ જોઈને કહ્યું : “ ત્હેં તો યોગધર્મનું અવલ-  
મ્બન કર્યું છે. યોગીઓને વળી સન્તાન હોય ખરાં કે ? ”

દયામયીએ જવાબ આપ્યો : “ શું સર્વ વૃત્તિઓને દબાવી શકે  
છે ? જેટલા દિવસ આહાર, નિદ્રા વિગેરે હોય છે તેટલા દિવસ  
સન્તાન પણ થાય છે. યોગમાયાની સાથે ત્હમે લગ્ન કરો તો  
ત્હેને પણ સન્તાન થાય. ”

“ દયામયી ! તું મ્હારું હિત ધ્યાનમાં રાખી જ છે. યોગમાયાને સ-  
મજાવી લગ્ન જલ્દી કરાવી દે ! ”

“ ત્હમે શું યોગમાયાને અત્યંત આહો છો ? ”

“ એ વાત હવે મ્હારે કેટલાક દિવસ કહેવી ? ”

યોગમાયાએ કહ્યું : “ રામચન્દ્ર ! મ્હારી આશા તું છોડી દે !  
પ્રભાવતી સાથે રહી આનન્દ ઉપભોગ કર ! હું યોગિની છું. યોગ-  
ધર્મ પ્રાપ્ત કરવામાં જ મ્હારું જીવન હું ગાળીશ. ”

રામચન્દ્રે થોડો વખત વિચાર કરીને કહ્યું: “ યોગમાયા! ધણો વખત થયાં હું ત્હારી પાછળને પાછળ માંડાની માફક ભટકું છું. ત્હેં પણ મ્હને કાંઈ કાંઈ સમયે આશા આપીને મુગ્ધ કરેલ છે. હવે તો હું ત્હારા સિવાય રહી શકું એમ નથી. ત્હારા સૌન્દર્યે મ્હને પાગલ કરી મૂક્યો છે. આજે હું ખાસ એ જ જાણવાને આવ્યો છું કે તું મ્હારી યદ્યથા કે નહિ ? ”

યોગમાયાએ ગંભીરતાથી કહ્યું: “ ત્યારે હવે હું સત્ય વાત કહું છું. હું ત્હારી જ હતી-તું પણ મ્હારો હતો. દીર્ઘદિન તું અને હું આથડયા છીએ કિન્તુ એમાંથી એકે પણ એક બીજાને ભૂલી ધર્મપથ અદ્વલ્ય કર્યો નથી-ધર્મનું નામ પણ મુખે લાવ્યા નથી. આ કેટલા ગત્ જન્મની વાત છે. તું મ્હારે માટે રખડ્યો છે, મ્હારે માટે દુઃખ ભોગવ્યા છે અને મનમાં મનમાં મ્હને ખેલવવા બુમો મારી છે. મ્હારી પણ ત્હારા જેવી જ સ્થિતિ હતી. હું પણ ત્હારી પાછળ પાછળ ભટકી છું પરંતુ આપણા બેની વચ્ચે આડ-ખીલીરૂપ પ્રભાવતી હતી. પ્રભાવતીની પ્રીતિમાં અને મ્હારી પ્રીતિમાં બીન્નતા હોવાથી આપણે એ મળી શકતા નથી. હું ત્હારે માટે કાયમ આંસુ સારતી હતી. ત્હારી પાછળ વળી કેટલાક અનુત્તમ આત્મા છે. એ સર્વ હલકી કોટીના મનુષ્યો છે. તેઓ ત્હારા આત્માને એ કોટીમાં લઈ જવાને ખેંચે છે. ત્હારી ઉર્ધ્વગતિ થયી એ તો અસંભવિત છે.

રામચન્દ્ર યોગમાયાનું આ કથન સ્થિર ચિત્તે સાંભળતો હતો છતાં તે કાંઈ સમજી શક્યો નહિ. તે થોડો વખત તો કાંઈ બોલ્યો નહિ પરંતુ પછી ત્હેણે કહ્યું: “ હું તો ત્હારું આ કથન કાંઈ

સમજી શક્યો નથી. ફક્ત એટલું જ હું તો સમજ્યો છું કે તું મ્હારો સાથે લગ્ન કરવાને તૈયાર નથી. પરંતુ યોગમાયા ! જો ત્હારો આજ નિશ્ચય હતો તો પછી મ્હને ખોટા ખોટા આશ્વાસનો આપી મુગ્ધ શા માટે કર્યો ? ”

“ કોણે આશ્વાસન આપેલ છે ? ”

“ બસ, શું એ સર્વ તું બૂલી ગઈ ? યોગમાયા સ્મરણમાં નથી આવતું કે પ્રથમ હું જ્યારે ત્હને મળ્યો અને પછી મ્હને ખાત્રી થઈ કે હું ત્હને કોઈ પણ રીતે પ્રાપ્ત કરી શકું એમ નથી ત્યારે મ્હેં વિજયપુરનો ત્યાગ કરવાનો સંકલ્પ કર્યો હતો પરંતુ તે સમયે ત્હેં મ્હને મ્હારા પોતાને ગૃહે આવીને કહ્યું હતું : “ હું પણ ત્હને ચાહું છું. અર્થ સંગ્રહ કર પછી વિવાહ થશે ! ”

“ આ શબ્દોથી ખોટું આશ્વાસ આપી ત્હને મુગ્ધ કરવાનો મ્હારો હેતુ નહોતો. હૃદયની વાત મ્હેં કહી હતી. ”

“ ત્યારે હવે તું ફરી જાણ છે કેમ ? ત્હારા જ આદેશથી મ્હેં પ્રભાવતીની સાથે લગ્ન કર્યાં હતાં. અર્થની ખાતર જ ત્હને પ્રાપ્ત કરવાની ખાતર જ એ લગ્ન મ્હેં કર્યાં હતાં, પરંતુ વિપરિત પરિણામ આવવાથી મ્હારે આમથી તેમ ભટકવું પડ્યું. ત્યાર બાદ ત્હારી જ ખાતર આ અખુટ સંપત્તિ મેળવી છે. હવે તું મ્હારી ન થા તે બને કેમ ? પૂર્વે તું ચાહતી હતી અને હવે શું એ બૂલી ગઈ ? ”

“ રામચન્દ્ર ! બૂલી નથી ગઈ ! પ્રીતિ તે વળી બૂલી શકાતી હશે ખરી કે ? બૂલવાનો યત્ન કરવા છતાં પણ તે બૂલી શકાય નહિ. જ્યારે પ્રથમ હું ત્હને જોતી હતી ત્યારે મ્હારા હૃદય ઉપર હું

કાશુ રાખી શકતી નહોતી. મ્હારી વાસનાને હું રાખી શકતી નહોતી. પરંતુ હવે મ્હેં કાંઈક ઉન્નતિ મેળવી છે. મ્હારો આત્મા કાંઈક ઉચ્ચ ગતિએ પહોંચ્યો છે. હવે તું મ્હને વિશેષ સંતાપ મા! મ્હારા આત્માની હવે અવનતિ કરવાનો યત્ન કર મા ! ”

“ એમ કહે છે ને કે ત્હારી પૂર્વની વૃત્તિઓ બદલાઈ ગઈ છે? જ્યારે ત્હારી પૂર્વની વૃત્તિઓ બદલાઈ છે ત્યારે તો હું અહીં આવું છું તેથી પણ ત્હને કાંઈક ક્ષતિ થતી હશે ! ”

“ જીવતા જન્મ-જન્મના સંસ્કાર સુક્ષ્મતમ અવસ્થામાં ચિત્રમાં હોય છે. સમય અને અવસ્થા જોતાં તે કાર્ય કરવા માંડે છે. ખેતરોમાં ખી વાવવામાં આવે છે પરંતુ જો ત્હને વરસાદ મળતો નથી તો ખીમાંથી અંકુરો પુટતા નથી. આ ખી પુનઃ એકઠાં પણ કરી શકાતા નથી પરંતુ જ્યારે વરસાદ થાય છે ત્યારે તેના તે જ ખી પુટી નિકળે છે. આ નિયમ દરેકને લાગુ પડે છે. કુદરતે સર્વને માટે સરખા જ નિયમો રાખેલા છે. ત્હારું અનુરાગ-ખીજ તે જ પ્રમાણે મ્હારા હૃદયમાં છે અને ત્હારા દર્શનરૂપી જળનું સિંચન થતાં તે તુરત જ પુટી નિકળે છે. ”

“ યોગમાયા ! એ વાત જવા દે ! તું જો મ્હારી માગણી ના કબુલ કરીશ તો હું કાંઈ પણ રીતે સુખી થઈ શકવાનો નથી. ત્હારા સૌન્દર્યને હૃદયમાં ધારણ કરી મરવાને માટે મ્હારું આ જગતમાં આવવું થયું છે. હું ધારું છું કે આજ મ્હારા મનુષ્ય જન્મનું હેતુભૂત કારણ છે. ત્હેં સાધનાથી ઉન્નતિ પ્રાપ્ત કરી છે પરંતુ ત્હારા અનુગત-આકાંક્ષિત રામચન્દ્ર પ્રતિ કરેલુ નયને જો કે ત્હેની સમસ્ત વૃત્તિઓ ત્હારા તરફ દોરાયેલી છે કે નહિ !

ત્હારી ખાતર તું કહે તે હું કરવાને તૈયાર છું. મ્હને તિરસ્કારી ન કાઢ! મ્હારી ધમ્મનો અસ્તિત્વકાર ન કર ! કૃપા કર ! યોગમાયા ! કૃપા કર ! ”

આ સમયે રામચન્દ્રની ચક્ષુઓ દાનવી-શકિતથી વિક્રાળ લાગતી હતી. ક્યામયીને તે ચક્ષુઓ જોઈ ભય લાગ્યો. ત્હેણે યોગમાયાના સામી દ્રષ્ટિ કરીને કહ્યું: “ રામચન્દ્રના હૃદયમાં કોઈ અચાત શકિતનો અવિર્ભાવ થયો હોય એમ જણાય છે. ખરેખર ! રામચન્દ્ર ત્હારે માટે પામલ થઈ ગયો છે. ”

યોગમાયાએ થોડો વખત રામચન્દ્રના સામું જોઈને કહ્યું: “ પામલ ! હજી પણ પામલ ! પરંતુ ત્હેણે મ્હને પામલ કરી બહુ જ અથડાવી છે. ત્હેની ખાતર હું ધર્મનો ત્યાગ કરી પાપ કાર્યમાં પડી હતી કિન્તુ મ્હને ત્હેણે હૃદયથી ચાહી નથી. જે ચાહી હત તો આટલા જન્મ કષ્ટ ભોગવવું પડત નહિ અને આથડવું પણ પડત નહિ. ”

“ તું જે કાંઈ પણ કહે છે ત્હેનો એક શબ્દ પણ હું સમજી શકતો નથી. જન્મ-જન્માંતર સિવાય અન્ય કાંઈ બોલતી જ નથી. આ મિથ્યા વાત ત્હે કોની પાસેથી સાંભળી છે ? એ તો તદન બુદ્ધ છે-કલ્પિત છે. ”

કોષિત સિંહણની માફક ગાળને યોગમાયા બોલી: “ ત્હારી પાસે આ સર્વ મિથ્યા હોય એમાં આશ્ચર્ય શું ? જે વિશ્વાસપાતક, જે નારી હત્યાકારક, જે અધર્મી, અવિવેકી છે ત્હેની પાસે જન્મ-જન્માંન્તર મિથ્યા, પાપ પૂણ્ય મિથ્યા, કર્મફળ મિથ્યા, સ્વર્ગ નરક મિથ્યા જ છે. પરંતુ રામચન્દ્ર ! યાદ રાખજે કે મિથ્યા કાંઈ નથી.

જે આપણે જાણી શકતા નથી—સમજી શકતા નથી ત્હને મિથ્યા જ કહીએ છીએ. જમીનમાં સુવર્ણ છે પરંતુ જ્યાં સૂધી જાણતા નથી ત્યાં સૂધી તો તે માટી જ છે. માટી સિવાય અન્ય આપણે માનતા નથી પરંતુ ખનિજવિદ્યાનો જ્ઞાતા સારી રીતે જાણે છે કે માટીમાં સુવર્ણ છે. ”

“ ત્હને આ સર્વ અદ્ભુત વાત કાણે કહી છે ? ”

“ કહી છે એટલું જ નહિ પરંતુ બતાવેલ છે. ”

“ ત્યારે એ કયા જાદુગરે ? જાદુમંત્રના પ્રભાવથી મને તે બતાવી શકાય છે. ”

“ હજી તું જાદુમંત્ર માને છે ? વાર, જ્યારે તું જાદુમંત્રનો પ્રભાવ સ્વિકાર કરે છે—શક્તિના તંત્રને માન્ય રાખે છે ત્યારે આ સર્વનો અસ્વિકાર શા કારણથી કરે છે ? ”

“ પરંતુ એક વખત તું મ્હને સ્પષ્ટ કહે કે એ જાદુગરે ત્હને શું બતાવ્યું છે ? ”

“ જન્મ-જન્માન્તરનો મ્હારો અને ત્હારો જે સમ્બન્ધ છે તે બતાવ્યો છે. ”

“ શી રીતે ? ”

“ મહાકાશ જગતમાં વ્યાપ્ત છે કિન્તુ એ મહાકાશની નીચે આ ગૃહ બાંધેલ છે. ગૃહની અન્દરના આકાશને ગૃહાકાશ કહેવાય છે. વળી ગૃહમાં આ ઘડો છે. ઘડાની અન્દરના આકાશને ઘટાકાશ કહેવાય છે. ઘટાકાશ, ગૃહાકાશ અને મહાકાશ જડના બંધનથી પૃથક પૃથક છે પરંતુ એ જડનાં બંધનને દૂર કરતાં-ઘડાનું આવરણ, ગૃહનું આવરણ લઈ લેતાં-સર્વ આકાશ એક થઈ જાય છે. જન્મ-જન્મના

અને તું, જન્મ-જન્મના જડના આવરણથી પૃથક છીએ પરંતુ  
જે જડનું આવરણ કાઢી પણ પ્રકારે દૂર કરી શકાય-શત સહસ્ર  
જન્મનું આવરણ દૂર થઈ શકે-તો સર્વ જન્મની મંચા એક  
જન્મમાં પૂર્ણ થાય ! \* જેણે આ મ્હને બતાવેલ છે તે યોગી છે.  
યોગની દ્વારા જ આ સર્વ કાર્ય બની શકે છે. ”

“ ભણે, જાદુગર નહિ હોય તો યોગી હશે પરંતુ ‘તહે’ શું  
જોયું છે તે કહે. મ્હને એ કહેવામાં તો કાંઈ હરકત નથી ને ? ”

“ ના. ”

“ દયામયી અહિં ખેડી છે એથી તો કાંઈ હરકત આવે એમ  
નથી ને ? ”

“ દયામયી તો મ્હારી પ્રાણતુલ્ય સહચરી છે. ત્હેનાથી મ્હારી  
એક પણ વાત ગુપ્ત નથી. હું ગુપ્ત રાખવા મંચળતી પણ નથી.  
વિશેષતઃ મ્હારા ગુરૂદેવે જ્યારે આ અદ્ભુત દ્રવ્ય મ્હને બતાવ્યું  
ત્યારે ત્હેમના અનેક શિષ્ય અને શિષ્યાઓ ત્યાં હાજર હતાં. દયામયી  
પણ તે વખતે ત્યાં જ હાજર હતી. ત્હેણે સર્વ જોયું છે. ”

“ ત્યારે બોલ, એ શું વાત છે ? ”

“ હજી પણ વાત કહીને તું ઉપહાસ કરે છે ? ”

“ જાદુવિદ્યામાં મ્હારી બિલકુલ શ્રદ્ધા નથી. ”

\* જડમાંથી આત્માને આ જીવનમાં પણ પૃથક કરી શકાય છે, એક  
યોગદ્વારા અને અન્ય મેસમેરિઝમ અથવા હિપનોટિઝમ નામક પાશ્ચાત્ય  
વિદ્યાદ્વારા ! તે સમયે આત્મા સમસ્ત દ્રવ્યનું દર્શન કરવાને શક્તિવાન  
છે. યોગની દ્વારા જે કાંઈ થાય છે તે કલ્પન છે અને મેસમેરિઝમ વિગેરે  
દ્વારા થાય છે તે અવનત છે.

“ યોગ શું જાદુવિદ્યા છે ? ”

“ યોગ અને જાદુ એ બન્ને બ્રાતા જ છે. ”

“ ત્યારે જે મિથ્યા છે—કાલ્પનિક છે, તે સાંભળવાનું શું પ્રયોજન ? એથી ફળ શું ? ”

“ ત્યારા મુખેથી એ વાત કહેવાશે એટલા પુરતી જ મ્હને તૃપ્તિ છે. વળી કેવા પ્રકારનું મિથ્યા દ્રવ્ય બતાવી મ્હારા હસ્તમાંથી રહેને છટકાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે તે હું જાણી શકું. ”

“ રામચન્દ્ર ! હું સારી રીતે સમજી શકી છું કે પૂર્વનો રામચન્દ્ર તે હવે તું રહ્યો નથી. કોઈ પ્રબળ શક્તિના તાબે થઈ ત્યારા જીવનને તહેં ધૂળ કરી નાખ્યું છે. ગમે તેમ હોય ! સાંભળ ! હું રહેને સર્વ કંઈ છું. ”

“ બોલ, જલ્દી બોલ ! ”

“ તું એટલું તો માને છે કે નહિ કે મનુષ્ય મનુષ્યને ચાહે છે તે તહેમના જન્મ-જન્માન્તરની સ્મૃતિ છે ? ”

“ ના. ”

“ કેમ. ”

“ જન્માન્તર માનવાને મ્હારું હૃદય કબુલ કરતું નથી. ”

“ તું જાણે છે ને કે ધણા પુરૂષો સરસ્વતી તૂલ્ય સદ્ગુણી પત્નીનો પરિત્યાગ કરી એક જડસા જેવી બીની પાછળ પાળેલાં પ્રાણીની માફક આથકે છે. આમ શા માટે થાય છે તે કહે જોઈએ ? ”

“ એ તો એક જાતની ધુન ! ”

“ આ ધુન કોની ? ”

“ મનની. ”



“ના, એ ધુન નથી. મ્હને હજારો મનુષ્યોએ જોઈ છે પરંતુ મ્હારા પરત્વે ત્હારો માફક કોઈની પણ આકુલ ધુન શા માટે લાગી નથી ! આ ધુન એ જન્મ-જન્માન્તરની સ્મૃતિ છે. કેટલાય યુગયુગાન્તરથી કેટલાંય સ્ત્રી પુરુષો પ્રીતિના આકર્ષણથી આકર્ષાઈ એવી રીતે મળી રહ્યા છે કે તેઓ એક જ પદાર્થના એ ભાગ હોય ! આ એ ભાગ જ્યાં સૂધી મળીને એક થતાં નથી ત્યાં સૂધી સ્થિર રહી શકતા નથી. પરંતુ સર્વ જન્મમાં સર્વ મળી શકે છે એમ પણ નથી. કોઈ ક્યાંય પડે છે ને કોઈ ક્યાંય પડે છે છતાં જ્યાં સૂધી આ બંને મળતા નથી ત્યાં સૂધી અપૂર્ણ જ રહે છે. કોઈ જન્મમાં ત્હેને જોવાથી એક ક્ષણ માત્રમાં પૂર્વ જન્મની સ્મૃતિ-પૂરાતન સ્મૃતિ જગૃત થાય છે અને બંને મળીને એક થઈ જાય છે. લગ્ન એ વિધાતાનું નિર્ણિત છે પરંતુ સર્વ આકર્ષણનું ફળ કાંઈ લગ્નમાં આવતું નથી. જેવું બીજાં તેવું વૃક્ષ ! જેવું આકર્ષણ-જેવી પ્રીતિ તેવું મિલન ! ત્હારા અને મ્હારા મિલનમાં આ ભય છે.”

“આ સર્વ વાત જવા દે ! હું જાણું છું કે તું બુદ્ધિમતી છે-પંડિતા છે. આવી અનેક વાતો ત્હેં સ્મરણમાં રાખી હશે. તું પોપટ માફક તે સર્વ બોલી પણ જા ! પરંતુ મ્હારે ત્હેની સાથે કામ નથી. તું જે વાત કહેવાની હતી તે કહે ! હું તેજ સાંભળવા ઇચ્છું છું.”

“હું ધારું છું કે તું ત્હેના ઉપર વિશ્વાસ રાખીશ નહિ. મત્ત જન્મની વાત ઉપર વિશ્વાસ રાખવાની ત્હારામાં શક્તિ પણ નથી. પરંતુ જ્યારે તું તે વાત સાંભળવાને આટલી ઇચ્છા જણાવે છે ત્યારે હું કહું છું. સાંભળઃ—

“ કેટલાંય જન્મ પહેલાં ત્હારી અને મ્હારી વચ્ચે પ્રીતિ જન્મી છે. એ પ્રીતિ હૃદયમાં હતી પરંતુ સંસ્કારથી તે ધીમે ધીમે વૃદ્ધિ-ગત્ થતી ગઈ. આ પછી એક જન્મમાં ઉભયનો આત્મકાળ સાથે જ વ્યતિત થવાનો સમય ઉપસ્થિત થયો. ત્હારી ઉમ્મર તે સમયે દસ વર્ષની હતી અને મ્હારી ઉમ્મર સાત આઠ વર્ષની હતી. ત્હારા પિતાનું અને મ્હારા પિતાનું ગૃહ પાસે પાસે જ હતું. આપણે પાડોશી હતા. તું મ્હારા પિતાને ત્યાં ઘણો વખત આવતો હતો. તે સમયે મ્હારું હૃદય ત્હારા પરત્વે આકર્ષાયું હતું. તું પણ મ્હને જોતાં જ મ્હારા તરફ એકી ટસે નિહાળી રહેતો હતો અને પ્રીતિના આકર્ષણથી મ્હારી તરફ ખેંચાતો હતો. આત્મકાળમાં તો આપણે મિત્ર તરીકે જ વર્તતા હતા. પરંતુ જેમ જેમ યોવનાવસ્થા પ્રાપ્ત થતી ગઈ તેમ તેમ હૃદયના આકર્ષણમાં ફેરફાર થતો ગયો. પરંતુ ત્હારા અને મ્હારા લગ્ન થઈ શક્યા નહિ. તેમ થવાના સંજોગો પણ હતા નહિ. મ્હારા લગ્ન થઈ ગયા. ત્હારા પણ લગ્ન થઈ ગયા. હું પતિને મેળવી શકી ને તું પત્નીને મેળવી શક્યો પરંતુ પૂર્વજન્મની સ્મૃતિનું આકર્ષણ ભૂલી શકાયું નહિ. ઉભય ઉભયના લગ્નથી અન્ય મનુષ્યના હસ્તમાં સાંસારિક બંધનથી સોંપાયા છતાં વિરહ વેદનાનો અનુભવ કરવા લાગ્યા. એક ક્ષણ પણ જો ઉભય મળતાં તો સ્વર્ગ સુખનો ઉપભોગ કરતાં હતાં. એક બીજાના દર્શનથી જે સુખ-જે આનન્દ મળતાં હતાં તે સુખ અને તે આનન્દ જગતમાં કોઈ પણ રીતે પ્રાપ્ત થઈ શકતા નહોતા. ક્રમે ઇન્દ્રિયોનું પ્રાપ્ત્ય વૃદ્ધિગત્ થયું અને એ પ્રાપ્ત્ય વૃદ્ધિગત્ થતાં એક બીજાનો વિરહ અસહનિય થઈ પડ્યો. કવચિત કવચિત આ અવસ્થામાં આપણે મળતાં હતાં અને તે વખતનો આનન્દ અને સુખ સ્વર્ગ કરતાં

પણ ચડી જતાં હતાં. આ મિલનથી ત્હારું હૃદય પણ અતિ પ્રયુક્તિ થતું હતું. આકાશમાં ચન્દ્ર ઉદય થતાં ત્હારા મુખનું મ્હને સ્મરણ થતું, શીતળ પવનની લહરી આવતાં ત્હારા સ્પર્શ સુખની મ્હને સ્મૃતી થઈ આવતી અને કોકીલનો કંઠ સ્વર સુશ્રુતા ત્હારા મધુ વચનો માદ આવતા હતા. હું મ્હારા શ્વશુર ગૃહે રહેતી હોવાથી ત્હને મળવાનું—ત્હારા દર્શન કરવાનું તો બની શકે એમ નહોતું. વળી ત્હને પણ ઉદર નિમિત્તે ખ્હાર ગામ જવાની ફરજ પડી હતી.. જ્યારે ત્હને હું લાંબો વખત થયો પણ મળી શકી નહિ—ત્હારું દર્શન કરી શકી નહિ ત્યારે મહારાષ્ટ્ર ગઈ. આ મહ. રાટને લીધે મ્હેં ત્હારા ઉપર એક પત્ર લખ્યો. આ પત્રમાં મ્હેં મ્હારી દુઃખની સર્વ હકીકત જણાવી હતી. આ પત્રનો મ્હને ત્હારા તરફથી જવાબ પણ મળ્યો હતો. જ્યારે જ્યારે હું અતિ મુંઝાતી હતી ત્યારે ત્યારે ત્હારા ઉપર પત્ર લખતી હતી. જેટલા પત્ર હું લખતી હતી તે સર્વ પત્રો ત્હને મોકલાવતી નહિ. કોઈ કોઈ પત્ર લખીને હું ફાડી પણ નાખતી હતી. ત્હારા પત્રો આવતા હતા તે તો હું મ્હારા પ્રાણની માફક મ્હારી પેટીમાં સાચવી રાખતી હતી. અને વખત મળતાં તે પત્રો ખ્હાર કાઢીને પુનઃ પુનઃ વાંચતી હતી. વળી કોઈ સમયે જ્યારે મહારાષ્ટ્ર જતી ત્યારે પણ ત્હારા પત્રો મ્હારી પેટીમાંથી કાઢીને વાંચતી હતી. આ પત્રો મ્હને બહુ વખત આશ્વાસન પણ આપતાં હતાં. આ પ્રમાણે કેટલાય દિવસ ચાલ્યાં ગયાં. પરંતુ પાપ લાંબો વખત છુપું રહી શક્યું નહિ.

“ મ્હારો તે જન્મનો સ્વામી એક વખત મ્હારા પિતાને ગૃહે ગયો હતો. તે સમયે કોઈ દુષ્ટ માણસે મ્હારી આ વાત ત્હને કહી દીધી. ત્હેણે આ વાત ઉપર સંપૂર્ણ વિશ્વાસ રાખ્યો હતો કે કેમ

તે હું જાણતી નથી કિન્તુ તેથી ત્હેના હૃદયમાં મ્હારે માટે કાંઈક તિરસ્કારની લાગણી ઉત્પન્ન થઈ હતી. તે મ્હને સ્નેહ-પ્રીતિ નયને જોતો નહોતો. સ્નેહ નયને તે મ્હને જુએ કે ન જુએ ત્હેની મ્હને તો ફરકાર જ નહોતી. હું તો ત્હારું ધ્યાન ધરીને મગ્ન રહેતી હતી. પરંતુ એક દિવસ મ્હારી પેટી ત્હેણે ગુપ્ત રીતે ઉઘાડી. પેટી ઉઘાડતાં ત્હારા હસ્તના લીખિત અમુલ્ય પત્રો જે મ્હેં જોટલો વખત સુરક્ષિત રીતે મ્હારા ગ્રાહ્યની માફક સાંચવ્યા હતા તે ત્હેના હસ્તમાં ગયા.

“ આ પત્રો વાંચતા તે મ્હને માળો દેવા અને મારવા લાગ્યો. આટલેથી જ ન અટકતાં મ્હને બળિયારિણી ઠરાવી ગૃહમાં પણ પત્ર મૂકવાનો નિષેધ કર્યો. આથી હું ગામમાં એક જગ્યાએ રહી.

“ ત્યાં રહેવાથી પણ હું સુખી થઈ શકી નહિ. પ્રથમ મ્હને એમ હતું કે એકલી રહીને ત્હારા ધ્યાનમાં હું આનન્દથી રહી શકીશ પરંતુ જ્યારે આહારના સાંસા પડવા લાગ્યા ત્યારે મ્હારી ધીરજ ચાલી ગઈ. કોઈ વખતે હુખો સુકો રોટલો મળતો તો કોઈ દિવસ એમને એમ અન્ન સિવાય દિવસ બતિત કરવો પડતો હતો. આથી મ્હે મ્હારી માતાને વિસ્તારપૂર્વક એક પત્ર લખ્યો. પરંતુ હાથ ! તે પત્રનો મ્હને કાંઈ પણ જવાબ મળ્યો નહિ. મ્હારી માતા ઉપર ત્યાર પહેલાં મ્હારા સ્વામીએ પત્ર લખી સર્વ હકીકત જણાવી હતી. મ્હને પિયરમાં લઈ જવાથી મ્હારા સ્વામી ગુસ્સે થશે અને સદાને માટે મ્હારો ત્યાગ કરશે એ ભયથી મ્હારી માતાએ મ્હારા પત્રનો પણ જવાબ આપ્યો નહિ. છેવટ ક્યાંયથી પણ મ્હને મદદ કે આશ્વાસન મળી ન શક્યાં ત્યારે મ્હેં ત્હારા ઉપર પત્ર લખ્યો. પ્રથમ ત્હેને પત્ર નહિ લખવાનું કારણ જોઈ હતું

કે તું મ્હારું દુઃખ જાણીને—પતિથી હું ત્યજાયેલી છું એમ જાણીને દુઃખિત થાય । પરંતુ જ્યારે કાંઈ પણ ઉપાય રહ્યો નહિ ત્યારે મ્હારે ન છૂટકે ત્હને પત્ર લખવો પડ્યો. એ પત્રમાં મ્હારા દુઃખની હકીકત લખી છેવટ મ્હને લઈ જવાનું જણાવ્યું હતું. પરંતુ ત્હારા તરફથી તે પત્રનો જવાબ ન આવવાથી ઉપરા ઉપરી મ્હેં ચાર પાંચ પત્રો લખ્યા. હું કેવી સ્થિતિમાં દિવસો વ્યતિત કરતી હતી તે પણ મ્હેં ત્હને જણાવ્યું હતું. મ્હને થોડા દિવસ તો એવી જ આશા રહી હતી કે જરૂર તું મ્હારા લખ્યા મુજબ આવીને મ્હને લઈ જઈશ. કારણ કે ત્હારો મ્હારા પ્રત્યે અત્યંત પ્રેમ હતો. વળી હું દુઃખી અવસ્થામાં હતી. આ આશાને લીધે જ હું ત્હારી રાહ હમેશાં જોતી હતી. પરંતુ છેવટ મ્હને આ આશામાં પણ નિરાશા મળી. પ્રથમ તો હું એમ ધારતી હતી કે કવચિત્ત તું મ્હાર ગામ ગયો હશે પરંતુ મ્હને ખેપિયાએ ખબર આપ્યાં કે તું ગૃહે જ હતો—મ્હારા પત્રો ત્હને સ્વહસ્તે મળતાં હતાં છતાં ત્હેં મ્હારી દુઃખી અવસ્થાનો વિચાર ન કર્યો ! મ્હેં ત્હારા ઉપર રાખેલ વિશ્વાસ ખોટો પડ્યો. હું દુઃખી સ્થિતિમાં હોવા છતાં પણ તું તો ત્હારા દિવસો સુખમાં નિર્ગમન કરતો હતો. ફક્ત સમાજના ભયથી—સ્વાર્થનીજ ખાતર તું મ્હને એ સ્થિતિમાંથી મુક્ત કરી શક્યો નહિ. આ સમયથી મ્હને જગત શૂન્ય લાસવા લાગ્યું. જગતમાં સ્વાર્થ લિનન અન્ય કાંઈ નથી એવી ખાત્રી થઈ અને છેવટ દુઃખી જીવંત-ગીથી કંટાળી મ્હેં અદિલનું સેવન કર્યું અને મ્હારા પ્રાણનો ત્યાગ કર્યો.

“ હાય ! દેહનું અવસાન થયું—દુઃખનું પણ અવસાન થયું ! પરંતુ ત્હને હું જૂલી શકી નહિ. હું ત્રિદેહી અવસ્થામાં પણ ત્હારું

આન ધરતી હતી. હું એટલું તો જાણી શકી હતી કે તારા હૃદય-માંથી હજુ હું ખસી નથી. ફક્ત તું તારી જીની સાથે રહીને દાંપત્ય-ધર્મનું પ્રતિપાલન કરતો હતો. પિપાસા તો મારા રૂપ માટે હતી-સહચારિત્વ જીની સાથે હતું.

“મારા અને તારા પ્રેમમાં તારી જી મ્હને આડખીલીરૂપ જણાઈ અને તેથી હું ત્હેના ઉપર અત્યંત યુક્તિ ધરાવતી હતી. બહોળો લેવાને હું અનેક પ્રયત્ન કરતી હતી પરંતુ તારી જીમાં કાંઈક દૈવી-શક્તિનો વાસ હોવાથી મારી ઇચ્છા હું પૂર્ણ કરી શકી નહિ. એ જ તારી સહધર્મિણી હતી તેજ અત્યારે પ્રભાવતી છે. પ્રભાવતી ત્હેને જન્મે જન્મે ધર્મપથ ઉપર લઈ જવાને યત્ન કરે છે. પરંતુ તારું હૃદય તો જૂદા જ પ્રકારનું છે. કેટલાંય આત્મા ત્હમારું અનિષ્ટ કરવાને તારી પાછળ ભમે છે, કારણ કે ધણાનું ત્હેં અનિષ્ટ કરેલ છે. જગતમાં જેવું દાન તેવી જ પ્રાપ્તિ થાય છે !”

યોગમાયાની કથા સમાપ્ત થઈ. રામચન્દ્રે એક નિઃશ્વાસ નાખીને કહ્યું: “આ તો નવલકથાની વાત જેવી જોડી કાઢેલ વાત લાગે છે છતાં તું ત્હેના ઉપર વિશ્વાસ કેમ રાખે છે? અરે! તું જો આને સત્ય માનતી હોય તો પછી તારો અને મારો સમ્બન્ધ તો જન્મ-જન્માન્તરનો છે એમ તારી આ વાત ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે. જો આપણો આંવો જ સમ્બન્ધ છે તો પછી મ્હને શા માટે નિરાશ કરે છે-મારી મઃમણીનો શા માટે અસ્વીકાર કરે છે?”

“પુનઃ તું મારી પૂર્વના જેવી દુઃખી અવસ્થા કરે તો?”

“હવે તો હું પ્રતિજ્ઞા કરું છું કે જ્યાં સુધી મારો દેહ છે-પ્રાણ છે ત્યાં સુધી ત્હેને સુખી કરવાને મારાથી બનતો પ્રયત્ન કરીશ.”

“ ત્યાર બાદ ? ”

“ ત્યાર બાદ વળી શું ? ”

“ મૃત્યુ પછી આજ પ્રમાણે ત્હારી પ્રતિષ્ઠા ખાળીશ ? ”

“ મૃત્યુ પછી શું છે ? ત્યાં તો કંઈ જ નથી. દેહની સાથે જ સર્વનો વિનાશ થઈ જાય છે. ”

“ ના, રામચન્દ્ર ! તેમ નથી. પરલોક છે—આત્મા છે—પાપ પુણ્યનું ફળાકળ છે. ”

“ હોય તો બલે હોય ! ”

“ મૃતને તું સાથે લઈશ ? મ્હારો ચર્મશ ? ”

“ ના. ”

“ કેમ ? ”

“ જો પરલોક હોય તો તું મ્હારી સાથે આવવાથી કંઈ ભોગવીશ. ”

યોગમાયાએ જોયું કે આ શબ્દો બોલતાં બોલતાં રામચન્દ્રનું હૃદય કંઈક દુઃખિત થયું. યોગમાયાએ પૂછ્યું : “ ત્હારી સાથે આવવાથી કેમ દુઃખ થશે ? ”

“ જો પરલોક હશે તોપણ ત્હારો અને મ્હારો વાસ એક સ્થળે થઈ શકશે નહિ. પરંતુ હું તો પરલોકને માનતો નથી—ધર્મને માનતો નથી. ”

“ ત્હેનો ઉપાય છે. ”

“ શું ? ”

“ પ્રભાવતી ! ”

“ પ્રભાવતી કેમ ? ”

“તું આજે જા ! આવતી કુપૂર્ણિમાને દિવસે આવજે ! તે દિવસે હું તને સર્વ સમજાવીશ.”

“હવે દિવસો ગુમાવવા હું ઇચ્છતો નથી. યોગમાયા ! ત્હારી આકાંક્ષાની અગ્નિમાં હું જળું છું-જળું છું. હવે તે સહન કરી શકતો નથી. આજે જ મૃત્યુને કહે !”

“શમયન્દ્ર ! હું બલિચારિણી છું. નરકની અગ્નિમાં ધણી વખત પડી છું. હવે પુનઃ ત્હારી સાથે મળીને એ અગ્નિમાં પડવાની મ્હારી અભિલાષા નથી. તું પણ નારકી છે-હું પણ પાપી છું. હવે તો યોગાભ્યાસ કરીશ-જન્મ જન્મની સાધના કરી સંસ્કારના બીજને દગ્ધ કરીશ. આ પથે હું થોડી ધણી પહોંચી પણ છું માટે હવે મૃત્યુને પુનઃ પછાડમાં ! હવે હું નૂતનવતી છું-વતસાંમ કરાવમાં !”

“તું નૂતનવતી કેમ ? તું તો યોગબળથી અનેક અદ્ભુત અને અલૌકિક કાર્ય સિદ્ધ કરતા રીખી છું.”

“કાર્ય કરવું એ જુદું છે અને આત્માની ઉન્નતિ કરવી એ જુદું છે. જે સર્વ અદ્ભુત કાર્ય મ્હારા દ્વારા થઈ શકે છે એ સર્વ ઐશ્વર્ય અથવા વિભૂતિ છે. વિભૂતિ પ્રાપ્ત કરવી એ સહજ છે. અભ્યાસથી સર્વ એ પ્રાપ્ત કરી શકે છે કિન્તુ સંસ્કારનો વિનાશ કરી ભકિત પથના પથિક થવું એ બહુ જન્મની સાધનાના ફળ સિવ ય બનવું નથી.”

“હું આ સર્વ વાત સાંભળવા ઇચ્છતો નથી. હવે હું વિશેષ વખત અપેક્ષા કરી શકું એમ પણ નથી. આજે જ સર્વ નક્કી કરવાની મ્હારી અભિલાષા છે.”



“ શું આજે જ ત્યારે નક્કી કરવું છે. રામચન્દ્ર ! તે તો નહિ ?  
બને ! આજે તું જા ! મ્હને વિચાર કરવાનો સમય આપ ! આ-  
વતી પૂર્ણિમાને દિવસે આજ સમયે આવજે ! ”

રામચન્દ્ર યોગમાયાના આ ઉત્તરથી સન્તુષ્ટ થયો નહિ. સૌ-  
ન્દર્યનો અગ્નિ ત્હેના શરીરને બાળતો હતો. તે અત્યારે ત્હેનું  
આત્મજ્ઞાન બૂલી ગયો હતો. તે મનમાં વિચારવા લાગ્યો: “ મ્હા-  
રામાં દાનવી-શક્તિનું અખુટ બળ છે. આ કુદ્ર રમણી યોગમાયા  
તે શક્તિ સામે શી રીતે ઘષ્ટ શકનાર છે ? મ્હેં જે નિશ્ચય કર્યો  
છે તે જ પ્રમાણે હવે વર્તવું. એ સિવાય યોગમાયા માનશે નહિ. ”

રામચન્દ્ર તુરત જ ઉભો થયો. મનમાં તે મનમાં પિ-  
શાચનું સ્મરણ કરી યોગમાયાને પકડવાને ધસ્યો. તે યોગમાયાનાં  
પાસે તો ગયો પરંતુ ત્હેના શરીરને સ્પર્શ કરવાની શક્તિ ત્હેનામાં  
રહી નહિ. રામચન્દ્રે જોયું કે ત્વરિત ગતિથી એક મ્હાન અગ્નિની  
જ્વાળા ત્હેના તરફ દોડી આવે છે. રામચન્દ્ર આ જ્વાળા જોતાં જ  
મજરાધ ગયો. તે એકદમ પાછો હટી ગયો. યોગમાયાએ રામ-  
ચન્દ્રનું આ વર્તન જોઈને ગુસ્સાથી કહ્યું: “ રામચન્દ્ર ! શું તું  
મ્હને સ્પર્શ કરવાને આવતો હતો ? અન્ય હત તો તો હમણા જ  
બાળીને બસ્મ કરી નાખત ! પરંતુ ત્યારા તરફ મ્હારું હૃદય દોરાય  
છે. અત્યારે તું ચાલ્યો જા ! પૂર્ણિમાને દિવસે આવજે ! ”

રામચન્દ્ર તો કાંઈ પણ બોલ્યા સિવાય ઝોરડીની ખંદાર નિકળી  
ગયો હજી પણ ત્હેનું સર્વાંગ કંપતું હતું. રામચન્દ્ર ક્ષોભથી-લજ્જાથી  
નીચું જોઈને ચાલ્યો જતો હતો. તે મનમાં બડબડતો હતો: “ મ્હેં  
પિશાચ શક્તિથી અત્યાર સૂષીમાં મ્હારા સર્વ ઇષ્ટિત કાર્ય કર્યાં છે.

અમંધારી પુરુષોને એક ક્ષણમાં જડ જેવા કરી દીધા છે. તામસી, વિરેન્દ્રસિંહ વિગેરેને મ્હારી ઇચ્છાનુસાર કાર્ય કરવાની ફરજ પાઠી છે. પરંતુ આ મુદ્ર યોગમાયાના શરીરનો પણ હું સ્પર્શ કરી શક્યો નહિ. હાય ! પિશાચ-શક્તિ ! તું શું દેવ-શક્તિ પાસે-યોગ-શક્તિ પાસે એક મુદ્રમાં મુદ્ર છે ? પિશાચ ! પિશાચ ! ત્હારી શક્તિ હવે મ્હારે નથી જોઈતી ! તું પાછી ખેંચી લે ! મ્હારો ત્યાગ કર ! હું પ્રભાવતીની સાથે રહી ધર્માચરણ કરીશ. ”

રામચન્દ્ર તો આ પ્રમાણે બડબડતો હતો પરંતુ ત્હેને આનો કોઈએ કંઈ જવાબ આપ્યો નહિ. આ સમયે ગાયનના મધુર શબ્દો ત્હેના કણુ સાથે અથડાયાં. તે ત્યાં જ ઉભો રહ્યો અને ગાયન સાંભળવા લાગ્યો:—

### ગાયન.

પ્રેમની ભિક્ષા લેવાને કર લઈ પ્રેમ ઝાળીને;  
આવીશ પ્રિય તુજ દ્વાર ભટકતો પ્રેમની ભિક્ષા માટે...કર લઈ.  
હું દીશ હું આ જગત આખું તુજ પાછળ ફરી રહ્યો;  
દુનિયાના હું કોઈ ખુલ્લેથી, મેળવીશ પ્રિય તુજને...કર લઈ.  
પ્રાપ્ત થતાં હું હૃદય માદીપર પધરાવીશ અતિ કોરે;  
વિયોગ પછી તો કદી ન થારો રહીશ સાથેને સાથે...કર લઈ.  
ચન્દ્રખિમ્બ સમ ઉજવળ મુખ તુજ ગ્રીવા કામળ ત્હારી;  
બાહુડંડ તુજ સિંહ કટીને કદી ન ભૂલીશ જ્ઞાતી !...કર લઈ.  
મૃત્યુ થતાં તુજ હું પણ હૃદયથી ભેટીશ એ મૃત્યુને;  
પરલોકે પણ ત્હાં ન પડશું, રહીશ હું તુજ ચરણે...કર લઈ.  
રામચન્દ્રનું મુખ આ ગાયન સાંભળીને મ્હાન થઈ ગયું. ત્હેને જણાયું કે પોતાની સામે મરણ દુંદુભી વાગે છે અને તે નરકનો રસ્તો ખતાવે છે.

રામચન્દ્રનું સર્વાંગ પરસેવાથી બીજાનું મધું અને મુખ ઉપરથી તો ટીપાં પણ પડવાં લાગ્યાં. તે ત્વરિત ગતિથી યોગાશ્રમની બહાર નિકળી ગયો અને પોતાના અમને વૃક્ષ સાથેથી છોડી અશ્વા-રોહણ કરી ગૃહ તરફ ચાલ્યો.

રામચન્દ્ર જે ઉત્સાહથી-જે આનન્દથી યોગાશ્રમમાં આવ્યો હતો ત્હેનો નાશ થઈ ગયો એટલું જ નહિ પણ તે ચિરાયેલ હૃદયે-લાંચી ગયેલ જાતીએ પાછો ફર્યો.

## પ્રકરણ ૨૨ મું

દેવી અને આસુરી શક્તિ.

રામચન્દ્ર થોડા વખતમાં પોતાને મ્હેલે પહોંચી ગયો. ત્હેના હૃદયમાં અત્યારે શાન્તિ નહોતી-જે કે અશાન્તિથી જ ત્હેનું હૃદય તો ભરેલું હતું છતાં અત્યારે તો તે અશાન્તિ વળી વિશેષ પ્રમાણમાં વૃદ્ધિમત્ થઈ હતી. ત્હેનો મ્હેરો સ્થામ થઈ ગયો હતો. ત્હેની ચક્ષુઓ લાલચોળ થઈ ગઈ હતી.

તે કોઈની પણ સાથે વાતચિત કર્યાં સિવાય દિવાનખાનામાં જઈને પડ્યો. ત્યાં વળી કીક ન લાગવાથી એક ખુણામાં આવેલી કોટડીમાં ગયો. નોકરને ત્યાં બિજાનું નાખવાનો હુકમ કર્યો. નોકરે બિજાનું નાખ્યું એટલે પોતે કોટડીના દ્વાર અન્દરથી બંધ કરી બિજાનામાં હતાશ હૃદયે પડ્યો.

બિજાનામાં પડ્યો પડ્યો રામચન્દ્ર બોલવા લાગ્યો. “ બિશાચ! હવે મ્હેને અશાન્તિની અગ્નિમાં બાળવો રહેવા દે ! ત્હેં મને ધન આપ્યું છે, શક્તિ આપી છે, માન આપ્યું છે પરંતુ તે સર્વ હવે મ્હેને તૂટી જાય

હે! યોગમાયાની શક્તિ આગળ ત્હારી પિશાચ-શક્તિ કાંઈ હિસાબમાં નથી. ત્યારે પછી મહેં આત્માનું દાન ત્હને કયું ત્હેનું શું ફળ ? નરકને ભેટવાની શા માટે મ્હને ઇચ્છા થઈ ? પિશાચ ! બધાં લે તું ત્હારી સમસ્ત સંપત્તિ ! હરી લે ત્હારી સમસ્ત શક્તિ ! હું પૂર્વે જોવા હતો તેવા જ થવાની અભિલાષા રાખું છું. મ્હારા કરતાં તો બિખારી પણ સુખી હશે. તે પણ થોડા વખતને માટે શાન્તિ પ્રાપ્ત કરી શકતો હશે. તે પોતાની ઇચ્છાનુસાર બિદ્યા માગી તે બિદ્યાને બધાં દિવસ વિતતાં રાત્રિએ શાન્ત નિન્દ્રા સેવન કરી શકતો હશે. વળી તે ઇશ્વરનું નામ પણ બધાં શકતો હશે. અને હું -હું હતાભાગ્ય ઇશ્વરનું નામ-દેવનું નામ પણ મુખે બાવી શકતો નથી-ધર્મકાર્ય કરી શકતો નથી-શાન્તિનું તો કદી સ્વપ્ન પણ આવતું નથી. પિશાચ ! પિશાચ ! ત્હારી શક્તિ તું બધાં જા ! મ્હારે હવે ત્હેની દરકાર નથી ! ”

સહસા તે કોટડીમાં અન્ધકાર ફેલાઈ ગયો. મૃત દેહના શરીર-માંથી દુર્ગંધ છુટે તેવી દુર્ગંધ આખી ગોરડીમાં પ્રસરી ગઈ. બમંકર હાસ્યધ્વની સંભળાવા લાગ્યો. આ સમયે અન્ધકાર ચાલ્યો ગયો. રામચન્દ્ર તો બચથી ચમકી ગયો અને એકદમ બિજાનામાંથી બેઠો થયો. ત્હેણે ચકિત નેત્રે જોયું કે પોતાની સામે જ કૃતાન્ત મૂર્તિ ધારણ કરી પિશાચ ઉભો છે. નરક-અગ્નિ-પિશાચના નેત્રોમાંથી ઝરતો હતો.

રામચન્દ્રે બચથી ઉચ્ચ સ્વરે કહ્યું : “ પિશાચ ! પિશાચ ! તું કેટલીયે વખત મ્હારી પાસે આવ્યો છે-કેટલીયે વખત મહેં ત્હને જોયો છે પરંતુ ત્હારો આવો વિકાળ મ્હેરો, આવી બમંકર મૂર્તિ

“એ” કદા પણ જોઈ નથી. મહારા ઉપર કૃપા કરી મહારી રક્ષા કર ! મહારો ત્યાગ કર !”

પિશાચે ખડખડ હાસ્ય કરીને કહ્યું: “માનવ ! લોકમાં પડીને તું મહારો દાસ થયો છું. ત્હારી શક્તિને ત્હેં પિશાચ-શક્તિ સાથે સાંધી છે. હવે તે શી રીતે જૂદી થઈ શકે ? ખેલાં જાણતો નહોતો કે પિશાચ-શક્તિમાં સુખ નથી. હવે ત્હારો ઉપ્પાર થઈ શકશે નહિ. સમય વિતી ગયો છે. આ જો મહારા હસ્તમાં પિશાચ-શક્તિની નરક-શૃંગ્ખલા છે. આને શાસ્ત્રકારો હેય વાસનાનું બન્ધન પણ કહે છે. હવે ત્હારે માટે વધારે દિવસો નથી. આવતા આશ્વિન માસના કૃષ્ણપક્ષમાં આ શૃંગ્ખલા ખેરાવી ત્હને નરકના દેશમાં લઈ જનાર છું”

રામચન્દ્ર હૃદયમાં હજારો સર્પના દંશની વેદનાનો અનુભવ કરવા લાગ્યો. ત્હેણે ગદગદ કંઠે વિનયપૂર્વક કહ્યું: “પિશાચ ! શું ત્હારામાં ક્ષમા નથી ? શું ત્હારામાં દયાનો અંશ પણ નથી ? શું આવતા આશ્વિન માસના કૃષ્ણપક્ષમાં ? અરે ત્હેને કેટલા દિવસ ! હાય ! હાય ! શું મહારી ઇચ્છા પૂર્ણ નહિ થાય ! હવે કાંઈ ઉપાય !”

પિશાચે મૃદુ હાસ્ય કરીને કહ્યું: “પિશાચમાં વળી દયા કેવી ? ક્ષમા કેવી ? મનુષ્યને નરકના પથે લઈ જવાને જ અમે જગતમાં ફરીએ છીએ. અમે નરકના જ સહચારી છીએ. મનુષ્ય જાતિ વિવેક-બુદ્ધિ વાળી છે. પણ કરતાં મનુષ્યમાં સારાસાર વિચારવાની શક્તિ વિશેષ છે. અમે મનુષ્યની એ વિવેક-બુદ્ધિનો નાશ કરી નરકના પથે-અશાન્તિના રથે બેસાડી દઈએ છીએ. મનુષ્ય જ્યારે

ક્રુર પાપકારી કરવાનો આરંભ કરે છે ત્યારે ત્હેની વિવેક-બુદ્ધિ ત્હેની વચ્ચે પડે છે. ત્હેને તે કરવાનો નિષેધ કરે છે પરંતુ અમે તે સમયે મનુષ્યની પાસે ઉભા રહીને કહીએ છીએ કે ત્હેમાં દોષ શું છે ? એમાં વળી પાપ શું ? મનુષ્ય જ્યારે વાતચિતમાં ભોળવાને, કાર્યથી છેતરીને કે અન્ય કાંઈ છળના કરીને લોકોની પાસેથી અર્થ સંગ્રહ કરવાનો આરંભ કરે છે ત્યારે ત્હેની વિવેક-બુદ્ધિ ત્હેને એવું કહે છે કે એ કાર્ય કરીશ નહિ-એ પાપમાં પડીશ નહિ. લુચ્ચાઈ એ તો મહાપાતક છે. પરંતુ અમે તે સમયે પોકારીને કહીએ છીએ કે એમાં એવું પાપ છે જ નહિ. લુચ્ચાઈમાં તે વળી પાપ હોય ખરું કે ? ગુરૂ જો, પૂરોહિત જો, હાકિમ જો, જમિનદાર જો. એ સર્વ એ કાર્ય કરે છે. પરદારાની પાસે ગમન કરવાની અભિલાષા વાળા પુરૂષની અને સ્વામી ચરણનો પરિત્યાગ કરવાની ઇચ્છા રાખનાર મનુષ્યની વિવેક-બુદ્ધિને તિલાંજલી અપાવી અમે જ ત્હેમને સહાય કરીએ છીએ. ”

રામચન્દ્રે રૂઢકંઠે કહ્યું : “ ત્યારે મ્હારે હવે શું એક પણ ઉપાય રહ્યો નથી ? હાય ! હું શા માટે નરકના દ્વાર જોવાને પિશાચ સાધના કરવા તત્પર થયો ? ”

“ શું ત્હેં ત્હારી ઇચ્છાયા આ પથનું અવલમ્બન કયું છે ? ત્હારી જન્મ-જન્માન્તરની વાસના ત્હેને આ રસ્તે દોરી લાવેલ છે. આ મૃત્યુલોકમાં, પિતૃલોકમાં અને સ્વર્ગલોકમાં એ સત્ત્વ છે-એક પુરૂષ અને અન્ય પ્રકૃતિ. પ્રકૃતિ અને પુરૂષ ઉભય અનાદિ છે. દેહ અને ઇન્દ્રિયાદિ વિકાર તથા સુખદુઃખાદિ ગુણ પ્રકૃતિમાંથી ઉદ્ભવે છે. પ્રકૃતિનું અન્ય નામ માયા છે. માયા જીવને પોતાના બંધનમાં લેવાને સદા તૈયાર રહે છે. આ જ સર્વ દ્રવ્યનું તું દર્શન કરે છે,

રૂપમાં કરે છે, સુગન્ધ લેખ છે, પાન કરે છે; અર્થાત્ ત્હારી ઇન્દ્રિયો જે કાંઈ પણ ગ્રાહ્ય કરી શકે છે એ સર્વ પ્રકૃતિના બન્ધનની મૂર્તિ છે. પરંતુ એક યુવતિ જેમ પિતાની દ્રષ્ટિમાં સ્નેહની મૂર્તિ છે, પતિની દ્રષ્ટિમાં વિલાસની મૂર્તિ છે અને પુત્રની દ્રષ્ટિમાં પૂજ્ય મૂર્તિ છે તેમ આ જડાત્મિક પ્રકૃતિ પણ સત્વ, રજસ્ અને તમસગુણશાળી બક્તિની દ્રષ્ટિમાં પૃથક પૃથક મૂર્તિ છે. પ્રકૃતિના આ સર્વ પદાર્થને એકઠાં કરી વિધાતાએ રમણીને ઉત્પન્ન કરી છે. પુરાણમાં પણ જણાવ્યું છે કે વિધાતાએ પુરુષને બાંધી ન શકવાથી રમણીની ઉત્પત્તિ જન્મતમાં કરી છે. રમણીથી પ્રકૃતિનું બન્ધન વિસ્તર્યું થઈ શક્યું છે. પ્રકૃતિ રસનો આશ્રય છે. પુરુષ કામનો દાસ છે. મૂઢ માનવ ! જન્મ જન્મ ત્હેં જ્યાં રમણીને જોઈ છે ત્યાં જ તું ત્હારી આકુલ આકાંક્ષા હૃદયમાં લાઇને પડ્યો છે. ત્હારો આત્મા અતિ આકર્ષણથી- પ્રકૃતિના કઠોર શૃંખલાથી બન્ધાયો છે. વળી યોગમાયા ! યોગમાયા ત્હારી કાળશ્પી નાગણી છે. યોગમાયાના સૌન્દર્યની આસક્તિથી જ તું મુગ્ધો છે. એ આસક્તિનું બન્ધન હવે શી રીતે છૂટી શકે ? ”

અત્રુપૂર્ણ લોચનથી રામચન્દ્રે કહ્યું : “ મૃત્યુ પછી પણ શું એ આસક્તિ, વાસના અને કર્મફળ સાથે જાય છે ? ”

“ હા, જાય છે. પવન જેમ પુલની સુગન્ધ લાઇને ચાલ્યો જાય છે તેમ આત્મા પણ દેહના ત્યાગ કાળે અને મહાજ્ઞ કાળે સમસ્ત ઇન્દ્રિય અને કર્મફળ આદિનો સુક્ષ્મ અંશ લાઇ જાય છે. ”

“ યોગમાયાને શું હું પ્રાપ્ત કરી શકીશ નહિ ? શું ત્હારી આવી મહાન શક્તિથી પણ ત્હેની શક્તિ ઉપર વિજય મેળવી શકીશ નહિ ? ”

“ એ શી રીતે બને ! તે દેવી શક્તિથી શક્તિવાન છે. વશ-  
 વંત, ત્યાગથી, રાજ્ય સૈન્ય વિગેરે પૈશાચિક વૃત્તિવાળા હતા અને  
 તેથી જ ત્હેમના ઉપર તું વિજય મેળવી શક્યો હતો પરંતુ યોગ-  
 માયા તો દેવી શક્તિથી શક્તિવાન છે. ત્હેના હૃદયમાં પૈશાચિક  
 વૃત્તિનો અંશ પણ નથી. દેવશક્તિ સમક્ષ પૈશાચિક શક્તિ હ્રુદાદિપિ  
 હ્રુદ છે. તૂંઝાદિપિ તૂંઝ છે. આ લોકમાં દેવી અને આસુરી એ  
 બે પ્રકારની જૂત સૃષ્ટિ છે. દેવી સ્વભાવના લોકનું કાર્ય પરોપકાર, આત્મ  
 ચિન્તન, ત્યાગ અને ભક્તિથી ભગવાનની પ્રાપ્તિ કરવાનું છે. અને આસુરી  
 સ્વભાવના મનુષ્યો ધર્મ અને અધર્મના બેદથી અજાત છે. તેઓમાં  
 શૌચ નથી, આચાર નથી અને સત્ય નથી. તેઓ જગતને  
 અસત્ય, સ્વાભાવિક, ઇશ્વરશત્રુ, કામથી ભરપૂર અને સ્ત્રી પુરુષની  
 ઇચ્છાનુસાર વર્તવાનું સ્થાન માને છે. તેઓ આ પ્રમાણે અજ્ઞાનને  
 જ્ઞાન સમજી, મલિન ચિત્ત રાખી, પાપ કાર્યમાં પ્રવૃત્ત થઈ, અહ-  
 કારને હૃદયમાં ધારી જગતનું અનિષ્ટ કરવાને તત્પર રહે છે. દમ્ભ,  
 અભિમાન, મદ, અશુચિવ્રત અને કામને વશ થઈ તેઓ વર્તે છે.  
 ત્હેમના હૃદયમાં કાયમ ધનની પિપાસા, માનની પિપાસા અને  
 કીર્તિની પિપાસા રહેલી જ હોય છે. આ જન્મમાં તો તેઓ ઉપ-  
 યુક્ત વૃત્તિ ધારણ કરી ત્હેમાં જ રમ્યા પમ્યા રહેવામાં પુરુષાર્થ  
 માને છે. હજારો આશાને અને વાસનાને હૃદયમાં રાખી દિવસ  
 અને રાત્રિ અન્યાયપૂર્વક અર્થનો સંચય કરવામાં પોતાની જીંદગી  
 વ્યતિત કરે છે.

“ ત્હેં પણ આટલા જ માટે પિશાચ સાધના કરી છે. પિશાચ  
 સાધના કર્યા સિવાય ત્હારા જેવા મનુષ્યના હૃદયની વાસના પૂર્ણ



આત નહિ. તહે મંત્રદ્વારા મ્હારી સાધના કરી છે—કેમ કાઈ કાઈ દ્વારા પણ સાધના કરે છે. પ્રજ્ઞા દ્વારા પિશાચની સાધના થઈ શકે છે. આ સર્વનું ફળ તો એક છે—આ બીજા તૃપ્તિના બન્ધન જ—લાંબા વખત સૂધી દુઃખના અગ્નિમાં સડવાનું જ !”

“ તું કહે છે કે રમણીના આકર્ષણથી જીવ વાસનાના બન્ધનમાં પડે છે. ત્યારે કેવી રમણી તરફ આકર્ષાવું નહિ ? ”

“ મૂઠ માનવ ! આસક્તિ તો સર્વદા—સર્વત્ર પરિત્યાગ કરવા યોગ્ય જ છે. રમણી પુરૂષને સુખી કરવાને, ઉન્નત કરવાને, રસ પ્રદાન કરવાને માત્ર ઉપયોગી છે. છતાં પણ જો તહેનો દુરુપયોગ કરવામાં આવે તો તે જીવનને નષ્ટ કરનારી છે. પ્રકૃતિરૂપી રમણીની સાધનામાં પણ નિયમિત થવું જોઈએ. રમણી સુકાતાં કંઠ-વાળા આત્મામાં અમૃતની ધારા વર્ષાવે છે પરંતુ એ જ રમણીને લીધે પુરૂષનું બન્ધન પણ થાય છે અને પુરૂષની મુક્તિ પણ થાય છે. રમણી પુરૂષને પતિરૂપે વક્ષસ્થળે ધારણ કરી રસદાન આપી તૃપ્ત કરે છે પરંતુ એ રસની તૃષ્ણા અવિકતે વૃદ્ધિગત થતી જાય છે. રસાશ્રિત થવાની જરૂર છે પરંતુ જડ તરફ દોરાવાથી નાશ થાય છે. ”

“ શું રસ એ જડ છે ? ”

“ રસ એ રમણીનું સત્ત્વ છે અને જડ એ રમણીનું રૂપ છે. માત્ર એક જ રમણીના રસ ઉપર પ્રેમ કરવાથી ઉન્નતિ થાય છે—જન્મે જન્મે એજ સહચારિણી, એજ સહધર્મિણી, એજ માયા અને એજ મુક્તિ થઈ પડે છે. પરંતુ કેવળ ચક્ષુના નિશાથી રૂપના બન્ધનમાં પડવું એ મહા ભયંકર છે—નરકનું કારણ છે. અને એટલા માટે મહાપુરુષોએ રમણીને નરકનું દ્વાર કહ્યું છે. ”

“ તું જ્યારે આટલું જાણે છે ત્યારે મનુષ્યને નરકના પથે શા માટે લઇ જાય છે ? ”

“ જેનામાં જે શક્તિ હોય છે તે ત્હેને તેવા જ કાર્ય તરફ દોરે છે. જે જળથી મનુષ્યની તૃપ્તિ થાય છે એજ જળ મનુષ્યને કુળાવી મારી પણ નાખે છે. અગ્નિથી સર્વ કાર્ય સિદ્ધ કરી શકાય છે, પરંતુ તેજ અગ્નિ મનુષ્યને પોતાની જવાણામાં જકડી બસ્ત્રીભૂત કરી દેય છે. ”

“ મહારા ઉપર દયા કર ! મ્હને ક્ષમા દે ! કૃપા કરી ધર્મપથે મ્હને જવા દે ! ”

“ એ તો હવે અસાધ્ય છે. ”

“ ત્યારે મ્હારી કેવી ગતિ થશે ? ”

“ તે તો હું કહી શકેના નથી. ત્હારી સામે આ કોટડીની દિવાલ ઉપર સૂર્ય અક્ષરથી શું લખ્યું છે તે વાંચ ! ”

રામચન્દ્રે આતુરતાથી દિવાલ તરફ નજર કરી જોયું કે ત્યાં શ્લોકો લખેલા છે. તે વાંચવા લાગ્યા:—

આત્મસંભાવિતાઃ સ્તબ્ધા ધનમાનમદાન્વિતાઃ ।

યજન્તે નામયજ્ઞૈસ્તે દમ્ભેનાવિધિપૂર્વકમ્ ॥

અહંકારં બલં દર્પં કામં ક્રોધં ચ સંશ્રિતાઃ ।

મામાત્મપરદેહેષુ પ્રદિષન્તોઽભ્યસૂચકાઃ ॥

તાનહં દ્વિષતઃ કૂરાન્સંસારેષુ નરાધમાન્ ।

ક્ષિપામ્યજઙમશુભાનાસુરીષ્વેવ યોનિષુ ॥

આસુરીં યોનિમાપન્ના મૂઢા જન્મનિ જન્મનિ ।

મામપ્રાપ્યૈવ કૈતેય તતો યાન્ત્યધર્માં ગતિમ્ ॥ \*

રામચન્દ્ર આ વાંચીને અત્યંત ગભરાઈ ગયો. તહેણે ખુબ પાડીને કહ્યું: “ પિશાચ ! પિશાચ ! મ્હારી રક્ષા કર ! મ્હારા ઉપર દયા કર ! મ્હારા ઉપર કૃપા કર ! ”

પિશાચ ખડખડ હાસ્ય કરીને અદૃશ્ય થઈ ગયો. રામચન્દ્રે પુનઃ દિવાલ ઉપર નજર કરી પરંતુ ત્યાં કંઈ તહેના જોવામાં આવ્યું નહિ. કોઠડી પૂર્વવત્ હતી તેવી જ થઈ ગઈ. બારીએથી મન્દ મન્દ પવન ચાલ્યો આવતો હતો.

રામચન્દ્ર ધપ કરતો કે મિજાના ઉપર પડ્યો અને તહેનું શરીર કંપવા લાગ્યું. સાથે સાથે તે બાળકની માફક રડવા લાગ્યો. છેવટ અતિશય રડ્યા પછી તે શાન્ત થયો. તહેના હૃદયનો ભાર કંઈક અંશે હલકો થયો તે પોતાના કરેલ કર્મનો વિચાર કરવા લાગ્યો.

\* આત્મસ્વાધી, ઠાઠમાડથી રહેનાર, અને ધન અને માનના મદથી યુક્ત થયેલા, એ આસુરી લોક દાંભિકપણથી શાસ્ત્રવિધિ છોડી દઈ કેવળ નામના યજ્ઞ કરે છે. અહંકારથી, બળથી, દર્પથી, કામથી અને ક્રોધથી કૂગાઈ ગયેલા તે લોકો પોતાના તેમજ બીજાના દેહમાં વસનારો જે હું (પરમેશ્વર) તહેનો દ્વેષ કરનારા, (અને) નિંદા કરનારા (થાય જે.) અશુભ કર્મ કરનારા એ કુર નરાધમોને (આ) સંસારમાં આસુરી એટલે પાપયોગીમાં હું હમેશાં નાખું છું. હે કૈતેય ! (આ પ્રમાણે) જન્મો-જન્મ આસુરી યોનિને જ પ્રાપ્ત થઈ એ મૂર્ખ લોક મારી તરફ ઠી ન આવતાં આખરે અધોગતિને પ્રાપ્ત થાય છે

શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

જેમ જેમ તે વિચારવા લાગ્યો તેમ તેમ ત્હેનું હૃદય બળવા લાગ્યું. તે પોકારો ઉઠ્યો: “ હાય ! હાય ! મ્હેં આ શું કયું ? મ્હેને ક્યાંથી આવી બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થઈ ! મહાત્માએ તો મ્હેને આ પથનું અવલમ્બન કરવાની સ્પષ્ટ ના કહી હતી છતાં મ્હેં જીદ કરી મ્હારી જીંદગી બરબાદ કરી ! ”

રામચન્દ્ર આ પ્રમાણે વિચાર કરતો કરતો પિંજાનામાં પડ્યો રહ્યો. જેમ નદીનું પાણી દોડતું દોડતું જતું હોવા છતાં સાગરમાં ભળતાં સ્થિર થઈ જાય છે તેમ રામચન્દ્રનો માનસિક ઉદ્વેગ અને વેદના ક્રમે શક્તિગત થતાં થતાં સમગ્ર શરીરમાં પ્રસરી ગયાં ત્યારે તિવ્ર વેદના શાન્ત થઈ ગઈ. રામચન્દ્ર શાન્તતાથી પિંજાનામાં આજોટવા લાગ્યો.

ક્રમે તે નિદ્રાધિન થઈ ગયો.

## પ્રકરણ ૨૩ મું

### અમૃતમેગમની પિંજાણ.

બીજે દિવસે રામચન્દ્ર પ્રાતઃકાળમાં પોતાના દિવાનખાનામાં બેઠો હતો. મ્હેલમાં સૂર્યના કિરણો પ્રવેશ કરતાં હતાં. દાસદાસીઓ પોતપોતાનું કાર્ય કરવામાં જોડાઈ ગઈ હતી.

એક રાત્રિની ચિન્તાથી-એક રાત્રિના ઉદ્વેગથી-એક રાત્રિની માનસિક વેદનાથી રામચન્દ્રનો મ્હેરો તદ્દન ફરી ગયો હતો. ત્હેના મ્હેરો ઉપર જે કાંઈ નર હતું તે આંખ પડી ગયું હતું. ચક્ષુઓમાં કાંધની જવાબાઓ આવી રહી હતી. શરીરની શક્તિનો થોડો ધણે અંશે નાશ થઈ ગયો હતો.

અત્યારે પણ તે મત કાલના બનાવનો જ વિચાર કરતો હતો. ત્હેના હૃદયમાંથી એ બનાવનું સ્મરણ જરા પણ ખસવા પામ્યું નહોતું. ત્હેનું શરીર અત્યારે પણ મત કાલની માફક કંપતું હતું. તે ત્યાંથી ઉભો થયો અને પ્રભાવતી પાસે જવા નિકળ્યો. પરંતુ હાય ! ત્હેને માટે ક્યાંય પણ શાન્તિ નહોતી !

પ્રભાવતી અત્યારે સ્નાન કરીને સાવિત્રીનું ધ્યાન ધરતી બેઠી હતી. સાવિત્રીના ચિત્ર સામે પોતે હસ્ત જોડીને સ્વામીને સદ્બુદ્ધિ આપવાને આજીજી કરતી હતી. આજ સમય રામચન્દ્ર ત્યાં આવ્યો. ધર્મ-કાર્યમાં પત્નિને યુથાએલી જોઈ તે બધ પામ્યો હોય તેમ દુન મતિથી પાછો ફર્યો. પ્રભાવતીએ રામચન્દ્રને જોયો હતો. ત્હેણે રામચન્દ્રને એકાએક પાછો ફરતો જોઈને તે પણ ઉભી થઈ અને ત્હેની પાછળ ગઈ. પ્રભાવતીએ રામચન્દ્ર પાસે જઈને ત્હેનો હસ્ત ઝાલ્યો. હસ્ત ઝાલતાં જ રામચન્દ્રે ઉચ્ચ સ્વરે કહ્યું: “ પ્રભાવતી ! છોડી દે ! મ્હારો હસ્ત જલદી છોડી દે ! આહાહા ! ત્હારા હસ્તમાં કેટલો અગ્નિ છે ! મ્હારું કાંડુ બળે છે ! હસ્ત છોડ ! હું બળું છું-બળું છું ! ”

એટલું કહી રામચન્દ્રે જોરથી પ્રભાવતીના હસ્તમાંથી પોતાને હસ્ત ખેંચી લીધો. પ્રભાવતી તો રામચન્દ્રના આ શબ્દો સાંભળીને વિસ્મિત થઈ ગઈ. ત્હેણે શુષ્ક કંઠે રામચન્દ્રના મુખ સામું જોઈને કહ્યું: “ નાથ ! ત્હમને શું થયું છે ? મ્હારા હસ્તમાં વળી અગ્નિ કેવો ? હું સાવિત્રી માતાનું ધ્યાન ધરતી હતી. હાય ! નાથ ! નક્કી ત્હમારા ઉપર કોઈ પિશાચની દ્રષ્ટિ પડી જણાય છે ! ”

વૃક્ષના પત્રની માફક કંપતા કંપતા રામચન્દ્રે ગગન ભેદી બી-

પણ બૂમ પાડીને કહ્યું: “ એજ મુખ-એજ મરણનું મુખ-એજ અશાન્તિ ! પિશાચ ! પિશાચ ! મ્હારી રક્ષા કર ! ”

પ્રભાવતીએ જોયું કે રામચન્દ્ર થર થર કંપે છે.

પ્રભાવતી માંડાતી માફક દાસ દાસીઓને બૂમ પાડવા લાગી. માણસો આવતાં ત્હેણે કહ્યું: “ મ્હારા દેવને-ત્હમારા અન્નદાતાને સહસા કાંઈક થઈ આવ્યું છે. એકાદ ગાદણું લાવો અને ચોખ્ખો ઉપચાર કરવા માંડો ! ”

આ દરમ્યાન રામચન્દ્ર કાંઈક સ્વસ્થ થઈ ગયો. ત્હેણે કહ્યું: “ ના, ના, કાંઈ પણ કરવું નથી. મ્હને સ્નાયુનો રોગ છે. જ્યારે ને ત્યારે આમ થઈ આવે છે. ”

પ્રભાવતીએ પોતાના અશ્રુ લૂછતાં લૂછતાં ગદગદ કંઠે કહ્યું: “ જ્યારે આ રોગ આવો ભયંકર છે ત્યારે ત્હેના નિવારણાર્થે અનુષ્ઠાન શા માટે કરાવતા નથી ! ”

રામચન્દ્રે દ્રઢ સ્વરે કહ્યું: “ જો અનુષ્ઠાન કરાવીશ તો તે જ દિવસે મ્હારું મૃત્યુ થશે. ”

પ્રભાવતીએ ધ્રુજતાં ધ્રુજતાં કહ્યું: “ પ્રભુ ! એમ વળી બને કે ? ”

“ હા, હું સત્ય જ કહું છું. મ્હારી ઇચ્છા વિરદ્ધ મ્હારે માટે કદી પણ તું કાંઈ કરીશ નહિ. ”

“ આપનું આ વર્તન તો મ્હને ઠીક લાગતું નથી; કે પછી જે સ્નાને ત્હમે ચાહતા હતા ત્હેણે કાંઈ કયું છે ? ”

“ ત્હેં યથાર્થ જ કહ્યું છે ! પ્રભાવતી ત્હેણે જ આ સર્વ કયું છે ! હાંય ! હાંય ! તે મ્હને ખાત્ર મળે છે. ત્હેણે મ્હારો સૂવણનો દેહ ચૂર્ણ વિચૂર્ણ કરી નાખ્યો છે. જે દિવસે હું પ્રથમ ત્હેને ત્યાં ગયો

હતો તે જ દિવસ મ્હને સ્વપ્નમાં દેખાયું હતું કે મ્હારા ભારી તન્તુ હસ્તમાં લઇને તે અને તું તાણાતાણી કરતાં હતાં. એજ સ્વપ્નમાં મ્હેં જોયું હતું કે યોગમાયા મ્હારો દેહ ચૂર્ણ વિચૂર્ણ કરી નાખશે પરંતુ મ્હેં મૂર્ખે એ સ્વપ્નને હસી કાઢ્યું. ત્હેના ઉપર જરી પણ વિશ્વાસ ન રાખ્યો. જે એ સત્ય માન્યું હત તો મ્હારી આ સ્થિતિ થાત નહિ-મ્હારી આ દુર્દશા થાત નહિ. ”

પ્રભાવતીએ વિસ્મિતતાથી રામચન્દ્રના મ્હેરા સામું જોયું અને પછી કહ્યું: “ પ્રભુ ! આપ જન્મ જન્માન્તરને, કર્મકળને અને ભગવાનને માનતા નહોતા તે હવે શું માનવા લાગ્યા છો ? ”

એક દીર્ઘ નિઃશ્વાસ નાખીને રામચન્દ્રે કહ્યું: “ દિવસ આવી પહોંચ્યો છે-હવે અવિશ્વાસનો સમય નથી. આ-આ-આ જો ! પ્રભાવતી ! જે આ તરક-શૃંખલા ! ”

પ્રભાવતીને રામચન્દ્રની આ સ્થિતિ જોઇને ભય લાગ્યો. ત્હેને એમ પણ લાગ્યું કે પતિની માનસિક સ્થિતિ અતિ ખરાબ ગઇ ગઇ છે. ત્હેણે રૂઢિશ્વાસે કહ્યું: “ અરેરે ! આપની સ્થિતિ આવી કેમ થઇ ગઇ ? હવે શું થશે ? ” પુનઃ તે દાસી તરફ જોઇને બોલી: “ દાસી અત્યારેને અત્યારે જઈને કોઈ સારા વૈદ્યને બોલાવી લાવ ? ઢીલ ન કરીશ ! ”

રામચન્દ્રે ઉત્તેજિત સ્વરે કહ્યું: “ વૈદ્ય ! વૈદ્ય શા માટે ? વૈદ્યનો બાપ આવશે તો પણ ત્હેનામાં શક્તિ નથી કે મ્હારો રોગ તે કાઢી શકે ! ”

“ ત્યારે હવે શું થશે ? માતા સાવિત્રી-માતા દુર્ગા ત્હમારી રક્ષા કરે ! ”

રામચન્દ્ર વક્રશ્ચિએ પ્રભાવતીના ચ્હેરા સામું જોઈને થોડો વખત ઉભો રહી તુરત જ દ્રુતગતિથી ચાલ્યો ગયો. પ્રભાવતીએ હૃદયે રોકાવાને બંણો આગ્રહ કર્યો છતાં તે માન્ય ન રાખતાં રામચન્દ્ર ચાલ્યો ગયો.

સ્વામીની અવસ્થા જોઈને પ્રભાવતીનું હૃદય ચિરાઈ જવા લાગ્યું. પોતાના પતિને શું રોગ થયો છે-પોતાના હૃદય-દેવ ઉપર કોની અમંગલકર-અશુભ દ્રષ્ટિ પડી છે તે પ્રભાવતી સમજી શકી નહિ. હૃદયના હૃદયમાં ચિન્તાએ પ્રવેશ કર્યો. પુનઃ તે પૂજા કરવાના ઓરડામાં જઈ આસન ઉપર બેઠી અને સાવિત્રીનું ધ્યાન ધરી મનમાં મનમાં બોલવા લાગી: “ માતા ! ત્હારી જ કૃપાથી સ્વામીને હું પુનઃ પ્રાપ્ત કરી શકી છું-ત્હારી જ કરુણાથી સ્વામીની ચરણ સેવા કરવાનો સુયોગ મળ્યો છે. કિન્તુ માતા ! સર્વ દુઃખ હરનારી, સર્વ લય હરનારી માતા ! મ્હારા સ્વામીને આ શું થયું છે. તું વ્યાધિનો વિનાશ કરનારી છે-આનન્દ આપનારી છે ! મ્હારા પતિના રોગનો જડમૂળથી નાશ કર ! ”

રામચન્દ્ર પ્રભાવતી પાસેથી નિકળી પુનઃ દિવાનખાનામાં ગયો. ત્યાં થોડો વખત બેઠો પરંતુ શાન્ત ન થવાથી તહેણે ગામમાં જવાનો વિચાર કર્યો. ગામમાં જવાથી માનસિક વ્યાધિ કાંઈક અંશે શાન્ત થશે એમ તે ધારતો હતો.

રામચન્દ્ર એકત્રો જ ચાલીને ગામ તરફ જવા નિકળ્યો. ગામમાં રસ્તાની બંને બાજુએ અનેક સુંદર મકાનો હતા, અનેક પ્રકારની શોભા હતી પરંતુ તે તરફ રામચન્દ્રે લક્ષ પણ આપ્યું નહિ તે પોતાના વિચારમાં વિચારમાં ચાલ્યો જતો હતો.



રામચન્દ્ર ચાલતાં ચાલતાં રાજમહેલ પાસે ગયો. તે ત્યાંથી ખસાર થતો હતો એવામાં એક દાસીએ આવીને ત્હેને કહ્યું: “ મહારાજ ! જરા ઊભા રહેાને ? મ્હારે આપને એક વાત કહેવી છે. ”

રામચન્દ્ર તુરત જ ઊભો રહ્યો. ત્હેણે જોયું કે પોતાને બોલાવનાર એક મુસલમાન પરિચારિકા છે. રામચન્દ્રે વિસ્મયતાથી પૂછ્યું: “ મ્હને કહે છે ? ”

“ જી, હા. ”

“ ત્હારે શું કહેવું છે ? ”

“ લીલાબેગમ આપને મહેલમાં બોલાવે છે. આપને કાંઈક પૂછવું છે. ”

“ ત્હારો આ શ્રમ લાગે છે. તું મ્હને હજી ઓળખી શકી નથી. ”

“ જી, આપને તો સમસ્ત વિજાપુર સારી રીતે ઓળખે છે. આપ મહારાજ રામચન્દ્ર છો ! ”

“ પરંતુ હું ત્હારી શેઠાણીને જાણતો નથી—મ્હેં ત્હેને કદી જોયેલ નથી—નામ પણ સાંભળ્યું નથી. મ્હને તે શામાટે બોલાવે ? ”

“ ખાસ કામ છે. ”

“ લીલાબેગમ કોણ છે એ જાણ્યા સિવાય હું મહેલમાં આવી શકીશ નહિ. ”

“ તેઓ નામદાર બાદશાહના બેગમ છે. ”

“ ઠીક, ચાલ ! ”

દાસી આગળ ચાલવા લાગી. રામચન્દ્રે ત્હેની પાછળ પાછળ મહેલમાં પ્રવેશ કર્યો.

અતિ મૂલ્યવાન વસ્ત્રાલંકારો ખેરી દીલાબેગમ રામચન્દ્રને આવકાર આપવાને ઓરડાના દાર પાસે જ ઉભી હતી. રામચન્દ્ર ત્યાં પહોંચ્યો કે દીલાબેગમે યથાયોગ્ય સન્માન આપી એક આસન ઉપર બેસવાને જણાવ્યું.

રામચન્દ્રે બેસતાં બેસતાં કહ્યું: “આપની સાથે મ્હારે બિલકુલ પરિચય ન હોવા છતાં આપે મ્હને શામાટે બોલાવ્યો છે?”

મૃદુ હાસ્ય કરીને દીલાબેગમે કહ્યું: “આપ વિજયપુરમાં એક અદ્વિતીય ધનવાન છો—ગુણવાન છો. આપની સાથે પરિચય ન હોય તોપણ પરિચય કરવાની સર્વની વૃત્તિ થાય એ સ્વાભાવિક છે.”

“પરંતુ મ્હારે એક ખાસ જરૂરી કામ છે. હું વિશેષ વખત રોકાઈ શકું એમ નથી. આપને જે કાંઈ ફરમાવવું હોય તે ફરમાવો!”

“કાંઈ પ્રયોજન નહોત તો તો આમને આટલું કષ્ટ આપત નહિ. જે વાત આપને કહેવાની છે તે અતિ ગુપ્ત છે. એ વાત તે એક હતભાગિની હિન્દુ રમણીની અન્તિમ ઇચ્છા જ છે.”

“જે કાંઈ આપ કહેશો તે હું કદી પણ અન્યને કહીશ નહિ. પરંતુ તે હતભાગિની હિન્દુ રમણીની અન્તિમ ઇચ્છા શું મ્હાસે બાબતની છે?”

“ના, ના. તે કોઈ પણ સદાચારી અને ઐશ્વર્યવાન હિન્દુને જણાવવાની છે. આપના જેવો ગુણવાન અને ધનવાન હિન્દુ વિજયપુરમાં તો કોઈ નથી. અને એટલા માટે મ્હું આપને આ વાત કહેવાનો નિશ્ચય કર્યો છે. વળી એક ઘટના સાથે એ રમણીને સંબંધ છે.”

“ મહારા જીવનની કાંઈ ઘટના સાથે તે રમણીને સમ્બન્ધ છે ?  
આપ શું કહેવા ઇચ્છો છો ? ”

“ આપે અમૃતમેગમનું નામ સાંભળ્યું છે ? ”

“ હા, અમૃતમેગનું નામ મ્હેં સાંભળ્યું છે. તેઓ કેટલોક  
વખત થયાં મૃત્યુ પામ્યા છે. ”

“ તહેજે જ મૃત્યુ વખતે મ્હને જે કાંઈ કહ્યું છે તે હું આપને  
કહેવાની છું. તે કાલુ હતી-પ્રથમ તે ક્યાં રહેતી હતી-બાદશાહની  
મેગમ શી રીતે થઈ-એ સર્વ હું ધાઈ છું આપ જાણતા નહિ હો!”

“ ના, એ સમ્બન્ધી હું કાંઈ પણ જાણતો નથી. ”

“ જે કેશવરાવની સંપત્તિ પ્રાપ્ત કરવાને આપને તહેના ભાઈ  
ત્રાંબકરાવ સામે મુકરદમો માડવો પડ્યો હતો તે કેશવરાવની  
અમૃતમેગમ પુત્રા હતી. અમૃતમેગમ અતિ સૌન્દર્યવાન હતી.  
તે પોતાના સ્વામીની સાથે એક ન્હાનો પુત્ર અને ન્હાની  
કન્યા સહિત રહેતી હતી તહેનો સ્વામી કુલીન બ્રાહ્મણ  
હતો. તે ગામના મુખી સાથે અમુક કારણસર આ બ્રાહ્મણને  
તકરાર થઈ. આ તકરારનો બદલો લેવાને મુખી શક્તિવાન ન  
હોવાથી તહેજે બાદશાહના કર્મચારીઓને કાને વાત નાખી કે  
‘બ્રાહ્મણની સ્ત્રી અતિ સૌન્દર્યવાન છે.’ આપ જાણતા તો હશે કે  
જેમ બાદશાહના આદ્યાર્થે હરિણોનો શિકાર કરવાને માણસો  
રાખેલા છે તેમ નિત્ય નૂતન સુંદર રમણીઓ પકડી લાવવાને  
પણ માણસો રાખેલા છે. મુખીએ આમાંના એક માણસને  
આ વાત જણાવી હતી. આ માણસો બ્રાહ્મણને બોલાવી  
પ્રથમ તો સમજાવવા માંડ્યો પરંતુ જ્યારે તે કાંઈ પણ રીતે

પોતાની પત્નિને બાદશાહના હસ્તમાં મૂકવા કબુલ થયો નહિ ત્યારે ત્હેની અને ત્હેના પુત્રની ગુપ્ત રીતે હત્યા કરવામાં આવી ! હત્યા કર્યા બાદ તે માણસ અમૃતમેગમને ઉપાડી ગયો અને બાદશાહને સોંપી દીધી.”

“કટલી નિષ્કુરતા ! ત્યાર બાદ ત્હેને એક ન્હાની પુત્રી હતી ત્હેનું શું થયું ? ”

“હમણા તપાસ કરતાં ખબર મળ્યા કે તે પુત્રી હુંદારાઓને ત્યાં હતી. ત્હેનું નામ લલીતા હતું. પરંતુ લલીતા નામ બદલીને હુંદારાઓએ ત્હેને બેલા નામ આપ્યું હતું. બેલા અત્યારે ક્યાં છે ત્હેની ઘણી તપાસ કરી પરંતુ કાંઈ સમાચાર મળી શક્યા નથી. તે ક્યાંય ચાલી ગઈ છે.”

“અમૃતમેગમે શું આત્મહત્યા કરી હતી ? ”

“ના, તે રોગથી મરી ગઈ છે. પરંતુ કોઈ કાંઈ કહે છે કે આંદમેગમે ત્હેને એક જાતનું ઔષધ ખવરાવ્યું હતું. આ ઔષધની અસરથી ત્હેનું મૃત્યુ થયું છે.”

“આંદમેગમે અમૃતમેગમને આ ઔષધ શામાટે ખવરાવ્યું ? ”

“મ્હેં એમ સાંભળ્યું છે કે કેશવરાવે પ્રથમથી જ પોતાની સમસ્ત સંપત્તિ પોતાની કન્યાને વીણ કરી લખી આપી હતી. આ વીણ ત્હેણે અમૃતમેગમને આપ્યું હતું. અમૃતમેગમ તે વીણ પોતાની પેટીમાં રાખતી હતી. આપનો જ્યારે મુકરદમો ચાલતો હતો ત્યારે આ વીણ લેવાને માટે એક પડચન્ન થયું હતું. એ પડચન્નના પરિણામે આંદમેગમે અમૃતમેગમને મલ્લની સાથે આ ઔષધ પાન કરાવી તે પેટી ઉપડારી લીધી હતી.

“ આ તો ભયાનક વાત ! વાર પલુ તહેણે મૃત્યુ વખતે હું કહું છે ? ”

“ મહેને એમ કહું છે કે ‘ હું ’ મુસલમાન થઇને મરું છું. નિશ્ચય મહારી અમતિ થશે. શ્રાધ કરવાને પલુ મહારી પાછળ કોઈ જગતમાં છે નહિ. માટે કોઈ હિન્દુના દ્વારા શ્રાધ કરાવી એક પીંડ અપાય એવો બંદોબસ્ત કરજો. આટલી જ મહારી અન્તિમ ઇચ્છા છે. ’ મહેં આપને આટલા માટે બોલાવ્યા છે. હું ધારું છું કે આપના દ્વારા આ કાર્ય ધણી જ સારી રીતે થઈ શકશે. ”

“ ના, મહારા દ્વારા આ કાર્ય થશે નહિ. ”

“ કેમ ? ”

“ કેમ તે જાણતો નથી-નહિ થાય એ જાણું છું. ”

રામચન્દ્ર તુરત જ ઉભો થયો અને ઓરડા બહાર નિકળી ગયો. લીલાબેગમ તો આથી વિસ્મિત થઈ ગઈ. તે બડબડી: “ રામચન્દ્રે અપૂર્વ સંપત્તિ મેળવી છે ખરી પરંતુ તહેણું ચારિત્ર તો રસહીન જણાય છે. કેટલાય અમીર-ઉમરાવ મહારી પાછળ આથડે છે છતાં હું આવા રસહીન માણસમાં મુઘ્ધ થઈ. હું ધારતી હતી કે આ વાત કરીને પરિચય પાડી ક્રમે ક્રમે તહેની સાથે સમ્બન્ધ બાંધીશ પરંતુ તે આશા તો નિરાશામાં જ ફેરવાઈ ગઈ. ”

લીલાબેગમ મ્હાન મુખે ત્યાંથી ઉડીને અન્દરના અન્ય ઓરડામાં કપડા બદલાવવા ચાલી ગઈ.



## પ્રકરણ ૨૪ મું. વાસનાની પ્રબળતા.

સન્ધ્યાના સૂર્ય કિરણો શીતળ થઈ મયાં હતાં. આ સમયે યોગ-  
માયા યોગાશ્રમની પછવાડેના ઉદ્યાનમાં એક મહાન વૃક્ષ નીચે  
આવેલ શિલા ઉપર બેઠી હતી.

તેના હૃદયમાં આજે શાન્તિ નહોતી. તે કોઈ ઉંડા વિચારમાં  
પડી હતી. સન્ધ્યાનો વખત થવાથી ઉદ્યાન તરફ પક્ષીઓ ચાત્યાં  
આવતાં હતાં. ત્યાં કોઈ પણ જાતનો ભય ન હોવાથી પક્ષીઓ  
ઉદ્યાનના વૃક્ષ ઉપર વિશેષ પ્રમાણમાં રહેતાં હતાં. પક્ષીઓનો એ-  
ટનો અથો ક્લિક્કિલાટ થતો હતો કે અન્ય મનુષ્યને તો કંટાળો આવે  
છતાં યોગમાયાનું તો અત્યારે તે તરફ ધ્યાન પણ નહોતું. તે તો  
સ્થિર ચિત્તે બેઠી હતી. સન્ધ્યાનો સમય હોવાથી પ્રકૃતિની શોભા  
પણ અવર્ણનિય હતી. યોગમાયા હમેશાં એક વખત અહીં આવતી  
હતી. પ્રકૃતિની શિષ્યા, પ્રકૃતિની પાલિકા, પ્રકૃતિની કન્યા યોગમાયા  
નિત્ય પ્રકૃતિનું આ સર્વ દ્રવ્ય જોઈને આનન્દિત થતી અને તેમાંથી  
સત્ય, સાધના અને રહસ્યનો સંગ્રહ કરી તે ઉપરથી શિક્ષા લેતી.  
પરંતુ આજે તેના મન અને ચક્ષુઓ એ દિશા તરફ નહોતા. તે  
શિલા ઉપર લાંબી થઈ, વામ હસ્તનો મસ્તકને ટેકો આપી પગ  
પર પગ નાખીને પડી હતી. આવતી કાલે પૂર્ણિમા હતી. રામચન્દ્રને  
પૂર્ણિમાને દિવસે આવવાનું તેણે વચન આપ્યું હતું. રામચન્દ્ર આ-  
વશે ત્યારે શું જવાબ આપીશ એજ વિચાર તે કર્યા કરતી હતી.  
પોતાની આ મુશ્કેલી તે સચ્ચિદાનન્દ મહારાજને જણાવવાને ધણી જ  
આતુર હતી કારણકે તેને ખાતરી હતી કે તેઓથી આ મુશ્કેલીનો

અંત સ્ટુલાઈથી લાવી શકશે પરંતુ સચ્ચિદાનન્દ મહારાજ કેટલોક વખત થયાં પોતાના કાશીના યોગાશ્રમમાં ગયાં હતાં. યોગમાયાએ યોગજળથી ત્હેમને બ્રોલાવવાને ધણો પ્રયત્ન કર્યો હતો છતાં હજી સૂધી તેઓ આવ્યા નહોતાં. યોગમાયા આથી મુસ્કેલીમાં આવી પડી હતી. તે અત્યારે પણ સચ્ચિદાનન્દ મહારાજના આવાગમનની રાહ જોતી હતી.

કેટલોક વખત આ સ્થિતિમાં આ સ્થિતિમાં યોગમાયાએ ગાળ્યાં. બાદ સહસ્રા એ વૃક્ષના થડ વચ્ચેથી એક દિવ્ય કાન્તિવાળા પુરુષને પોતાની તરફ આવતાં યોગમાયાએ જોયો. આ પુરુષ આરે તરફ નજર કરતો કરતો આવતો હતો. તે યોગમાયાને જ શોધતો હોય તેમ સ્પષ્ટ જણાતું હતું. યોગમાયા ઉપર ત્હેની દ્રષ્ટિ પડતાં જ તે પુરુષે મૃદુલાસ્મ કરીને મધુર કંઠે કહ્યું: “ યોગમાયા ! ”

યોગમાયા તો આ પુરુષને જોતાં જ શિક્ષા ઉપરથી ઉડી ગઈ હતી યોગમાયાનું હૃદય આ પુરુષને જોઈને હર્ષથી ઉત્તરાઈ ગયું હતું.

યોગમાયાએ તરત જઈને આ પુરુષને પ્રણામ કર્યા.

આગન્તુકે કહ્યું: “ આટલું બધું શું જરૂરી કાર્ય છે ? શું થયું છે ? ”

“ આપ પ્રથમ આ શિક્ષા ઉપર ખેસાને વિશ્રાન્તિ લ્યો ! ” યોગમાયાએ વિનયપૂર્વક કહ્યું.

આગન્તુક તુરત જ શિક્ષા પાસે જઈને તે ઉપર બેઠો. ત્હેના બેઠા બાદ યોગમાયા પણ ત્હેની સામે જ બેઠી અને કહ્યું: “ પ્રભુ ! ગુરુ ! હું મહાન વિપદમાં પડી છું. કેટલાંય દિવસ થયાં આપના આવાગમનની રાહ જોતી હતી. ”

આમન્નુક સચ્ચિદાનન્દ મહાત્મા હતા. તહેમની ઉમ્મર ઘણી યઠ્ઠ હતી છતાં હજી દેહનો વર્ણ અને બાંધો યુવાન પુરૂષના જેવો જ હતો. તહેમનો દેહ પ્રચંડ અને ઉન્નત લાસતો હતો. મુખે પ્રતિભાની જ્વલન્ત જ્યોતિ હતી.

સચ્ચિદાનન્દ મહાત્માએ મૃદુ હાસ્ય કરીને કહ્યું: “હું એક જરૂરી કાર્યમાં રોકાયો હોવાથી જલ્દી આવી શક્યો નહિ. પરંતુ આજે ત્હારા હૃદયભેદક પોકારથી તે કાર્ય પડતું મૂકીને આવ્યો છું. ત્હારે ખાસ જરૂરી કાર્ય હશે એમ લાગે છે.”

“ગુરુદેવ ! શું કહું ? ઘણું જ અગત્યનું કાર્ય છે. આવતી કાલે પૂર્ણિમા છે. પૂર્ણિમાને દિવસે છેવટનો જવાબ આપવાને હું વચનથી બાંધાયો છું.”

“હું ધારું છું કે તું રામચન્દ્ર સમ્બન્ધી પૃષ્ઠાની ઇચ્છા રાખે છે.”

“હા.”

“એ ધારીને હું ત્હેના સમ્બન્ધના સમસ્ત તથ્યથી અવગત થઈને જ આવ્યો છું. બોલ ! ત્હારે શું પૂછ્યું છે ?”

“રામચન્દ્રને અને મ્હારે જે સમ્બન્ધ છે તે આપ સારી રીતે જાણો છો. હવે તે મ્હારી પાસે આવીને લગ્ન કરવાની માગણી કરે છે. ત્હેની આકાંક્ષાનો અગ્નિ અસહનિય—”

“અને ત્હારો ?” સચ્ચિદાનન્દ મહારાજે મૃદુ હાસ્ય કરીને વચ્ચે જ પૂછ્યું.

“ત્હેને બૂઝી જવાની હવે મ્હારામાં શક્તિ આવી છે કિન્તુ ત્હેને જોઈ છું ત્યારે મ્હારા હૃદય ઉપરનો કાણુ ચાલ્યો જાય છે.”



“ત્હેની સાથે લગ્ન કરવાની ત્હારી ઇચ્છા છે ?”

“જેનાથી શ્રેય થઈ શકે એ રસ્તો મહત્વ કરવાનો મ્હારો વિચાર છે. હું તો શ્રમિત થઈ જવાથી જ આપને આટલું કષ્ટ આપવું પડ્યું છે.”

“ત્યારે યોગમાયા ! સાંભળ ! યોગના દ્વારા કર્મખીજ રાંધેલ જ્ઞાનની માફક થઈ જાય છે એ મ્હેં ત્હેને ઘણી વખત કહ્યું છે. પરંતુ આ એક જન્મની સાધનાનું ફળ નથી. દસ દિવસની સાધનાથી મનુષ્ય વિભૂતિ પ્રાપ્ત કરી અસાધ્યને સાધ્ય કરી શકે છે પરંતુ દસ જન્મની સાધનાથી સંસ્કાર ખીજ દગ્ધ કરી શકાતું નથી. ત્હારી જેટલી ઉન્નતિ થઈ છે, ત્હેના કરતાં વિશેષ ઉન્નતિ હવે પછીના જન્મમાં થાત ! એ પ્રમાણે ક્રમે ક્રમે તું આ કાર્યમાં શક્તિ મેળવી શકત. મ્હેં પણ એટલા માટે બનતો યત્ન કર્યો હતો પરંતુ ત્હારા દુર્ભાગ્યથી રામચન્દ્ર ત્હારો દ્રષ્ટિએ પડ્યો. જે ત્હેં એને જોયો ન હતો તો ત્હારી સ્મૃતિ આટલી જગૃત થાત નહિ.”

“વાર, જે હું ત્હેની સાથે લગ્ન ન કરું અને કોઈ દૂર દેશમાં ચાલી જઈં તો ?”

“પરંતુ સ્મૃતિ વિશેષ પ્રમાણમાં જગૃત થઈ ગઈ છે.”

“ત્યારે ત્હેનો શું ઉપાય નથી ?”

“આ જન્મમાં ત્હેં જે પ્રમાણે પરિશ્રમ કર્યો છે તે પ્રમાણે તો ત્હેને ફળ મળ્યું નથી. તું સ્હેજ નીચે પડી ગઈ છું. તો પણ યોગશ્રષ્ઠ જીવન પ્રસંશનિય છે. આવતા જન્મમાં ઉન્નતિના પથે તું જઈ શકીશ.”

“અત્યારે હું શું કરું ?”

“ શું કહી કેમ ? ત્હારી ઇચ્છા શું છે ? ”

“ મ્હારી ઇચ્છા મુજબ જો મ્હારે કાર્ય કરવું હત તો આપને તરફી આપત જ નહિ. ”

“ લગ્ન થઈ શકશે નહિ. વધુરૂપે-સહધર્મિણીરૂપે તો તું થઈ શકીશ નહિ. આવા પ્રકારનો ભાવ તે જન્મમાં પણ હતો નહિ. વળી ત્હેમાં એક અન્તરાય છે ! ”

“ વળી અન્તરાય શેનો ? ”

“ રામચન્દ્ર પિશાચગ્રસ્ત છે ! ”

“ શું ? આ આપ શું કહો છો ? કેવી બચાંકર વાત ! ” ચો-ગમાયા અતિ આશ્ચર્યતાથી બોલી.

“ રામચન્દ્ર પિશાચગ્રસ્ત પણ ત્હારે લીધે જ થયો છે. ત્હને મેળવવા માટે જ ત્હેણે પિશાચની સાધના કરી છે. તે પૈશાચિક શક્તિથી શક્તિવાન થયો છે કિન્તુ મૂઠ જાણતો નહતો કે દેવી-શક્તિ આગળ પિશાચ-શક્તિનો કાયમ પરાજય થાય છે. ”

“ આપની પાસેથી મ્હેં પૂર્વે સાંભળ્યું છે કે ભૂતાદિની સાધના કરવાથી મનુષ્ય ભૂતલોકને પ્રાપ્ત કરે છે. એનો અર્થ એજ કે વાસનાના નરકમાં દીર્ઘદિન પડે છે. હાય ! રામચન્દ્રની પણ શું એ ગતિ થશે ? ”

“ નિશ્ચય ! ”

“ હું હવેભાગિની જ ત્હેના આ બચાનક દુઃખનું મૂળ થઈ ! ”

“ તું રામચન્દ્રની અનુરાગિની થઈ છું. ”

“ આપે કહ્યું છે કે જન્મે જન્મે હું ત્હેનો જ અનુરાગ હૃદયમાં બારીને બટકું છું. તો પછી શી રીતે એને સહજમાં બૂલી સકું ?

પ્રભુ ! સાધનાથી જે સિદ્ધિ મહેં પ્રાપ્ત કરી છે—મનને કાબુમાં રાખતાં શીખી છું તે સર્વ રામચન્દ્રની મહારે માટે આત્મ-બળિદાનની વાત સાંભળીને ચાલ્યું ગયું છે. મહારે પ્રાણ તહેને માટે વ્યાકુળ થઈ ગયો છે.

“ પરંતુ આ જીવનમાં તો મળીને આનન્દ ઉપભોગ કરવાની આશા મિથ્યા છે. ”

“ કેમ ? ”

“ તહેં યોગ સાધનાથી ઘણી ઉન્નતિ પ્રાપ્ત કરી છે—દૈવી-શક્તિ સંપાદન કરી છે; જ્યારે રામચન્દ્રે પિશાચ-શક્તિ પ્રાપ્ત કરી છે. આ બન્નેનું મિલન શી રીતે થવાનું ? જે મિલન થશે તો તે જ ક્ષણે નાશ પણ થવાનો જ ! ”

“ આપનામાં મહાન શક્તિ છે. શું આ ધ્વંસ થતો ત્હમે કોઈ પણ રીતે અટકાવી શકશો નહિ ? ”

“ ના, એ તો કોઈનામાં પણ શક્તિ નથી. પોતાની સાધનાથી જ પોતે ઉન્નત થઈ શકે છે. ”

“ જે મહારા મિલનથી નાશ થતો દોય તો તો હું તહેને નહિ જ મળું ! હું તો ફક્ત તહેની આકાંક્ષા—તહેની લાલસા પૂર્ણ કરવાને માટે જ મળવાનું કહેતી હતી. ”

“ યોગમાયા ! મૃત્યુનો ભય રાખ મા ! મરણ અમંગળ માટે નથી. વજ્ર જેમ ધોળાને ત્યાં આપવામાં આવે છે તે તહેનો મેલ કાઢવાને માટે તેમ મૃત્યુ પણ આ-માનો મેલ દૂર કરવા માટે જ છે. ત્હારા રસમાં તેની આકાંક્ષા છે—જન્મે જન્મ તે ત્હારા રસના આનની આસક્તિના અગ્નિમાં બળે છે. જે તું પોતે થોડું કષ્ટ

સહન કર-એક જન્મનો જો તું બોમ આપી શકે તો તો ત્હેની સાથે તું મળ ! ત્હેના પિપાસિત આત્મામાં રસની ધારા વર્ષાવ ! ”

“ પ્રભાવતી ત્હેના જન્મ જન્મની સંગિની-સહધર્મિણી છે. તે શું આ કાર્ય ન કરી શકે ? ”

“ રસ એક છે-ધર્મ અન્ય છે. રસથી આત્માની તૃપ્તિ થાય છે-ધર્મથી આત્માની ઉન્નતિ થાય છે. રાધા રસ છે-રૂક્મિણી ઐશ્વર્ય છે. રામચન્દ્રની તું રસ છે-પ્રભાવતી ઐશ્વર્ય છે. ”

“ પ્રત્યેક મનુષ્યને શું આ પ્રમાણે હોય છે ? ”

“ ઘણાને હોય છે. અપ્સરા જેવી સૌન્દર્યવાન, સરસ્વતી જેવી વિદ્વાન, અને સાવિત્રી જેવી ગુણવાન પતિનો ત્યાગ કરી એક કુરૂપા શંખણીની પાછળ મનુષ્ય આ મારે ભટકે છે ? ફક્ત આ રસની પ્રાપ્તિને માટે જ ! ”

“ ત્યારે એક સિવાય બે નારી નરક પુરૂષની આવી આકાંક્ષા કેમ હોતી હતી. ”

“ જન્મ જન્મની સાધનાના ફળથી, મહાન પુરૂષો કહે છે કે જો મનુષ્ય રસ અને ઐશ્વર્ય એકી સાથે અંધિત કરી શકે તો તે અત્યંત સુખી થઈ શકે ! કાંઈ પણ આપત્તિ ત્હેને રહે જ નહિ. ”

“ જો હું રામચન્દ્રને મળું નહિ તો રામચન્દ્રને પરલોકમાં કાંઈ કષ્ટ સહન કરવું પડશે ? ”

“ હા. ”

“ શું કષ્ટ સહન કરવું પડશે ? ”

“ રસની આકાંક્ષા લઈને પિશાચ-જીવનમાં જ નરકના દ્વારે દ્વારે અને વૈનરણીના કાંઠે કાંઠે ત્હેને અતિ દુઃખિત અવસ્થામાં ભટકવું ”

પડશે. વળી જન્મે જન્મે નારકી પ્રવૃત્તિથી પૈશાચિક શક્તિને હૃદયમાં ધારણુ કરશે અને જે સર્વ નારકી રમણી-સમુહ એકઠો થયો હશે-જે રમણીઓએ પોતાના અમૂલ્ય સતિત્વ જીવનને વિક્રય કર્યું હશે તે સર્વ નારકી રમણીના નરકવાસી આત્માઓ રામચન્દ્રના આત્માની સામે મળી ત્હેને વિશેષ દુઃખના ખાડામાં ઉતારશે, અગ્નિમાં ઝાળાશે અને દગ્ધ કરશે. તે એ નરકાગારમાંથી કદી પણ છુટી શકશે નહિ-પોતાના આત્માની ઉન્નતિ કરી શકશે નહિ. ”

“ પરંતુ હું તો ક્ષત્રિય છું. ”

“ આ વાત શા માટે કરે છે ? ”

“ કેમ ? રામચન્દ્ર બ્રાહ્મણ છે. બ્રાહ્મણ થઈ ક્ષત્રિયની કન્યા સાથે લગ્ન શી રીતે કરશે ? ”

“ એ લય ત્હારે રાખવાનો નથી. રામચન્દ્ર પાસે જ્ઞાતિ ભેદ છે જ નહિ. ત્હેનો આત્મા જ મલિન છે. મલિનતા એજ ત્હેના જીવનનું વ્રત છે. અને એથી જ જાતિની ભિન્નતાની ત્હેને દરકાર નથી. પરંતુ હું ત્હેને કહું છું કે તે ત્હારી ઇચ્છા વિરુદ્ધ તો ત્હેને કદી પણ પ્રાપ્ત કરી શકે એમ નથી. તું ત્હેની પરકીયારૂપે રહેજે ! રસની સાધના માટે પરકીયા શ્રેષ્ઠ છે. પરકીયાએ મહા શક્તિશાળી યોગિની થવું જોઈએ. તે ગુણ ત્હારામાં છે. ”

યોગમાયાના હૃદયનો ભાર કંઈક અંશે ઓછો થયો. “ હું પુનઃ ત્હેને આવીને મળીશ. ” એટલું કહી સચ્ચિદાનન્દ મહાત્મા આત્મા ગયા.



## પ્રકરણ ૨૫ મું.

મિલન, પણ છેલ્લું જ !

યોગમાયા બીજે દિવસે-પૂર્ણિમાના દિવસે ઉદ્યાનમાં બેઠી હતી. સન્ધ્યા હતી. યોગમાયા તો ઉદ્યાનમાં પ્રકૃતિની શોભા જોતી હતી. પૂર્ણિમા હોવાથી સન્ધ્યા થતાં જ ચન્દ્રે પોતાનો દેખાવ દીધો હતો. યોગમાયા ચન્દ્રના સામું જોઈ રહી હતી. પવન અનેક ફૂલોની સુગન્ધ લઈને ચાલ્યો જતો હતો.

સહસા દૂરથી મનુષ્યનો પદચન્દ્ર સંભળાવા લાગ્યો. યોગમાયાએ એ તરફ દ્રષ્ટિ ફેંકી, યોગમાયાએ જોયું કે રામચન્દ્ર ચાલ્યો આવે છે. થોડી ક્ષણમાં તો રામચન્દ્ર તહેની પાસે આવ્યો. રામચન્દ્ર યોગમાયાની સામે જ બેઠો. યોગમાયાનો ચહેરો હમેશના કરતાં આજ જૂદા પ્રકારનો હતો. તે મંભિર ભાવે બેઠી હતી. રામચન્દ્રના બેઠા પાદ યોગમાયાએ કહ્યું: “ આજે પૂર્ણિમાં છે તેથી જ તું આવ્યો હશે ? ”

સ્વર તો પ્રીતિપૂર્ણ હતો. રામચન્દ્રના હૃદયમાં અમૃતની ધારા વર્ષાઈ ! તહેણે આનન્દિત હૃદયે કહ્યું: “ હા. ત્હેં પૂર્ણિમાને દિવસે આવવાનું કહેલ હોવાથી આવ્યો છું. વળી ત્હારી પાસે આવવું એમાં નવાઈ પણ શું છે ? હવે તો હું ત્હારા સિવાય જીવન વ્યતિત કરી શકતો નથી. બોલ, યોગમાયા ! મ્હારી માગણીનો તું શું ઉત્તર આપવાની ઇચ્છા રાખે છે. ”

યોગમાયાએ એક દીર્ઘ નિઃશ્વાસ નાખીને કહ્યું: “ રામચન્દ્ર ! શું ઉત્તર આપું ? આ હૃદય ત્હારે માટે તો અગ્નિ તુલ્ય છે.

મૃત્યુના વિષ જેવું છે. ત્હારી સાથે મ્હારા હૃદયનું મિલન થવાથી ત્હારા દેહનો નાશ થયો સમજજે ન ! ”

રામચન્દ્ર યોગમાયાના આ શબ્દો સાંભળીને ચમકી મયો છતાં ત્હેના હૃદયની લાલસાએ ત્હેને ઉત્તેજિત કર્યો. ત્હેણે દ્રઢ સ્વરે કહ્યું : “ યોગમાયા ! તે હું જાણું છું છતાં ત્હેને ચાહું છું. ત્હારા આ ઉન્નત-યૌવનપૂર્ણ વક્ષઃસ્થળ ઉપર પડીને મૃત્યુ પામવા માટે મ્હારે મનુષ્યરૂપે જન્મ થયો હોય એમ લાગે છે. યોગમાયા-પ્રાણથી પણ વિશેષ વ્હાલી યોગમાયા ! એક વખત કહે કે હું તારી છું. ”

યોગમાયાએ મૃદુ સ્વરે પણ ઉદાસ મ્હેરે કહ્યું : “ હું ત્હારી છું. ”

જેમ મનુષ્ય અનેક દિવસનો ક્ષુધાતુર હોય અને ત્હેને અન્ન પ્રાપ્ત થવાથી જેવો આનન્દ થાય, એક બાળકને પોતાની ઇષ્ઠિત વસ્તુ પ્રાપ્ત થવાથી જે આનન્દ થાય, ભક્તને કૃત્તિ-રના દર્શન થવાથી જે આનન્દ થાય તેવો જ બદ્ધે તેથી પણ વિશેષ આનન્દ રામચન્દ્રને થયો.

રામચન્દ્રે હર્ષિત હૃદયે કહ્યું : “ શું તું મ્હારી ? ”

“ હા, હું ત્હારી છું ”

“ મ્હારી સાથે લગ્ન કરીશ ? ”

“ આજથી હું ત્હારી છું. ત્હારી ઇચ્છા થતાં તું લગ્ન પણ કરી સકીશ ! પરંતુ રામચન્દ્ર આપણું આ જાતનું મિલન આ લોકમાં એક ક્ષણ માટેનું જ છે. ”

“ કેમ, યોગમાયા ? ”

“ ત્હેં સર્વનાશ કરેલ છે ”

“ મ્હેં શું કયું છે ? ”

“ પિશાચ ચરણે આત્માનું અગિદાન દીધું છે ! ” .

રામચન્દ્રનું હૃદય આ શબ્દો સાંભળીને કંપવા લાગ્યું. સર્વા-  
ગમાં અમ્મિ ભભૂકી રહ્યા. પરંતુ આ સમયે ગાયનના સ્વરો બ-  
ન્નેના કણમાં પ્રવેશ કરવા લાગ્યા.

ગાયન દરમ્યાન બન્ને કાંઈ પણ બોલ્યા સિવાય શાન્ત જ બેસી  
રહ્યાં હતાં. ગાયન બંધ થતાં જ રામચન્દ્રે યોગમાયાના ચહેરા  
સામું થોડો વખત જોઈને કમ્પિત કરે કહ્યું: “ યોગમાયા ! આ  
કોણ ગાય છે ? ”

“ દયામયી માતી હશે. ”

“ દયામયી શું અત્યારે અહીં આવશે ? ”

“ બાણું કરીને તો તે અહીં આવશે નહિ. હું ધારું છું કે તે  
આપણને જોઈને પેલી બાણું ચાલી ગઈ છે. ”

હવે રામચન્દ્ર સ્થેજ ટટ્ટાર થયો. તહેણે ઉત્તેજિત સ્વરે કહ્યું:  
“ યોગમાયા ! હૃદયની યોગમાયા ! બણા દિવસના ધ્યાનની યોગમાયા !  
જ્યારે તું દ્રુપા કરી છે—જ્યારે તું મહારી થઈ છે તો પછી હવે  
હું આટલું અંતર પણ સહન કરી શકતો નથી. ફક્ત એક જ—એક  
જ વાર તારા રક્તાધરે:—”

યોગમાયાએ વચ્ચે જ કહ્યું: “ અત્યારે જ શું સર્વનાશ  
કરવા ધારે છે ? ”

રામચન્દ્રે જીજ્ઞાસાથી પૂછ્યું: “ નાશ ! નાશ વળી શી રીતે  
થવાનો હતો ? ફક્ત એક—એક ચુસ્તનનો જ બિખારી છું. ”

યોગમાયાએ પોતાના કુસુમના જેવા હસ્ત લંબાવીને કહ્યું:  
“ ત્યારે આવ, પ્રાણચન્દ્ર ! રામચન્દ્ર ! આવ ! કામ્યગ્રેમની પૂર્ણા-  
હુતિ થાય ! દુષ્ટ વાસના બસ્ત્રમાં ધાવ ! ”



ઉન્માદની માફક રામચન્દ્ર ઉભો થઈ યોગમાયાની છાતી ઉપર પડ્યો. આજ સમયે સમસ્ત ઉદ્ધાનમાં પ્રલયની ગર્જના થવા લાગી. વૃક્ષ-વૃક્ષમાંથી અગ્નિ ઝરવાં લાગ્યો. ચારે તરફ અશાન્તિ-અશાન્તિ થઈ રહી. રામચન્દ્ર તેજ સમયે અચલ-નિઃસ્તબ્ધ થઈ ગયો.

યોગમાયાની બન્ને ચક્ષુમાંથી અશ્રુની ધારા બહેવા લાગી. તહેણે અનુમાન કયું કે પિશાચ રામચન્દ્રને લેવા માટે આવ્યો હશે અને તેથી ઉદ્ધાનમાં પ્રલયની ગર્જના થાય છે. હવે રામચન્દ્રનું અવસાન જ થવાનું !

આજ સમયે દયામયી ફરતી ફરતી ત્યાં આવી. યોગમાયાએ દયામયીને કહ્યું: “ દયામયી ! રામચન્દ્રના પ્રણયની પૂર્ણાહુતિ થઈ છે. ”

દયામયી રામચન્દ્રની અવસ્થા જોઈને ચમકી મઠ. તહેણે તુરત જ રામચન્દ્રની નાસિકા પાસે હસ્ત લગાડીને કહ્યું: “ યોગમાયા ! યોગમાયા ! હજી પ્રાણ છે. શુશ્રુષા કર ”

દયામયી દોડતી એક મૃગચર્મ લઈ આવી. ત્હેના ઉપર રામચન્દ્રના અચલ-નિઃસ્તબ્ધ દેહને સુવાડી બન્ને સારવાર કરવા લાગ્યા.

## પ્રકરણ ૨૬ મું.

સત્ત્વ, રજસ્સુ અને તમસ્સુ.

આ તરફ પ્રભાવતી વિજયપુરના રામચન્દ્રના મ્હેલમાં નિદ્રિતાવસ્થામાં સ્વપ્ન જોતી હતી. તેજ પ્રકૃષ્ણ કાન્તિવાળી-જ્યોતિર્મયી સાવિત્રી દેવી ત્હેની સમ્યાનો પાસે બેસીને પ્રભાવતીને કહેતી હતી:

“ સતી ! ત્હારો પતિ પ્રબળ વાસનાને લીધે-કામને લીધે દેહનો ત્યાગ કરવાની તૈયારીમાં છે. ભય રાખીશ નહિ ! મનુષ્ય એક જન્મના મુહૂર્ત કાળ માટે નથી-ધણા જન્મ-યુગ માટે તે છે. મ્હેં ત્હને જે મંત્રનું જ્ઞાન કયું છે ત્હેની જ સાધના-શક્તિથી ત્હારા સ્વામીનો ઘેર નરકમાંથી તું જ ઉદ્ધાર કરી શકીશ. રામચન્દ્રે પોતાના આત્માનું બળિદાન પિશાચને કરેલ છે. ત્હેને માટે તો કેવળ નરક-મહાન ભયંકર નરક નિર્માણ થયું છે. ત્હેના વિદેહી આત્માને સુદૃઢ શૃંખલાથી બાંધી દેવામાં આવેલ છે. એ બંધનમાંથી ત્હારે ત્હેને મુક્ત કરાવવો પડશે.”

પ્રભાવતી પ્રથમ તો સાવિત્રીની વાત સાંભળીને અત્યંત ગભરાઈ ગઈ. પરંતુ દિવ્યમૂર્તિ સાવિત્રીના આશ્વાસનથી ત્હેના હૃદયમાં કાંઈક શાન્તિ થઈ. ત્હેણે કહ્યું : “ માતા ! મ્હારામાં શું શક્તિ છે ? હું કેવી રીતે મ્હારા પતિનો ઉદ્ધાર કરી શકીશ ? ”

જ્યોતિર્મયી મૂર્તિએ કહ્યું : “ સતી ભીના હૃદયના સ્વાર્થહીન પ્રેમથી પતિનો નિદ્રાહીન-શાન્તિહીન આત્મા પ્રકૃત્સ્થિત થઈ શકે છે. ”

પ્રભાવતીએ પૂછ્યું : “ માતા ! હું મ્હારા પતિના મૃતદેહની સાથે જ બળી મરું તો ? ”

“ ના, સાથે મરવું ત્હેના કરતાં બ્રહ્મચર્ય શ્રેષ્ઠ છે. તું આજ પથનું અવલમ્બન કરજે ! ”

આ ઉલ્લાસ શબ્દો કાને પડ્યાં ન પડ્યાં ત્યાં તો પ્રભાવતીની નિદ્રા ભંગ થઈ. જગૃત થતાં જ સ્વપ્નની વાત સ્મરણમાં આવી અને તે ભયથી કંપવા લાગી. તે મનમાં બડબડી : “ હાય ! આ મ્હેં શું સ્વપ્ન જોયું ? શું મ્હારા સ્વામી મ્હને તજીને ચાલ્યા જશે ? ” ત્હેની ચક્ષુમાંથી અશ્રુના ટીપાં પડવા લાગ્યા. હજી મધ્ય રાત્રી હો-

વાથી તે શય્યામાં જ આમ તેમ તકડીયા મારવા લાગી. રડતાં રડતાં તહેણે રાત્રિ વ્યતિત કરી.

પ્રભાવતી આજે સર્વના કરતાં પ્રથમ ઉઠી અને પોતાના ઓરડાની ખંડાર નિકળી. તહેણે જોયું કે હજી દાસીઓ નિદ્રાવસ્થામાં જ છે. તહેણે આથી દાસીનો હસ્ત ઝાલી તહેને જમાડી અને પોતાના સ્વામી અત્યારે ક્યાં છે તે જોવાનું કહ્યું. દાસી રામચન્દ્રના શયનાલયમાં ગઈ પણ ત્યાં રામચન્દ્ર જોવામાં ન આવવાથી તહેણે દરવાનને પૂછ્યું. દરવાને કહ્યું: “ કાને સાંઝના મહારાજ ક્યાંક ગયા છે તે હજી સૂંધી પધાર્યા નથી. ”

દાસીએ આવીને આ સમાચાર પ્રભાવતીને કહ્યા. આ ખબર સાંભળતાં જ પ્રભાવતીની સર્વ શક્તિ ચાલી ગઈ. તે એકદમ નીચે બેસી ગઈ અને વિચાર કરવા લાગી: “ હાય ! શું હું હવે સ્વામીના મુખનું દર્શન પણ કરી શકીશ નહિ ? તે ક્યાં ગયા હશે ? હજી કેમ આવ્યા નહિ હોય ? ” તે તુરત જ ત્યાંથી ઉભી થઈ પોતાના ઓરડામાં ગઈ, શય્યા ઉપર પડી અને આક્રંદ કરવા લાગી.

આજ સમયે દાસીએ આવીને પ્રભાવતીને કહ્યું: “ એક યુવાન સુન્દરી અહીં પાલખી લઈને આવેલ છે. આપને મળવાનું તહેણે કહેવરાવ્યું છે. ”

પ્રભાવતી ચમકી ગઈ ! તે મનમાં વિચારવા લાગી: “ શું આ સ્ત્રી આવી છે તે જ મહારા સ્વામીની પ્રેમમૂર્તિ હશે ? શું તે મહારા સ્વામીના મૃત્યુના ખબર દેવાને આવી હશે ? ” પ્રભાવતીએ થોડો વખત તો દાસીને કાંઈ જવાબ આપ્યો નહિ. ઉદાસ-દ્રષ્ટિથી દાસીના તે સામું જોઈ રહી. દાસીએ આથી પુનઃ કહ્યું: “ એ સ્ત્રીને શું કહું ? ”

દીર્ઘ નિઃશ્વાસ મૂકીને પ્રભાવતીએ કહ્યું: “ અહીં બોલાવી  
લાવ ! ”

આ આગન્તુક રમણી અન્ય કાંઈ નહિ પણ દયામયી હતી.  
થોડી ક્ષણમાં તો દાસીની સાથે દયામયીએ પ્રભાવતીના ઓરડામાં  
પ્રવેશ કર્યો. પ્રભાવતી દયામયીને કાંઈ પણ પૂછવાનું સાહસ કરી  
શકી નહિ. ત્હેની વાત્યા જ બંધ થઈ ગઈ હોય તેમ ત્હેને જણાવ્યું.

દયામયીએ આથી કહ્યું: “ હું સચ્ચિદાનન્દ મહાત્માના યો-  
ગાશ્રમેથી આવું છું. યોગમાયા મ્હારી સખી છે. મહાત્માશ્રીએ મ્હને  
આપની પાસે મોકલી છે. ”

પ્રભાવતીએ શુષ્ક કંઠે પૂછ્યું: “ કેમ ? ”

“ આપના સ્વામી મત્ રાત્રે ત્યાં આવ્યા છે પરંતુ અત્યારે  
ત્હેમની તબિયત ઠીક ન હોવાથી હું આપને બોલાવા આવી છું. ”

પ્રભાવતીની જાતી ભરાઈ ગઈ. ત્હેની બન્ને ચક્ષુમાંથી અશ્રુનદી  
ધારા બહેવા લાગી. દયામયીનું હૃદય પણ ભરાઈ ગયું છતાં  
ત્હેણે પ્રભાવતીને કહ્યું: “ તબિયત ખરાબ થઈ ગઈ છે ખરી  
પરંતુ તેથી કાંઈ ભય રાખવા જેવું નથી. થોડા વખતમાં તેઓ  
હતા તેવા થઈ જશે. ”

રક્તશ્વાસે પ્રભાવતીએ કહ્યું: “ તેઓ પુનઃ આરોગ્ય મેળવી  
શકશે કે કેમ તે હું જાણું છું. પરંતુ મ્હારે ત્યાં આવવાની શું  
જરૂર છે ? મ્હારા સ્વામીને—મ્હારા પ્રાણેશ્વરને—આ મહાન મ્હેલના  
અધિશ્વરને અન્યના આશ્રમે શા માટે રાખવા જોઈએ ? ત્હેમને  
અહીં લાવવા માટે ગાડી અને દસ પંદર માણસોને મોકલું. ”

“ પરંતુ તહેમનો રાગ એવો છે કે તહેમના શરીરને બિલકુલ નહાવવું ચલાવવું જોઈએ નહિ. વૈદ્યનો એવો અભિપ્રાય છે કે જેવી સ્થિતિમાં તેઓ છે તેવી જ સ્થિતિમાં રાખીને સારવાર કરવી. જો તહેમના શરીરને જરા પણ મહેનત પડશે તો તહેમની તબિયત વિશેષ બગડવાનો ભય રહે છે. ”

પ્રભાવતીએ આ સાંભળી તુરત જ ગાડી જોડાવી અને પોતાની સાથે ચાર પાંચ દાસીને અને એ પ્રસિદ્ધ અને હુશિયાર વૈદ્યને લઈ દયામયી સાથે યોગાશ્રમમાં ગઈ.

સચ્ચિદાનન્દ મહારાજ યોગમાયા પાસેથી ચાલ્યા ગયા પરંતુ તેઓ રામચન્દ્રની થનાર સ્થિતિને સારી રીતે જાણતા હોવાથી કાશી ન જતાં યોગાશ્રમમાં જ રહ્યાં હતાં. ખીજો દિવસ તેઓ ધ્યાનમાં બેસી રહેવાથી ખૂબ નિકળ્યા નહોતા. તેઓ રાત્રિના સમયે યોગમાયા પાસે જવા નિકળ્યા હતા પરંતુ દૂરથી જ તહેમણે રામચન્દ્રની સ્થિતિ જોઈ હતી. આ સમયે દયામયી મૃગચર્મ લેવા ગયેલ હોવાથી સચ્ચિદાનન્દ મહારાજે તહેને થોડા વખત પછી રામચન્દ્રની સ્થિતિના ખચર પ્રભાવતીને આપવા જવાનું અને તહેને બોલાવી લાવવાનું કહ્યું હતું અને તેથી જ દયામયી પ્રભાવતી પાસે ગઈ હતી.

પ્રાતઃકાળને એકાદ પ્રહર થયો હશે તે સમયે દયામયી પ્રભાવતીને લઈને યોગાશ્રમે આવી. પ્રભાવતીએ તો તુરત જ પોતાના સ્વામીની પાસે લઈ જવાનું દયામયીને કહ્યું. દયામયી પ્રભાવતીને રામચન્દ્રની પાસે લઈ ગઈ. રામચન્દ્ર સ્થિર-શુષ્ક કાષ્ટની માફક મૃગચર્મ ઉપર પડ્યો હતો. પ્રભાવતી તહેની આવી સ્થિતિ જોઈને વ્યાકુળ થઈ ગઈ. તે તુરત જ તહેના દેહ પાસે બેસી ગઈ અને વૈદ્યને

નાડી જોવામાં ઇસારો કર્યો. વૈદ્યોએ નાડીપરિક્ષા કરીને મ્હાત્મા મુખે કહ્યું: “ બચવાની આશા નથી. અમારાથી આમાં કાંઈ પણ બની શકે એમ નથી. ”

સચ્ચિદાનન્દ મહાત્મા આ સમયે ત્યાં આવ્યા અને ત્હેમણે મધુર શબ્દે પ્રભાવતીને કહ્યું: “ પુત્રી ! જીવન-મરણથી આટલા વ્યાકુળ થવું એ ઉચિત નથી. આ પ્રમાણે સર્વ મનુષ્યો કરે તો તો સંસાર દુઃખરૂપ જ થઈ પડે ! ત્હારા સ્વામીએ પિશાચ-સાધના કરેલ હોવાથી તે નરકાગ્નિમાં જ પડશે. માટે હવે તો ત્હારા સ્વામીને પરત્રોક સૂધરે તેવો પ્રયત્ન કરવાની ખાસ આવશ્યકતા છે. ફક્ત આકૃંદ કરવાથી મરણના પથેથી મનુષ્ય પાછો ફરી શકતો નથી. બુદ્ધિવાનનું જે જ કર્તવ્ય છે કે આત્મિક-સ્વજનોના આત્માની જે પ્રકારે ઉન્નતિ થાય એ પથનું અવલમ્બન કરવું. ”

ધ્રુવતાં ધ્રુવતાં પ્રભાવતીએ કહ્યું: “ હું તો જન્મથી જ રડતાં શિખી છું-રડતાં જ જાણું છું-અન્ય કાંઈ જાણતી નથી. શું કરવું તે શું ન કરવું તે આપજ કહો ! ”

“ ત્હારા માણસોને તું વિદાય કરી દે ! ફક્ત એકાદ એ દાસીને અહીં રાખ ! તેઓ પણ અત્યારે તો આ યોગાશ્રમની પેલી બાજુની ટ્રાટડીઓમાં રહેશે. ત્યાર બાદ શું કરવું તે હું ત્હને કહીશ. મ્હારું નામ સચ્ચિદાનન્દ છે. ”

સચ્ચિદાનન્દ મહારાજનું નામ સાંભળતાં પ્રભાવતીના હૃદયમાં આનન્દ જવાઈ ગયો. ત્હેણે પૂર્વે કદી પણ મહારાજને જોયેલ ન હોવાથી ઓળખી શકી નહોતી. વળી પ્રભાવતીએ ત્હેમની અતુલ શક્તિ વિશે ઘણું સાંભળ્યું હતું. તે તુરત જ

ઉભી થઈ સચ્ચિદાનન્દ મહારાજના ચરણમાં પડી. મહારાજે તહેનો હસ્ત ઝાલી ઉભી કરી અને માણસોને જલદી વિદાય કરવાનું સુચવ્યું. પ્રભાવતીએ મહારાજની આજ્ઞાનુસાર એ દાસીઓને રહેવાનું કહી અન્ય માણસોને વિદાય કર્યાં. આ એ દાસીઓને પણ યોગાશ્રમની બીજી બાજુએ કાટડીમાં જઈને બેસવાનું કહ્યું. દાસીઓ અને માણસો ચાલ્યા ગયા.

અત્યારે ફક્ત રામચન્દ્રના જડવત્ દેહ પાસે યોગમાયા, પ્રભાવતી અને સચ્ચિદાનન્દ મહારાજ હતા. સચ્ચિદાનન્દ મહારાજ બોલ્યા: “ ત્હારા સ્વામીએ પોતાની પાપી વાસનાને પૂર્ણ કરવાને પિશાચની સાધના કરી પિશાચને ચરણે પોતાના આત્માનું બળિદાન દીધું છે. આ સાધનાનું ફળ તહેને નરક સિવાય અન્ય છે જ નહિ. હવે ત્હારે અને આ યોગમાયાએ તહેના ઉદ્ધાર માટે આત્મ બળિદાન દેવું પડશે. ”

પ્રભાવતીએ વિસ્મિત નયને સચ્ચિદાનન્દ મહારાજ સામું જોઈને કહ્યું: “ એ મ્હારા સ્વામી છે. હું મ્હારા સ્વામીને માટે આપ ફરમાવો તે કરવાને તત્પર છું. પરંતુ આને શું છે ? એણે શા માટે આત્મબળિદાન દેવું જોઈએ ? ”

“ એનું નામ યોગમાયા છે. મનુષ્ય એક જન્મને માટે નથી-મૃત્યુ પછી પણ મનુષ્યની સમાપ્ત થતી નથી. યોગમાયા રામચન્દ્રની આકાંક્ષાની અગ્નિ છે-યોગમાયાને લીધે જ રામચન્દ્રના આત્માનું પતન થયું છે એથી જ યોગમાયાનું આત્મદાન રામચન્દ્રના ઉદ્ધારનું કારણ છે-એ પણ તે કરશે. ”

“ ત્યારે શું મ્હારા સ્વામી મ્હારું તર્પણ ઇચ્છતા નથી ? ”

“ ના, એમ નથી. તે ત્હમને ઉભયને આહે છે. યોગમાયા ક્રુત ત્હેના પિપાસિત કંઠે રસદાન આપશે અને તું ત્હેનો ઉદ્ધાર કરી શકીશ. ”

“ એક પુરુષનો એ રમણીની વિલિન આશા-વાસના, વિલિન પાપ-પુણ્ય શી રીતે ઉદ્ધાર કરી શકશે. ”

“ સાગરમાં અનેક સરિતાઓ જળને પડે છે છતાં પણ શું નદીનું નદીત્વ અથવા પ્રથક્ત્વ રહે છે ? પુત્રી ! એક જ અભિલાષ-વાળાં એ હૃદય મળવાથી એક થઈ શકે છે. ”

“ મ્હારા સ્વામી પિશાચ-સિદ્ધ હોવા છતાં એકાએક આવી સ્થિતિએ કેમ પહોંચ્યા ? ”

“ યોગમાયા યોગથી દૈવી-શક્તિ પ્રાપ્ત કરી શકી છે. રામચન્દ્ર પિશાચ-શક્તિથી પરિપૂર્ણ હતો. ત્હેણે પિશાચની આગળ પ્રતિજ્ઞા કરી હતી કે હું કદી પણ દેવનો સ્પર્શ કરીશ નહિ-દેવનું નામ પણ મુખે લાવીશ નહિ. ત્હેણે આવી પ્રતિજ્ઞા લીધેલ હોવાથી જો ત્હેણે દૈવી-શક્તિવાળી યોગમાયાના વક્ષઃસ્થળે પોતાના દેહને નાખ્યો તેવો જ પિશાચે પ્રતિજ્ઞા ભંગ કરવાને લીધે પોતાની શૃંખલાથી ત્હેને બાંધી લીધો. દૈવી-શક્તિ પ્રાપ્ત કરેલ હોવા છતાં અભિશપ્ત પાંડુ-રાજા ક્રુત એકવારના આત્રીના સ્પર્શથી ચિર નિદ્રામાં પડ્યા છે. અનેક પિશાચ-શક્તિ વાળા યુવકો અનેક દૈવી-શક્તિ વાળી રમણીઓના વક્ષઃસ્થળે પડી આ પ્રમાણે મૃત્યુને સરણ થયા છે. આથી જ હિન્દુઓમાં લગ્ન સમયે પ્રતિજ્ઞાઓ લેવડાવવામાં આવે છે. ઉત્તમ વર્ણની પુત્રી સાથે અધમ વર્ણના પુત્રના લગ્ન કરવામાં આવતા નથી. ”



“ મહારા સ્વામી બચે એવો શું એક પણ ઉપાય નથી ? મહે  
વળી વખત સાંભળ્યું છે કે આપ યોગબળવાળાં છો. આપ  
શું કાંઈ પણ ઉપાય કરી શકશો નહિ ? ”

“ ના, મહારાથી કાંઈ પણ બની શકશે નહિ. ત્હારા સ્વામીની  
રોગરમમાં પિશાચ પ્રસરી રહેલ છે અને ત્હોને બાંધી લીધેલ છે.  
આ બન્ધન ખોલવાની શક્તિ ફક્ત ત્હારામાં જ છે. વળી એ પણ  
એક દિવસનું કાર્ય નથી—બહુ દિવસના બ્રહ્મચર્યની સાધનાનું  
કામ છે. ”

પ્રભાવતી ખોતાના અત્રુ લુછતી લુછતી બોલી: “ હાય ! જો હું  
મહારા સ્વામીની બન્ધન શૂંખલા જોઈ શકી હત તો પણ ઠીક હતું ! ”

સચ્ચિદાનન્દ મહારાજે ગંભીર સ્વરે કહ્યું: “ પુત્રી ? હું ત્હારી  
તે અભિલાષા પૂર્ણ કરીશ ! મનુષ્ય જ્યારે દેહનો ત્યાગ કરી વિદેહી  
રાજ્યમાં ગમન કરે છે ત્યારે જ તે વિદેહી આત્માને જોઈ શકે છે  
પરંતુ હું ત્હારા હૃદયમાં એવી શક્તિ સંચારિત કરીશ કે જેથી તું  
ત્હારા પતિના આત્માનું બન્ધન જોઈ શકીશ. ”

“ મહારા સ્વામીના મૃત્યુ પછી હું અને યોગમાયા શું કરીયે ? ”

“ યોગમાયા સર્વ જાણે છે. અત્યારે તો હું જાઉં છું. યથા  
સમયે ત્હારા સ્વામીના વિદેહી આત્માના દર્શન કરવાની શક્તિ  
હું ત્હારામાં સંચારિત કરીશ. ”

“ આપ ક્યાં પધારશો ? ”

“ હું અન્ય કોઈ સ્થળે જવાનો નથી. અહીં આશ્રમમાં જ  
રહીશ. ” એટલું કહી સચ્ચિદાનન્દ મહારાજ ત્યાંથી ચાલ્યા ગયા.

પ્રભાવતીએ યોગમાયા તરફ જોઇને કહ્યું: “તહે મહારાજને શા માટે કાંઇ કહ્યું નહિ. તેઓ અહીં રહ્યા હતા તો ઉચ્ચિત હતું.”

“તેઓ કોઇની વાત સાંભળીને કાંઇ કરતા જ નથી. પોતાની ઇચ્છાનુસાર જ તેઓ વર્તે છે. ત્હેમને અનુરોધ કરવાની કોઇનામાં શક્તિ પણ નથી.”

તે દિવસ અને રાત્રિ યોગમાયાએ અને પ્રભાવતીએ રામચન્દ્રની પ્રાણપણે સારવાર કરી કિન્તુ એથી કાંઇ સારું પરિણામ આવ્યું નહિ.

x                      x                      x                      x                      x                      x

યોગમાયા અને પ્રભાવતી રામચન્દ્રના દેહની એક એક બાજુએ બેઠી હતી. તે સમયે પ્રાતઃકાળ હતો.

સહસ્રા યોમાસાની માફક આકાશમાં વાદળાંઓ છવાઇ ગયા અને તેથી ઉદ્યાનમાં અન્ધકાર ફેલાઇ ગયો. આ અન્ધકારે જ રામચન્દ્રના દેહમાં અન્ધકાર પ્રસરાવી દીધો. આ સમયે રામચન્દ્રે પાસું ફેરવ્યું. પ્રભાવતી તુરત જ ઉઠીને પાણી લઇ આવી અને ત્હેના મુખમાં થોડાં ટીપાં નાખ્યાં. રામચન્દ્રે હાથ પગ પજાડીને એક બચંકર બૂમ પાડી. તે વેદનાપૂર્ણ સ્વરે બોલ્યો: “અન્ધકાર ! ગાઢ અન્ધકાર ! રક્ષા કર ! રક્ષા કર ! પિશાચ ! ત્હારી ક્ષુધિત વ્યાઘ્રના જેવી બુલ્બુલિત દાનવી ચક્ષુઓ મ્હારા સામી ન રાખ ! મ્હારું સમસ્ત અંગ અગ્નિથી બળે છે ! આટલું બધું દુઃખ શા માટે દેય છે ? વળી આટલી ઉતાવળ પણ શા માટે ? શું થોડો વખત પણ તું વિલમ્બ નહિ કરે ? શું અત્યારેને અત્યારે જ મ્હને નરકના મહાન બચંકર ખાડામાં ફેંકી દઇશ ! રક્ષા કર !

રક્ષા કર ! યોગમાયા ! આવ ! જલદી આવ ! મ્હારી રક્ષા કર !  
યોગમાયા—યોગમાયા—”

યોગમાયા સમજી ગઈ કે રામચન્દ્રના પ્રાણ હમણા જ આત્મા  
જશે. તે ઉત્તેજિત સ્વરે બોલી. “ પ્રાણચન્દ્ર ! રામચન્દ્ર ! આવું  
હું—ત્હારી સાથે જ આવું છું. મૃત્યુ પથે સાથે જ જશું. ત્હારી  
ખાતર આત્મદાન કરવા તૈયાર છું. હું અને તું સાથેને સાથે જ  
રહીશું. ”

યોગમાયાએ ત્યાર બાદ પ્રભાવતીના સામું જોઈને કહ્યું:  
“ આ ત્હારા સ્વામી-દેવતા પિશાચની શૃંખલાથી બન્ધાઈ  
મૃત્યુ પથે જાય છે. હું પણ ત્હેનો સાથે સાથે જ જઈ છું. તું  
બ્રહ્મચારિણી રહી ત્હેના ઉદ્ધારને માટે પ્રયત્ન કરજે ! કદી પણ  
આ બૂલીશ નહિ—કદી પણ પાપ પથનો સ્વિકાર કરીશ નહિ ! ”

પ્રભાવતિ તો સ્તબ્ધ થઈ ગઈ. તે શાન્ત ચિત્તે આ સર્વ  
સાંભળી રહી. પરંતુ આ સમયે, કામ શક્તિનો ત્હેના હૃદયમાં  
સંચાર થયો અને તુરત જ ત્હેણે જોયું કે પોતાનો પતિ વેદનાથી  
તકકડિયા મારે છે. પિશાચે ત્હેને મજબુત રીતે શૃંખલાથી બાંધી  
લીધેલ છે. રામચન્દ્ર કશું શબ્દે પિશાચને કહેતો હતો કે ‘ મ્હારી  
રક્ષા કર ! મ્હને મુક્ત કર ! હું હવે કંઈ સહન કરી શકતો નથી.  
યોગમાયા ! આવ ! આવ ! વાસનાના અનલથી મ્હારો કંઠ  
બળે છે. ’

પ્રભાવતિએ જોયું કે આ સમયે રામચન્દ્રની પાસે યોગમાયા  
આવીને ઉભી રહી. ત્હેનો હસ્ત ગ્રાહીને બન્ને ઉંચે ને ઉંચે  
જવા લાગ્યા.

આ વખતે સચ્ચિદાનન્દ મહારાજ ત્યાં આવ્યા. પ્રભાવતીને પુનઃ પૂર્વવત્ સ્થિતિ પ્રાપ્ત થઈ ગઈ. સચ્ચિદાનન્દ મહારાજને જ્ઞેતાં જ તહેના ચરણે પડી પ્રભાવતી રડવા લાગી. મહારાજે તહેનો હસ્ત ઝાલી ઉઠી કરીને યોગમાયા તરફ આંગળી કરી. પ્રભાવતીએ જ્ઞેયું કે યોગમાયા પોતાના પતિનું અસ્તક યોગામાં લઈને જડવત્ બેઠી છે. અત્યારે યોગમાયાનો દેહ પ્રાણશૂન્ય હતો. તહેણે યોગથી પ્રાણનો ત્યાગ કરી રામચન્દ્રની સાથે ગમન કર્યું હતું.

સચ્ચિદાનન્દ મહારાજે કહ્યું : “ પ્રભાવતી ! પુત્રી ! તું જ તારા સ્વામીનો ઉધ્ધાર કરી શકે એમ છે. એ ભયંકર નરકાગ્નિ-માંથી તું જ તહેને મૂક્ત કરી શકે એમ છે. કાયમ બ્રહ્મચર્યવ્રત પાળજે ! તારા મૃત્યુ પછી ત્હમે ત્રણે એકઠા થશે અને તે વખતે સત્ત્વ, રજસ્ અને તમસ્ એક થઈ જશે. તું સત્ત્વ છે, યોગમાયા રજસ્ છે અને રામચન્દ્ર તમસ્ છે. ત્હમે ત્રણે તે સમયે એક થઈને ૐ થઈ જશે. ”

થોડો વખત શાન્ત રહીને પુનઃ સચ્ચિદાનન્દ મહારાજે કહ્યું : “ પ્રભાવતી ! રમણી ઉદ્ધાર કરનારી છે—રમણી મુક્તિ અર્પનારી છે—રમણી રસરાસ વિહારિણી છે. પ્રભાવતી ! આ બૂલીશ નહિ. રામચન્દ્રના જન્મ અન્ધન ખોલવાને તું જ માત્ર એક ઉપાય છે. ”

પ્રભાવતીએ મ્હાન મુખે કહ્યું : “ પરંતુ પ્રભુ ! હવે હું એકલી સી રીતે રહી શકીશ ! વળી જીને તો કેટલોક ભય હોય છે. આપને કૃપા કરીને મ્હને આપની પાસે રાખો તો હું આપનો આભાર

કદી પણ બૂલીશ નહિ. મ્હારા સ્વામીની સમસ્ત સંપત્તિ હું આપના ચરણે ધરું છું. ”

“ પ્રભાવતી ! સંપત્તિની મ્હને ભાવના નથી. તું તહેનો ધર્મ કાર્યમાં ઉપયોગ કરજે. ત્હારી ઇચ્છા જે મ્હારી પાસે રહેવાની હોય તો મ્હારી ના નથી. તું ખુશીથી મ્હારી સાથે રહેજે. ”

“ પ્રભુ ! હું આપનો કેટલો આભાર માનું ! ” બકિત ગદ્ગદ કંઠે પ્રભાવતીએ કહ્યું.

કહેવાની જરૂર નથી કે પ્રભાવતી સચ્ચિદાનન્દ મહારાજની પાસે રહીને બ્રહ્મચર્યવ્રત પાળીને અવશેષ જીંદગી પોતાના પતિને ઉદ્ધાર કરવાના કાર્યમાં ગાળવા લાગી.



